

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

ISSN 1451-4281

УДК 1+2+3+32+9

Година (XXX)XXI vol. 68.

Број 2/2021

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
ISSN 1451-4281

Број 2/2021 Год. (XXX) XXI vol. 68 стр. 1-396

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под
називом „Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке
свеске” 1994. као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380

E-mail: ipsbgd@eunet.rs www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

Др Момчило Суботић, др Драган Марковић, проф. др Зоран Милошевић,
проф. др Јован Базић, др Владан Станковић, др Сања Шуљагић,
проф. др Драган Јовашевић, мр Александра Мирковић,
др Марија Ђорић, др Миодраг Радојевић

Секретари:

Андреа Матијевић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Савет часописа:

проф. др Мирољуб Јевтић, др Никола Жутић, др Драган Новаковић,
проф. др Дарко Маринковић, проф. др Брацо Ковачевић,
проф. др Урош Шуваковић, др Снежана Грк, проф. др Димитриј
Константинович Безњук, проф. др Петар Ковачич Першин,
проф. др Михаил Лобанов

Слог и штампа:

Бирограф, Земун

Тираж:

50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати било
у целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

Тема броја: О СТАТУСУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

<i>Милош Кнежеввић</i>	
КОСОВСКА САЊИВОСТ САНУ - КОСОВО (НИ) ЈЕ СРБИЈА: ПРИЛОГ КРИТИЧКОМ ТУМАЧЕЊУ АКАДЕМИЈСКЕ ПРАКСЕ САМООДРИЦАЊА	13
<i>Момчило Суботић</i>	
„НОН-ПЕЈПЕРИ“ О СТАТУСУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ ...	51

ИЗ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ И ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА

<i>Марко Пејковић</i>	
ДРЖАВНИ КАПАЦИТЕТ ИЗМЕЂУ УТИЛИТАРИЗМА И ТОТАЛИТАРИЗМА.....	71
<i>Драган Станар</i>	
ТЕОРИЈА ПРАВЕДНОГ МИРА: ИМПЛИКАЦИЈЕ И ОПАСНОСТИ НОРМАТИВНЕ ТЕОРИЈЕ ПРАВЕДНОГ МИРА.....	87
<i>Дијана Вукомановић</i>	
ИНСТИТУЦИОНАЛНА ЕФИКАСНОСТ ПАРЛАМЕНТА СРБИЈЕ (2008 – 2020).....	105

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

<i>Љубодраг Савић, Владимир Мићић</i>	
УЛОГА ИНДУСТРИЈЕ У РАЗВОЈУ СРБИЈЕ.....	131
<i>Лука Алексић</i>	
МЕЂУНАРОДНО ПРАВО У ХАРТОВОЈ ПРАВНОЈ ТЕОРИЈИ - ЈЕДНОСТАВАН ПРАВНИ ПОРЕДАК ИЛИ СЛОЖЕН ПРАВНИ СИСТЕМ	161

СРБИЈА И ЕВРОПСКА УНИЈА

Слободан Петровић, Зоранчо Василков

ПРИСТУПАЊЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ – ПРОЦЕС БЕЗ КРАЈА 183

Ивана Љутић

ПЕРСПЕКТИВЕ КРЕДИБИЛНОГ ПРОШИРЕЊА
ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ НА ЗАПАДНИ БАЛКАН: ПОЈАЧАНО
АНГАЖОВАЊЕ ЕУ У СФЕРИ РЕГУЛАТИВЕ И ПРАКСЕ
СУЗБИЈАЊА ПРАЊА НОВЦА 199

МЕЂУНАРОДНЕ ТЕМЕ

Владимир Сапунов

МОНОПОЛИЗАЦИЈА ГЛОБАЛНОГ МЕДИЈСКОГ
СЕКТОРА – НЕДАВНИ ДОГАЂАЛИ 219

Срећко Кузмановић, Горан Мандић

УЧЕШЋЕ ПРИПАДНИКА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ
У МУЛТИНАЦИОНАЛНИМ ОПЕРАЦИЈАМА 233

Миша Стојадиновић

САД И КИНА - РЕДЕФИНИСАЊЕ ОДНОСА
ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ПОБЕДЕ БАЈДЕНА НА
ПРЕДСЕДНИЧКИМ ИЗБОРИМА У САД 261

ИЗ ПОЛИТИЧКЕ ИСТОРИЈЕ

Братислав Теиновић

„КОМПЛОТ“ ВЕЛИКИХ СИЛА И УСТАНЦИ 1830-ТИХ
У БОСАНСКОМ ЕЈАЛЕТУ 281

Миодраг Перић

РУМУНСКЕ ПРЕТЕНЗИЈЕ НА СЕВЕРОИСТОЧНУ
СРБИЈУ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ ВЛАХА
ОД КРАЈА СЕДАМДЕСЕТИХ ГОДИНА 19. ВЕКА
ДО 21. ВЕКА 295

Предраг Терзић, Иван Јоксић

ФРАНЦУСКА БУРЖОАСКА РЕВОЛУЦИЈА ИЗ ПЕРА
СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА 311

Ненад Петровић

СУКОБИ ВОЈСКЕ СА ЦИВИЛИМА НА ПОЛИТИЧКОЈ
ОСНОВИ У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ ДО БАЛКАНСКИХ
РАТОВА (ПРИМЕРИ ЗА ДРУШТВЕНУ ИСТОРИЈУ) 327

ОСВРТИ, ПОЛЕМИКЕ, ПРИКАЗИ

<i>Илија Петровић</i>	
О ПОРЕКЛУ БУЊЕВАЦА	351
<i>Љубинко Милосављевић</i>	
ДВЕ ОДБРАНЕ И ПОСЛЕДЊИ ДАНИ	359
<i>Дубравка Стајић</i>	
МИЛОШ ЖИКИЋ: АПРИЛСКИ РАТ У МОРАВСКОЈ БАНОВИНИ	365

CONTENTS

Topic of the issue: ABOUT THE STATUS OF KOSOVO AND METOHIJA

Miloš Knežević

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCE AND ARTS’
“DREAMY” CONCEPTUALIZATION OF KOSOVO -
KOSOVO (IS) NOT SERBIA: A CONTRIBUTION
TO A CRITICAL INTERPRETATION
OF THE ACADEMY’S PRACTICE OF SELF-DENIAL..... 13

Momčilo Subotić

„NON-PAPER“ ON THE STATUS OF KOSOVO
AND METOHIJA..... 51

FROM POLITICAL THEORY AND POLITICAL SYSTEM

Marko Pejковиć

THE STATE CAPACITY BETWEEN UTILITARIANISM
AND CONSERVATISM..... 71

Dragan Stanar

JUST PEACE THEORY: IMPLICATIONS AND PERILS
OF A NORMATIVE JUST WAR THEORY..... 87

Dijana Vukomanović

INSTITUTIONAL EFFECTIVENESS OF THE SERBIAN
PARLIAMENT (2008 – 2020)..... 105

ESSAYS AND STUDIES

Ljubodrag Savić, Vladimir Mičić

THE ROLE OF INDUSTRY IN THE ECONOMIC
DEVELOPMENT OF SERBIA..... 131

Luka Aleksić

INTERNATIONAL LAW IN HART’S
LEGAL THEORY – PRIMITIVE LEGAL ORDER
OR COMPLEX LEGAL SYSTEM..... 161

SERBIA AND THE EUROPEAN UNION

Slobodan Petrović, Zorančo Vasilkov

ACCESSION OF THE REPUBLIC OF SERBIA TO THE
EUROPEAN UNION – AN ENDLESS PROCESS..... 183

Ivana Ljutić

PERSPECTIVES OF THE CREDIBLE ACCESSION
OF THE EUROPEAN UNION TO WESTERN BALKANS:
ENHANCED EU ENGAGEMENT IN THE FIELD
OF MONEY LAUNDERING REGULATION
AND PRACTICES 199

INTERNATIONAL ISSUES

Vladimir Sapunov

MONOPOLIZATION OF GLOBAL MEDIA SECTOR:
LATEST EVENTS..... 219

Srećko Kuzmanović, Goran Mandić

PARTICIPATION OF SERBIAN ARMY MEMBERS
IN MULTINATIONAL OPERATIONS 233

Miša Stojadinović

THE USA AND CHINA – REDEFINING OF MUTUAL
RELATIONS FROM THE PERSPECTIVE OF BIDEN'S
PRESIDENTIAL ELECTION VICTORY IN THE USA..... 261

FROM POLITICAL HISTORY

Bratislav Teinović

“CONSPIRACY” OF THE GREAT POWERS AND THE
UPRISINGS IN THE BOSNIAN EYALET IN THE 1830S.... 281

Miodrag Perić

GEOPOLITICAL ASPIRATIONS OF ROMANIA TO
NORTHEASTERN SERBIA AND THE NATIONAL
IDENTITY OF THE VLACHS FROM THE END
OF THE SEVENTIES OF THE 19TH CENTURY
TO THE PRESENT 295

Predrag Terzić, Ivan Joksić

FRENCH BOURGEOIS REVOLUTION AS SEEN
BY SLOBODAN JOVANOVIĆ..... 311

Nenad Petrović

POLITICAL CONFLICTS BETWEEN THE ARMY AND CIVILIANS IN THE KINGDOM OF SERBIA UNTIL 1912. (EXAMPLES FOR SOCIAL HISTORY).....	327
--	-----

REVIEWS

Ilija Petrović

ON THE ORIGIN OF BUNJEVAC NATION	351
--	-----

Ljubinko Milosavljević

TWO DEFENSES AND THE LAST DAYS.....	359
-------------------------------------	-----

Dubravka Stajić

MILOŠ ŽIKIĆ: APRIL WAR IN THE MORAVSKA BANOVINA	365
--	-----

УВОДНИК

Тему овог броја Политичке ревије посветили смо проблематици Косова и Метохије и предлозима за разрешење статуса јужне српске покрајине, а тиме и превазилажење политичке, геополитичке и државотворне кризе Републике Србије. Тему *О статусу Косова и Метохије* представљају два веома актуелна и научно и друштвено значајна рада: први, који проучава деловање САНУ у дужем историјском периоду, кроз писане и усмене доприносе њених водећих чланова у решавању најважнијег националног и културно-идентитетског питања српског народа и државе, у светлу ставова актуелног председника САНУ Владимира Костића (М. Кнежевић); и други, који се бави разматрањем актуелних западних и других предлога - тзв. нон-пејпера - којима се нуде решења за „косметску кризу“ (М. Суботић). Сви ови западни документи своде се на потпуно игнорисање Резолуције 1244, а слични – непотписани папири захтевају и поништавање Дејтонског споразума у Републици Српској и БиХ, што је крајње неповољно за Србију и Републику Српску, али и српско питање у целини.

Овај број нашег реномираног часописа богат је бројним и разноврсним радовима, што се види и по рубрикама које су заступљене темама из широког спектра научног истраживања. Поред веома квалитетних политиколошких радова из домена политичке теорије и политичког система (М. Пејковић, Д. Станар, Д. Вукомановић), вредни пажње су и радови из рубрике *Огледи и студије*, посебно рад о улози индустрије у развоју Србије (Ј. Савић, В. Мићић).

Поред радова на тему Србије и Европске уније, која се у разним формама често појављује у Политичкој ревији, као и другим институтским часописима, овај број је обogaћен квалитетним радовима који обрађују актуелне међународне процесе и односе, као и квалитетним и истраживачки утемељеним радовима из политичке историје.

И овог пута са задовољством констатујемо да је рубрика *Осврти, полемике, прикази* заступљена веома dobrим текстовима наших уважених сарадника, што Политичку ревију увек изнова чини богатијом, разноврснијом и актуелнијом.

Главни и одговорни уредник
Др Момчило Суботић, научни саветник

**Тема броја:
О СТАТУСУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ**

13

Милош Кнежевић

КОСОВСКА САЊИВОСТ САНУ - КОСОВО (НИ)
ЈЕ СРБИЈА: ПРИЛОГ КРИТИЧКОМ ТУМАЧЕЊУ
АКАДЕМИЈСКЕ ПРАКСЕ САМООДРИЦАЊА

51

Момчило Суботић

„НОН-ПЕЈПЕРИ“ О СТАТУСУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

Милош Кнежевић

Институт за политичке студије, Београд

КОСОВСКА САЊИВОСТ САНУ **Косово (ни)је Србија: прилог критичком** **тумачењу академијске праксе самоодрицања**

Сажетак

Аутор у тексту полази од става да је САНУ једна од неколико најугледнијих и најзначајнијих институција српског народа. Њено деловање у окриљу српске нације и државе Србије има веродостојан историјски и културни значај, попут Српске православне Цркве, Матице српске, универзитета, Војске. Осим учешћа у развоју примењених наука, књижевности и уметности, Академија се стара у различитим облицима идентитетног представљања Србије у балканском, европском и светском контексту. Та улога Академији омогућава јачање идентитетних постигнућа којима се у разним областима стваралаштва доприноси препознатљивости српске културе и науке. У том смислу, од Академије се очекује зналачко и ангажовано тумачење и разумевање најтежих проблема који оптерећују савремену Србију. Као поткрепу, аутор је тексту презентовао гласове умаласаног јавног мишљења које је реаговало на узгредно образложну изјаву председника Академије да Косово и Метохија више не припадају Србији. Костићева изјава о потреби одрицања од Косова, која је у јавности већма примљена са изненађењем и негодовањем, изазвала је бројне недоумице. Оне се роје око тога дали личност која ју је исказала представља искључиво њен лични став као грађанина, или је у наглашеном својству председника САНУ дата у име свих, или пак, тек једног броја чланова Академије који га том ставу следе и подржавају? Одатле је аутор оцртао кључну разлику између приватног становишта грађанина Костића, и изабраног носиоца изборне јавне функције, овлашћења и дужности - председика САНУ Владимира

Костића. Аутор се такође осврнуо на стварно порекло идеје о подели Србије, препуштању КиМ Албанцима и Албанији, која свој извор има у становиштима Добрице Ћосића. На основу увида о еволуцији идеје о ампутацији КиМ од Србије, писац текста је дошао до закључка да садашњи председник САНУ није оригинални аутор те замисли, није први који се залаже за одустајање Србије од борбе за реинтеграцију покрајине КиМ у свој државни састав. Његове ампутационе изјаве су само тренутно појачани ехо већ изговорених препорука поменутог књижевника и политичара Добрице Ћосића, Александра Деспћа и, наравно, евроамеричких и евроалбанских кругова. При свему, у раду су наведене карактеристичне критике изјава Владимира Костића у атмосфери његовог неодустајања од косовоизручителних становишта. Осим круцијалане проблематичности албаноликих ставова председника САНУ, указано је и на непрестано мешање фундаменталних и процедуралних димензија у деловању САНУ. Нажалост, таква пракса умањује углед те традиционалне идентитетне институције српског народа. Погоршање у том погледу изазива и вишегодишња негативна селекција чланова одељења као и продор идеолошки и доктринарно проноснираних припадника из другосрбијанских и сорошевских кругова. Таква пракса, не само по мишљењу аутора текста, него и многих других тумача збивања у Академији и поводом Академије, може да доведе до поништавања њеног научног, књижевног, уметничког и, поврх свега, њеног националног карактера. Такво урушавање Академије већ је приметно током неколико скоријих изборних циклуса, и велико је питањен до чега ће најзад довести? Напошетку, аутор је у критичком сагледавању рада Академије и изјава њеног председника, ипак оптимиста јер су већ уочљиви бројни знакови буђења неслагања и свести да је реч о појединачном и мањинском мишљењу које се везује за једну како се показало несмотрену личност која настоји на продужетку властитог председничког мандата.

Кључне речи: национално и државно питање, Косово и Метохија, унутрашњи дијалог, решавање косметског проблема, суверенизам, интегритет, одрицање од Косова, председик САНУ, становишта САНУ, јавно мњење о САНУ

Зашто се и када се уопште говори о САНУ? О САНУ се не би толико говорило када би она била слична многим другим институцијама у српском друштву. Али будући да је неслична, о њој се разним поводима често расправља у јавности. Многи људи од Академије не очекују баш ништа, било да до у детаље знају порекло и развој њене садашње малаксалости, било да о њој немају појма нити их занима.¹

Док једни из усађеног поверења, о раду Академије желе да знају што више, другима који су разочарани је свеједно, а има и огорчених и наљућених који о њој не желе ни да чују јер је сматрају за кривом за одређена дешавања у овдашњој прошлости. Сумњичави према Академији њену кривицу повезују са чувеним нацртом Меморандума, подршком Милошевићевом режиму, ставовима поводом југословенских ратова 90-их и сл. Отуда судови о Академији као националној установи нису једнодушни већ слојевити и контрадикторни, у распону од нескривене наклоности и подршке, до манифестовања негативних емоција, омразе и осуде. Док једни куде Академију други је у истим стварима хвале и уздижу; оно што је по једнима у њој узорно и добро, другима дефинитивно ништа не ваља.

О САНУ се разговара и због тога што је једна и јединствена у Србији, иако не и на српском простору на коме делују још три академије, у Црној Гори ЦАНУ и тзв. Дукљанска, и она најмлађа у Републици Српској. У предјугословенској Србији постојала је само једна Академија која је еволутивно мењала назив. У Србији и у Југославији академије су се умножиле. Иако су у Србији 1979. у последњој години Титовог живота основане још неке академије осим САНУ - на пример војвођанска и тзв. косовска - та оснивања била су надахнута дисфункционалном аутономашком троделношћу исцрпљене Републике. Срећу, политичко плурализовање академија у српском националном корпусу ипак је заустављено на броју пет. У чудној аналогiji, мада није Црква, Академија је поделила судбину Српске православне цркве која је, такође, била подложена деобама. Сетимо се само македонског и америчког раскола СПЦ и, у новије време, карикатуралног покушаја стварања милокефалног партијског православља у Црној Гори које је, надамо се трајно, развејано народним литијама.

Ако се узму у обзир други, нетом државно осамостаљени јужнословенски народи, Срби су по већем броју академија, такође,

¹ На то указује социолог Слободан Релић: „Од данашње САНУ (име више извесно не одговора) нико више не очекује било шта. Отуђила се Академија. Тамо седе неки људи који без сумње имају нека знања, али извесно не држе до мудрости и обавеза према народу. Они верују да у њихова експертска знања изнад националног интереса.“ Видети: Релић 2021а, 20.

јединствени, имају их колико сви остали Јужни Словени заједно. Споља и изнутра изазивана склоност ка негативном националном партикуларизму и злосретне политике „на парче“, очигледно се испољила и на академијском плану. У једном часу фантазирало се чак и о регионалним академијама у Србији, попут Шумадијске, Моравске и сл., Истини за вољу, да се остварило то би било трагикомично, па су такве работе напослетку спласнуле. Дробљење академијског институционалног простора заустављено је формирањем регионалних одељења САНУ. Тиме је садашња Академија, уз сва примењивана и непримењивана мерила избора чланова, успоставила и оно које се тиче регионалне заступљености, али не на српском простору већ само у Србији препознатој по регионалним целинама и великим градовима: Нишу, Новом Саду и Крагујевцу.

Уместо да се вишеструки макро и мезорегионални интереси за устројство академија задовоље применом принципа макрорегионалности српског простора у више постјугословенских држава, успостављене су академије наука под различитим називима, са паралелним, двојним и укрштеним чланствима. Некада вишеструка чланства не представљају проблем, али понекад постају тешкоћа академијске коегзистенције, нарочито с обзиром на неотклоњена ривалства, идеолошке и међунационалне супротности те борбу идеја уопште. Док су вишеструка чланства у очима једних појачавање властитог угледа и позиција, у очима других она се идеолошки и институционално искључују.

Мада је Академија напослетку одолела унутрашњим деобним зововима чињеница је да у сваком тренутку она делује у плуралном академијском амбијенту. Сваки институционални плурализам је добар јер појачава конкуренцију и квалитет, али уколико протиче у знаку унутрашње националне регресије, опадања квалитета чланова и идентитетне деструкције, онда је без сумње рђав.

С обзиром на досадашње искуство идеолошке трансформације у посткомунистичкој транзицији Србије могло би се рећи да је карактер Академије подвргнут двоструком мутирању: путем механичке деобе академијског простора на више академијских суругата и реплика, и; путем националне конверзије у анационалну обезличену безобличност. У оба случаја угрожава се и слаби национални, то јест српски карактер САНУ. Имајући у виду актуелне идеолошке односе у Србији, назначеним процеси су трасирани у смеру дуализма српског и малосрбијанског карактера Академије.²

Да би се боље разумео идеолошки дуализам стварног и могућег

2 Осветливши продор мондијалиста, сорошеваца и другосрбијанаца у члански састав САНУ, то је приметио испрени социолог Слободан Релић. Видети: Релић 2021а, 18-20.

чланства САНУ потребно је подсетити се на евидентну академијску полиморфију. По увиду потпредседника САНУ Зорана Поповића постоји пет категорија или врста академија, међу којима су: 1) Националне академије као „крвне“ установе у једној нацији и држави; 2) националне вишеструковне академије које обухватају различите области; 3) националне једноструковне академије у појединим областима; 4) регионалне академије које обухватају један географски простор, или федералну јединицу у савезној држави, и најзад; 5) интернационалне или трансационалне академије континенталног или трансконтиненталног типа (Поповић 2021, 13).

Предочена институционална и делатна разноврсност академија указује на неопходност сагледавања стварних домета спољашњег академијског плурализма више регионалних и државних, српских и псеудосрпских академија. Слично се односи и на потребу вредновања и разноликих идеолошких и политичких процеса који појачавају унутрашње диференцирање чланова на српске, свесрпске и помалосрпске, тачније речено другосрбијанске актере. Уз то, не би било лоше одгонетнути зашто за улазак у САНУ осокољени другосрбијанци, помалосрби и енциоовци не справе посебну „академију“, у пуној својини и по сопственој мери? Зар тим оснивачким потезом не би очували неолибералну чистоту коју парapolитички медијски намећу другима?

Но, мало ко данас заиста верује да је могућа обнова једноумља. Академија није уиграни једномислећи тим чланова, нити хомогено, једнодушно и једноумно чланско тело. У Академији од стотинак и више чланова уочљива је научна, теоријска и креативна разноликост, што није неубичајено када је реч о било којој академији на Балкану, у Европи и свету. Зато је упутније Академију посматрати као развијену у институционалну структуру у којој су заступљени ствараоци различитих усмерења, потреба и интереса, мотива и афинитета, вредности и циљева. Но, препорука уважавања разлика није довољна, јер је при свему увек неопходан прецизнији јавни увид у квалитет рада и доприносе чланова али и кандидата за чланове Академије. У том погледу, непознаница и мистификација око продуктивног и креативног, заправо иновативног профила личности академика не би требало да буде. На основу свима приступачних и видљивих достигнућа требало би бирати оне који су се осведочили као најбољи?

*

Поменуто је мњење да је у саставу САНУ значајан скуп појединаца из разних области интелектуалног, научног и књижевно-уметничког и духовног живота уопште. Не без разлога се сматра да су

у САНУ окупљени најзначајнији умови и ствараоци који делују у Србији. Ако се изузму грађани који о делатности САНУ немају довољно информација или не знају ништа, већина осталих подразумева њен социјални и наглашени национални и идентитетни значај. Подразумева се, наиме, да САНУ оличава врх креативности, продукције и експертског утицаја у националним оквирима. То подразумевање у мњењу претпоставља унутрашњу меритократску одговорност Академије као институције у целини, али и одговорност према друштву појединаца који је чине и представљају.

Интелектуална и научна, те социјална па и политичка одговорност не односе се, међутим, само на унутрашњу лојалност и дисциплину чланова, одељења и других органа према руководству Академије и председнику на њеном челу, него и према јавности и грађанима изван Академије. Претпоставља се и очекује да су чланови Академије експертски и етички одговорни, не само у областима којим се баве и у којима су постигли врхунске резултате, него и према ширим проблемским склоповима друштва у коме живе и раде. Усредсређено бављење струком и обликовање личних становишта о проблемима изван струке сваког академика ставља, међутим, пред одређене изазове и искушења.

Понеки академици напосто нису толико идеологизовани и политизовани да би се упустили у оно што недовољно знају или тек слуте да је политички неуравнотежено и ћудљиво. Понеки ограничени и тешким сидром укотвљени у „фах“ којим се баве једноставно нису изградили потребну свест о политичкој и националној заједници у којој живе. Такве, понекад и само на изглед са уверљивим разлозима „политика не занима“ а заправо их занима у мери у којој настоје да је избегну. Одбијање ангажмана те врсте правда се на разне начине: иманентном незаинтересованошћу, признањем недовољног познавања „материје“, страхом од могуће грешке у опхођењу, ниподаштавањем, избегавањем заузимања јавног става и остајањем у сигурној зони неисказаног приватног мишљења.

Лични ставови академика постају алиби за неисказивање и непостојање заједничког става Академије. У таквим случајевима, када се можда и са нестрпљењем очекује мишљење Академије као националне институције, оно изостаје под изговором да је довољно то што поједини академици исказују своје личне ставове. И то се понавља, нарочито у кризним ситуацијама које се надовезују једна на другу.

Ево примера: У писму од 23. новембра 2017, које је Председништва САНУ упутило Радној групи за пружање помоћи дијалогу о КиМ, наведено је неколико општих сугестија формулисаних

у том телу. Писмо је као свој уводни текст у касније објављеном зборнику у својству председника потписао Владимир Костић. У шестој тачки писма наводи се следеће: „Председништво указује да је САНУ по својој структури специфична организација која окупља појединце са различитим ставовима у свим областима од друштвеног интереса. Стога се од ње не може очекивати дефинисање јединственог става (што није званично ни тражено), већ пре прикупљање и презентирање распона различитих мишљења и предлога академика“ (Костић 2018, 8).

Каже се да је Извршни одбор Академије је јединствен у ставу непотребности и немогућности заузимање јединственог става академика о косметском проблему. Постоје, дакле, бар два контроверзно усаглашена „јединства“: 1) оно око немогућности испољавања јединства у општем ставу, и; 2) оно око једине могућности индивидуалног исказивања, без могућности заједничког уопштавања. Индивидуализам „на куб“, и то онај који из искључиве појединачности не само да не познаје колективизам као социјалну и историјску појаву, него не признаје ни колектив изван механичког збира појединаца унутар Академије као институције. Ако Академију чине само неповезане индивидуе шта је онда Академија? Случајно затечена група људи, са свих страна сакупљени појединци, приватна лица украшена шљокицама личних мишљења?

Овакав академијски постулат деловања је неодржив не само због догматске тврдокорности у заступању личних као приватних ставова у једној еминентно националној институцији, него и због изазова које намеће трајна потреба тимског рада у Академији. А шта је успешан тимски рад до синергична форма колективног рада! Или је можда бекство у приватност упутније баш због тога што је групно и колективно обележје идентитета, оно што смета у атрибуирању Академије као националне установе? Све је побркано, па се стога чини да је безбедније усукавање у деперсонализовану приватност него расправа и заступање колективних или тимских становишта на јавној сцени? Тако у генерисаној апстиненцијалној конфузији цветава растиње необавезних „личних мишљења“, одбојних и удаљених од општих становишта.

Приказано генерално приватистичко и грађанистичко схватање „немешања у политику“ делимично је резултат рђавих искустава Академије са наметљивом политиком и политичарима у епохи титоизма. Академија је, наиме, била стална идеолошка мета критике за грех „српског национализма“ па се временом у њој већ и на прве назнаке сумњи и оптужби те врсте развио одбрамбени рефлекс. Отуда је повлачење у отврдлу чауру личног и издвојеног мишљења,

у ствари, у приватни статус отђуталог грађанина у условима обнове плурализма, остао начин избегавања политизовања. Међутим, уколико би се деловање Академије свело на суму исказаних или неискказаних индивидуалних и приватних мишљења чланова, такво стање погрешно схваћене деполитизованости потиснуло би Академију на маргине друштвеног живота. Разборита је претпоставка да већина академика са тим не слаже и то не жели.

*

Досадашње искуство указује да се академици, уз нужне варијације, могу поделити у две поларизоване групе: оне који су веома присутни и упадљиви у медијима и културној и политичкој јавности, и; оне који избегавају јавност, који су неупадљиви и непримећени, за које се „не зна“. Ни једно ни друго, међутим, не означава пресудан доказ о раду првих и нераду других. Нити се они академици који „дрежде“ у медијима без премишљања могу одредити као угледни и узорни научници, књижевници и уметници, као што се за оне академике „којих нигде нема“ (осим у Академији?) не би смело рећи да су доказани прегаоци обузети радом који отклања потребу за јавним наступима. То што се поједини академици по сваку цену клоне медијске и других видова јавности може, додуше, бити мотивисано бојазнима и страхом чак и гађењем од јавног експонирања, али и конформистичком проценом непотребности излагања својих постигнућа критичком суду заинтересованих.

Када се догоди, излагање суду јавности рада академика, одељења и Академије у целини, такође је различито. Оно може да буде из личног домена рада и евентуалних доприноса, колективног рада одељења и других кооперативних облика деловања у саставу Академије. Али, догађа се да се мишљење појединих чланова, делова Академије и Академије у целини формира поводом проблема који сложеностју надилазе научне, књижевне и уметничке области и уже домене струке појединих чланова. За заједничко становиште Академије, када је оно неопходно и када се оно очекује, потребно је међусобно комуницирање чланова, дијалог и усаглашавање одељења.

Ништа необично, до усаглашеног становишта је тешко ако не и немогуће доћи на други начин до разговорима и расправама чланова. Комуникација би обично требало да буде јавна али се дешава и супротно, да буде намерно лишена јавности па тим и неопходне транспарентности и демократске контроле. Отуда неприступачност увида у рад и одлучивање Академије у јавности изазива одређене зазоре и мистификације. Проналазе се и имагинирају различити мотиви и интереси, често потпуно невероватни.

Као дуг претходних времена која су изискивала опрезност, у раду Академије запажају се обе тежње, ка отворености у деловању али и замуклој конспиративности. Може ли се онда рећи да је у Академији спорадично заступљено начело очувања приватности изабраних чланова и органа? Може, иако Академија није у приватној својини, није акционарско друштво нити је приватна корпорација, него јавна установа чији оснивач је држава Србија. А опет, спорадично се дешава да се индивидуализам, као регулативни принцип (нео)либералног поретка, меша са приватизмом као изобличеном праксом појединачног деловања.

*

Добар део приказаних контрастних односа ослања се на јаке предрасуде шта одиста Академија јесте а шта уистину није, каква би требало и каква не би смела да буде. Али зар тако није са скоро свим институцијама од националног значаја? Биће да јесте, мишљења су подељена, али у случају Академије двојење је посебно занимљиво. Понеки академици као да нису свесни нити желе да признају нехомогене друштвене и медијске перцепције те институције и њихових појединачних улога у њој. Отуда је разложно навести мишљење о задацима САНУ академика Зорана Поповића. Оне се по мишљењу потпредседника Академије садрже у: стварању комуникационог простора; неговању научно-истраживачког и стваралачког рада кроз стратешке, индивидуалне и оделењске пројекте, и; унапређивање саветодавне улоге (Поповић 2021, 13).

И поред настојања објективног приказа начина и делокруга рада Академије, у јавности је и мноштво емотивних чак острашћених интерпретација, Многи афирмисани делатници Академију доживљавају нарцистички и егоистички, као највишу и крајњу тачку каријере. Сневање се дотиче почасног исходишта и сигурног уточишта које је заштићено од узнемирујућих утицаја друштвених сукоба. Србија је, међутим, све само не земља лишена иритантног ковитлања противречности и супротности. Друштвени и политички сукоби веома утичу на грађане, проблем Косово и Метохија је толико дубоко провокативан да не да мира већини грађана Србије.

Зашто би онда они грађани који су стекли положај и својство академика тога били поштеђени? Савесни међу њима свакако нису, они се баве Косовом у мери којом се Косово бави њима и нама а да је та мера савести знатна постоје бројна сведочанства. Има, поновимо, и „аполитичних“ академика обузетих сопственом струком који уопште не маре за косметски проблем, или ако маре то раде тако да га представљају само као случајну сметњу властитом конформизму. Према личној потреби, они се час заклањају инсти-

туцијом, час својом појавом заклањају институцију Академије, не разабирајући при том да ни једно ни друго сенчење није добро. Превиђа се, наиме, да Академија као национална институција не може да буде сведена на приватну оазу у некој имагинарној политичкој и културној пустињи већ је, поновимо, „кровна институција“ интелектуалног, књижевног и уметничког живота Србије.

Супротно успореним, засталим и обамрлим међу академицима, неки други људи од Академије у целини ипак очекују понешто, макар мало, неко учљивије комешање, знак извесне живости постојања. Зашто би, уосталом, било рђаво очекивати снажније индивидуалне и тимске доприносе у сагледавању нагомиланих друштвених тешкоћа? Такво очекивање тумачења кризних околности од Академије уопште није рђаво, напротив, не би ваљало када таквог очекивања не би било. А када га одиста не би било, превладало би разочарање у коме би се институција препустила поклизнућу до дна друштвене ирелевантности. У извесном сукобу су, дакле, актуелна очекивања са неочекивањима, активност и пасивност, футуризам и пастатизам академијског деловања.

Академија није само место примања одликовања и почаста, одмориште у заштићеној мировини. Бар не би требала да буде. Уосталом, не мисле сви тако јер има и оних, иако не много, који од Академије очекују ни мање ни више него предлоге разрешења одсудних историјских недоумица у Србији, па и оних око проблема Косова и Метохије.

Такви сматрају да је управо САНУ својим експертским саставом понајвише квалификована за меродавно просуђивање о кључним друштвеним, националним, политичким и културним проблемима. Штавише, они су уверени да је расправа и формирање становишта поводом горућих проблема дужност и обавеза Академије као највише националне институције науке и уметности. И то тако што би, користећи сопствене стручне потенцијале и концентрисану памет, Академија окупљала најзначајније стручњаке из разних области који су изван њеног чланског састава, што се, право говорећи, спорадично и догађа.

*

Разумљиво је да сходно приликама, очекивања од Академије варирају, она могу бити велика и мала али и никаква. Они којима је свеједно шта ради или не ради Академија ионако се не укључују у расправе о њеним програмима и пројектима. Они којима је ипак стало до продуктивне, снажне и поштоване Академије, укључујући и бројне аспиранте за улазак у њен члански састав, нису равнодушни, напротив. Они са правом реагују на рад и нерад чланова

и руководства. Најизраженије су реакције оних који од САНУ гаје највећа очекивања. Њих је најмање али су најактивнији.

Одакле потичу и чему стреме та велика очекивања? Да ли се она исказују због тога што је глас Академије поводом проблема Косова и Метохије до недавно био јасно одређен и широко уважаван, покаткад чујан и резак, да би у овом часу био подешен на режим утишаности до нечујности. Они који су некада радо говорили о Косову и били веома слушани, сада се углавном не оглашавају а већина најречитијих је напустила животну сцену. И то се примећује, та тишина поводом које се не зна да ли је настала што нема или што има нешто сувисло да се каже. Какве су се промене догодиле у међувремену да се тако устукне и утихне? Јесу ли у складу са новонасталим приликама академици променили претходно мишљење? Да ли се резигнација догодила зато што је албанизовано „Косово“ насилно отцепљено, што је брутално одвојено и „отишло“, па је тиме и „косовска прича“ за њих стварно и правно окончана? Ако би било тако, било би трагикомично, заправо срамно!

Упркос местимично супротном мњењу, део јавности још увек је уверен да је САНУ значајна и важна национална институција, онаква каква је била у прошлости и каква би требало да буде и у будућности. Такво уверење није погрешно, оно је саздано на вишегенерацијском грађењу угледа Академије која је стара скоро два века. Зато онај део јавности који је наклоњен САНУ подразумева да се та институција, осим старања о личном добру својих чланова, брине и о идентитетним интересима и добробити српског народа. Да ли је такво рационално очекивање рада на општем националном добру претерано? Није ниуколико, ако је тако било у раздобљу титоизма, зашто би било друкчије у времену посттитоизма и, рецимо, данас у постдосовском раздобљу?

Управо тако мисле Милош Ковић и Часлав Копривица. Питајући се зашто је јавност реаговала на Костићеве наступе поводом косметског проблема, они дају одговор: „... јавност је реаговала на нешто што је непојмљиво. Је ли то ‘идеалистичка’ заблуда, ствар потребе народа да верује да најученији међу нама брину о нашем благостању? Посматрано са таквог (наивног?) становишта, председник САНУ, у чије би институционално а priori требало да буде уграђена регулативна идеја добробити српског народа, не сме да јавно заступа антинационалне ставове, у које несумњиво спада и онај о тобожњој беспредметности наше одбране сународника, светиња и државе на Косову и Метохији“ (Ковић и Копривица 2021, 17).

Слободно изражено лично мишљење појединих чланова Академије, ма какво оно било, неоспориво је и неприкосновено право

онога који га исказује. Реч је о Уставом гарантованој слободи мишљења и говора. У том погледу не би требало да буде дилема и нема их. Сви људи, па и мудри људи и „седе старине“ академици, свакако поседују слободу и право на сопствено мишљење, макар оно било засновано на разломцима мења и случајним утисцима, опаскама и узгредицама, на заборавности и непамћењу, чак и мутном осећају политичког опортунитета. Ма колико били нетачни и неразговорни у расуђивању, ма колико грешили и пребивали у заблудама, право на слободно мишљење и слободан говор нико им не може нити жели да одузме.³ Своја схватања или несхватања узрока, детерминизма и природе проблема Косова и Метохије могу медијски да испољавају до миле воље, мада је пожељно да то чине у децидираном личном својству. Али, уколико се сопствено мишљење представља као заједничко мишљење институције, чини се груби етички превид, заправо прекршај у заступању и представљању.

*

Шта онда изазива збуњеност у јавности? Ко изазива забуну? Кога слушамо да би чули: Костићев издвојени соло глас и хорски глас Академије? Да ли су гласови разговорни? Ко је збуњен: стручна јавност, академици конформисти и давни дисиденти, охрабрени и обесхрабрени кандидати за чланство, само радознали или и злуреди медији, зли људи који желе да науде угледној националној институцији, или пак, злонамерни идеолози и политичари, задети партијаши који желе да злоупотребе Академију у своје утилитарне сврхе?

Може ли уопште Академија да делује мимо и изван, изнад или испод уплива разних идеологија и политика? Тешко је замислити да Академија буде непристрасна и објективна на начин апсолутне аполитичности и неидеологичности. Таква је иначе „неутралистичка“ илузија оних који не желе нити успевају да разумеју идентитетни карактер ма ког националног питања, па и српског.

По претпоставци испуњених мерила, кандидатуре и избора, стваралачки афирмисане личности академици уносе своје емоције, мотиве и интересе, знања и умења у њено деловање, што то није неочекивано. Поновимо, плурализам идеја, идеација и идеологија који влада у друштву рефлектује се и у Академији. И поред тога, специфични академијски плурализам ипак није и не би требало да буде налик на такмичарски распојасани политички вишепартизам. Међутим, иако изгледа као да нема класичних партијских испостава, у Академији се ипак догађају окупљања у интересне групе, лобије, кланове, коалиције сличномишљеника... Многи обавештени аналитичари сматрају

3 У смеру такве оцене кретале су се медијске реакције на изјаве академика Костића. Видети: Политика 2021, 5.

да су понеки виспренији академици достигли завидан степен мајсторства у вишедеценијској параполитичкој и криптолитичкој пракси.⁴

С обзиром да су искусни људи ни то не би требало да буде необично, мада у институцији од стотинак активних чланова јалово прегањање не би смело да буде у првом плану као супститут или симулирање делатности. Креативни ангажман требало би да буде у сваком погледу надмоћан над јаловим „кадровским“ политичарењем. А ово друго, чини се, нажалост, превлађује и изборним периодима.

*

Присетимо се, Добрица Ћосић и Миодраг Јовичић су били угледни академици. Угледни академици су били и Дејан Медаковић, Милош Мацура, Михаило Марковић, Љубомир Тадић и Михаило Ђурић. Уважени академици председници су, такође, били и Душан Каназир, Александар Деспић и Никола Хајдин. Угледни академици су Василије Крестић, Данило Баста, Часлав Оцић... као што је то у неуролошкој струци и лекар Владимир Костић који је актуелни председник САНУ у другом мандату. О чему је онда реч? Да ли је реч само о романсираној чланској и председничкој историји врхунске националне институције науке, књижевности и уметности? Или је пак реч о дугачкој поворци угледних људи који су се у свом јавном ангажману бавили Косовом о Метохијом, и били у том погледу уважавани и консултовани?

Одговор није лак нити лишен недоумица јер су међу угледним и неугледним академицима уочљиве знатне разлике, будући да су се Косовом и Метохијом бавили на различите начине. Неки су то чинили веома стручно, савесно и са несумњивом експертском репутацијом, а неки као неспорни стручњаци у другим областима, површно и успутно без назнака дубљег познавања косметског проблема. Пада у очи да неспорна и доказана стручност у једној области не повлачи аутоматски имиџ стручности у другој области. Врхунски експерт у једној области, уколико се несмотрено упусти и експонира у стварима о којима мало зна, може бити препознат као амбициозни аматер заглибљен у живом блату предрасуда и заблуда, полузнања и незнања. Штавише, надмено залажење у проблеме који се не познају довољно, изазива мучан утисак дилетантског свезналаштва. Тиме се, наравно, квари претходни утисак о човеку који је одиста стручан и признат у својој професионалној области.

4 Новинар Предраг Слијепчевић је приметио да проблем политиканства одавно оптерећује САНУ и да се о томе говорило и раније. „Павле Савић, великан српске науке, често се јадао пријатељима и сарадницима констатацијом да САНУ нису потребни политичари него научници. Његова порука је била више него јасна. Уколико академици добро раде свој посао, држава никада неће имати политичких проблема у оном домену који академици покривју.“ Видети: Slijepećević 2021, 2.

Није ли управо у предоченом садржан инцидентни случај академика Костића? Док многи сматрају да је изјавом која постала предмет бројних критика Костић испољио лакомисленост и површност, лекар председник се постарао да истим квалификацијама узврати критичарима овим речима: „Када сам пре три године изнео своје лично мишљење о Косову и Метохији (КиМ), које је у поједностављеном и површном тумачењу реченог изазвало радикално супротстављене ставове, имао сам на уму, да након свих догађања у дуготрајним историјским околностима, не можемо гајити илузије о пуној, сувереној политичкој контроли овог простора“ (Костић 2021, 14). Тако су супротстављена два становишта: других о Костићевој провршности и Костићево тумачење да је његова изјава површно схваћена од оних који су га критиковали. Ко је праву?

Како год, погледу косметског проблема уочљива је амбивалентност између ауторске експертности и потребе и права на исказивање личног става о животном важном питању који не мора да буде стручно образложен. О идентитетним националним питањима сви имају слободу да се исказу, било да на националном и државном идентитету настоје, било да им је свеједно, или га из одређених разлога оповргавају. Тешкоће, међутим, настају онда када се у дискурзивном току о косметском проблему маргинализују и обезвређују становишта стручњака из тзв. идентитетних наука и уместо њихових мишљења у први план стављају углавном неука становишта стручњака из природних наука. Одатле нараста недоумица ко, како и зашто у Академији, у овом часу расправља и говори о Косову и Метохији?

*

Реченом се, додуше, може ставити приговор да су до сада изражена мишљења исказана као слободно мишљење грађана који имају право да кажу шта мисле о Косову. Уз то, да је садашње оделење друштвених наука толико ослабљено и нејако да не може да пружи неопходне одговоре на косметско питање. Али и на то се може дати примедба да је оделење свесно ослабљено управо због тога. Због чега? Да у хипотетичком тренутку потављања питања не буде кадро да пружи задовољавајуће одговоре. Можда и стога што је некеме била потребна колебљивост, неодређеност и конфузија у одговору на питање коме припада Косово и Метохија. Уосталом, зар један лекар на положају председника није рекао да Косово више не припада Србији? Рекао је!

Историчар Милош Ковић и филозоф Часлав Копривица су приметили председникову узнемирујућу работу: „Ако челник САНУ тврди да Косово и Метохија није српско, и за то видимо добија (активну и пасивну) подршку чланова Академије, да ли то

значи да најученији, најмудрији и, претпоставка је, најбољи међу нама више не маре за своју земљу и свој народ, нарочито онај сатеран у гета на окупираном Косову и Метохији? У вези с тим, јавност има право да Академији упути следеће питање: да ли је за САНУ Косово и Метохија део Србије?“ (Ковић и Копривица 2021, 17).

Да ли се они академици који подржавају Костића залажу за исто оно за шта се оно залаже, или пак, подржавају само његово „право“ на лично мишљење и независно становиште, а можда мисле друкчије па чак и супротно? Управо такав став је предочио академик Василије Крестић речима: „Не делим мишљење председника САНУ господина Костића да су Косово и Метохија *de facto* и *de jure* изгубљени. Међутим, нисам спреман да оспорим право господину Костићу да о статусу Косова и Метохије мисли другачије од мене (Крестић 2021, 34).“

Тако поводом „случаја“ лекара Костића мисли историчар Крестић, али о чему размишља ћутљива академијска већина? Шта су поводом косметског проблема у вечитом међувремену радили други академици? Како који, неки су Косово и Метохију помињали утишано и узгредно а понеки са нејасним примислима, или тако што су умудрено ћутали, „смело“ окретали главу, „храбро“ превиђајући најдраматичнији национални и државни проблем. Ипак, проблем који је горопадно тиштио готово свакога у Србији, напоследку није могао да заобиђе ни онај пасивни и, зашто не рећи, дремљиви део састава Академије.

*

Присетимо се још једном понечега из предисторије проблематичних изјава председника Костића. Својевремено је било потребно и очекивало се да у косметску материју не толико упућени председници Деспих и Хајдин, у своје име и у име Академије, нешто смислено кажу и препоруче. Хемичар и технолог Александар Деспих је укратко поновио деобно становиште Добрице Ћосића, а врсни инжењер и мостоградитељ Никола Хајдин је током мандата, дванаестак година вешто избегавао отварање расправе о косметском проблему, али је такође спречио одржавање научног скупа о Косову, објављивање зборника Академије о „Великој Србији“, те дистрибуцију чувене књиге Виктора Новака *Magnum crimen* на енглеском.⁵ Лекар председник Владимир Костић је својим речима, ни не помињући Добрицу Ћосића, такође донекле прерадио и поновио његово мишљење.

5 Видети осврт академика Василија Крестића о претходном председнику САНУ Николи Хајдину као „слуги режима“ који је био: „спреман да одустане од озакоњеног имена Академије, да из њеног имена избаци реч којом је она означена као српска“. Према: Крестић 2021, 34.

Рекло би се да је на делу био одређени континуитет; ништа ново под капом небеском! Некима се допало прво, неким друго понашање председника, а било је и оних који се нису саглашавали ни са једним, већ су се залагали за испољавање нечега трећег: енергично изреченог националног становишта. Но, показало се да је једно очекивање децидираног становишта од изабраног председника Академије, а сасвим друго његово ситуационо и опортуну председничко довијање. Прецизније речено, разумно је очекивање јасног става о косметском проблему од личности са именом и презименом, на адреси изабраног председника који представља Академију. Лично и јавно репрезентовање идеја о неуралгичном проблему какав је косметски требало би да буде обазриво и усклађено. Да ли је?

Председничко лично мишљење, као грађанина и приватног лица можда би понеком могло да буде занимљиво, али оно ниуколико не може да замени став институције у целини, нити да га заступа у „глувом времену“ док се оно евентуално не формира и не исказе у пуном опсегу. Стање у коме председник говори произвољно у име Академије о значајним националним и државним темама, испољавајући при том личне ставове са којима се други чланови Академије не слажу, не може да се оправда и наиђе на уважавање само на основу ауторитета његове функције, нарочито уколико за тако нешто није непосредно овлашћен од већине академика.

*

Деловање академика, њихова активност и пасивност, друштвени значај њихових креативних доприноса, начини на које су доспели у академију и шта су у њој радили, упућује на њихове биографије. Тешко је, међутим, детаљно приказати биографије свих академика. Већина, ако не и сви животописи су јавно доступни. Неки су пак ретуширани, приказани селективно и са празнинама, или у недовољној мери. Достојне личности су дометима и квалитетом свог рада и пре уласка у Академију стекле признања и учврстили се у научној и културној јавности. Такве личности требало би да импонују Академији. Има, међутим, и таквих који „натезањем“ животописних факата и разлога за пријем побуђују озбиљне недоумице око заслуга академијског чланства. Понеки од њих скриваном нестручношћу и спорним достигнућима изазивају чуђење и запрепашћење. Академици нису случајно настала група, нити повезани појединци расути по одајама оделења а онда сакупљани по годишњим скупштинама и свечаним скуповима. Када би било тако, било би понижавајуће за сваког од њих, али и за Академију у целини. На срећу, иако можда постоје тежње ка дисфункционалној аморфији Академије, такво стање се ипак није догодило.

Тачно је, међутим, да је уочљива несразмера између редовне програмске активности и оне која је повезана са избором нових чланова Академије. Избори динамизују рад Академије. Тек тада Академија покаже знатнију живост која се не уочава толико у раздобљима између избора. Томе, међутим, доприноси и несразмерно већа пажња медија усмерена на изборну процедуру која је, нажалост, најчешће праћена сензацијама и аферама. И то се циклично понавља, Академија се прене из тромости тек када наиђе време избора.⁶ Тада се понеки до тада неагажовани најзад ангажују, покрену и проговоре. Из некреативног мртвила као да се прену тек када добију могућност мрзовољног лобирања, много више против него за неког од предложених кандидата.

*

А онда, као по правилу, у време избора у Академији на видело избијају гложења, сукоби, афере, скандали... У изборном периоду одвија се лобирање и закулисне радње, све у свему, на замаху добија псеудополитика недостојна традиције институције у којој се догађа. Новинар Филип Родић је приметио да одбијањем да прихвати јавно изјашњавање о Косову и Метохији: „руководство САНУ јасно показује да ову институцију више замишља као неко тајно друштво, него као орган који својим јавним деловањем треба да даје смернице друштву. Испоставља се да је транспарентност и демократски принципи оно чега се највише плаше. Али зашто?“ (Родић 2021а, 24).

Однос јавног и тајног у деловању Академије није садржан само у начину изјашњавања о битним социјалним и националним темама или избору чланова. И многи други аспекти те издашно финансиране националне институције нису у потребној мери приступачни јавности.⁷

Осим борбе за „кадрове“ теку и сукоби око финансијских средстава. Отуда изазивачи повремених скандала нису само осујећени кандидати који, тобоже, не схватају и не прихватају академијска правила и „ред“, него и поједине групе још увек виталних и агилних академика, прононсираних „кадровика“ и „благајника“, који та правила исувише добро схватају и примењују сходно визури сопствених интереса.

6 За 180 година њеног трајања под разним називима, у Академији је било укупно 1.481 чланова, а просечна старост данашњих чланова је 73 године. Показало се да је при постојећем концепту рада „подмлађивање“ Академије скоро узалудан посао. Видети: Поповић 2021, 12.

7 О учесталим споровима и полемикама међу академицима САНУ, најчешће око принципа рада и избора нових чланова, сведочи више обимних публикација (око 1000 страна) у агилном уредништву академика Часлава Оцића. Видети, на пример: Оцић 2018.

А која је визура материјалних и финансијских интереса у позадини косовског дискурса неких академика, постарао се у свом стилу да објасни социолог Слободан Рељић: „Иако се председник и потпредседник, саображавају у вези са Косовом са светом у коме је принцип: ако желиш да знаш зашто неко тако говори, Follow the money. Реци ми ко за ово даје новац, па ћу ти рећи зашто тако мислиш! Али ово је академијски парадокс. Новац примитивних Срба, пореских обвезника, не носи те обавезе за умне академике. То се преваспитаач части за велике напоре које чини у овој смрдљивој земљи. А могао је бити негде другде. Они стално јављају како њих свуда траже. Добро, они разумеју да се ваља клањати пред доларом или евром, али српски порески обвезници има да плаћају и не питају. Уосталом, ни српска држава неће смети да постави то питање (Рељић 2021б, 23).“

Извесно је да политичарење угрожава САНУ. Филозоф Миша Ђурковић, рецимо, сматра да Србија а и српски народ треба да имају своју академију. То је свакако неспорно. Ипак, по Ђурковићу: „Проблем је што она све мање припада њему и што јој све више одговара онај други не баш пристojни акроним који људи почињу увелико да користе. Процес њеног однарођивања све више напредује, што се види и по актуелним кандидатима, и отуд је једино решење које сам понудио: од почетка је попунити људима којима је тамо место (Ђурковић 2021, 69).“

Како год, на ровитом тлу односа кандидата за чланове и чланова Академије који бирају кандидате у „своје редове“ зачиње се игра „мачке и миша“ испуњена одушевљењима и разочарањима У тој игри у многострукој интеракцији су личне амбиције, нарцисоидности и сујете, егоизми и надмености, комплекси ниже, више и осредње вредности. Свим расположивим средствима се фаворизују миљеници а дискриминишу они који се нипошто не желе у чланству Академије. При том се кандидати завааравају и замајавају као будући сигурни чланови да би, што је редовна појава, у одсудном тренутку отпали због мањка „сигурних гласова“. Већини упућених знано је да против њих гласају управо они који су им у изборној процедури свесрдно препоручили свој глас. Обманути се потом грдно разочарају, не само у оне који су их „изневерили“ него и у Академију целини. И то се понавља од изборног циклуса до циклуса.

Мерила пријема често нису саздана на доказаном квалитету предложених кандидата већ на замкама заморно дуге и компликоване изборне процедуре, трговини утицајем, трансакцијама услуга, личним наклоностима и финансијским интересима. А да се не помињу професионалне и пројектне котерије, непотизам, фами-

лијаризам, чланства у лобијима, јавним и тајним друштвима, итд. и сл. Свега има, понешто је описано, много шта није.

Из таквог амбијента потичу бројна недолична заобилажења и игнорисања вредних кандидата, њихова превентивна дифамирања и одбацивања, вишеструка „пропадања“ и избори чак и оних најупорнијих. Истовремено, дешавају се погрешни и несхватљиви избори безвредних а довитљивих, ласкаваца и удворица, јалових имитатора и на делу ухваћених плагијатора. Поучен одржавањем таквог односа према квалитетним кандидатима Миша Ђурковић је, у аналогiji са дискредитованом НИН-овом наградом за књижевност, предложио повлачење кандидатура и игнорисање академијских изборних ујдурми. „... они који ураде супротно, раде исто што и патриотски научници који се пријаве за пријем у САНУ – не разумеју оквир у узалудној нади да ће пресудити квалитет“ (Ђурковић 2021, 69).

Квалитет, наравно, не пресуђује јер делују друга мерила, па је више кандидата којима је такав однос дозлогрдио замолило Академију да их више не узима у обзир.⁸ Негативна селекција чланова није обуздана што је довело до срозавања квалитета и деградације појединих одељења. Некада веома угледно и утицајно одељење друштвених наука је, рецимо, доведено до руба припасти и мал’ не укидања због малог броја чланова, а све то се десило као потенцирана последица вишедеценијског трвења и негативне селекције.

*

Косметски проблем као да је продрмао Академију. Како год, зар није упутније и боље упознати јавност о разликама у становиштима о Косову и већинским становиштем Академије, уколико је у скорије време оно уопште изражавано? Иако су мишљења о Косову у Академији подељена па чак и супротстављена, ипак се очекивало њихово предочавање у аутентичном облику заинтересованој јавности. То се нажалост није десило. Јер поменуте личности које су о Косову изрицале судове, косметску материју, тему и проблем нису никада упознали ни обликовали експертски, нити са посебно акрибичним усредсређењем, већ више у равни општих политичких димензија косовског питања. Своје судове су ослањали на гласоговорну функцију председника која је подразумевала брзе коментаре често у виду сведених опаски на актуелне косметске проблеме. При том су тада, као и данас, имали бар две могућности: да на подесан начин, како је речено, представе заједничко

⁸ Међу онима који су јавно повукли кандидатуре за чланство у САНУ су: Емир Кустурица, Мило Ломпар, Дарко Танасковић, Драган Симеуновић... Они се, наравно, не плаше изборног неуспеха, али не желе да буду предмет манипулација и бламирања.

мишљење већине академика (више од пола од укупно око 120), или надлежних тела у академији; или пак да своје лично мишљење прикажу као мишљење мањег или већег дела академика.

Ово друго, чему су нехајно прибегавали Деспић и Костић, изазивало је недоумице међу заинтересованим грађанима који су, буди речено, очекивали зналачке и одговорне ставове Академије. А таквих одговора није их било, јер су место њих предочавана само неодређена мишљења председника, секретара, оделења и одбора о немогућности одржања *status quo*-а, неодрживости „замрзнутог конфликта“ и потреби територијалне поделе КиМ. Мишљења су исказивана појединачно и спорадично, раздвојено уместо јасног заједничког становишта. Предочавана је закукуљена смеша личних и приватних ставова, уместо одређеног становишта националне институције. До таквог становишта се, нажалост, у скорије време није ни дошло. Тако је САНУ „деловала“ соло деоницима председника и секретара а да није исказивала мишљење институције. Ако се то хтело, а биће да јесте, у томе се успело. Зато у овом часу нико жив не зна шта је и какав је конкретан став САНУ о Косову и Метохији. А оно што се поручује из уста лекара председника и споукмена византолога не може се ухвати ни за главу ни за реп. Можда се баш то и хоће, неухватљива неодређеност као привид крајње „одлучног става“.

*

Потребно је поновити да су на поделу Косова и Метохије спорадично указивали председници САНУ, попут некадашњег Александра Деспића (1996, 12) пре четврт века и садашњег Владимира Костића (2015) који у разним говорима, разговорима и изјавама то чини током последњих пет година. Њихове на изглед храбре и откривалачке опаске, међутим, нису садржале изворне мисли, већ само упрошћено тумачење мишљења других, познатијих, угледнијих и свакако утицајних колега. То што у овом часу помишља Костић пре њега су у драматичнијим околностима, много детаљније промислили други. Отуда је Костићу преостала само скромна могућност подсећања, реинтерпретације и камуфлираног опонашања у нешто друкчијем историјском и политичком стицају околности. Тиме што се као сопствене мисли у понављају декомпозиционе рецептуре о Косову и Метохији, ништа ново се не открива. Храбрости и месијанства у том погледу нема ни када је реч о фактичкој али ни јуристичкој димензији косметског проблема.

Пророк у предсказањима злехуде судбине Косова једаред давно био је књижевник и политичар Добрица Ћосић који као сива еминенција није никада испољио апсирацију да буде био председник српске

Академије, али се није противио томе да постане шеф окрњене југословенске државе. Он је после 1999. обновио идеју деобе КиМ. После њега, а слично његовим мислима из позне фазе, деобну замисао су на уопштен начин заговарале су и друге јавне личности. Чиниле су то у муклом еху пишневог преполитизованог духа, Варирање те идеје су касније вршили и поједини чланови САНУ међу којима је и садашњи председник. Челник САНУ је у више наврата исказао потребу да Србија одустане од властитог територијалног интегритета и најзад прихвати насилну „нову реалност“ косовске назависности. Дајући предност мутним осећајима „истине“, без довољне специфичне обавештености и познавања конкретне ситуације, председник се одважио да искаже дијагнозу геополитичке бољке и пропише радикалну „косовоизручителну“ терапију.⁹

*

Став одрицања од Космета, узгред речено, Костић није поткрепио неким дубљим и новим увидима већ га је, као да се тек недавно тргао из сазнајног дремежа, само проткао старим колебањима и заблудама. На први поглед Костић одаје личност којој је, пре свега стало до сазнања истине. Слободан Рељић, међутим, не мисли тако: „Др Костић стално је у гарду човека коме неко држи цев револвера на затылку, али он мора по цену свега да нам јави истину. Сазнао је и мора да нам јави! Волео би, као и сви самоумишљени Прометеји, да изгледа као жртва, а оставља утисак најневажнијег играча у оној коцкарској игри ‘ђе је куглица’ на аутобуским станицама, где је ризик од губитка сведен на нулу (Рељић 2021а, 18).“

Костићев најснажнији доживљај „нове реалности“ на косметском терену тиче се препознавања српско/албанске границе која коритом реке Ибар дели северну од јужне Митровице. И то као да је било довољно снажно за далекосежни закључак о једном за свагда „свршеној ствари“, без икаквог сећања на агресију и окупацију КиМ, злочине почињене над Србима, узурпације и прогоне, укратко, произведено стање лажи и неправде нанете Србији. О томе ни речи дискурсу о потреби признања насилно насталог стања. Правник Зоран Чворовић је упозорио да председник САНУ препоручује српској држави да призна садашње стање на КиМ: „које је производ масовних злочина и читавог низа каснијих противправних аката, и прихвати као непроменљиву датост, која не може да се измени у status quo ante bellum већ једино може да се призна и правно озакони. Тиме постаје очигледно да за академика Костића правда нема својство апсолутне вредности, већ такву вредност имају моћ и свршени факти који су производ моћи (Чворовић 2021, 36-37).“

9 Израз *косовоизручители* сковао је филозоф Часлав Копривица.

На нивоу медијски инсцениране нехајне козерије, Костић је, дакле, у више наврата подсетио на старију идеју деобе КиМ коју, по свему судећи, није разумео у њеној значењској слојевитости. Костић, у ствари, и не размишља о конкретној подели КиМ него о одрицању од помисли на реинтеграцију КиМ у садашњим а вероватно и будућим околностима.

Млади правник Никола Росић је емотивно указао на трговачку основу становишта о одрицању од Косова и Метохије. Он у директном обраћању Костићу сматра да се нико пре њега није усудио да на било који начин прода оно што сам није зарадио. „Претенциозно је што се сматрате компетентним да судите о изузетности геополитичког тренутка у коме се сада налазимо. Европска унија није ни прва, а ни последња глупост којом су лажни чувари националних интереса замајавали овај анестезирани народ... Зато ме чуди Ваша смелост да на тај начин распродајете оно што Вам супруга није донела у мираз већ дедови оставили на образ!“ (Росић 2018, 233).

Иако је у Академију наводио после Ћосића, Костић није његов веродостојан наследник. Пре је симплификатор идеје мирења са стањем и коначног одбацивања покрајине од Србије. После Ћосића Костић, у ствари, своје здраворазумно расуђивање о савременом Косову темељи углавном на нејасним осећајима актуелне стварности што би имало извесних чари када би било подржано макар и малим траговима експертске и етичке уверљивости. Тога код Костића који је у неуролошком домену стручњак за Алцхајмерову болест, напросто нема и, имајући у виду његов досадашњи начин размишљања, тешко да може да буде. Одатле остаје неразрешена недоумица око дубљих одрицатељских мотива медијски пропамећеног „косоволога“.

*

На хоризонту косметског проблема видљив је и један конвергентни идеолошки феномен који неупућене одиста може да запањи. Чак и у јавним наступима неки медијски ангажовани представници Академије изједначавају се и савезнички сабирају са другосрбијанским актерима који истрајно заступају сличне политичке идеје о „признању реалности“, што не може да значи ништа друго до признања резултата сецесије албанизованог „Косова“ од Републике Србије. Ни једни ни други се по другосрбијанским идејама не разликују од првоалбанаца који отворено заступају независно Косово и његово уједињење са Албанијом. Чудновато: уместо осмишљених тежњи ка реинтеграцији Србије, читује се бесмислено саглашавање са албанским сепаратизмом и иредентизмом, и то на српској страни изгрбане сецесионе медаље.

Да повучена аналогија између актера са српске и албанске стране можда није прегруба и нетачна? Да ли се баш умерени и неумерени другосрбијанци у САНУ, и они изван ње који са својим идеолошким пртљагом жарко желе да уђу у њу, у ичему битном разликују од сепаратистичких, индентпендентистичких и иредентистичких идеја Ругове, Тачија, Харадинаја, Веселија, Мустафе, Хотија или „постмодерног“ вође „Самоопределења“ Албина Куртија? У крајњем смислу не, јер први са српске стране заправо пристају уз политичку вољу других, оних на албанској и евроамеричкој страни, чиме напослетку признају да су они у праву а Србија у криву.

*

Али тзв. друга Србија је, уосталом, чак и у фази транзиционог замирања већ продрла у Академију. Кадрови су важни а њихово распоређивање на утицајна места још важније! Другосрбијанци не одустају од „освајања“ нових позиција погодних за праксу „препамећивања“ и разградње њеног идентитетног карактера. Веома важно им је да у још већем броју уђу Академију и разместе се по одељењима. Социолог Слободан Рељић је уочио: „Кад је једном САНУ уведена у планове разарања свести српског друштва и кад је изашло на видело да је др Костић избор режисера из сенке, јасно је и ко је и шта је и шта ће учинити. Без обзира на срочену биографију. И церемонијал устоличења. Није оптужба. То је подсећање на начин чињења глобалне неолибералне политичке и обавештајне заједнице на терену“ (Рељић 2021, 18).

Зар се уочена намера не огледа у остварењу већинске преваге у врхунској националној установи коју до недавно другосрбијанци нису само презирали него и исмевали и сатанизовали као инспиратора и креатора „великосрпске идеологије“. Садашња дрскост огледа се у бесрамности освајања онога што су до малочас на сав глас кудили и клеветали као безвредно али опасно. Сада им је Академија добро изабрано институционално место за избор на који раније нису ни помишљали. Шта се променило? Да ли је заиста куцнуо час продора у средишне институције система? Сада уз обилну медијску подршку могу слободно кандидатски да нахрупе у великом броју на врата САНУ па ће, ваљда, неко кроз та врата да прође.

Зар уосталом не тако давно није пласиран предлог да се ова угледна установа преименује у „Академија наука и уметности Србије“. „Србије“ или „у Србији“, али никако не српска. Срећом, то се није догодило. Или је само одложено за неки погоднији тренутак? Академија је још увек српска, а докле ће да буде то се, нажалост, не може предвидети? Иако је Академија која је по имену ипак остала српска, проживљава да се њен идентитетни карактер се изјавама и

избором чланова и даље релативизује и постепено преобликује. Зато је било је потребно учинити симболички важан гест самопорицања и тај гест је учињен са места са кога се најгласније чује и највише одзвања. Аутодеструктивно самооспоравање се дешава на самом управљачком врху, у амбијенту председника и секретара, председништва и извршног одбора, делова Академије који су у облачној суми личних мишљења братски збили редове и пружили подршку председнику. Таквог збијање редова, међутим, није примећено када је требало исказати мишљење поводом косметског проблема. Напротив, тада су, уз ретке изузетке, редови ангажованих академика били или проређени, или их напросто није било!

Академцима, и Костићу међу њима, као да је важнији заштитени и освећени статус слободе личног мишљења о било чему, од било каквог заједничког мишљења о проблему Косова и Метохије. Ево логичке јавно/приватне магле у којој се губе разложне нити академијског дискурса о КиМ. „Део изнетих ставова се поклапа са мојим приватним ставовима које сам виšekратно износио, али не и са исказом да ће Извршни одбор моћи да артикулише неки њихов заједнички став. Сасвим супротно, САНУ је институција независних и аутономних појединаца, са читавом лепезом ставова, и сваки, укључујући и мој потенцијални покушај да ‘артикулишем’ туђе ставове био би злоупотреба“ (Костић 2017, према: Оцић 2018, 242). Може, дакле, да се догоди само исказивање појединачних и личних мишљења, али не и усаглашених, заједничких, општих - то никако! Јер САНУ је „институција независних и аутономних појединаца“.

*

Каква је отпрва и напослетку улога садашњег председника Академије? Да ли је одмах схваћена у неопходним аспектима и крајњим консеквенцама, или је опажана тек узгредно и рутински, као споредна и привремена? Има ли уопште потребе да се процењује његова улога, вреди ли то?

Није згорег подсетити на норму закона која упућује на надлежност и улогу председника САНУ. Правник Зоран Чворовић навео да према члану 29 Закона о САНУ: „... председник заступа и представља Академију. Ту се налази основ за Костићеву моралну и професионалну одговорност, али наравно не и правну. При томе председник САНУ у вршењу функције мора да има у виду не само академски ранг установе већ и њен неспорни национални, српски карактер“ (Чворовић 2021, 37). Да ли то председник чини, да ли се придржава одредби закона? По мишљењу ангажованог филозофа Мише Ђурковића САНУ и Костић, у овом часу али и у подужем претходном времену, оличавају нешто сасвим друго, заправо

супротног од очекиваног: „САНУ је данас носилац дефетизма, институција чијем се председнику радују сви наши непријатељи, чији председник наступа само у *Недељнику*, на *Н1*, и *Новој* а највећу подршку има с *Пешчаника*. САНУ је један простор у коме се врти велики новац, што води редефинисању њене намене, смисла и базичне идеологије на којој је формирана“ (Ђурковић 2021, 69).

Иако можда и не би требало, у расправама о Академији се све чешће помињу лична својства њеног председника. Није превише тешко опазити да је Костић амбициозан, упоран и непопустљив у штованом-мандатном председниковању. Његова досадашња академијска изјављивачка постигнућа су, међутим, првенствено лична и приватна, не толико на тимска. То се ипак не може рећи за рад у струци који је неизбежно тимски оствариван. О томе сведоче стотине његових сапотписа на (пре)дугачкој листи научних радова.

По свему судећи, реч је о личности од које тешко може да се очекује аутореклексивна и преиспитивања властитих ставова. Зато није згорег сетити се мисли књижевнице Исидоре Секулић: „Замора и колебања, наравно, мора бити, у путевима и правцима морамо грешити, и морамо се преметати као зрна на решету - али се тога не треба плашити. Сабран човек мора бити, и испитати оно место на коме се клизнуо и пао“ (Секулић 1985, 271).

Међутим, код председника Академије се не уочава чак ни најмања назнака одустајања од „тврди“ ставова и признање грешака које би се обликовало у ублажавању мишљења, да се не каже у евентуалном покајању. Костић у погледима на косметски проблем не испољава ситуациону и мисаону еластичност (Бегенишић 2021, 5). У тврдокорном прихватању албаноамеричког ставова он уопште не наликује могућем покајнику. Ни после ненаданог сусрета са породицама несталих Срба са КиМ Костић није ни за педаљ одустао од новореалне ортодоксије „свршене ствари“ (Марковић 2021, 5).

По сопственом самоуверењу Костић је, наиме, и након низа сусрета, датих изјава и свих критика тих изјава у јавности, и даље на становишту да је у свему што је рекао о одвајању Косова од Србије, био и остао праву. Као да неће да усвоји сазнање да свако ко је против нечега мора да се суочи са онима који су за оно што је предмет његовог противљења. Још одређеније: ако је као председник САНУ свесрдно за нешто, неопходно је да се суочи са онима који су са супротним емоцијама против његовог двоструког залагања: личног тј. приватног и председничког. Ако пориче да Косово и Метохија припадају Србији неизбежно ће се суочити са онима који мисле да КиМ припада Србији!

Новинар Филип Родић, попут многих других, сматра да нема само Костић право на своје мишљење. „Право на мишљење имају и они који се са њиме не слажу и који сматрају да због тога мора да сноси и одговорност. Не да иде на Голи оток него да се повуче са места председника САНУ. Не тражи му се глава него функција, али изгледа да су он и ‘његови’ то поистоветили“ (Родић 2021a, 25).

Ако лекар председник Костић, упркос свему, сматра да је „нова реалност“ на Косову неприкосновена и непроменљива, сусрешће се са онима који сматрају да је она пука идеолошка и политичка конструкција, химера, геополитички симулакрум, глобалистичка успаванка за малишане са периферије „царства“. Пример критике подлагања симулакруму пружа филозоф Марио Калик који сматра да је Костић са својим схватањем политичке реалности недостојан својих претходника на месту председника САНУ. „Много реалнија од његове ‘реалности’ да је Косово независно од Србије, била је реалност окупације Србије у Првом и Другом светском рату. Ипак није нам познато да су Стојан Новаковић, Јован Жујовић или Александар Белић, говорили или заговарали да Србија не треба да се враћа, или пак да напусти окупиране делова своје земље“ (Калик 2018, 247).

Исто тако, уколико је уверен да је „замрзнути конфликт“ на Косову неодржив и контрапродуктиван, Костић ће се сучелити са онима који су уверени у супротно, да су пренагљене одлуке рђаве и импровизована решења косметског проблема штетна. Управо то се напослетку и догодило, Костићево одрицање од Косова постало је предмет бројних критика оних који се са одрицањем не слажу.

*

Уз до сада изречено, председник Академије као да не зна, или не мари иако зна, шта пише о границама и територији српске државе у Уставу Републике Србије. Његове изјаве и тумачења властитих изјава неусклађене су са принципима и императивним нормама митровданског Устава јер поричу сувереност и територијални интегритет Републике. Костић изјавама себе и све оне који мисле слично, измешта из политике реинтеграционих напора Србије. Хтео не хтео, његове изјаве, у ствари, иду на руку албанској иредентистичкој политици. Правник Зоран Чворовић је приметио да су Костићеве изјаве без изузетка дефетистичке у погледу могућности Србије да реинтегрише КиМ у свој уставноправни поредак. „Уз то су и недоречене у погледу конкретне политичке и правне одговорност појединих српских политичара за национално штетну политику према КиМ. И најзад, оне су недопустиво произвољне и нетачне у процени утицаја нерешеног косовско-метохијског питања на демографску, економску и геополитичку будућност Србије“ (Чворовић 2021, 36).

Ко зна колико пута је поновљено да је Костићева уставна слобода да као грађанин и приватно лице може да мисли, говори и пише шта хоће и колико год хоће. Али, зар он у истом личном, правном и политичком својству нема такође дужности и обавезе да се у официјелном деловању придржава важећих закона и Устава земље? У противном, крши норме позитивног права, оног истог права на које се иначе ослања тумачећи властити председнички статус и управљачке и репрезентативне прерогативе које има у Академији.

Немогуће је, наиме, истовремено бити строги процедуралиста и легалиста у погледу заштите сопствених статусних права, и људских права у ширем смислу, а не бити легалиста када је реч о далеко значајнијим својствима државе у којој се живи и ради. У таква битна својства спадају управо достојанство суверености и територијалног интегритета државе. Апсурдно је, дакле, бити легалиста у администрирању Академијом а произвољни прагматичар у давању изјава у име Академије медијима и јавности изван Академије.

Да ли је Костићев председнички карактер саображен карактеру Академије? И чему је саображена његова сада већ чувена изјава о неприпадању Косова Србији? Социолог Рељић је запазио једну нелогичност сакривену у етичком релативизму. „Свима нам је познато да се не може бити ‘мало трудан’, па се не може бити ни ‘мало достојанствен’. Или јеси, или ниси. Оваква идеја више него било шта показује карактерну флексибилност свог аутора који је мало председник САНУ, мало и није, али увек има елементе памети“ (Родић 2021б, 7).

Питање је да ли је Костић свестан свих замршених околности косметског проблема и да ли га је ико у том погледу детаљније информисао или посаветовао? Или је, полазећи од сазнајне снаге намакнутог утиска о реалном стању на КиМ, самоуверено изградио једноставан аподиктички суд да Косово, самим тим што је насилно одвојено и запоседнуто, више не припада Србији? Костић примењену ванправну силу против Србије, не удубљујући се, тумачи као узрок стања из кога извире ново право – право „нове реалности“ и са тиме се на изглед рационално саглашава.

Ако такве изјаве имају недвосмислени анационални и неуставни карактер и ако се њима одриче од суверености и територијалног интегритета државе Србије, зашто би њихов аутор, ма ко био у питању, био повлашћен и његов говор био изузет од критике? Макар то био и лекар неуролог на положају председника Академије. Осим уколико се не сложимо са академиком Крестићем који вели: Нисам приметио да господин Костић чини било шта што је противно инте-

ресима Србије и српског народа, да је издајница и страни плаћеник“ (Крестић 2021, 34). Истичући да има право на сопствено мишљење по цену и да је погрешно, Костић је рекао: „имам своју повређеност и љутњу јер сам оптужен за издајника и моралну наказу... Мој случај мора да значи почетак дијалога, Али нико у том дијалогу не сме да помисли ни да је већи Србин ни да је већи патриота од мене. То никоме не дозвољавам. Никоме. Сем мртвима који су дали живот на Косову. Њима скидам капу“ (Костић 2021, 15).

*

Разложна критика Костићевог косовоизручителног становишта које је изрекао са одговорног положаја председника Академије, свакако није заверенички удар на слободу говора у условима обновљеног плурализма, нити „лов на вештице“ и „спаљивање јеретика“ нити жигосање „издајника“ или проказивање страног плаћеника“. Живимо у друкчијим и ваљда мирнијим временима. Костић свакако није несхваћени пророк, није прозорљиви видовњак нити пожртвовани страдалник. По испољеном менталном и интелектуалном профилу, Костић свакако није нити је икада био борбени дисидент и намучени јеретик, већ етаблирани стручњак, по свему судећи, комфортно несклон шкодљивом политичком истицању а поготово ризичном вероодступању. У овом часу Костић се међутим увелико али неприлично и трапаво упустио у националну политику и тиме можда и несмотрено озбиљно угрозио позну угодност досадашње каријере. Но, и такво „таласање“ јавности и академијских кругова његов је избор, као што су изабране и могуће последице посрамљивања.

Можда садашњи председник САНУ сматра да је исказаним проалбанским ставом, уједно укопан на плаузибилном и доминантном становишту Запада? Или је, пак, уверен да његов став није проалбански него међунационално непристрасан, објективан чак иако је нескривено прозападно усмерен (однос према ЕУ, НАТО, САД, Сорошу, итд.).

Политиколог Александар Павић је прозreo такво становиште „реалистичког“ нагињања ка актуелном фактору једнополарне глобалне надмоћи. „Костић је још један припадник новије школе, утемељене после 5. октобра, према којој се ‘храброст’ дефинише наспрам блискости ставовима (до скоро) једине светске суперсиле. Што си ближе ставу Зле империје, то си ‘храбрији’ – макар тај став био у супротности са интересима сопствене заједнице. А са залеђином империје и најмоћнијег војног савеза у историји, некако је лакше бити ‘бесконечно усамљени појединац’, какав би др Костић можда чак и желео да буде“ (Павић 2018, 262).

Које врсте су, у ствари, Костићев реализам и рационалност? Да ли академик сматра да је, пре свега, рационалан ако није изразито националан. Ако је ово последње у питању, то консеквентно може да значи један услов: да уколико би изразио мишљење са јасног заузетог српског полазишта и становишта, такво мишљење у односу на савремену ситуацију не би могло да буде рационално јер је национално? Зато Костић као поклоник нарочито схваћене рационалности ради оно што му се тренутно чини разборитије и у складу са изнуђеним и насилним стањем, а то је управо становиште да Косово више није део Србије? Костићева ритмична изјављивачака пракса га, како каже социолог Рељић: „пре квалификује за председника Косовске академије, или како би се већ могло звати тело чија је улога да пропагира ставове за сецесионистичку Приштину“ (Рељић 2021а, 18). Да ли то Костић премало схвата, или пак, исувише добро схвата?

Ако је председник Академије безобзиран у односу на важећи Устав Републике Србије, који узгред речено ни не помиње као да га нема, зашто би био толерисан када даје проалбанске изјаве? Или, како је речено, сматра да је проалбанским ставом уједно на надмоћном и поузданом западном становишту што, по претпоставци, обезбеђује одређени степен имунитета у односу на опасност критика „са стране“? Или чак сматра – а то би било чудо – да изреченим мислима заузео разборито национално становиште?

*

Ко би, заправо, могао да зна шта све тренутни челник Академије као „куће знања и мудрости“ мисли? Још увек се не зна шта стварно Костић мисли о Косову и Србији, бар не изван или иза онога што је у неколико наврата изрекао у својству председника Академије. По себи, његово лично мишљење као будно присутног грађанина можда и није толико важно, али, поновимо, јесте као председника једне значајне националне институције. Исходи да се Костић ипак изјаснио тиме што се није изјаснио да ли је Косово у Србији? Заправо што је учинио супротно када је рекао да више није у Србији.

Уосталом, да ли је одговор на то питање од њега у својству председника једне националне институције неко директно тражио? Ако је било таквих или сличних очекивања, да ли су се она тицала пре свих њега, или упознавања са мишљењем већине академика у тој институцији? Није! До недавно стварно није, али после председниковог поновљеног негирања српског суверенитета на КиМ, биће да ипак јесте. Сада се од њега очекује да без изврдавања објасни зашто Косово и Метохија није део Србије, или да се повуче са положаја и тиме придружи онима у Академији и изван ње, који мисле исто као он. Али, да апел за оставку Костића можда није

супротан његовој жељи да још обнаша председничку функцију. Палобирање његових присталица у том правцу већ увелико тече.

Али, све су чујнији гласови који траже Костићеву оставку. О томе сведочи писмо Часлава Оцића и Данила Басте упућено одељењу друштвених наука САНУ средином јануара 2021. Године. „Таквом изјавом датом са врховног положаја САНУ, академик Владимир С. Костић је самог себе дисквалификовао и показао се недостојним функције председника наше највише научне и уметничке установе. Због тога не може и не сме остати на месту председника. Пошто његова изјава баца тешку сенку на Академију, огрешујући се о њену традицију, будући да она представља оптерећење за Академију и њену делатност, повлачење академика Костића са положаја председника увелико би допринело воспостављању ауторитета, учвршћењу моралног темеља и оснажењу достојанства САНУ“ (Родић 2021б, 7).

*

Председничка појава технократа и бирократа, попут лекара Костића, или пре њега инжењера Хајдина и технолога Деспића, могућа је само у Академији на кривудавај и клизавај траси транзиције, онаквој како је она закривљена пре петнаестак година. Можда је заиста реч о изборима у договореном председничком редоследу по мерилу заступања различитих области? То би било делимично разумљиво, све групације требало би да добију наизменичну могућност „председниковања“ Академијом. Али, можда је на делу нешто значајније, извесно укривено претакање традиционалне визије Академије не би ли се дошло до нечег другог, рецимо колективне промене свести. Може ли такво препамећивање у Србији да се догоди? О чему би у таквом случају могло да буде речи?

Да се не ради о „транс“-идеолошкој парapolитичкој тежњи деградирања, наводног попуштања напетости одвајањем и удаљавањем од националног дискурса и имица? Нешто као помисао да се Академија анационалном примиреношћу и активним денационализовањем најзад враћа на социјално „коректну“ трасу која води ка обнављању њене првобитне суштине. А курс ка тој назови суштини, како се каже, није и не би смео да буде директно идеолошки и политички већ непристрасно и строго научан. Следствено таквом начину расуђивања, намиче се утисак да досадашња Академија није била довољно одвојена од малигног утицаја политике; да је била преполитизована чиме је излазила из својих програмских оквира. Одатле су за кретање на траси и одржавању друкчијег курса потребни и погодни академици (председници) из неидентитетних области јер су они други, макар и преумљени, бескорисни и неупотребљиви.

*

Идеал деполитизовања и деидеологизовања, по заступницима таквих ставова, огледа се у запостављању кључних идентитетних области у хуманистичким наукама, филозофији, уметности, књижевности и култури уопште. Није, међутим, важно градити такав став само у областима које по унутрашњој детерминисаности и логици имају идентитетну физиономију, него и као консенсуални став институције чије чланство чине и они који имају достигнућа у неидентитетним областима. Национални карактер институције требало би да их надахне на прегнућа и у том смеру а не да их уводи у сиву зону индоленције и апатије. А то се, нажалост, у извесним случајевима догађа.

Избегавање политичких реалија на основу замора или страха од сваког политичког контаминирања не извире, међутим, из страха од насртљиве идеологије глобализма или нападних неолибералних парадигми. Такви светоназори су од појединих чланова Академије најчешће оберучке прихватани без критичког премишљања а понекад и из накнадно стечених идеолошких убеђења. Они се ослањају се на неолибералну идеологију индивидуализма, апсолутног примата људских права и тржишта, којима се та идеологија самоприказује као неоеолошка трансценденција и негација. Поништавање идеологије, међутим, изостаје, нема га јер су на делу само друкчије рестауриране идеолошке форме. По глобалистичким неолибералним обрасцима сорошијански схваћеног Поперовог „отвореног друштва“, националне вредности су беспопштедно маргинализоване у свим доменима. Уместо њих фаворизују се анационална пракса грађанизма.

Оцртано је неке критичке ауторе мотивисало да предскажу све „лепоте“ наговештених трендова менталне и политичке конверзије у којој, изгледа, важну институционалну улогу има управо лекар Костић. Социолог Рељић је такву могућност осликао овим речима: „Пошто људи који мисле да је у Србији данас ‘једина мудрост’ како предати Косово не желе да имају таквог председника Српске академије, онда би др Костић, потпредседник и други, да би попунили зграду у Кнез Михајловој 35, могли наћи да је згодно населити добро људство из хелсиншког одбора и сорошевских фондова. Шта би била САНУ после тога, зна се. Али ако се то деси, то ће нам унаказити НВО-сектор. А оне од њих које не убаце у Српску академију оставиће без хлеба“ (Рељић 2021б, 23).

*

У сваком случају, Академија је таквом каква је данас, растворена, бледа и неуверљива, постала унутрашњом инволуцијом у ско-

ријем транзиционом времену, без битнијих притисака и мешања са стране. Академија се урушавала пре свега изнутра. Академија је, уосталом, заштићена институционалном аутономијом на чија угрожавања и повреде је у ослонцу на рђава искуства претходних раздобља, веома осетљива. Но, све је очигледније да јој је у складу са променама у духу времена неопходни пријатељски и колегијални подстреци и реорганизовање. „Ресетовање“ Академије није нужно ради одржања фикције њеног продуктивног просперитета него ради ублажавања фактичких тешкоћа са којима се суочава.

Споран је и тривијални модел управљања и изјашњавања о општим питањима изван ужег домена оделења, тј. струке, али и одлучивање по неповезаним организационим јединицама. Критици подлеже и техника партикуларног изјашњавања са првенственим циљем подршке трудољубивом председнику, брижном руководству и институцији у целини. Образац је једноставан: а) прво председник нешто изјави у одабраним медијима, у наглашено лично име; б) затим, доживи оправдане критике у односу на оно што је изрекао; в) потом, истиче да је говорио као грађанин и приватно лице, и: г) онда, даје накнадна самообјашњења, такође у договореној форми изјава, и; д) напослетку, када „загусти“ и постане непријатно, тражи, организује и добија жељену подршку за оно што је изјавио, и то од сваког оделења понаособ и чланова руководства „куће“. На приказани начин који се, иначе заморно понавља, обликује се симулакрум репрезентативности и конзистентности председничких говорних наступа али и академијског борбеног јединства у одбрани председникових као сопствених схватања? По спорном начелу: Један противречни председник – једна и једнодушна Академија!

Да ли у таквој пракси „једнодушна подршка оделења“ значи да сви чланови осам оделења Академије мисле у длаку исто што и председник? Мало је вероватно, мада није сасвим познато шта чланови одиста мисле о Косову. Зна се само да на иницијативу председника дају подршку личности која тврди да Косово не припада Србији. Подржавају оно што можда лично не заступају? Или, чак ни то, него свесрдно подржавају само председникове слободе и права да искаже сопствено мишљење, а можда мисле супротно од њега. Мада би у том случају ипак било важно да се чује и види шта академици заиста мисле о Косову. Али како, када не желе да кажу своје мишљење, а при том никоме није ни на крају памети да их натера на изјашњавање. Зашто би, ако они неће? Овако остаје мњење да мисле исто што и председник: да Косово није део Србије и да припада Албанцима, то јест Албанији.

*

Пошто неслучајно размишљање несташног председника трапавим сказом заглушује појединачна мишљења не би било згорег сазнати шта о косметском проблему мисле на десетине утишаних чланова. То би могло да се деси, и то ће се сигурно десити, када се они који о Косову друкчије мисле од председника Академије изборе за демократске услове у којима би се у Академији чуо и њихов глас. Тада ће се, вероватно, пробудити и огласити утишана већина која је привремено и лакомислено препустила да уместо њих о томе кад хоће, колико и како хоће говори председник Костић.

Ако, и поред свих очекивања академици, о Косову и надаље не желе ништа да кажу јер су за то делегирали председника у кога имају апсолутно поверење, у реду, то је њихово право на ћутање. Нико их неће убеђивати да учине било шта супротно својој као његовој одлуци. Имаће се у виду „начело“ да је свако ко је гласао за Костићев други председнички мандат уједно гласао и за све оно што је он у току тог мандата смислио и одлучио, сада и убудуће. Могли би се запитати, до када? И одговорити: ваљда до краја тог мандата, а можда и касније у трећем, четвртм или неком председниковању „без ограничења мандата“. По оној познатој из другог контекста позајмљеној крилатици: И после Костића Костић!?

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бегенишић, Љиљана. 2021. „Теже Костићу да повуче реч, него да се повучемо с Косова“, *Новости*, 10. март, 2021
- Деспић, Александар. 1996. „Два могућа пута – говор на годишњој скупштини САНУ“, *Наша борба*, 19. јун 1996.
- Ђурковић, Миша. 2021. „НИН и САНУ“, *Печат*, 19. фебруар 2021.
- Калик, Марио. 2018. „Понекад је паметније ћутати, или зашто Владимир Костић треба ‘достојанствено’ да напусти место председника САНУ“, у зборнику: *Спорови о будућности Србије и САНУ: Шта и како даље?*, Београд: Институт за стратешка техно-економска расуђивања
- Ковић, Милош и Часлав Копривица. 2021. „Ни косовоизручительство ни јасеновачки ревизионизам“, *Печат*, 12. фебруар 2021.
- Костић, Владимир. 2015. „Треба напустити Косово“. *Радио Београд*, 18. октобар 2015. www.rts.rs/page/radio/ci/story/27/
- Костић, Владимир. 2018. „Уводна реч председника Српске акаде-

- мије наука и уметности академика Владимира Костића“, у: *Учеиће Српске академије наука и уметности у унутрашњем дијалогу о Косову и Метохији. Прилози чланова одељења САНУ*, Марко Анђелковић (ур.). Београд: САНУ
- Костић, Владимир. 2021. „Мојих шест тачака за КиМ“, *Недељник*, 28. јануар 2021.
- Крестић, Василије. 2021. „О САНУ и њеном председнику“, *Печат*, 29. јануар 2021.
- Марковић Милена. 2021. „Породице несталих Срба са Космета од председника САНУ захтевале да повуче изјаву о независности КиМ“, *Новости*, 10. март, 2021.
- Павић, Александар. 2018. „Владимир Костић и Косово: вештина наспрам врлине“, у: *Спорови о будућности Србије и САНУ: Шта и како даље?* Часлав Оцић (прир.). Београд: Институт за стратешка техно-економска расуђивања
- Оцић, Часлав. 2018. „Истина и слобода“ у: *Спорови о будућности Србије и САНУ: Шта и како даље?* Београд: Институт за стратешка техно-економска расуђивања
- Политика. 2021. Право на мишљење не може се одузети никоме“ *Политика*, 10. март 2021.
- Поповић В. Зоран, „Тема недеље: САНУ у изборном и косовском циклусу“, *Политика*, 14. март 2021.
- Рељић, Слободан. 2021а. „Академија из Кнез Михајлове 35 сада није српска“, *Печат*, 15. јануар 2021.
- Рељић, Слободан. 2021б. „Фаланге речи не значе ништа. Или-или и после тога“, *Печат*, 12. март 2021.
- Родић, Филип. 2021а. „Криза у САНУ“, *Печат*, 12. март 2021.
- Родић, Филип. 2021б. „Нешто је труло у академији српској“, *Печат*, 5. март 2021.
- Росић, Никола. 2018. „Да ли академик Костић нуди Косово у наше име?“, у: *Спорови о будућности Србије и САНУ: Шта и како даље?* Београд: Институт за стратешка техно-економска расуђивања
- Секулић, Исидора. 1985. *Говор и језик. Мир и немир*, Београд: Југославија публик – „Вук Караџић“
- Чворовић, Зоран. 2021. „Косово између дефетизма и тихе предаје“, *Печат*, 29. јануар 2021.
- Човић, Небојша. 2021. „Хапшење под великим притиском Запада“, *Блиц недеље*, 4. април 2021.
- Slijepčević, Predrag. 2021. „Je li SANU spremna za tripl-dabl?“, *Danas*, 17-18. април 2021.

Miloš Knežević

Institute for Political Studies, Belgrade

**SERBIAN ACADEMY OF SCIENCE AND ARTS'
DREAMY CONCEPTUALIZATION OF KOSOVO
Kosovo (is) not Serbia: a contribution to a critical
interpretation of the academic practice of self-
denial**

Resume

The author starts from the position that SANU is one of the few most respectable and most important institutions of the Serbian people. Its activities under the auspices of the Serbian nation and the state of Serbia have a credible historical and cultural significance, such as the Serbian Orthodox Church, Matica Srpska, universities, and the Army. In addition to participating in the development of applied sciences, literature and art, the Academy takes care of various forms of identity representation of Serbia in the Balkan, European and world contexts. This role enables the Academy to strengthen its identity achievements, which contribute to the recognizability of Serbian culture and science in various fields of creativity. In that sense, the Academy is expected to have a knowledgeable and engaged interpretation and understanding of the most difficult problems that burden modern Serbia. As a support, the author presented the voices of the established public opinion, which reacted to the incidentally explanatory statement of the President of the Academy that Kosovo and Metohija no longer belong to Serbia. Kostić's statement about the need to renounce Kosovo, which was already received by the public with surprise and indignation, caused numerous doubts. They swarm over whether the person who expressed it represents exclusively her personal position as a citizen, or that statement was given in the emphasized capacity of the president of SANU on behalf of all, or only a number of members of the Academy who follow and support that position? From there, the author outlined the key difference between the private position of the citizen Kostić, and the

elected holder of the elective public function, authority and duty - the president of SANU, Vladimir Kostić. The author also referred to the real origin of the idea of dividing Serbia, leaving Kosovo and Metohija to Albanians and Albania, which has its source in the views of Dobrica Ćosić. Based on the insight into the evolution of the idea of amputating Kosovo and Metohija from Serbia, the author of the text came to the conclusion that the current president of SANU is not the original author of that idea, he is not the first to advocate Serbia's withdrawal from the fight for reintegration of Kosovo and Metohija into its state. His amputation statements are only currently an intensified echo of the already spoken recommendations of the mentioned writer and politician Dobrica Ćosić, Aleksandar Despić and, of course, Euro-American and Euro-Albanian circles. However, the paper presents characteristic criticisms of Vladimir Kostić's statements in the atmosphere of his non-withdrawal from Kosovo's extradition views. Apart from the crucial problematic nature of the Albanian attitudes of the president of SANU, the constant mixing of fundamental and procedural dimensions in the activities of SANU was also pointed out. Unfortunately, such a practice diminishes the reputation of that traditional identity institution of the Serbian people. The worsening in that respect is caused by the long-term negative selection of the members of the department, as well as the penetration of ideologically and doctrinally announced members from so-called "other Serbia" and Soros circles. Such a practice, not only in the opinion of the author of the text, but also of many other interpreters of events in the Academy and on the occasion of the Academy, can lead to the annulment of its scientific, literary, artistic and, above all, its national character. Such a collapse of the Academy has already been noticeable during several recent election cycles, and the big question is what will it lead to in the end? Finally, the author is critical of the work of the Academy and the statements of its president, but optimistic because there are already numerous signs of awakening disagreement and awareness that this is an individual and minority opinion that is tied to one, as it turned out, reckless person who seeks to extend his own presidential mandate.

Keywords: national and state issue, Kosovo and Metohija, internal dialogue, solving the Kosmet problem, sovereignty, integralism, renunciation of Kosovo, president of SANU, positions of SANU, public opinion about SANU

* Овај рад је примљен 01. маја 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. маја 2021. године.

Момчило Суботић

Институт за политичке студије, Београд

„НОН-ПЕЈПЕРИ“ О СТАТУСУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

Сажетак

Ова тема је од великог научног и друштвеног значаја, поготово имајући у виду шта Косово и Метохија значи за српску самосвест и национални, културни и државно-политички идентитет. У раду су презентоване и анализиране актуелне анонимне дипломатске и политичке поруке које у облику „нон-пејпера“ нуде решења за превазилажење косметског проблема. Овакви документи присутни су и у Републици Српској и БиХ. У фокусу анализе нашло се неколико докумената за које се верује да су западног порекла, и један „нон-пејпер“ којем се приписује руски печат. Иначе, ови тзв. пробни балони могли су доћи и из самог Београда, као покушај да се косметски проблем сагледа у другачијем светлу. Кад су у питању планови који долазе са Запада, аутор сматра да се ту не ради о решењима која Србима иду у корист, већ о заобилазном покушају да се одустане од Резолуције СБ УН 1244 и Дејтонског споразума. У тексту је презентована политика актуелне власти према косметском питању; занемаривање Резолуције 1244, која јемчи суверенитет и територијални интегритет Србије на Косову и Метохији, и указано на неколико десетина споразума, преваходно Бриселски и Вашингтонски, којима су парче по парче суверенитета Србије пренели на тзв. Косово. Да би се доказала вредност и домет Резолуције 1244, по којој је КиМ неотуђиви део Србије, као што је то записано и у Уставу Србије, у раду су приказани истраживачки резултати неких веома компетентних српских аутора у овој области.

Кључне речи: „нон-пејпер“, Косово и Метохија, међународно право, Устав Србије, Резолуција 1244, Запад, Русија

Почетком ове, 2021. године, готово истовремено појавила су се два непотписана документа позната као *Non-Paper*, један за Републику Српску, тј. БиХ и њено растакање и разграничење, а други за статусно и државно решавање питања Косова и Метохије. Иначе „нон-пејпер“ представља дипломатско средство и примењује се као нека врста анонимне поруке или понуде, предлога, који има улогу пробног балона за решавање спорова између мањих држава и народа, у којима велике државе имају свој интерес и веома изражен утицај за решавање актуелних сукоба. Ретко или никада се не примењује у односима великих сила, што је по себи разумљиво.

На Балкану, поготово на српском етно-језичком простору утицај и интерес великих сила представљао је историјску константу, а то се показало и у време „разбираспада“ југословенске државе 1991-1995, као што је и данас, имајући у виду да политичка реалност на Косову и Метохији, али и у БиХ захтева другачија решења. По нашем мишљењу, кад су у питању планови који долазе са Запада, ту се не ради се о решењима која Србима иду у корист, већ о заобилазном покушају да се одустане од Резолуције СБ УН 1244 и Дејтонског споразума.

То се може видети из наступа појединих западних стручњака за Балкан, као и из јавних наступа водећих српских политичара. Учествујући на босанској телевизији Британац Тимоти Лес, на констатацију водитеља да се у БиХ одвија процес њеног растакања, одговорио је да ће „Србија дати Косово за Републику Српску, то је план“. Лес је још додао: „Република Српска може мирно да изађе из БиХ јер има своју територију и границе, свој парламент, владу и друге институције... Централни органи БиХ, састављени по националном паритету са правом вета, били би блокирани да употрејебе оружане снаге ... Спољни фактор би то политички осудио, али се не би војно умијешао...“ (Кецмановић 2021).

Сарајевски нон-пејпер о разграничењу не искључује сценарио који помиње Лес, а исто таква могућност трампе Косова за Републику Српску помиње се и у тзв. косметском нон-пејперу. Овај рад посветили смо Косову и Метохији, а следећи ће расправљати на тему распарчавања и разграничења у Босни и Херцеговини, што значи да ће се превасходно бавити Републиком Српском.

„НОН-ПЕЈПЕРИ“ О КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

У јавном мњењу Србије идеја нон-пејпера, приписивана је Јанезу Јанши, словеначком премијеру, да би се потом појавила и француско-немачка варијанта овог документа, чије је ауторство немачки амбасадор демантовао, али није оспорио постојање самог документа. Само појављивање овог плана није изненадило српску власт, како у Београду, тако и у Бањалуци. О томе може да посведочи чињеница да је Милорад Додик у последње време у више наврата јавно износио став и постављао питање политичком Западу: „ако може независно Косово, може и Република Српска“. Додику је сигурно познато да се, посматрано са становишта међународног права и принципа о праву народа на самоопредељење, ова два ентитета не могу упоређивати. Јер, Срби у БиХ су конститутивни народ и Република Српска је резултат њиховог права на самоопредељење, док косметски Албанци, као национална мањина, по међународном праву и унутрашњем уставном праву СФРЈ и Србије, немају право на самоопредељење. Прецизније речено, имају право на унутрашње самоопредељење, тј. на статус локалне самоуправе, а не и на спољно - отцепљење и формирање сопствене државе на српској националној и државној територији. Статус локалне самоуправе косметски Албанци имали су у Србији од почетка 1960-их, и то је оно што им, и након покушаја отимања Косова, уз подршку западних савезника, нуди и Резолуција 1244.

Нажалост, ова резолуција је била у дужем временском периоду у српској политици табу тема. На јавну сцену враћена је за време власти Војислава Коштунице, у време доношења Устава из 2008, којим је уз консензуалну политичку сагласност у Скупштини Србије и свенародну подршку још једном потврђено да је Косово и Метохија неотуђиви део Републике Србије. А затим је доласком на власт напредњачко-социјалистичке коалиције 2012. поново занемарена и нерадо помињана у српском политичком дискурсу. Нарочито се актуелни председник Србије Александар Вучић својски труди да заобиђе и никад не помене резолуцију која представља међународно-правни документ, којим је гарантован суверенитет и територијални интегритет Србије на Косову и Метохији. И због те чињенице представници Републике Српске на челу са Додицом, бране Српску како знају и умеју, указујући да она има право бар колико тзв. независно Косово. Актуелна српска власт у Београду заборавља да је Резолуцијом 1244 решен статус Косова и Метохије. Сви даљи преговори тицали би се само облика локалне самоуправе косметских Албанаца, као и положаја косметских Срба и њихове непосредне везе са Београдом.

Према писању приштинског дневног листа „Коха“, појавио се нон-пејпер 2, француско-немачки документ који за Србе предвиђа „аутономни округ северног Косова“, у складу са законима и уставом тзв. Косова. Према том „нон-пејперу“ Српска православна црква имала би „привилеговани статус“, док би Србија, након ратификације правно обавезујућег споразума, била у обавези да „не омета чланство Косова у међународним и регионалним организацијама“. Ова формулација садржана је и у Вашингтонском споразуму, који је председник Вучић потписао, у организацији америчког председника Доналда Трампа, са премијером тзв. Косова Абдулахом Хотијем (Суботић 2020). Дејан Мировић сматра да је председник Србије у Вашингтону признао Косово (Мировић 2020).

Тзв. аутономни округ Косова имао би право на сопствено законодавство у областима економије, финансија, инфраструктуре, образовања, здравства, социјалне заштите, полицијске службе, урбаног развоја и европске сарадње, у складу са тзв. уставом Косова.

Председник Скупштине Србије и лидер СПС, Ивица Дачић, сматра да ови „нон-пејпери“ (за тзв. Косово и Републику Српску, М.С.) представљају испипавање пулса, указујући да је вредност тих папира што „неко увиђа неке реалности које постоје у региону“. Дачић примећује да „та аутономија (мисли на аутономију Срба на северном „Косову“, М.С.) није разрађена, не зна се да ли се завршава правом на самоопредељење“ и истиче да је „лоша ствар у документу то што се подразумева поштовање територијалног интегритета (тзв. Косова, М.С.), али да је и то бољи предлог у односу на неке раније дате“. Дачић позитивно оцењује саму чињеницу „то што се говори о аутономији КиМ (Срба на северном „Косову“, М.С.), коју раније нису хтели ни да помену јер нису хтели Републику Српску на Косову“, те напомиње да је „новост и то што се прву пут у неком папиру, иако незваничном, говори о могућности неке врсте уједињења Републике Српске и Србије“ (Дачић 2021).

Из овог Дачићевог поимања „нон-пејпера“, уочљиво је да председник Скупштине Србије, баш као и председник Србије Александар Вучић, уопште не помиње Резолуцију 1244 - кључни међународни документ којим је дефинисан статус Косова и Метохије у оквиру Србије. Дачић се, попут Вучића, упушта у комбинације Брисела и Вашингтона – креаторе тзв. косовске независности, а обојица пренебрегавају или само успут помињу и изјављују захвалност Русији, као и Кини, за подршку територијалном интегритету и суверенитету Србије на Косову и Метохији.

Овакав приступ српске политике дошао је до изражаја и приликом посете министра спољних послова Србије Николе Селако-

вића свом руском колеги Сергеју Лаврову. Селаковић се захваљујући Лаврову за доследну политику Русије и председника Путина у подршци и суверенитету и територијалном интегритету Србије, и истицао одлучност Србије да не уводи санкције Русији, али ни једном није поменуо Резолуцију 1244. Селаковић је обавестио Лаврова, да Приштина већ седам година и даље није спремна, нити је почела да спроводи једину обавезу из Бриселског споразума, а то је формирање Заједнице српских општина. Дакле, према Бриселском споразуму, Приштини је дато у надлежност, да у складу са уставом тзв. Косова, формира ЗСО. То само говори да Бриселски споразум флагаантно одступа од Резолуције 1244 и представља потпуни промашај српске политике на Косову и Метохији; баш као што ће бити и наредни – Вашингтонски споразум. За разлику од Селаковића, Сергеј Лавров је већ на почетку разговора са Селаковићем рекао, да ће детаљно размотрити ситуацију на Балкану и нарочито косовско питање, и додао да су „опасни“ покушаји да се одустане од Резолуције 1244 УН о Косову. „...Сматрам да су то веома опасне игре. Постоји резолуција 1244 и њу нико није укидао. Одговорни политичари, тим пре руководиоци влада немају права да износе идеје које грубо подривају саму концепцију садржану у тој резолуцији“ (Факти 2021).

Познато је да Русија све време подржава Србију на међународном плану, у УН и другим међународним организацијама, по питању територијалног интегритета и суверенитета, али актуелна власт у Србији не ослања се на руску подршку. Став Русије и председника Путина по питању Косова и Метохије је сасвим јасан. Тај став се заснива на три кључна правна аргумента. То су: поштовање међународног права, Устава Србије и Резолуције 1244. Међутим, напредњачко-социјалистичка власт, у свом креативно импровизаторском приступу спољној политици, одустала је од Резолуције 1244; међународно право и не помиње; могла би да се присети Бадинтерове комисије која је у „разбираспаду“ бивше СФРЈ инсистирала на републичким границама као границама новонасталих држава; кад је у питању Устав Србије Вучићева власт би највише волела да га ескивира или волшебно промени у делу у којем говори о суверенитету Србије на Косову и Метохији, уместо да захтева да се питање јужне српске покрајине решава у складу са уставом и путем народног референдума. Другим речима, кад је већ непромишљено занемарила резолуцију 1244, актуелна власт би морала да призна неуспех бриселских преговора, и да инсистира на преговорима у СБ УН, где би се ослонила на Русију и Кину, уместо што и даље симулира преговоре са западним спонзорима и креаторима

косовске независности. Да је извршен поменути политички заокрет, изостао би једнако непромишљен и по Србију крајње штетан Вашингтонски споразум, којим су САД директно укључене у преговарачки процес Београда и Приштине (Мировић 2020).

Према мишљењу професора Владете Јанковића тзв. „француско-немачки“ нон-пејпер је много ближи реалности и заправо је суштина онога што је пре толиких година ушло у Бриселски споразум. Идеја је да се Србији то сада предочи као последња шанса, као нека врста новог плана 3-4, чије се одбацивање показало толико скупим. Све то није нешто што не одговара Вучићу, јер он сада може да се кочопери како никад неће признати Косово, одлично свестан да план са аутономијом севера КиМ ни у којем случају неће проћи не само код Куртија него ни код много важнијих играча“.

На питање коме више одговара оно што у документима пише, Јанковић одговара: „Без сумње Албанцима, јер се у свакој варијанти подразумева да ће Србија у најмању руку пристати на пријем Косова у УН, чиме би се коначно и неопозиво одрекла права на део своје територије. Али понављам: документи су могли потећи одакле било (зашто да не и од неког нашег савезника, па чак и из самог Београда), с тим што они немају никакву стварну политичку тежину и остају нека врста мехура од сапунице...Косово ће бити одлука једног недораслог човека...“ (Јанковић 2021)

У међувремену се појавио још један „нон-пејпер“, објављен у немачком магазину „Зуерст“, а који су убрзо пренели и неки руски медији, па неки политичари сматрају да је то руски документ. Споразум има 16 тачака и представља, како наводи „Зуерст“, „мали дипломатски подвиг, јер не крши ни у једној тачки Резолуцију СБ УН 1244“. У њему се наводи да Косово остаје у Србији у наредних 99 година, и имало би специјални статус. Према том „нон-пејперу“ сви грађани са КиМ, а посебно се наводи 873.000 косовских Албанаца, треба да добију држављанство Републике Србије, те да се на Косову и у Србији у априлу идуће године одрже избори на свим нивоима. Изабрани гувернер Косова требало би да буде заменик председника Народне скупштине Србије. Косово би имало своје симболе, самоуправу, спортско представљање, слободу у регионалним економским, културним и образовним интеграцијама. Овај „нон-пејпер“ предвиђа повратак 999 припадника српских безбедносних службеника у складу са Резолуцијом 1244 и повлачење КФОР-а и Еуропола у наредних пет година. Границу споља преузеле би службеници из Србије и Косова заједно. Српски амбасадор у УН у будућности би такође требало да има представника косовске владе у својој служби.

Председник Покрета Ослобођење, Млађан Ђорђевић, оцењује да овај „нон-пејпер“ свакако нуди више од претходних, а нуди и више од онога што заступа званична политика актуелног режима у Србији. Ђорђевић истиче да „Вучић и његова влада континуирано позивају на компромисно решење, притом негирајући и занемарујући постојање Резолуције 1244, што према његовим речима имплицира да су спремни да пристану на уступке“. Ђорђевић подсећа да је Вучићев режим од 2012. потписао 48 различитих споразума и сваким од њих је Приштини „уступљен део суверенитета Србије, и ништа није добијено заузврат“ (Ђорђевић 2021).

РЕЗОЛУЦИЈА СБ УН 1244 ОКВИР ЗА РЕШЕЊЕ СТАТУСА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

Европска унија, (иако пет њених чланица није признало тзв. Косово) тражи да Србија на крају процеса преговарања са тзв. Косовом потпише правно обавезујући споразум, у којем ће тзв. Косово бити признато и добити столицу у УН. Да би се реализовао овај својеврсни ултиматум ЕУ, Србија мора да приступи промени устава и избрише преамбулу и одговарајуће чланове Устава из 2006, у којима пише да је АП Косово и Метохија неотуђиви део Србије.

То је политика западних сила, покровитеља косовске независности, на коју се обавезала власт у Београду на челу са председником Вучићем. Зато српском председнику смета Резолуција 1244, за коју је рекао да се не односи на Србију већ на СРЈ, иако би као правник морао да зна да је Србија правни наследник СР Југославије, тј. да је задржала континуитет над Косовом и Метохијом, као неотуђивим делом Србије. Ово је записано и у Уставној повељи Државне Заједнице Србија и Црна Гора. Тек ће у наредним искушењима по Србију, као што је покушај тзв. Косова да уђе у УНЕСКО, Русија, Кина, Куба и друге државе наклоњене међународном праву, и политици Србије да брани сопствени територијални интегритет, подсетити водеће српске политичаре на значај и домет Резолуције 1244.

Уместо овог међународно правног документа који Косово и Метохију недвосмислено дефинише саставним делом Србије, Вучић стално говори о компромисном решењу и, да би умирио домаћу јавност, ствара утисак да ће Србија у замену за признање Косова „добити Републику Српску“. Ова тврдња је крајње произвољна и неутемељена, и у служби је западне политике која је признала тзв. Косово. Треба се ослањати на оно што је реално постојеће и извесно: за Републику Српску то је изворни „Дејтон“, као

полазни став у креирању њене геополитичке позиције, најсигурнија варијанта за очување државе и народа, а за политику Србије према Косову и Метохији то свакако нису произвољни „нон-пејпери“, већ постојећа Резолуција 1244, као гарант њеног суверенитета и територијалне целовитости и кључ мира у овом делу Европе. Горе поменути ставови засновани су на две доказане историјске и геополитичке константе: 1. „У новијој историји нико, бар са Запада, није одустајао од било чега што је лоше за Србију“ (Ž. Jovanović 2021); 2. Такође, у новијој историји Срба (бар од Првог српског устанака до данас) Запад је будно мотрио да се Србија не прошири западно од Дрине. Уједињењу Срба, које би требало да је циљ сваке српске власти и свих Срба, свакако неће допринети „нон-пејпери“ са Запада.

У недавној посети Немачкој, Вучић се посебно захвалио немачком министру Масу због подршке коју Немачка, на челу с канцеларком Ангелом Меркел, пружа Србији. Вучић не каже о каквој подршци је реч, осим немачког инсистирања на обавези Србије да са тзв. Косовом потпише правно обавезујући споразум и призна ову НАТО творевину. У сваком случају у првом плану је улазак Србије у ЕУ у замену за „компромисно решење“ за Косово.

О каквом компромису је реч ако се прихвати ноторна чињеница да је статус КиМ решен Уставом Србије, Резолуцијом 1244 СБ УН и вољом српског народа. „Какве то конкретне резултате Мас помиње, и шта му је Вучић обећао? Нека коначно изађе пред српску јавност и каже какво је то компромисно решење о којем говори пред странцима? Шта оно подразумева?“, упитао је председник Ослобођења. Такође, додао је Вучић, да ће Србија инсистирати на испуњавању потписаних обавеза, као и да је спремна да разговара. „Рекли смо да нећемо разговарати о рату, већ о сарадњи и миру. Снажна и економски јака и успешна Србија, то је наш циљ“, истакао је председник Србије (Ђорђевић, 2021). Кад Вучић каже да ће „инсистирати на испуњавању потписаних обавеза“, он никако не мисли на Резолуцију 1244, већ пре свега на Бриселски и Вашингтонски споразум као и све друге јавне и тајне споразуме који су корак по корак нарушавали суверенитет и територијалну целовитост Србије на Космету.

Сличан став заступа Ивица Дачић. Недавно је изјавио да би било неодговорно да Београд повуче свој потпис са Бриселског споразума, јер: „Београд ништа није изгубио тиме што је потписао Бриселски споразум, јер су после тога отпочели преговори о чланству Србије у ЕУ... То је била директна последица потписивања Бриселског споразума“. Дачић покушава да се „вади“ због потпуно промашене косметске политике актуелне власти, па даје сасвим противречне исказе. С једне стране, прихвата да је ЕУ показала

неспособност да решава овај спор, јер су њене водеће земље признале косовску независност, и ништа не чине да се имплементира Бриселски споразум и формира ЗСО, а с друге стране, уверава Дачић да је „Бриселски споразум по многим стварима био од великог значаја управо због тога што смо први пут стекли право да Срби на Косову и Метохији могу да се организују у оквиру ЗСО“ (Дачић 2021). Све ово недвосмислено потврђује да је актуелна власт, са Вучићем и Дачићем на челу, ишла искључиво за тим да испуни услове за приступање Србије Европској унији. И зато је потписала Бриселски споразум и све друге договоре и споразуме са албанским представницима привремених институција из Приштине.

Да поновимо. Пристајањем на Бриселске разговоре, с надом да ће бити формирана ЗСО, Вучићева власт је повукла државу Србију из њене јужне покрајине. Власт у Београду је укинула све институције Републике Србије на Космету: „све судове и друге јавне установе и десет српских општина, чије су се власти бирале по српском Уставу и законима и у којима су наши сународници могли добити своје личне исправе - од личних карата, пасоша, возачких и саобраћајних дозвола до свих могућних уверења.

Вучић је све то укинуо и натерао наше држављане и сународнике да излазе на изборе по уставу и законима те самозване државе. А на тим изборима они могу да гласају само с косметским личним картама, што значи да се претходно морају уписати у књигу држављана те самозване државе. И што је најгоре, на административној линији између Космета и остатка Србије успоставио је праву државну границу на којој се наплаћују царине. Другим речима, уместо да тражи повратак на Космет до 2000 српских војника и полицајаца, на шта имамо право по Резолуцији СБ УН 1244, он је затро све преостале државне власти и установе на КиМ, тако да је самозвану државу косметских Арбанаса на целој њеној територији учинио сувереном и независном.“ (Чавошки 2019, 23)... Било је такође логично да Вучић захтева да се врати на Космет преко 200.000 (најчешће се помиње око 250.000, М.С.) прогнаних Срба и других не-Арбанаса, па да се тек онда воде било какви разговори (Чавошки 2019, 23). Градоначелници четири северне српске општине поднели су оставке и своје општине издвојили из уставног и правног поретка самозване косметске државе. То је значило да није ни требало улазити у институционални систем самозваног Космета, на шта их је својевремено баш Вучић натерао (Чавошки 2019, 45).

Кад је у питању Српска православна црква и овде је било различитих тонова по питању косметске политике српске владе. Али, након потписивања Бриселских споразума двојица епископа СПЦ:

митрополит Амфилохије (Радовић) и Атанасије (Јевтић) тај чин су прогласили за велеиздају и том приликом (2013) јавно читали опело Влади Србије.

Почивши патријарх Иринеј је такође у више наврата истицао важност Косова и Метохије за српско историјско и народно памћење и очување националног идентитета, али је изјављивао да има поверења у Вучићеву косметску политику. На Светом Архијерејском Сабору 2018. године, тим поводом је закључено : „Што се тиче државно-правног статуса наше државе на Косову, односно њеног пуног суверенитета и интегритета, Сабор понавља јасан, више пута изречен став поглавара СПЦ Иринеја који је апеловао на наше државнике да не смеју никада да дају своју сагласност на отуђење Косова, јер оно што се силом узме, то се и врати, оно пак што се поклони некоме, то је за свагда изгубљено, а то Срби и Србија не смеју дозволити“¹.

На овогодишњем Мајском заседању Сабора СПЦ поновљено је да не долази у обзир ни признање нити било какво територијално разграничење КиМ.

Представници „Двери“ су поводом организовања дијалога о Косову и Метохији упутили апел српској јавности, у којем указују да је у питању лажни дијалог Вучићеве власти, и том приликом се супротставили намерама власти да потпише свеобухватни споразум о нормализацији односа са тзв. Косовом. Том приликом је истакнут захтев за организовање народног референдума о статусу КиМ, те захтев да Србија прекине преговоре о КиМ са посредовањем УН, поништи све антиуставне бриселске и друге споразуме и тему КиМ врати у СБ УН. Тражи се потпуно испуњавање одредби Резолуције 1244, а посебно оних који се тичу повратка више од 250.000 прогнаних са Косова и Метохије, те резолуцијом 1244 предвиђен број државних службеника Републике Србије. Такође, Двери одбацују сваку идеју поделе Косова и Метохије, или било какво друго угрожавање територијалног и државног суверенитета Србије. Да би се донела адекватна одлука о КиМ потписници сматрају да је неопходно организовати народни референдум.¹

1 Апел седморице: „Уместо Вучићевог лажног дијалога о КиМ да се народ изјасни“, <https://dveri.rs/clanci/apel-sedmorice-umesto-vucicevog-laznog-dijaloga-o-kim-referendum> Код овог апела треба имати у виду да су међу његовим потписницима двојица са КиМ: др Марко Јакшић и Славиша Ристић: др Марко Јакшић и Славиша Ристић, што овом документу даје већу снагу и уверљивост, јер се ради о аутентичном мишљењу и ставу људи који живе на КиМ и који боље од других познају политичке и животне прилике у јужној српској покрајини. Власт у Србији има обавезу да о овом стратешком националном и државном питању поштује мишљење најугицајнијих представника Срба са КиМ, уместо што их је међусобно делила и сукобљавала зарад сопствених тренутних политичких интереса.

Не треба посебно истицати да је бројна литература о Косову и Метохији, историографска, историјска, географска, демографска, политиколошка и геополитичка, социокултурна, итд, итд... Ипак, од бројних знања и очигледне „преучености“ из свих ових области, и не само о Косову, српски писци и аутори, а поготово српски политичари- а у новијој историји о томе постоје бројни и болни докази²- нису у стању да стану иза једне националне и државне идеје. Једног међународно-правног документа, који Србији иде у прилог. Данас је то Резолуција 1244, колико - толико заснована на међународном праву и уставу Србије. То највише говори о слабо укорененој националној идеји, националном идентитету и самосвести, и ту је реч о историјској склоности ка проверавању, ка „турчењу“ из ината. Проблем је у неетичном политичком менталитету, који нужно рађа издају прокламованих циљева. А последња фаза те издаје је промена националног и личног идентитета и поистовећивање са дојучерашњим непријатељем. Пуна је српска историја таквих примера. То почиње са наоко малим одступањима од националних интереса и циљева. Сетимо се само како су се вође напредњака и социјалиста (Николић, Вучић и Дачић) у цркви заклињали, да ће „поништити све Боркове споразуме“ и „питање Косова“ вратити у надлежност Уједињених нација. Томислав Николић је запомагао како се „неће смирити док Косово не врати у оквир Србије...”

Милош Кнежевић је један од најпродуктивнијих српских политичких мислилаца. Написао је бројне радове о Косову и Метохији; чланке, приказе, књиге (Кнежевић 2006). Овом приликом ћемо укратко навести неке његове тезе поводом тзв. друштвеног дијалога о Косову и Метохији. Кнежевић, између осталог, пише да је у питању „лажна независност Косова – Косово и Метохија је под међународним протекторатом, а многи сматрају и окупацијом. За Србију је оно Света земља, нарочити спиритуални и сакрални простор, Атос и Јерусалим...” На питање шта се захтева од Србије поводом Косова и Метохије Кнежевић наводи: „Српска `посвећеност` европском путу и транзиционим реформама оверава се „трајним одустанком од Косова“. Затим указује на „декларативну“ и „превентивну“ функцију Устава Србије по питању останка Косо-

2 Сетимо се, на пример, Споразума између СРЈ и Хрватске из 1996. и његовог контекста, текста и импликација. Боме очи чињеница да је тим споразумом власт у Србији заборавила Републику Српску Крајину, или било какав облик аутономије за Србе у Хрватској, те да су се две државе „споразумеле“ да се међусобно признају у постојећим границама, да би 2008. године Хрватска међу првима признала тзв. Косово; власт у Србији није ни трепнула. Било је још таквих споразума, а такви су и Бриселски и Вашингтонски и многи од 48 јавних и тајних споразума потписаних или договорених са албанским представницима привремене администрације у Приштини.

ва и Метохије у саставу Србије. Када говори о моделима решавања и решењима косметског проблема, Кнежевић јасно уочава „мене на хоризонту глобалне моћи“ и однос Србија КиМ, ЕУ приказује кроз модусе: први модус „И Косово и Европа“ – достижност оба циља; други модус: „Косово па Европа“ – реинтеграција Косова у Србију, што значи одустајање од Европе ако уцењује Србију одустајањем од КиМ; трећи модус: „Најпре Европа па Косово“ – приоритет ЕУ, одустајање од Косова; четврти модус: status quo... Кнежевић закључује да Србија данас има веома моћне симпатизере и савезнике: Русија, Кина, Индија, те да је „потребно направити заједничку стратегију, тактику и оперативку оспореног и одузетог утицаја Србије на простору своје јужне покрајине Косово и Метохија“ (Кнежевић 2017, 27-61).

Живадин Јовановић, бивши министар иностраних послова Србије, у својој књизи *1244-кључ мира у Европи...* (Ж. Јовановић 2018), поставља питање: Зашто САД и НАТО смета Србија?, па наводи геополитичке разлоге, којима је у позадини Русија, последњих година и Кина. Јовановић истиче да Резолуција 1244 важи до извршења, и подсећа на три документа суштински истог садржаја: Споразум Милошевић – Черномирдин - Ахтисари (3. јун 1999), Кумановски споразум (9. јун 1999) и Резолуција 1244 (10. јун 1999) У њима се Косово и Метохија дефинишу као аутономија у Србији – што је за Србију најважнији интерес (Ж. Јовановић, 2018, 65). Сведоци смо да Резолуцију 1244 потискују не само у Приштини, него је затурају и багателишу представници званичне српске политике, науке и културе. То чини чак и први човек САНУ!

Јовановић наглашава да Србија не треба да иде у нове договоре и обавезе, у нови „правно обавезујући споразум“ све док се претходно не изврше све обавезе према Србији и српском народу, укључујући слободан и безбедан повратак 250.000 протераних у етничком чишћењу. Из Бриселског споразума од 2013, Србија је извршила све своје обавезе, Албанци нису извршили једину обавезу коју су прихватили - успостављање Заједнице српских општина. ЕУЛЕКС је прихваћен као „статусно неутралан“, у стварности, био је и остао кључни инструмент за успостављање илегалне квазидржаве на делу територије Србије.... (Ж. Јовановић, 2018, 18) Суштински интерес Србије јесте статус Покрајине у складу са резолуцијом 1244 и Уставом Србије... Потпуно је неутемељено свако поређење статуса Косова и његовог односа према Србији по узору на две Немачке након другог светског рата. (Ж. Јовановић, исто, 19)

Јовановић истиче пет „нема“ од којих Србија не би смела да одступи. То су:

- Нема нагодбе (*deal-a*) – Косово и Метохија за ЕУ;
- Нема нормализације без претходног слободног и безбедног враћања 250.000 протераних Срба и других неалбанаца;
- Нема замене ЗСО – за чланство Косова у УН и исцртавање нових међудржавних граница које још једном цепају Србију и српски народ (Ж. Јовановић, 2018, 697).

Академик Коста Чавошки сматра да „с представницима самозване државе косметских Арбанаса уопште није требало преговарати у Бриселу, пошто се тиме та држава *de facto* признаје, него је требало разговарати искључиво с УНМИК-ом, који је по Резолуцији 1244 СБ УН управља окупираним Косовом и Метохијом... Било је логичније, истиче Чавошки - да је Вучић пошто је постао председник владе, после Ивице Дачића, покренуо „унутрашњи дијалог о Косову и Метохији, па да тек по сабирању свих изнетих мишљења настави или не настави започети дијалог у Бриселу?“ (Чавошки 2019, 25).

Али, не само на званичним преговорима у Бриселу, Вучић се често тајно састајао са Хашимом Тачијем, оптуженим за ратни злочин над Србима, челником самозване државе Косово. Шта су преговарали и какву су политику разграничења договарали, о томе пише Чавошки.

„Па да видимо да ли ти преговори о „правно обавезујућем споразуму Београда и Приштине“ заиста могу и морају бити тајни! Почнимо од Вучића и Тачија приликом преговора у Бриселу. Вучић нуди Хашиму Тачију исправку граница да баш не би испало да је Србија све изгубила, а самозвана држава косметских Арбанаса све добила. Тачи одмах пита: Како замишљате ту исправку? Вучић спремно одговара: Ми вам нудимо три општине на југоистоку Србије – Бујановац, Медвеђу и Прешево, а заузврат тражимо да ви нама уступите четири општине на северу Косова (северна Косовска Митровица, Зубин Поток, Звечан и Лепосавић) ...Тако, дакле, Вучић ништа не крије од Тачија, само у тај свој предлог, који би значао и *de iure* признање државе Косова и њен пријем у УН, треба да убеди српску јавност (СПЦ и родољубиве појединце Србе, те савезнике, превасходно Русију и председника Путина). Зато Вучић не говори о територијалном разграничењу на Косову, него о разграничењу између Срба и Албанаца.

Очигледно је, „да Вучић заправо предлаже *размену нашег за наше* – наших трију општина на југоистоку Србије за четири општине на северу Косова, које и по важећем Уставу и по Резолуцији Савета безбедности УН 1244 припадају нама“. (Чавошки 2019, 38)

Професор Миломир Степић, правећи упоредну анализу „брзог решења“ и „замрзнутог конфликта“, пише: „На савременој политичкој карти „замрзнути конфликти“ реалност су у Палестини, на Кипру, у Придњестровљу, Арцаху (Нагорном Карабаху), Јужној Осетији, Абхазији, на Криму, у Доњецкој и Луганској области, Пунтленду и Сомалиленду, Кашмиру, Западној Сахари, Тајвану... У релативно блиској прошлости било је примера који су на овај или онај начин, привремено или (дуго)трајно решени (Крајина, Тимор, Јужни Судан, Еритреја, Чеченија...). С друге стране, не може се искључити да можда слична будућност оружаног сукоба, па „замрзнутог конфликта“ чека бројна тињајућа крзна жаришта (Каталонија, Баскија, Северна Ирска, Јужни Тирол, Квебек, Синђанг, Кореја...). На Косову и Метохији већ траје „замрзнути конфликт“, ма колико се избегавало да се стање тако дефинише. На унутрашњем плану, упркос напетости, нема отвореног оружаног сукоба, а на међународном нивоу „клатно моћи“ помера се у смеру који одговара српској страни. Сходно томе, српска журба да се постигне „компромис“ и склепа „брзо решење“ супротна је националном интересу. Приоритет је да се резолутно одбаци свако релативизовање територијалне целовитости државе и да се упоредо, до адекватне прилике за *de facto* враћање Покрајине у састав Србије, одржава „замрзнути конфликт“, уз активно деловање које подразумева осмишљавање и спровођење система краткорочних, средњорочних и дугорочних реинтеграционих мера“ (Степић 2020, 26-27).

Степић сматра да је актуелан процес промене глобалне геополитичке констелације, која води ка „неминовној деатлантизацији Балкана“, и у оквиру тих промена види предност тзв. замрзнутог конфликта у односу на брзо решење косметског питања. „Најмасовнији и вероватно завршни удар признавања уследио би коначном капитулацијом званичног Београда у одбрани територијалног интегритета Србије; то подразумева потписивање акта о „свеобухватној нормализацији односа“ и „правно обавезујућег споразума са Приштином што су термилошко-мимикријске акробације ради заташкавања *de iure* признавања независности сецесионистичке Republika e Kosovës и пристајања да она постане чланица УН“ (Степић 2018, 44). Степић се, као и већина српских аутора, одлучно залаже за примену Резолуције 1244 и њено стално истицање као начин решења косметске кризе. При томе посебну пажњу посвећује ставовима Српске православне цркве, која је у више наврата сведочила своју доследност у одбрани Косова и Метохије. То су поруке Светог архијерејског сабора одржаног од 29. априла до 10. маја 2018. у Пећкој патријаршији и Београду, које подсећају поли-

тичке и државне представнике Србије да „не смеју никада да дају своју сагласност на отуђење Косова и Метохије“ нити да се залажу за поделу која „не би била ништа друго до признавање ‘независне државе Косово’ и поклањање највећег дела територије Покрајине“. Архијереји су тренутно стање окарактерисали као „окупацију Покрајине“, подсећајући да Косово и Метохија представљају „неотуђиви средишњи део Србије“ и „саму срж нашег црквено-народног бића и постојања“, те да се „просперитет Србије не може градити на дезинтеграцији онога што представља камен темељац њеног идентитета и њене историје и државности“.³

И генерал Радован Радиновић указује на геополитички аспект косовског питања... „...Косово је било само изговор за оружану агресију Запада, то значи САД и НАТО на Србију, а прави узроци су били геополитичке природе. И после напада 19 западних земаља Србија је задржала суверенитет над тим делом своје територије. Србија је добила право да на КиМ врати стотине својих војника (1999), полицајаца, цариника, кад се за то створе услови. Кривица је српских власти од 1999. што то није реализовано. Напад САД и НАТО на Србију и отмица Косова извршена је у склопу припрема за планирани напад на Русију... Данас Запад настоји да натера руководство Србије да раскине односе са Русијом, а затим легализује америчку отмицу Космета. Ниједан од ова два циља нису успели да остваре оружаном агресијом 1999. године... Зато се од Србије тражи: прво, да с Косовом потпише свеобухватни правно обавезујући споразум о нормализацији односа. И, друго, да хармонизује унутрашњу политику Србије са спољном и безбедносном политиком ЕУ“ (Радиновић, 2018, 31). Радиновић даље каже: „Тешко је знати шта се све из ових захтева крије, али за почетак тражи се да се Србија не противи чланству Косова у УН и другим међународним организацијама... Склапањем таквог споразума, престала би потреба за формалним признавањем Косова од стране Србије и то од Србије не би нико тражио. Изговор да никада Србија неће потписати признање Косова није ништа друго него само замајавање... То неће нико ни тражити, довољно је да Србија прихвати независност Косова, а потписивање правно обавезујућег споразума она би то фактички и прихватила“ (Радиновић 2018, 32). „...Наша безбедносна политика је политика активне неутралности, а то значи - не у НАТО! Безбедносна политика ЕУ је стриктно про НАТО-вска, значи – да у НАТО. Све земље ЕУ, које су чланице НАТО, своје трупе и своју територију ставиле су на

3 Порука Светог архијерејског сабора о Косову и Метохији, Srpska pravoslavna crkva Internet, http://www.spc.rs/sr/poruka_svetog_arhijerejskog_sabora_o_kosovu_i_metohiji, Према: Степић 2018, 44.

располагање НАТО-у у његовој антируској стратегији... Шта уопште значи закључивање да нећемо уводити санкције Русији и да нећемо у НАТО – ако се обавезујемо да следимо спољну и безбедносну политику ЕУ, а то значи НАТО-а? Тиме би Србија на мала врата била гурнута у НАТО и сврстала се у тај свеобухватни антируски савез Запада“ (Радиновић, 2018, 33).

У закључку Радиновић указује на предлог проф. Орловића чија је суштина да Србија Косову да пуну самосталност, али не и независност. „То значи да косметски Албанци владају у пуном капацитету на КиМ, уз наравно аутономију Заједнице српских општина и заштиту свега тога што спада у културно-цивилизацијска добра Србије. Али, без њене пуне независности. То практично значи да Косово не би имало међународно-правни субјективитет, не би било чланица УН, нити склапало међународне уговоре. То решење би изгледало као држава у држави, али у држави Србији. Нити Запад нити Албанци на то неће пристати, а ми више од тога не можемо и не смео уступати, јер би изгубили Србију а не само КиМ. А, то би већ била издаја отаџбине...“ (Р. Радиновић, 2018, 34).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Дачић, Ивица. 2021. „Било би неодговорно да Београд повуче потпис са Бриселског споразума“. *Факти*, 19. 04. 2021, <http://fakti.org/posrblijene-vesti/dacic-bilo-bi-neodgovorno-da-beograd-povuce-potpis-sa-briselskog-sporazuma>
- Дачић, Ивица. 2021. „Новитет нон-пејпера је аутономија за Србе на северу Косова“, *Srbinfo*, 03.05.2021 <https://srbinfo.info/politika/dacic-novitet-non-pejpera-je-autonomija-za-srbe-na-kim/>
- Ђорђевић, Млађан. 2021. „Иза новог пејпера стоји Русија“. *Интермагазин*, 18.05.2021. <https://www.intermagazin.rs/iza-novog-non-pejpera-stoji-rusija/>
- Ђорђевић, Млађан. 2021. „Вучић да објасни какве то „резултате дијалога“ Немци очекују од њега“. *Србин инфо*, 23. 04. 2021. <https://srbinfo.info/politika/djordjevic-vucic-da-objasni-kakve-to-rezultate-dijaloga-nemci-ocekuju-od-njega/>
- Јанковић, Владета. 2021. „Опозиција нек испита одакле Вучићу паре“. *Србин инфо*, 02.05.2021. <https://srbinfo.info/politika/jankovic-opozicija-nek-ispita-odakle-vucicu-pare/>
- Јовановић, Живадин. 2021. „Лавров не измишља, неко покушава да одустане од Резолуције 1244. Али ко?“. *Факти*, 22.04.2021, Fakti.org/serbiian-point/z-jovanovic-lavrov-ne-izmislja-neko-pokusava-da-odustane-od-rezolucije-1244-ali-ko

- Јовановић, Живадин. 2018. *1244-кључ мира у Европи, Прилог праву Србије на Косово и Метохију*. Београд: Београдски форум за свет равноправних
- Кецмановић, Ненад. 2021. „Дође и до тога да Британац Тимоти Лес поводом Српске Бошњаче `обара с ногу`”. Факти, 11.05.2021. <http://fakti.org/sta-to-pisu/kecmanovic-dodje-i-do-toga-da-britanac-timoti-les-povodom-srpske-bosnjake-obara-s-nogu>
- Кнежевић, Милош. 2006. *Косметске теме (1996-2006)*, Лепосавић: Институт за српску културу
- Кнежевић, Милош. 2017. „Размишљати о Косову и Метохији. Сми-сао унутрашњег и спољашњег дијалога о косметском пробле-му“. *Национални интерес*, 03/2017, Београд: Институт за по-литичке студије
- Мировић, Дејан. 2020. „Вучић у Вашингтону ипак признао Косово”. *Srbinfo*. 05.05.2020. https://www.youtube.com/watch?v=wABDs_mFbQc
- Мировић, Дејан. 2020. *Вашингтонски споразум 2020. Косово – Је-русалим, Catena mundi*
- Радиновић, Радован. 2018. „Има ли решења за Косово и Мето-хију?“, у: *О статусу Косова и Метохије и о „агресији која траје“*, Станислав Стојановић (ур.). Београд: Београдски фо-рум за свет равноправних, Клуб генерала и адмирала Србије
- Степић, Миломир. 2018. „Косово и Метохија: као индикатор новог биполаризма“, *Српска политичка мисао*, 3/2018, Београд: Ин-ститут за политичке студије
- Степић, Миломир. 2020. „Косово и Метохија: Геополитички аспек-ти брзог решења и замрзнутог конфликта“, *Национални инте-рес*, 2/2020. Београд: Институт за политичке студије
- Суботић, Момчило. 2017. „Косово и Метохија: питање унутрашњег дијалога“, *Национални интерес*, 03/2017, Београд: Институт за политичке студије
- Суботић, Момчило. 2019. „Од Резолуције 1244 до Бриселског спо-разума – политика препуштања Косова и Метохије“, *Политич-ка ревија*, 03/2019, Београд: Институт за политичке студије
- Суботић, Момчило. 2020. „Ка неславној завршници „косметског питања“, *Политичка ревија*, 3/2020, Београд: Институт за по-литичке студије
- Лавров упозорио Селаковића: Опасни покушаји одустајања од Ре-золуције 1244“, Факти, 16.04 2021. <http://fakti.org/serbian-point/lavrov-u-pokusajima-odustajanja-od-rezolucije-1244-vidimo-opasnost>
- Чавошки, Коста. 2019. *Наше за наше*, Београд: Catena Mundi

Momčilo Subotić
Institute for Political Studies, Belgrade

„NON-PAPERS“ ON THE STATUS OF KOSOVO AND METOHIJA

Resume

This topic is of great importance, especially having in mind what Kosovo and Metohija means for the Serbian self-consciousness and national, cultural and state-political identity. The paper presents and analyzes current anonymous diplomatic and political messages that offer solutions to overcoming the Kosmet problem in the form of „non-paper“. Such documents are also present in the Republika Srpska and BiH. The focus of the analysis is on several documents believed to be of Western origin, and one „non- paper“ attributed to the Russian seal. By the way, these so-called trial balloons could have come from Belgrade itself, as an attempt to see Kosmet problem in a different light. When it comes to plans coming from the West, the author believes that these are not solutions that benefit Serbs, but a circumventing attempt to abandon UN Security Council Resolution 1244 and the Dayton Agreement. The text presents the policy of the current government on the issue of Kosovo, the neglect of Resolution 1244, which guarantees the sovereignty and territorial integrity of Serbia in Kosovo and Metohija, and points to several dozen agreements, primarily Brussels and Washington ones, which annulled Serbian sovereignty piece by piece to the so-called Kosovo. In order to prove the value and scope of Resolution 1244, according to which Kosovo and Metohija is an inalienable part of Serbia, which is also written down in the Constitution of Serbia, the paper presents research results of very competent authors in this field.

Keywords: „non-paper“, Kosovo and Metohija, international law, Constitution of Serbia, Resolution 1244, West, Russia.

* Овај рад је примљен 01. маја 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. маја 2021. године.

ИЗ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ И ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА

71

Марко Пејковић
ДРЖАВНИ КАПАЦИТЕТ ИЗМЕЂУ
УТИЛИТАРИЗМА И ТОТАЛИТАРИЗМА

87

Драган Станар
ТЕОРИЈА ПРАВЕДНОГ МИРА: ИМПЛИКАЦИЈЕ
И ОПАСНОСТИ НОРМАТИВНЕ ТЕОРИЈЕ
ПРАВЕДНОГ МИРА

105

Дијана Вукомановић
ИНСТИТУЦИОНАЛНА ЕФИКАСНОСТ
ПАРЛАМЕНТА СРБИЈЕ (2008 – 2020)

УДК 321.01

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6822021.3>

Оригинални научни рад

Марко Пејковић*Институт за политичке студије, Београд*

ДРЖАВНИ КАПАЦИТЕТ ИЗМЕЂУ УТИЛИТАРИЗМА И КОНЗЕРВАТИВИЗМА

Сажетак

Овај рад разматра проблематику конститутивних елемената државног капацитета (пре свега у виду фискалног и правног капацитета) као сложене и динамичке категорије на пресеку утилитаризма и конзервативизма. Према аутору, утилитаризам је подлежућа идеологија која доминира концептом државног капацитета, али је истовремено и нешто што је тај концепт довело у интелектуалну и практичну кризу. Као потенцијално решење за излазак из свеобухватне кризе државног капацитета, аутор предлаже начелно окретање ка потенцијално конзервативном схватању појма државног капацитета. Уместо линеарних пројекција „прогреса и развоја“ државе и друштва заснованих на утилитаристичким математичким формулама (прописивање „тачног“ кроз моделовање и просек уз занемаривање грешака/шокова), предлаже се конзервативан приступ државном капацитету који би подразумевао спој Талебове пробабилистике и теорије ризика са конзервативизмом (одбацивање „погрешног“ кроз учење о малим и константним грешкама/шоковима).

Кључне речи: државни капацитет, фискални капацитет, правни капацитет, утилитаризам, конзервативизам, држава

УВОД

Како се истиче у српској политичкој науци која се бави државним капацитетом, тешко да можемо говорити о једној врсти капацитета којим располаже држава. Према Стојановићу и Ђурићу, пре би се могло рећи да постоје разне врсте капацитета

са разним степеном важности за саму државу (Стојановић и Ђурић 2012, 162). Према овим ауторима, однос државе и њених капацитета је динамичан процес, али су се историјски издвојили следећи капацитети који се налазе у самој основи државе као њени конститутивни елементи: 1) креирање и ангажовање пореских прихода, 2) начела бирократске организације формулисања и имплементације јавних политика преко компетентних кадрова, 3) специјализовани и диференцирани административни систем, 4) унутрашња контрола државних финансија, 5) чување граница од спољних претњи и одржавање унутрашњег поретка (Стојановић и Ђурић 2012, 162-163).

И у страниј политичкој науци која истражује државни капацитет, класификација ових двају домаћих аутора се обично своди на две компоненте: 1) прикупљање пореза, 2) регулисање имовинских спорова. Једном речју, на фискални и правни капацитет. И то ће се видети у редовима ниже који следе.¹

Има још нешто што је заједничко свим истраживањима државног капацитета, премда се на то до сада није обраћала довољна пажња, барем не у смислу научне критике. У питању је утилитаризам. Ако се осврнемо на рад Безлија и Персона о пореклу појма државног капацитета, видећемо да се у њему придев утилитаран помиње чак 20 пута (Besley and Persson 2009). И то скоро увек у контексту планирања, критеријума или резултата – као „утилитарно планирање“, „утилитарни планер“, „утилитарни репер“, „утилитарни оптимум“, „утилитарни случај“, „утилитаран исход“, „утилитарни критеријум“ (Besley and Persson 2009, 1221, 1224, 1226-1228, 1230). То можемо видети и код Менкјуа, који се не бави изричито државним капацитетом, али посвећује пажњу темама државног капацитета – од висине пореза до редистрибуције националног дохотка (Mankiw 2013). „Утилитарна премиса“, „утилитарни социјални планер“, „утилитарни приступ“ – само су неки од израза којима се Манкју служи како би описао главни економски ток XX века, у који несумњиво увире

1 Осим радова који ће бити поменути у редовима који следе, на овакво схватање упућује заиста широка страна литература. Џонсон и Којама, на трагу Тилија и Скокполове, дефинишу државни капацитет као способност државе да прикупља порезе, брине о очувању закона и обезбеђује јавна добра. Односно, државни капацитет је сачињен, по њима, од две компоненте – једна је фискалног, а друга правног карактера (видети: Johnson and Kouyama 2017, 2). Сам Чарлс Тили, када пише о вишевековној генези модерних европских држава, највећу пажњу придаје улози пореза, али на више места истиче да је правни капацитет – иако недовољно од њега и његових колега истражен – незаобилазна компонента државног капацитета (видети: Tilly 1975, 23-24, 30-31, 49-50, 52-58, 72). Док Теда Скокпол говори о „финансијским ресурсима“ и „административно-војној контроли“ који се потпуно или делимично могу тумачити као фискални, тј. правни капацитет (видети: Skocpol 1985, 16).

и појам државног капацитета. Но, утилитаристички појам државног капацитета је доста комплекснији од Бентамовог класичног утилитаристичког аксиома да је „највећа срећа највећег броја људи мерило исправног и погрешног“ (Scarfe 1996, 73).

УТИЛИТАРИСТИЧКИ МОДЕЛ ДРЖАВНОГ КАПАЦИТЕТА

Утилитаристички модел државног капацитета се може свести на Ачемоглуов покушај делимитације „слабих“ и „јаких“ држава у економском и политичком смислу, односно разликовања оних са slabим и оних са јаким капацитетом (Acemoglu 2005, 1200, 1210, 1223). Како тај аутор тврди, ради се о два екстрема која производе економске дисторзије. Најпре у економском смислу – јаке државе се одликују slabим улагањима у приватном сектору пошто имају капацитет да наметну превисоке порезе, док се слабе одликују slabим улагањима у јавном сектору пошто немају капацитет за убирање виших пореза (власт антиципира ниске приходе од јавних улагања па су јавна добра махом запостављена). С друге стране, у политичком смислу – јаке државе се одликују властима које се веома тешко мењају и које зато имају подстицај и механизме да намећу превисоке порезе, док се слабе државе одликују изузетно непостојаним, лако смењивим властима и прениским порезима (Acemoglu 2005, 1203). Већ поменути Безли и Персон се на ово надовезују питањем – како је могуће да богате земље имају значајно више порезе од сиромашних (Besley and Persson 2009, 1219-1220)? Динкео и Кац државни капацитет дефинишу као „фискалну и административну моћ државе“ и закључују да фискална централизација након 1789. и успостављање националних парламената који контролишу јавну потрошњу у виду „ограничене власти“ стоје у директној и значајној вези са економским растом (Dincesso and Katz 2014, 189).

Овакви и слични научни налази, свакако су имали за непосредан циљ да објасне феномене, а не да пружају практичне политичке предлоге или реформе. Но, политичари лако могу да помисле како се све што треба да ураде – да би им државе постале богатије (а они следствено популарнији) – састоји само у томе да повећају порезе и инвестирају у јавну потрошњу.² Или да треба само да промене устав како би демократију учинили консоцијативнијом. Односно, да плански и свесно унапреде државни капацитет. Зато је

2 Могућност да помисле како треба да изазову неки рат ван граница земље у циљу мултипликације пореских прихода такође постоји, али је она свакако сигурно мала.

потребно обратити пажњу на све битне елементе утилитаристичког модела државног капацитета и евентуално га подврнути критици са алтернативним приступом.

Најпре, ради се о врло симплификованим математизованим моделима. Безли-Персон модел користи само два периода ($s1, s2$) и две групе са опречним интересима (J^A, J^B) како би описао исходе приватних и јавних инвестиција у једном циклусу, поистовећујући га са „представничким временским периодом“, тј. периодом између два парламентарна сазива/председничка мандата ($s1-s2$) (Besley and Persson 2009, 1221). Ако се и симплификација у погледу супарничких група може прихватити, поставља се питање оправданости те симплификације у случају временског распона. Јер, многи економски параметри од виталног значаја за појединца и државу тешко могу да се мере у тако кратком року. Но, овим ауторима то није сметало, зато што су од економских параметара узели само оно што им одговара. Погледајмо, на пример, њихову формулу за функцију индиректне (приватно-јавне) корисности појединаца у поменутих групама (Besley and Persson 2009, 1223):

$$v_s^J(t_s^J, p_s^J, G_s) = \alpha_s G_s + (1 - t_s^J)r_L w^J$$

где је t_s^J порез за дату групу J у периоду s , p_s^J степен заштите њихових власничких права (нпр, наплата потраживања), $\alpha_s G_s$ је производ корисности јавних добара (очекиван ризик од неког јавног проблема помножен нивоом јавне потрошње намењене за његово решавање), док су r_L и w^J ниво профита од приватних улагања појединаца и ниво личног богатства. Притом, порези су у овој једначини једини „негативни“ елемент који лоше утиче на личну корисност. Нема говора о другим параметрима јавних финансија који су несумњиво детриментални по индивидуалну корисност као што су јавни дуг, инфлација или дефицити. Свакако да ова три параметра занемарена у горњој једначини, као минус у државном буџету, пре или (чешће) касније морају да се надокнаде новим или већим порезима за појединце у посматраним двома групама, док инфлација просто обара вредност новца којим ће појединци у будућности располагати, чиме се ремети њихов пословни калкулус. Негативни ефекат пореза у горњој једначини би морао бити стога допуњен негативним ефектом јавног дуга, дефицита и инфлације или неке композитне варијабле та три параметара, али је то тешко замислити све док се временски оквир модела не растегне.

Сличне мањкавости налазимо и у формули за маргиналну (очекивану) корисност јавних добара (Besley and Persson 2009, 1229):

$$\lambda^J = [1 - H(\bar{\rho})]E(\alpha \mid \alpha \geq \bar{\rho}) + H(\bar{\rho})[(\gamma^J - \omega^J)(\bar{\rho} - \underline{\rho})]$$

где је $\bar{\rho}$ мера значаја који себи придаје група J док је на власти, $\underline{\rho}$ мера значаја који група J придаје опозиционој групи док је на власти, $H(\bar{\rho})$ је вероватноћа да ће порез бити усмерен на редистрибуцију новца ка групи која држи власт, $1 - H(\bar{\rho})$ је вероватноћа да ће новац уместо у редистрибуцију ка једној групи бити усмерен на универзална јавна добра од којих ће корист имати обе групе,³ α је већ поменути ризик из прве формуле који се придаје неком јавном проблему, γ^J је вероватноћа да се дата група J налази/одржава на власти, а ω^J је ниво богатства респективне групе. Безли и Персон су настојали да утилитаристички минимизују десну страну формуле тако што би свели на нулу или близу нуле две разлике из заграда $-(\gamma^J - \omega^J)$ или $(\bar{\rho} - \underline{\rho})$. У идеалном утилитаризму имамо $\bar{\rho} \approx \underline{\rho}$ и $\gamma^J \approx \omega^J$. Онда је и редистрибутивни део једначине $H(\bar{\rho}) \approx 0$. То би значило да групе придају једнаку политичку важност једна другој и да се њихова политичка моћ поклапа са њиховом економском моћи у политичком систему заснованом на скоро савршеној партиципацији. А уколико то није случај, онда долази до редистрибутивне политике. Јер, ако је ω^J доста мање од γ^J , тј. ако је дата група политички јака, а економски слаба, онда она настоји да искористи свој политички утицај како би од пореза згрунула за себе средства која ће јој надоместити мањак корисности у односу на њену наслеђену/стечену позицију.

Из овога произилази да само економски слабе групе траже редистрибуцију, али то сасвим сигурно не одговара реалности. Узмемо, на пример, случај избављења (*bailout*), који се често дешава у економији. Симбол финансијске кризе из 2008. је било избављење великих компанија Фени Ме (*Fannie Mae*) и Фреди Мек (*Freddie Mac*) у износу од чак 187,5 милијарди долара, иначе до тог момента врло профитабилних (Frame *et al.* 2015, 25-26). Као и избављење чувених америчких ауто компанија Крајслер и Џенерал Моторс исте године у износу од 80 милијарди долара зајма који на крају није чак ни у целости враћен, јер је 10 милијарди заувек отишло из џепова пореских обвезника (Goolsbee and Krueger 2015, 20-21). А избављење није ништа друго до један од видова редистрибуције – узимање кроз порезе од једне групе пореских обвезника како би се у ову или ону сврху дало другој групи. Све ово показује да степен богатства или економске моћи никако не мора да корелира са присуством/одсуством жеље да се врши редистрибуција кроз политику, јер видимо да и јако богати могу итекако да се залажу да се канали редистрибуције усмере ка њима, поготово ако категорије кредита и дугова укључимо у анализу. Следствено, модел Безлија и Персона заснован на утилитаристичким формулама индивидуалне

3 Зато први део формуле пре (+) знака можемо назвати кумулативним, а други редистрибутивним.

и јавне корисности мора бити одбачен, с обзиром да неоправдано симплификује комплексну стварност. Додуше, Безли и Персон су у једном ранијем раду поменули инфлацију у контексту односа рата и државног капацитета (Besley and Persson 2008, 522-530). Међутим, ту су само рачунали регресиони коефицијент који показује за колико присуство/одсуство грађанског или спољног рата утиче на просечну стопу инфлације у посматраном периоду (1945-1997). Ту су детектовали да је стопа инфлације 14% виша – а порез на доходак 8% нижи – у земљама са историјом унутрашњег конфликта у односу на оне без истог, али ништа нису рекли о утицају инфлације на доходак (корисност) људи кроз компарацију земаља које нису имале грађанске ратове.

Асемоглуова формула корисности, на први поглед, као да одступа суштински од Безлијеве и Персонове, с обзиром да уводи шири временски оквир кроз употребу дисконтне стопе будућности (Acemoglu 2005, 1205):

$$u_t = \sum_{j=0}^{\infty} \beta^j [c_{t+j} - e_{t+j}]$$

где је j један од временских момената, t садашњи моменат, c је (садашња + будућа) потрошња, e (садашње + будуће) инвестиције/ пословни напор, а β дисконтна стопа (што је виша, више се вреднује деловање у будућности него у садашњости).

Међутим, Асемоглуова формула за индивидуалну потрошњу обара тезу о суштински другачијој формули за корисност у односу на тандем Безли-Персон (Acemoglu 2005, 1205):

$$c_t^i \leq [(1 - \tau_t)(1 - z_t^i) + (1 - \delta)z_t^i]y_t^i$$

где је t временски моменат, i означава агента (појединца), τ порез, z приход утајен од пореских власти, δ трошак утаје пореза и скривања од пореских власти, док је у укупан привредни резултат (*output*) који појединац износи на тржиште.⁴

Одавде следи да су потрошња и приватне инвестиције у Асемоглуовој једначини за индивидуалну корисност такође схваћене једнодимензионално, тј. само је порез у формули оно на шта појединац не може да утиче непосредно – појединац у складу са својим преференцама и порезом власти одлучује да ли ће више трошити

4 Привредни резултат појединца се по Асемоглуу добија по формули $y_t^i = \frac{1}{1-\alpha} A_t^\alpha (e_t^i)^{1-\alpha}$ где је A ниво јавних добара, e приватне инвестиције/пословни напор, а α је индикатор важности јавних наспрам приватних улагања. Што ће рећи – привредни резултат појединца зависи и од бенефиција која појединцу пружају јавна добра, и од ефеката индивидуалних инвестиција/предузетничког напора. Већи α индикатор значи мању ефикасност приватне компоненте ове формуле, али истовремено и већу ефикасност јавне компоненте (и обратно).

или инвестирати и када ће предузимати респективне акције. Зато, иако је временски хоризонт код Асемоглуа проширен, он је проширен тек номинално, не и суштински. Власт неспутано прописује порезе, ништа је не ограничава у томе сем утилитаристичке логики (ако жели да је следи). Никакав проток времена по себи. Овде исто нема говора о томе да је појединац принуђен да рачуна са негативним ефектима инфлације чији корени леже раније у прошлости или да је власт принуђена да у одлуку о висини пореза урачуна сада пристигле обавезе за отплату јавног дуга, на пример.⁵ Економски односи су симплификовани до те мере да све као да зависи од тога како тренутно расподелити улоге актера у привреди. Ако се већа укупна корисност и једних и других остварује јачом јавном економијом онда тас на ваги, рекло би се, треба да претеже ка држави и обратно. И да таква осцилација приватно-јавно треба да буде аутоматски подржана од свих актера, наводно апсолутно рационалних. Испада да ни појединци ни држава немају фелере и не производе моменталне или одложене екстерналије, што свакако не одговара битним одликама комплексне економске реалности. Неке од тих одлика су изостављене и код Асемоглуа, а морале су бити уврштене и у његов модел.

А чак и да поменути модели државног капацитета немају мањкавости о којима смо изнад говорили, они би и даље имали једну фундаменталну ману. Она се тиче истоветности преференци економских актера на којима утилитаристички модели почивају. Наиме, без обзира да ли су преференце актера у горепоменути моделима линеарне или не, тј. без обзира на то да ли маргинална корисност за појединце остаје иста или се смањује са сваком утрошеним добром, сви утилитаристички модели државног капацитета су засновани на претпоставци да сви актери имају исте или идентичне преференце (преференце исте врсте). О проблему истих преференци је убедљиво писао већ поменути Менкју (Mankiw 2013, 26-27). Погрешно је, по овом аутору, сматрати да сви људи имају истоветан однос према личној потрошњи или продуктима свог рада. Као аргумент наводи пример универзитетских професора – многи од њих су могли да изаберу знатно плаћенију каријеру у

5 Ово за порезе се види и по томе што се у Асемоглуовим једначинама за порески еквилибријум налазе исти или слични параметри као и у формулама за индивидуалну корисност и потрошњу. Нпр., јавна предузећа раде оптимално и стварају јавна добра од којих појединци имају користи. Онолико колико им је повећала корист (услед добре кумулације експертизе, пројеката, средстава, на пример), држава може за толико и да појединцима повећа порез и том приликом само треба да води рачуна да „не претера“ у тој мери да порези буду већи од користи које имају појединци од пореза, јер би тад појединци кренули са „утајом пореза“. Других препрека за повећање пореза према Асемоглуовом моделу просто нема.

области привреде, софтверског инжењерства или корпоративне адвокатуре, али су то одбили како би имали већу личну и професионалну слободу у академској професији. Једноставно, њихов избор није био строго хладан утилитаристички калкулус интринзичне продуктивности, већ последица животног стила и потпуно другачијег односа према потрошњи, слободном времену или пословном стилу од оног што га могу имати неки други људи.

Додуше, већ поменути двојац Динкеко-Кац није правио моделе на трагу Безли-Персона и Асемоглуа, али када је економетријски истраживао утицај одређених варијабли (типичних за појам државног капацитета) на економски раст, јесте узимао у обзир инфлацију, с обзиром да им је зависна варијабла био не номинални, већ реални *per capita* економски раст који по дефиницији узима у обзир негативне ефекте инфлације (Dinccesco and Katz 2014, 197). И том приликом су дошли до налаза да државе са јачим фискалним капацитетом имају статистички значајно већу просечну стопу *per capita* економског раста (0.90%) у односу на државе са слабијим фискалним капацитетом (0.20%). Но, овде је потребно направити оgradu друге врсте како бисмо и ову линију резоновања одбацили.

Ако бисмо у некој мери и условно могли да прихватимо просек као индикатор за поређење између држава, онда то свакако не би могао да буде случај за било какву интрадржавну анализу, барем када је истраживање економских параметара у питању. Или барем не као један једини индикатор. Јер, то што је његова држава просечно у нечему боља од неке друге државе, мало значи појединцу. Он полази из свог референтног оквира и пореди своју ситуацију са сопственом јучерашњом, а не из неког туђег референтног оквира који му је и географски и когнитивно потпуно стран или непознат. Даље, модерна друштва и нације су изузетно комплексне целине које се састоје од најразличитијих група са често врло супротстављеним интересима, перцепцијама и циљевима на које једни те исти економски параметри могу да делују у различитим смеровима и са различитим интензитетом. Такође, појединац не мора нужно да посматра себе као јединку у економском контексту, већ понекад породицу ставља у први план, а некада и у једини.

Колико просек може по себи да буде недовољан или лош показатељ, можемо видети најбоље на примеру декомпозиције раста прихода 1% најбогатијих Американаца у периоду 1960-2015 (Saez and Zucman 2016). Иако се често тих 1% помињу заједно у научној и медијској средини, заправо је раст прихода ове групе искључиво последица раста прихода 0.1% унутар тих 1%, а нарочито 0.01% најбогатијих. Даље, ако се уместо просека користи медијана као вредност

која раздваја узорак на горњи и доњи део, добија се прецизнија слика опште популације (јер у просеку мали број изузетно високих вредности може да „напумпа“ просечну вредност). Онда се види, да без обзира на то што је привредни раст у САД био махом позитиван у периоду 2000-2015, медијана прихода америчких породица не прелази пикове из 2000. и 2007. године, тј. медијана прихода у том периоду само пада или расте до нивоа та два пика (Ryan McMaken 2016). Као и то да је та иста медијана у периоду 1960-1970 расла константно и високим темпом. Ако бисмо ишли даље са декомпозицијом „раста“, видели бисмо да у последњим деценијама постоје јаке разлике у расту/паду примања између полова (Ryan McMaken 2019). Потенцијали даље декомпозиције су енормни.

КОНЗЕРВАТИВНА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ДРЖАВНОГ КАПАЦИТЕТА

Конзервативна мисао се није по себи бавила појмом државног капацитета, али је о државном капацитету могуће по нама промишљати конзервативно, након што смо увидели све недостатке класичног утилитаристичког модела. Да бисмо боље схватили важност конзервативизма за појам државног капацитета, тачније реинтерпретацију тог појма, не можемо а да се не осврнемо на налазе Насима Николаса Талеба из угла пробабилистике и теорије ризика (Taleb 2012). Иако се не ради о аутору који важи у јавности за конзервативца, његови налази у политици/економији (Талеб на-широко помиње порезе и друге категорије државног капацитета) – несумњиво могу да се третирају као конзервативно штиво.

Основни Талебов концепт која нам овде користи је антифрагилност или антикрхкост. Односно, на који начин постићи не само отпорност (робусност) политичког и економског система на шокове, већ и како искористити шокове у властиту корист (антифрагилност). То је нешто на потпуно супротном полу од пропадања/губитка. За нас су кључни следећи Талебови увиди:

- 1) све треба да почива на малим варијацијама и малим грешкама – све што је изложено шоковима такве врсте (Медиокристан) је склоно да се на време адаптира кроз коришћење тих малих шокова/стресора као извора информација у контексту сталне и контролисане волатилности (нешто флукутира а не тоне), док све оно што такве стресоре игнорише или потцењује (Екстремистан), склоно је ефектима великих шокова када они уследе у датом контексту (нешто тоне нагло без флукуације до тачке слома) (Taleb 2012, 83-85, 90-92);

- 2) мањи системи/јединице су антифрагилнији – мање варијације и мање грешке је лакше детектовати у мањим целинама, стварање великих система није скалабилно, тј. гломазан државни апарат, на пример, има потпуно другачију динамику од малог, и локалне политичке целине, гледано са више националне дистанце, највише могу да имају обзира према, у опсегу малим, варијацијама и „шумовима“ (Taleb 2012, 88-89);
- 3) негативно знање (знање нетачног) је робусније/ригорозније од позитивног (знање „тачног“) – оно што знамо данас као „тачно“ сутра врло лако може да се покаже као нетачно, јер једна негативна опсервација наспрам милион позитивних је довољна да сруши целу тезу, док оно што данас знамо као нетачно врло тешко касније може да се покаже као тачно, с обзиром да нам за конфирмацију нечег као нетачног није потребно милион опсервација, већ само једна (Taleb 2012, 303-305);
- 4) старије је супериорније у односу на ново – ако је нешто фрагилно, време (трајање) ће то најбоље знати и елиминисати га, ма колико се нама у датом тренутку чинило да је нешто сувишно или без смисла („време је најбољи судија“), све што још увек постоји мора да постоји због тога што добро служи некој скривеној сврси коју људи због својих логичких ограничења и психолошких пристрасности не могу да уоче, и за разлику од живих организама и неживих објеката чија се прогноза животног века смањује протоком времена, код робусних информација (као што су ДНК или неписане норме) прогноза животног века није унапред одређена, већ зависи од претходног трајања (уколико су опстале 300 година, можемо очекивати да ће трајати бар још толико) и зато можемо рећи да је будућност у прошлости, тј. човек може покушавати да вештачки нешто одржава у животу, али ако то ради и интервенише у том смеру, то се онда никада не дешава без велике штете по окружење и колектив, а како антифрагилност воли одређени степен нереда и волатилности то значи онда да антифрагилност јесте у симфонији са временом, јер време је управо неред и волатилност по дефиницији (Taleb 2012, 309-321)

На основу овога, видимо да државни капацитет схваћен као способност или планирање државе да „оптимално“ убира порезе или обезбеђује „ефикасне“ судске одлуке како би држава, наводно, имала већи БДП по глави становника/већи економски раст – нема никаквог смисла. Државни капацитет мора у своју дефиницију да прими и категорију властитог трајања. И то по могућству што дуже, које се мери деценијама, вековима па и миленијумима, ако је

то могуће. Сваки порез, судска пракса или било који други економски и политички параметар државног капацитета се имају процењивати строго темпорално.

Притом, подвлачимо да овде темпорално укључује и квалитативни аспект, јер се подразумева да оно што траје и опстаје не генерише велике шокове и негативне екстерналије према окружењу. Тачније, држава убира порезе и обавља одређене функције, али не спасава никог од банкрота, не подстиче инфлацију штампањем новца без покрића, не додељује ванредне финансијске „пакете“, не задужује се код кредитора чиме оптерећује будуће генерације и не дизајнира *rent-seeking* шеме од којих корист има само мали део популације (скоро по правилу богатих појединаца). Свака друга перспектива наглих и честих интервенција државе у временом проверену пореску политику би значила само подривање државног капацитета, ако не краткорочно и средњорочно, а оно сасвим сигурно на дуги рок. Талеб подсећа да БДП може брзо и лако да се повећа кроз задуживање, али се тиме – осим што се оптерећују будуће генерације – нагло повећава ризик колапса економије због будућих притисака да се тај дуг отплати, тј. као што нема много смисла причати о брзини авиона који има висок ризик од квара и пада, тако и о економском расту са фрагилностима тешко можемо говорити као о правом расту (Taleb 2012, 160). Талеб поручује да нам треба економски раст, али робустан, стабилан и континуиран, без великих турбуленција, онај раст који је постојао у веку Индустријске револуције до Првог светског рата (Taleb 2012, 160).

Такође, у духу ових постулата, држава би могла да редукује гломазан бирократски апарат. Талеб на више места говори о штетности нације-државе, а хвали старе империје са мноштвом градова и регија широке аутономије (Taleb 2012, 94-95). Међутим, прецизније говорећи, он није сматрао да је само територијално мала држава нужно боља од оне са великом територијом, већ сматрамо да је критиковао огроман бирократски апарат у самом врху државне хијерархије. Велика бирократија централног нивоa власти не испуњава ниједан од оних 4 критеријума антифрагилности које смо издвојили – она нивелише и планира политике, игнорише мале грешке и шокове, више вреднује ново него старо.

Смањивање надлежности централног нивоa власти у корист нижег, локалног нивоa власти, требало би у начелу прихватити, али ми додајемо, само под условом да је тај пренос одсечан и јасан. Јер, тамо где постоји много „поверених“ и „делегираних“ надлежности, делимитација одговорности никада неће моћи до краја да се спро-

веде. Тада би садашњи проблем био само мултипликован.⁶ Додатно, посебна тема је темпо којим би се дезангажман централне бирократије одвијао, када би требало да почне и до ког стадијума (надлежности) би трајао. Сматрамо да док у политичкој класи и међу грађанима конзервативне идеје не стекну јаче упориште, то није могуће отпочети. А сам *modus* дезангажмана не би требало унапред планирати, он би се одвијао спонтано када отпочне. Несумњиво, истраживачи конзервативизма би дотле имали дуготрајан посао испитивања светске и српске историје (уз ужу историју конзервативизма), како би направили листу најдуготрајнијих институција/правила које би требало везати искључиво за централни ниво власти и у ком обиму. Једно је сигурно, са ове временске тачке – *minus non nocet*.⁷

Подробније одговоре на ова питања нам може дати само конзервативна мисао. Талебова пробабилистика и теорија ризика су научна легитимација онога до чега је конзервативизам дошао у свом вишевековном, а ако га схватимо и шире (са својим античким претечама попут Цицерона) и вишемиленијумском мисаоном опиту. Да бисмо видели колико добро Талебова антифрагилност и конзервативизам иду руку под руку, и замислили прве обресе ревитализације концепта државног капацитета у конзервативном духу, навешћемо овде основне одлике конзервативне мисли по Раселу Кирку (Kirk 2001, 8-9), јер детаљнију везу конзервативизма и државног капацитета не можемо обрадити у овом раду:

- 1) постоји трансцендентни поредак који управља друштвом ван граница уске, људске рационалности;
- 2) пролиферација варијетета је нешто крајње позитивно насупрот уској униформности, егалитаризму и утилитарним циљевима радикалних идеологија;
- 3) слојеви и класе су пожељни за једно друштво насупрот бе-

6 Стварање средњег нивоа власти са регионима/федералним јединицама у овом циљу би било излишно, барем у Србији. Принцип супсидијарности може постојати како у федералним, тако и у унитарним државама, и он јасно каже да све одлуке треба да се доносе на најнижем нивоу власти на ком одређени циљеви могу адекватно да се остваре (видети више: Bermann 1994, 338). А пошто је Србија унитарна држава, онда је нижи (уједно и најнижи) ниво власти на који евентуално треба пренети надлежности – локални ниво сачињен од градова и општина. Међутим, то не треба радити само због тога што је то затечено стање. Ако се послужимо Талебовом негативном методом, можемо рећи да су се регионализам и федерализам у политичкој историји Србије и Југославије несумњиво показали као нешто погрешно (и то више пута, не само једном). То јест, као нешто што генерише сукобе, сепаратизам и пребацивање одговорности са једних федерално-регионалних јединица на друге. С друге стране, унитарно искуство Србије нема таквих фелера. Уосталом, не само федерално-регионално искуство Србије, већ и свих других демократских федерација света (сем историјски особеног случаја Швајцарске), показује да је федерализам/регионализам политичка цена коју те федерације плаћају зато што уопште постоје као суверене државе (без федерализма/регионализма нису ни могле да настану), а не економски бенефит ради кога би већ постојеће унитарне државе требало уставно да имитирају или позајмљују федерално-регионалне аранжмане (видети више о свему овоме: Пејковић 2018, 232-233, 236-239).

7 Односно – мање не шкоди.

- скласном друштву и општој једнакости у свим доменима;
- 4) слобода и својина су тесно повезане, економско уједначавање не доноси економски напредак;
 - 5) важност неписаних правила и неповерење у све оне који би да реконструишу друштво на основу својих апстрактних планова – обичаји, конвенције и стара неписана правила су брана како за анархичне човекове импулсе, тако и за пориве за влашћу „реформатора“ свих боја;
 - 6) промене по себи нису нужно добре, јер брзоплете иновације могу пре да буду пожар који сам себе потпирује него што могу да буду пламен прогреса – што не значи да друштво не треба да се мења како би опстало, али пре у складу са античком разборитошћу него са научним рационализмом

Поклапања са Талебовим схватањима вероватноће/ризика су скоро па потпуна. Но, то не би требало да значи да је интеграција Талебове мисли са класичним конзервативизмом већ завршена. Посебна тема, за нека наредна истраживања, састојаће се у томе како продубити ову везу, и то не само у сфери економије и политике, већ и у свим преосталим димензијама друштвене стварности.

ЗАКЉУЧАК

Још од епохе просветитељства, интелектуалним круговима доминира уверење (а можда и вера) у бесконачне потенцијале људског разума. Односно, вера да акумулација чињеница неумитно доводи до „већег“ знања, а да то веће „знање“ неумитно значи и ефикасну примену тог знања у пракси. То схватање се одразило и на појам државног капацитета када се он појавио у науци. Политичка пракса је ипак каскала нешто више од века за просветитељским начелима, тако да су ефекти „просвећене политике“ засноване на вери у бесконачни прогрес почели знатније да се осећају тек у прошлом веку – никад разорнији ратови и никад турбулентније економске кризе. Научна и друштвена јавност су махом фокусирани само на бенефите које је донео XX век, и на основу тога, погрешно закључују да је просветитељство (па и утилитаризам изникло из њега)⁸ оно што је извор и гарант сваког просперитета. Али, то није цела слика. Економски напредак је заједно са изузетним технолошким иновацијама и открићима (и ограниченим економским кризама и ратовима) постојао и пре XX века, али тако драматичне економске кризе и ратови (па и ризици) пре XX века никада нису постојали. Следствено, можемо рећи да би економски напредак постојао и без просве-

⁸ О вези просветитељства и утилитаризма видети више: Hoesch, 2018.

титељско-прогресивистичке политике у XX веку, док бисмо без ње сигурно остали без негативних шокова по којима је XX век био познат. Како бисмо променили ову перспективу и ослободили се баласта који нам је дошао са XX веком (а није да нисмо могли без тог баласта), неопходно је променити и поглед на државни капацитет. Државни капацитет не треба да буде нешто што планирамо, мењамо, оптимизујемо на основу апстрактних формула и модела са амбивалентним циљем већег економског раста (не питајући се о нусефектима и екстерналијама свега тога), већ нешто што „откривамо“ како ради по својој (не нашој) интринзичној логици вековима и миленијумима и што ћемо „штитити“ махом негативним знањем (онога што је погрешно) од високоризичних, радикалних интервенција у циљу дугорочног опстанка и напретка економије и државе, без великих турбуленција и потреса. Дакле, увек питајући се колику цену има људска интервенција у домену државних капацитета, тј. увек се питајући о нусефектима и екстерналијама свега онога што предузимамо. И то што дугорочније гледано. Критика преовлађујућег схватања државног капацитета на трагу, с једне стране Талебове пробабилистике, а с друге стране конзервативизма – има у томе велику улогу. И потенцијално још већу, како горепоменућа интеграција ових двају великих научних и идејних система у неким наредним истраживањима буде напредовала.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Стојановић, Ђорђе и Ђурић, Живојин. 2012. *Анатомија савремене државе*, Београд: Институт за политичке студије.
- Пејковић, Марко. 2018. „Криза федерализма: Између дуалног идеала и кооперативне нужности.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
- Acemoglu, Daron. 2005. „Politics and economics in weak and strong states“, *Journal of Monetary Economics*, 52: 1199–1226. doi: 10.1016/j.jmoneco.2005.05.001.
- Bermann, George A. 1994. „Taking Subsidiarity Seriously: Federalism in the European Community and the United States“, *Columbia Law Review*, Vol. 94, No.2: 331-456.
- Besley, Timothy and Persson, Torsten. 2008. „Wars and State Capacity“, *Journal of the European Economic Association*, 6(2-3): 522-530. doi: 10.1162/JEEA.2008.6.2-3.522.
- Besley, Timothy and Persson, Torsten. 2009. „The Origins of State Capacity: Property Rights, Taxation, and Politics“, *The American Economic Review*, Vol. 99, No. 4: 1218-1244. doi: 10.1257/aer.99.4.1218.

- Dincecco, Mark and Katz, Gabriel. 2014. „State Capacity and Long-Run Economic Performance“, *The Economic Journal*, 126: 189–218. doi: 10.1111/ecoj.12161.
- Frame, W. Scot et al. 2015. „The Rescue of Fannie Mae and Freddie Mac“, *Journal of Economic Perspectives*, Volume 29, Number 2: 25–52. doi: 10.1257/jep.29.2.25.
- Goolsbee, Austan D. and Krueger Alan B. 2015. „A Retrospective Look at Rescuing and Restructuring General Motors and Chrysler“, *Journal of Economic Perspectives*, Volume 29, Number 2: 3–24. doi: 10.1257/jep.29.2.3.
- Hoesch, Matthias. 2018. „From Theory to Practice: Bentham’s Reception of Helvétius“, *Utilitas*, Vol. 30, No. 3: 294–316. doi: <https://doi.org/10.1017/S0953820817000309>.
- Johnson, Noel D. and Koyama, Mark. 2017. „States and economic growth: Capacity and constraints“, *Explorations in Economic History*, 64: 1–20. doi: 10.1016/j.eeh.2016.11.002.
- Kirk, Russell. 2001. *The Conservative Mind: From Burke to Eliot*, Washington D.C.: Regnery Publishing.
- Mankiw, N. Gregory. 2013. „Defending the One Percent“, *Journal of Economic Perspectives*, Volume 27, Number 3: 21–34. doi: 10.1257/jep.27.3.21.
- McMaken, Ryan. 2016. „The US Median Income Is Falling“, *Mises Institute*. <https://mises.org/wire/us-median-income-falling>
- McMaken, Ryan. 2019. „The American Middle Class Isn’t Disappearing — But it’s Not All Good News“, *Mises Institute*. <https://mises.org/wire/american-middle-class-isnt-disappearing-its-not-all-good-news>
- Saez, Emmanuel and Zucman, Gabriel. 2016. „Wealth Inequality in the United States since 1913: Evidence from Capitalized Income Tax Data“, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 131, Issue 2: 519–578. (Supplementary Material, Figure B1c: Top wealth shares: decomposing the top 1%). doi: 10.1093/qje/qjw004.
- Scarre, Geoffrey. 1996. *Utilitarianism*, London and New York: Routledge.
- Skocpol, Theda. 1985. „Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research.“ In *Bringing the State Back In*, eds. Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer and Theda Skocpol, 3–43. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taleb, Nassim Nicholas. 2012. *Antifragile – Things That Gain from Disorder*, New York: Random House.
- Tilly, Charles. 1975. „Reflections on the History of European State-Making.“ In *The Formation of National States in Western Europe*, ed. Charles Tilly, 3–83. Princeton-New Jersey: Princeton University Press.

Marko Pejkoć
Institute for Political Studies, Belgrade

THE STATE CAPACITY BETWEEN UTILITARIANISM AND CONSERVATISM

Resume

This paper examines the issue of constitutive elements of state capacity (primarily in the form of fiscal and legal capacity) as a complex and dynamic category at the intersection of utilitarianism and conservatism. According to the author, utilitarianism is an underlying ideology that dominates the concept of state capacity, but at the same time it is something that has brought that concept into an intellectual and practical crisis. As a potential solution for overcoming the comprehensive crisis of state capacity, the author proposes a principled turn towards a potentially conservative understanding of the concept of state capacity. Instead of linear projections of “progress and development” of the state and society based on utilitarian mathematical formulas (prescribing “correct” through modeling and notion of average by downplaying errors/shocks), a conservative approach to state capacity is proposed, which would include a combination of Taleb’s probabilistics and risk theory with conservatism (rejection of “wrong” through learning about small and constant errors/shocks).

Keywords: state capacity, fiscal capacity, legal capacity, utilitarianism, conservatism, state

* Овај рад је примљен 16. фебруара 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. маја 2021. године.

*Драган Станар**

*Факултет за међународну политику и безбедност,
Универзитет УНИОН Никола Тесла, Београд*

ТЕОРИЈА ПРАВЕДНОГ МИРА: ИМПЛИКАЦИЈЕ И ОПАСНОСТИ НОРМАТИВНЕ ТЕОРИЈЕ ПРАВЕДНОГ МИРА

Сажетак

Рад анализира импликације и опасности конструкције нормативне теорије праведног мира. Рад није критика било које конкретне теорије праведног мира која претендује да буде општеприхваћена, будући да она као таква тренутно не постоји, већ настоји указати на проблеме који могу произићи из конструкције једне такве нормативне теорије. У последњих двадесетак година евидентна је појачана дискусија о праведном миру, која се углавном ослања на Кантове идеје, и залагање за стварање једне опште теорије праведног мира. Анализом основних елемената такве једне теорије, базиране на дефинитивним члановима, тј. заповестима вечног мира, и развијањем импликација савремене интерпретација Канта, рад настоји показати велику практичну опасност коју би теорија праведног мира могла имати, као и скренути пажњу на њене могуће злоупотребе. Поред тога што се чини немогућим решити неке предочене проблеме приликом дефинисања правде и мира, теорија праведног мира нужно би конструисала и концепт неправедног мира, који би служио као теоријско оправдање интервенционизма и глобалног патернализма великих сила, као и директан повод за „праведне” ратове који би били окренути против „неправедног” мира у настојању постизања јединог вредног, „праведног” мира, без обзира на стабилност и услове било којег постојећег, мање-од-праведног, мира. Коначан резултат

* draganstanar@yahoo.com

оваког неокрсташког приступа разматрању оправданости мира и рата било би наметање једног „идеалног” типа мира на целокупно човечанство, и то идеала нужно конструисаног из перспективе једне идеологије, што би за резултат имало генерисање Кантовског стања вечном мира гробља.

Кључне речи: мир, рат, правда, нормативна теорија мира, праведан мир, праведан рат

УВОД - РАТ И МИР

Готово све дискусије и теоретске анализе рата и мира и њиховог међусобног односа започињу тврдњом о важности и пресудности феномена мира и рата⁹ за човека и људско друштво у целини. Међутим, чак и најјача асерција битности феномена рата и мира са дистанце делује као недовољна и неадекватна, као снажан еуфемизам у којем је индикативна слабост речи сваког језика да пренесу поруку у потпуности. Разлог што нам језик не дозвољава да у пуној мери изразимо утицај стања мира и стања рата на сваки сегмент постојања, јесте што ова два стања немају алтернативу – мир и рат су једине две могуће опције за људско постојање. Ову, наизглед апстрактну, тврдњу није тешко објаснити – њена се нужна истинитост открива у сваком покушају дефинисања мира и рата.

Рећи да су мир и рат важни феномени, без обзира на то колико нагласимо степен важности, једноставно није довољно. Мир и рат нису само битни, они су једини могући модуси постојања за човека, те из тога произилази неизбежна слабост сваког нашег напора да опишемо њихову суштинску битност – као када бисмо желели да објаснимо колико су значајни за човека феномени живота и смрти. Ово постаје нарочито евидентно када пожелимо да истражимо дефинисање рата и мира кроз векове људске цивилизације и кроз призме различитих приступа. Ова се два феномена дефинишу један другим¹⁰, тј. одсуство једног нужно је за дефинисање другог, што показује интрикичну „ексклузивност“ рата и мира за човека.

9 Рат и мир могу означавати мноштво ствари, стања и ситуација – од унутрашњих менталних процеса, религиозних концепата унутрашњег мира, социјалног мира, метафоричне употребе термина рата за исказивање озбиљности неког тривијалног сукоба, итд. Овај се рад бави само основним – политичко-безбедносним – значењем рата и мира као политичких стања у међународној политици и унутар државе и јединих алтернатива постојања државе и међународне заједнице.

10 Бабић (Babić 2008, 194) исправно примећује да „’мир’ представља име за стање ствари које добија своје значење само у односу на своју супротност, наиме на стање одсуства мира” тј. на рат.

Дијалектика рата и мира захтева да основна премиса сваке дефиниције мира буде одсуство рата, док се рат логично дефинише као стање у којем је прекинут, тј. не постоји, мир. Тек по експлицитном исказивању или јасном имплицитном подразумевању ове суштинске одреднице двају феномена, можемо да наставимо конструкцију било какве смислене дефиниције рата и мира. Тако и најчувенија Клаузевицева (Clausewitz 1976, 69) дефиниција рата као „наставка политике другим средствима” имплицира прелазак из стања мира у неко друго стање у којем се мењају средства међународног општења. Штавише, и оштроумна Фукујамина (*Fukuyama*) парафраза Клаузевицеве дефиниције, настала у покушају да објасни еволуцију међународних односа у XX веку, по којој је „политика наставак рата другим средствима”, садржи у себи имплицитну премису да је рат заменило неко друго стање, тј. стање мира у којем се политиком постиже оно што иначе постиже рат када мира нема.

Једнако је важно не направити грешку стварања једног оштрог манихејског приступа рату и миру, у којем очекујемо коначан тријумф једног стања над другим. Уместо тога, чини се да је данас јасно да је Галтунгов (*Galtung*) приступ сагледавању односа рата и мира много разумнији и коначно целисходнији. Чувени социолог, оснивач дисциплине изучавања мира и конфликта, схвата супротност рата и мира не кроз њихово надметање, већ ослањајући се на источну филозофију – „Јин и јанг су једно другом супротни, али у смислу комплементарности, постојања једног у дугом, а не победе једног над другим. Тиме што једно балансира другим, уместо да над њим преовлађује, успоставља се стање равнотеже” (Galtung 2009, 35). У овом се балансирању једино и достиже схватање јединства рата и миру у људском постојању, као два стања која су супротстављена и различита, али истовремено међусобно дефинишућа и у константном додиру и интеракцији. Иако у рату нема мира, као што ни у миру нема рата, ова два стања нису изолована једно од другог и не смењују се хладним аутоматизмом.

ЕТИЧКИ ПОГЛЕДИ НА РАТ И МИР

Циљ нашег истраживања ипак није дефинисање или редеофинисање рата и мира, нити исувише дубока анализа и испитивање њиховог дијалектичког односа. Циљ није ни стварање или нуђење свеобухватне теорије праведног мира, већ упозоравање на импликације једне такве (не)могуће теорије¹. Оно што је у фокусу наше

1 Ваља напоменути да рад не претендује да буде критика неке конкретне теорије

пажње јесте етичка перспектива и одредница мира – наизглед једноставан задатак, будући да, на први поглед, мир има доминантан етички положај у односу на рат. Међутим, иако заиста „мир има, *prima facie*, позитивну а рат негативну вредност” (Babić 2008, 194) када се ради о моралном вредновању, чини се да историја захтева преиспитивање и дубље истраживање овог *prima facie* закључка, јер бисмо у супротном лако могли доћи до закључка да је сваки мир бољи од сваког рата. Али, зашто човечанство онда хиљадама година ратује зарад мира, зашто окончава један мир како би средством рата успоставило нови, другачији? Да ли тај нови мир којем се стреми има и морално већу вредност и већи степен оправданости од онога који је прекинут ратом, да ли су ова два мира супстанцијално другачија? Управо је у намери да разреши ову тензију развијена целокупна вишемиленијумска традиција расправљања и дискутовања о моралној вредности како рата тако и мира. Међутим, индикативно је да је у овом напору ка разматрању моралне вредности и оправданости ова два феномена смер практичне дискусије и теоријског истраживања готово у потпуности одвео човечанство у анализу моралне вредности рата, па тако историја показује „доминацију рата и сукоба, величају се освајања и јунаци, док о миру увек говоре појединци, успут и стидљиво...” (Kajtez, Starčević i Ružičić 2018, 16). Претпоставка је да је услед своје *prima facie* позитивне моралне вредности мир остао релативно неинтересантан за истраживање етичке оправданости², те се о моралним одредницама мира разматра тек успутно, по правилу само онда када дискусија о рату то захтева као неку кратку допуну или згодно објашњење. Са друге стране, рат је схватан као „најбруталније неморална од свих људских активности” (Schulte 2012, 100), веће зло од „свих порока скупљених из свих векова и са свих места” (Kajtez 2012, 20), и као такав увек је био инспиративан.

праведног мира, из простог разлога што још увек таква општеприхваћена теорија не постоји. Међутим, рад настоји упозорити на неке од опасних замки које би нека будућа таква теорија морала избећи. Ово је нарочито важно у периоду када се, донекле и услед ревизије теорије праведног рата, активно ствара теоријски простор за конструкцију нормативне теорије праведног мира, углавном од стране западних либералних аутора, чији ставови су испитивани у даљем тексту.

- 2 Мир је током историје често чак остајао потпуно неинтересантан за анализу, што је сумирано у чувеној Хегеловој мисли да су периоди мира само празне странице у историји људске цивилизације. Наравно, мноштво је оних у историји који су писали и стварали похвале миру, али само из перспективе критике рата и покоља који долази са ратом. Мало је оних, као што су Кант, Сен-Пјер, Русо, итд. који су стварали „скице” и планове одрживог мира (видети Dostanić 2015, 92–94).

ЕТИКА МИРА И ТЕОРИЈА ПРАВЕДНОГ РАТА

За разлику од разматрања мира, расправа о моралној вредности рата и ратовања изузетно је богата, надахнута, плодна, и представља сцену на којој су многи исказивали своју интелектуалну брилијантност, а неки суштинско неразумеваше не само етике, већ и рата. Готово да није било великог мислиоца који није дао свој суд и виђење моралне димензије рата, што је и очекивано будући да је „питање да ли је рат икада оправдан, и ако јесте, под којим околностима, питање које занима све људе склоне размишљању” (Russell 1915, 127). У процесу вишевековног разматрања моралне оправданости рата издвојила су се три основна правца или приступа³ овој проблематици – реализам, пацифизам и теорија праведног рата. Будући да реализам и пацифизам, о којем ће касније бити речи, представљају екстремне перспективе оправданости рата, очекивано је најплоднија, највреднија и далеко најобимнија расправа настала у оквиру теорије праведног рата. Оно што теорија праведног рата, као „прагматични компромис између два екстрема” (Whetham 2011, 68), препознаје јесте ретка могућност постојања оправданог рата, што имплицитно нужно претпоставља могућност постојања „лошег” или неправедног мира. Као што Тома Аквински, један од најзначајнијих мислилаца за заснивање и развој традиције праведног рата, примећује – „они који праведно ратују нису супротстављени миру (дакле миру уопште, прим. аут), већ злом миру” (Aquinas 1947, 1813).

Дакле, чак и у оквиру теорије праведног рата, уколико се добро и ваљано интерпретира, инхерентна морална вредност мира се нужно претпоставља рату који може имати само и искључиво инструменталну вредност постизања мира. Још од Аристотела, готово да нема мислиоца који дискутује о рату а који не постулира мир као једини могући оправдан циљ рата. Међутим не било какав мир, већ „трајни, праведни мир” међу непријатељима (Rawls 1999, 94). Оно што теорија праведног рата заправо додатно захтева јесте да циљ рата буде стварање *бољег* мира од онога који је постојао и који је произвео рат, тј. стање које је праведније од *status quo ante bellum*. Зато Волзер (Walzer 2012, 37) исправно теоријски побија популарну Маргалитову (Margalit) тезу да је циљ праведног рата само мир, а не праведан мир, и поред њене семантично-естетске привлачности на језику на коме је оригинално написана – “*Just a*

3 Постоји мноштво најразличитијих приступа и перспектива, али као што Оренд (Orend 2010, 270) исправно примећује, „врло мало теорија у етици рата успева да се одупре коначном сврставању у једну од ових традиција”.

peace not a just peace". Очигледно је да се унутар саме теорије праведног рата подразумева квалитативна разлика између више „мирова”, тј. могућност да један неправедан мир буде замењен бољим, претпоставља се праведнијим, миром кроз средство оправданог рата. У складу са тим, смер развоја теорије праведног рата у XX веку јесте управо ка већем разумевању „бољег” мира - али само у границама стварања неопходних услова за развијање таквог мира током и непосредно по завршетку рата⁴. Када је већ вишемиленијска расправа о праведном и оправданом рату, која је била до те мере плодна, интересантна и жива да је створила једну кохерентну теорију праведног рата, толико интензивно посвећена истраживању и остваривању праведног мира, неизбежно је запитати се шта се десило са теоријом праведног мира, и где је она данас? Једноставан одговор на ово питање јесте да је мир, за разлику од рата који је стар колико и човечанство, „модеран изум и... свакако много комплекснија појава од рата” (Howard 2001, II), а нарочито када је упарен са питањем правде. Зато и не чуди што је „политичка и морална филозофија била првенствено фокусирана на идеју праведног рата... али је било мало напора да се истражи концепт праведног мира” (Keller 2006, 19).

ТЕОРИЈА ПРАВЕДНОГ МИРА

Пре само дискусије о начину формулисања теорије праведног мира и њеним импликацијама, последицама и великим опасностима које би произишле из једне такве нормативне теорије, потребно је појаснити и дефинисати улогу теорије која најочигледније претендује да буде општа теорија мира, а то је пацифизам. Пацифизам представља позицију апсолутне моралне негације сваког насиља, а нарочито рата као најбруталније и најмасовније форме организованог насиља. Ова почетна премиса, тј. негација оправданости било каквог насиља, чак и онога које се врши у самоодбрани, јасна је индикација фокуса пацифизма – ка негацији сваког насиља као инхерентног зла. Пацифизам је теоретски орјентисан *против* рата много више него што је орјентисан *ка* миру, изградњи, одбрани и условима мира – он је заправо више *анти-ратизам*⁵ него што је *миризам* (бољи назив био би *Antibellum*-изам него *Paci*-физам). Стога је и природно и крајње очекивано што пацифизам по прави-

4 Крајем XX века искристалисао се посебан елемент теорије праведног рата, који разматра праведност начина окончања рата, услова мира и оправданост одлука непосредно по завршетку рата – *Jus Post Bellum*.

5 Шире о пацифизму као фундаменталном анти-ратизму видети код Кадџа (Cadu 2010).

лу избија на површину „пре самог почетка рата и на самом крају рата... у директном ‘контакту’ између рата и мира” (Војанић 2012, 401), када је потребно додатно аргументовати и објаснити зашто је потребан и неопходан мир, тј. када је потребна алтернатива рату. У том смислу, „важност пацифизма је од интегралног значаја за рат” (402) и његово радикално одбацавање можда није примерено у овом контексту, али за конструкцију и одржање мира он није од велике користи – чак је и гранично бескористан⁶. Стога, пацифизам не може бити практична и одржива теорија мира, чак ни минималном смислу, већ представља један радикални анти-ратизам који суштински и „није заинтересован за мир, како за оно што омогућава мир (поседовање средстава и воље да се донесе и спроведе одлука да се контролише будуће време, што је оно што мир чини могућим), тако ни за било коју одредбу самог мира (за било коју одређену артикулацију дистрибуције моћи, оно у чему се мир састоји)...” (Babić 2017, 195). У сваком покушају да се заинтересује за мир, макар у минималном смислу остваривања мира, пацифизам се нужно приближава теорији праведног рата, и ове две теорије су временом конвергирале (Ryan 2012, 157).

Очекивано, у последње две-три деценије све више наилазимо на ауторе који указују на потребу и позивају на стварање управо једне свеобухватне теорије праведног мира, која би по угледу на теорију праведног рата пружила нормативни оквир изградње, одржања и очувања праведног мира. За неке лево орјентисане западне ауторе, „веома је важно развити концепт праведног мира и његове нужне додатке, законе мира који би се примењивали на међународном нивоу” (Caldor 2008, 35), док је за друге нужна „базична традиција од идеја праведног рата ка идејама праведне изградње мира” (Nehir 2012, X). Ова два приступа само су на први поглед слична, али представљају суштински другачије приступе проблематици праведног мира – први, који ћемо тежишно разматрати, постулира стварање нормативне теорије праведног мира, док други предлаже теорију о праведном *стварању* мира као алтернативи „пацифизму, праведном рату и крсташењу” (Brooks Thistlethwaite 2012, 2). У ужем смислу, друга перспектива заправо и није толико идеја о формулисању теорије праведног мира, већ о праведним начинима изградње мира, дакле мира без предзнака. Тако схваћена, она је чак и мање захтевна и прескриптивна од *Jus post Bellum*-а, елемента теорије праведног рата који „поставља сет неопходних услова за постизање праведног и трајног мира по завршетку рата” (May 2012, 14). Овај је елемент

6 Ово не важи у потпуности за пацифизам, који је ипак у некој мери заинтересован за мир и који се суштински разликује од пацифизма (видети Alexandra 2007, 95–108).

теорије праведног рата нарочито теоријски интересантан у новије доба, и доживљава еволуцију кроз предложене ревизије као што је Родинов (*Rodin*) предлог трансформације у *Jus Termination*⁷.

ТЕОРИЈА ПРАВЕДНОГ МИРА И КАНТОВ ВЕЧНИ МИР

Сваки савремени покушај изградње и формулације кохерентне теорије праведног мира, *Jus in Pace*, проналази носеће стубове аргументације у основним идејама Имануела Канта, изнесеним у његовом епохалном политичком спису *Вечни мир*, који и данас представља једно од најзначајнијих дела политичке филозофије, и који је од стране аутора креиран првенствено као практични, „правно-политички пројекат” (Kindić 2016, 70–71), а не само као филозофски утопистички конструкт и мисаони експеримент. Стога је нужно размотрити опасности које би у савременој теорији праведног мира могле бити садржане у интерпретацији Кантове идеје постизања вечног мира. Кантова политичка визија мира долази у форми уговора, састављеног од шест прелиминарних и три дефинитивна члана, чијим би се испуњавањем створили услови за напредовање човечанства ка вечном миру. Из перспективе теорије праведног рата, прелиминарни чланови су чак и занимљивији од дефинитивних, јер се директно тичу начина наметања мировних услова на крају рата (члан 1.), постојања стајаћих војски (члан 3.), насилног уплитања у уређење других држава (члан 5.) и начина вођења рата (члан 6.) (Kant 1974, 137–141). Ови чланови свакако нису безначајни ни за конструисање теорије праведног мира, али су у фокусу ове теорије ипак три Кантова дефинитивна члана, тј. заповести које је нужно остварити како би се уопште могао конструисати мир путем испуњавања прелиминарних чланова. Те дефинитивне заповести које за циљ имају успостављање законско стања, тичу се три врсте права: „државно-грађанско, међународно и светскограђанско право” (Kindić 2016, 67).

Први услов који Кант постулира јесте да „грађанско уређење у свакој држави треба да буде републиканско” (Kant 1974, 142). Модерне теорије ће сасвим извесно тежити ка прескрипцији демократског уређења као неопходног за мир, будући да „идеја блиске повезаности између демократије и мира има дугу историју”, а на популарности је нарочито добила у XX веку, кад многи западни аутори тврде да Кантова идеја републиканства „заправо блиско

7 *Jus Termination* обухвата не само нешто већи период, већ и садржину (видети Simeunović 2016, 53–68).

кореспондира са модерном идејом уставне демократије” (Roberts 2006, 76). Оваква либерално-демократска теорија мира, која се ослања на Канта, веома чуди будући да он експлицитно позива да се „републиканско уређење не брка са демократским, као што се обично дешава” јер сматра да је демократија „у правом смислу речи деспотизам” (Kant 1974, 143–144). Демократска теорија мира може се манифестовати кроз две верзије – монадичку и дијадичку (Evans 2012, 213). Прва, „тврђа”, монадичка верзија тврди да демократије уопште не ратују, док нешто „мекша” дијадичка верзија, коју је понудио Дојл (Doyle) тврди да „демократске државе неће ратовати међу собом” (Dostanić 2015, 107). И док се теоријски развијала, и још увек се активно развија⁸, идеја демократском мира, пракса је до те мере оповргнула теорију да су неки истраживачи дошли до закључка да су „демократске империје ратоборнице од аутократских”⁹, док други препознају да демократија може бити и директан „узрок неправде и насиља” (Hoffmann 2006, 18). За то време, потпуно ван теоријских оквира, лаичка јавност већ деценијама свакодневно сведочи ратним сукобима највећих светских демократија, готово у сваком кутку планете.

Опасна импликација нормативне теорије праведног мира која прописује један облик устројства државе као *condicio sine qua non* праведног мира је свакако насилна „демократизација” оног дела међународне заједнице у којем не постоји демократија, а можда чак и „права” врста демократије. Прејака прескриптивност овако формулисане теорије доводи нас у ризик схватања дужности трансформације свих који нису демократе у демократе, јер је то једини пут ка остваривању праведног мира који има инхерентну моралну вредности. Овако постављена теорија праведног мира упориште би нашла у ревизионистичким стремљењима унутар постојеће теорије праведног рата, која проширује одбрану, као оправдан повод за рат, са територијалног и националног принципа и на принцип вредности. На овај начин, одбрана вредности схваћена је као оправдан повод за рат, без обзира што се вредност брани хиљадама километара од наше територије, и што на територији на којој се дешава сукоб можда нема толико заинтересованих за ту вредност. Демократија би оваквом конструкцијом теорије праведног мира добила интринсичну моралну вредност, што би могло резултирати есхатолошким схватањем рата за демократију као последњег рата за коначни мир.

8 Чувени оксфордски професор Адам Робертс (Roberts 2006, 76) пише да велик број данашњих аутора препознаје демократију као „јединствени и најважнији општи елемент на конфузној пејзажу међународних односа|.

9 Тврдњу износи Минклер (Minkler), објашњавајући огроман број ратова демократских САД после Другог светског рата (видети Dostanić 2015, 109).

Међутим, мир који би наступио, чак и да хипотетички дозволимо да демократије не ратују, био ми наметнут мир, мир у којем би постојао октроисан систем вредности и систем насилног спровођења наметнутих закона. Овакав мир свакако не можемо назвати праведним миром, јер „закони, који представљају суштински састојак мира, *морају да буду прихваћени и да се спроводе (и једно и друго!)*, иначе мир нема вредност” (Babić 2011, 136). Извор сукоба јесте слобода, али то је нужност постојања слободе која „разара мир изнутра” (Babić 2014, 21). Коначно, овакав мир је мир лишен управо слободе, а свако стање лишености слободе, макар за резултат имало одсуство рата, је дефинитивно произашло из потпуно перверзног тумачења Кантове политичке филозофије, поготово имајући у виду да „за Канта мир није сам по себи сврха, поготово уколико би мир значио суспендовање слободе” (Kindić 2016, 83).

Други услов о којем се неизбежно говори у савременим дискусијама о могућности успостављања праведног и трајног мира, а који такође ослонац има у интерпретацији Кантове дефинитивне заповести, јесте стварање глобалне, супранационалне владајуће структуре, тј. неке врсте светске владе. Иако Кант захтева федерализам слободних држава, „који ипак не би морао бити међународна држава” (Kant 1974, 145), јер је „свестан опасности да би она лако могла да се изроди у деспотију” (Kindić 2016, 68), у модерним интерпретацијама присутније је тумачење по којем је за глобални мир потребно глобално устројство, подразумева се демократско и либерално, јер су то вредности које се идентификују као добре по себи. Мада, Нарвесон (Narveson 2008, 21) брилијантно примећује парадокс у односу између првог корака демократизације и другог корака светске федерализације – „светска влада била би непотребна за сврху успостављања општег мира у свету демократија“, из чега следи да би примарна функција светске владе била заправо увођење и одржање демократија у свакој јединици федерације, као крајње гаранције мира, по сваку цену. Несумњиво, унитарна светска власт би ефективно створила стање одсуства рата без преседана у историји, међутим овакав мир је у опасности да постане мир без слободе, тј. мир без правде. Рат као такав не би био могућ, јер би свако насиље, без обзира колико масовно, било третирано као криминал¹⁰, и у складу са тим кажњено од стране глобалног органа реда – дакле, закони би се нужно одржавали силом, у случајевима и масовном применом силе. Међутим, закони који не би били прихваћени од неке групе људи, од једног народа унутар глобалне државе (услед специфич-

10 Постојање таквог криминала имплицира постојање полиције и суда, док Кантова визија федерације „искључује било какву светску полицију или светски суд” (Dostanić 2015, 99).

ности религији, обичаја, културе, итд.) били би за њих безвредни закони, а мир са безвредним и наметнутим законима не може да претендује да буде праведан мир. У најбољем случају то може бити нека врста модерне глобалне верзије *Pax Romana*, у којем ће најснажнији елементи светске федерације наметати норме и дисциплиновати оне слабије. Чак и у данашњем, још увек не-федерализованом свету, евидентно је да је глобални међународну систем „искривљен тако да фаворизује велике силе, које чини се имају имунитет док флагрантно игноришу норме и законе које званично проповедају” (Evans 2012, 215). У практичном смислу, готово је немогуће замислити својеволјно ступање држава у светску државу, па чак и најлабавију федерацију, уколико би то значило одрицање од дела, а нарочито значајног дела, суверенитета. Свака теорија праведног мира која би успоставила овакав или сличан нормативни услов, могла би представљати веома опасан теоријски замајак неоимперијализму под маском беневољентног и насилног квази-федерализма.

Општи хоспиталитет који Кант поставља као трећу заповест налаже гостопримство *добронамерних* странаца који долазе у туђу државу. Међутим, он истовремено обавезује странце да се повинују законима друштва у које долазе, јер у супротном хоспиталитет може бити ускраћен. Овде је поново очигледна нормативна забрана мешања у послове и стање другог друштва, што може бити веома битна импликације теорије праведног мира која би се ослонила на хоспиталитет¹¹. Веома је тешко замислити на који начин би теорија праведног мира, која би постулирала дужност „домаћина” да прихвати „госта”, али и госта да се повинује нормама и законима домаћина, била примењива у модерном добу глобализације, корозије националних граница, слободног кретања људи и роба и масовних миграција које доносе огроман број људи једне културе у другу културу. Да ли би таква теорија препознавала масовне миграције као претњу миру, уколико се „гости” не би у потпуности асимиловали? Да ли би прескрипција такве теорије била нужна асимилација свакога ко имигрира у једно друштво, јер се на тај начин спречавају „клице” будућег сукоба и рата који може бити изазван сецесионистичким тежњама? Можда би највећа опасност лежала у селективној интерпретацији принципа хоспиталитета, по којој би теорија праведног мира постулирала дужност прихватање свих „гостију” без уважавања друге, једнако важне дужности, повиновања постојећим законима „домаћина”.

11 Уколико би се успоставила глобална држава и влада, онда би свакако принцип хоспиталитета постао ирелевантан, будући да бисмо сви живели у истој држави са истим законима, тј. сви би били „домаћини” у сваком делу планете.

ЗАКЉУЧАК – ОПАСНОСТ ПРЕСКРИПЦИЈЕ ИДЕАЛНОГ СТАЊА „ПРАВЕДНОГ МИРА”

Без обзира на то како се тумачиле Кантове дефинитивне одредбе мира, импликације нормативне теорије праведног мира која се ослања на начин државног уређења, конструкцију супрадржавног глобалног ентитета или прописује норме гостопримства представљају велики изазов у практичном свету. Чак и уколико занемаримо у потпуности ове одредбе, нужна тензија у оквиру овакве теорије ствара се између значења и вредности појмова мир и правда. Као што Еванс (Evans 2012, 201) закључује, „правда и мир су суштински концепти који један другог споре... и који се стога могу разумети искључиво на појединачној бази, од случаја до случаја”, јер би свака претензија на стварање опште прескриптивне одреднице односа правде и мира могла бити потенцијално фатална за стабилност људског друштва. Дефинисање правде унутар овакве једне дефиниције је додатни проблем, и то суштинске природе. Робертс (Roberts 2006, 56) упозорава да је велика опасност било каквог прескриптивног приступа правди та да би он „могао више да нам каже о перспективи и националној позадини предлагача него о стварном стању света и објективним могућностима промене”. У тој тензији између правде и мира, веома је тешко, на нормативном нивоу, одговорити на питање која је од ове две вредности надређена, и да ли је нужно оправдано жртвовати мир зарад одређене количине правде - овде је такође евидентан и изазов дефинисања неке минималне количине правде неопходне за одржавање мира, али и неке врсте „прага неправде” који би оспорио вредност мира у којем се акумулирала та количина неправде, итд. Историја нас учи да је за мир готово по правилу потребно принети неки део правде на жртвени олтар, јер би у супротном било немогуће успоставити смислен мир, док Гете пре више од два века мудро примећује да је нека количина неправде ипак боља алтернатива неред и безакоњу. Нема ситуације у којој се драстичније манифестује безакоње и неред од рата, јер је суспензија закона и предвидивости један од његових конститутивних елемената. Зелотска потрага за правдом формулисана у чувеној максими *Fiat Justitia ruat caelum*¹² могла би готово у потпуности онемогућити мир, и то било какав мир. У случају суочавања са суштински и свеобухватно разорним феноменом као што је рат, улога оних који воде човечанство не сме бити у потпуности дефинисана потрагом за правдом, већ управо напором да „небо не падне”.

12 Латинска изрека која значи: „Нека буде правда па макар и небо пало”.

Највећа опасност од било какве нормативне теорије праведног мира међутим не долази од свих претходно набројаних проблема и изазова, без обзира на то како они буду теоријски решени, већ од „концепта који долази на сцену заједно са концептом праведног мира – ‘неправедан мир’” (Beilin 2006, 130). Сваком нормативном дефиницијом праведног мира, која би дакле прописивала како *треба* да буде, нужно се конституише и антипод – неправедни мир, дакле стање какво *не треба* да буде. Овакав би неправедни мир био сваки онај мир који не испуњава норме прописане прескриптивном теоријом праведног мира, те по дефиницији он не би имао вредност. Будући да овакав мање-од-савршеног мир не би имао вредност, јер мир без елемента правде то нема, он се више не би посматрао као стање које претендује и *треба* да буде трајно¹³, већ стање које је пожељно променити што пре. Средство мењања оваквог „неправедног” мира ће неретко, а историја нам налаже да овде будемо склонији употреби термина увек, бити „праведан рат”. Може се спекулисати чак и о томе да би „праведан рат” тиме добио *prima facie* позитивну вредност у односу на мање-од-савршеног мира, без обзира што је можда тај несавршени мир трајан, стабилан и једини могућ мир у датим историјско-социјалним условима! На овај би начин теорија праведног мира постала оно што теорија праведног рата тежи да постане у процесу ревизионизма¹⁴ – апологија рата, теоријска подлога интервенционизма, идеолошка потка савремених крсташких похода и нужног моралисања оних који уживају у „праведном” миру. Додатно, оваква се теорија гледно не би задовољила постојањем било каквог мира који није у довољној мери праведан, већ би налагала промену таквог мира у праведан мир, што би у пракси олакшало посао неоимперијалним тежњама светских сила. Такве силе не би више имале потребу да креирају сукобе па потом војно интервенишу и успостављају мир – било би довољно идентификовати „безвредан неправедан мир” било где на планети, без обзира што таква артикулација мира одражава карактеристике и историју народа који у њему живе, и који је за њих можда једини могући мир. На овај начин обистинила би се највећа зла слутња Робертса (Roberts 2006, 57), а то је „развијање ‘идеалног типа’ праведног мира, и затим настојање да се наметне” свима онима који живе у неидеалном миру. Овакав би наметнути „праведан” мир у пуном смислу био Кантов мир гробља и мир

13 Мир се по дефиницији „нормативно концепира као перманентно стање ствари”, док је рат „стање које треба да се заврши” (Babić 2008, 197).

14 Може се расправљати и о томе да је теорија праведног рата од самог свог почетка заправо окренута ка апологији рата.

смрти слободе – истинска анти-Кантовска дистопија креирана на погрешној интерпретацији Кантових племенитих идеја. Стварање нормативне теорије праведног мира можда је претежак, а свакако и преопасан задатак за човечанство у овој фази његовог развоја.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Alexandra, Andrew. 2007. „O razlici između pacifizma i pacificizma.” *Polemos*, 10/2007: 95-108. doi: <https://hrcak.srce.hr/41755>
- Aquinas, Thomas. 1947. *Summa Theologica*. Cincinnati: Benzinger Brothers.
- Babić, Jovan. 2008. “The Structure of Peace.” *Filozofski godišnjak*, 21/2008: 189-198.
- Babić, Jovan. 2011. „Ispravno i nužno: Ogled o odbrani.” *Filozofski godišnjak*, 24/2011: 125-140.
- Babić, Jovan. 2014. „Jedan svet i mi u njemu.” *Strani pravni život*, 3/2014: 13-29.
- Babić, Jovan. 2017. „Etika rata i teorija pravednog rata.” U *Rat: Asimetrični rat i teorija pravednog rata*, ur. Jovan Babić i Peter Bojanić, 159-212. Beograd: Službeni glasnik.
- Beilin, Yossi. 2006. “Just Peace: A Dangerous Objective.” In *What is a Just Peace?* ed. P. Allan and A. Keller, 130-151. Oxford: OUP, 2006.
- Bojanić, Petar. 2012. “Pacifism as Necessary Equipment of War.” *Filozofski godišnjak*, 25/2012: 199-210.
- Brooks Thistlethwaite, Susan. 2012. “Introduction.” U *Interfaith Just Peacemaking*, ed. Susan Brooks Thistlethwaite, 1-8. London: Palgrave MacMillan.
- Cady, Duane L. 2010. *From Warism to Pacifism: a moral continuum*, 2nd ed. Philadelphia: Temple University Press.
- Caldor, Mary. 2008. “From Just War to Just Peace.” U *The Viability of Human Security*, ed. M. den Boer and J. de Wilde, 20-46. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Clausewitz, Carl von. 1976. *On War*. Princeton: Princeton University Press.
- Dostanić, Dušan. 2015. „Kantov projekat večnog mira – 220 godina posle.” *Srpska politička misao*, 2(48): 91-113. doi: <https://doi.org/10.22182/spm.4822015.4>
- Evans, Mark. 2012. “Just Peace: An Elusive Ideal.” In *Ethics Beyond War's End*, ed. E. Patterson, 197-220. Georgetown: Georgetown University Press, 2012.
- Galtung, Johan. 2009. *Mirnim sredstvima do mira: Mir i sukob, razvoj i civilizacija*, Beograd: Službeni glasnik, 2009.

- Hehir, Bryan. 2012. "Christian Preface." In *Interfaith Just Peacemaking*, ed. Susan Brooks Thistlethwaite, IX-XI. London: Palgrave MacMillan.
- Hoffmann, Stanley. 2006. "Peace and Justice: A Prologue." In *What is Just Peace?* ed. P. Allan and A. Keller, 12-18. Oxford: OUP, 2006.
- Howard, Michael. 2001. *The Invention of Peace: Reflections on War and International Order*. New Haven: Yale University Press.
- Kajtez, Ilija. 2012. *Mudrost i mač*. Beograd: MC Odbrana.
- Kajtez, Ilija; Starčević, Srđan; Ružičić, Bojana. 2018. „The Essence of Phenomenon of Peace and the Notion of Peacebuilding”. *Vojno delo*, 8/2018: 5-23. doi: doi:10.5937/vojdela1808005K
- Kant, Immanuel. 1974. „Večni mir. Filozofski nacrt.” U *Um i sloboda*, ur. Danilo Basta. Zagreb: Mladost.
- Keller, Alexis. 2006. "Justice, Peace, and History: A Reappraisal." In *What is a Just Peace?* ed. P. Allan and A. Keller, 19–51. Oxford: OUP.
- Kindić, Zoran B. 2016. „Kantova ideja večnog mira.” *Srpska politička misao*, 2 (52): 61-92. doi: <https://doi.org/10.22182/spm.5222016.4>
- May, Larry. 2012. *After War Ends: A Philosophical Perspective*. Cambridge: CUP.
- Narveson, Jan, "World Governance: Can It Happen in a Good Way? Not Likely!" *Filozofski godišnjak*, 21/2008: 13-23.
- Orend, Brajan. 2010. „Rat.” U *Etika rata - hrestomatija*, ur. Dragana Dulić i Branko Romčević, 267-293. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Rawls, John. 1999. *The Law of Peoples*, Cambridge: HUP.
- Roberts, Sir Adam. 2006. "Just Peace: A Cause Worth Fighting For." In *What is Just Peace?* ed. P. Allan and A. Keller, 52-89. Oxford: OUP.
- Russell, Bertrand. "The Ethics of War." *The International Journal of Ethics*, January 1915: 127142.
- Ryan, Cheyney. 2012. "Pacifism and Just War Theory." *Filozofski godišnjak*, 25/2012: 155-188.
- Schulte, Paul. 2012. "Morality and War." In *The Oxford Handbook of War*, ed. Y. Boyer and J. Lindley French, 99-115. Oxford: OUP, 2012.
- Simeunović, Bojana. 2016. „Etika okončanja rata: prilog teoriji pravednog rata.” *Theoria*, 4 (62): 53-68. doi: 10.2298/THEO1604053S.
- Walzer, Michael. 2012. "The Aftermath of War." In *Ethics Beyond War's End*, ed. E. Patterson, 35-46. Georgetown: Georgetown University Press.
- Whetham, David. 2011. "The Just War Tradition: A Pragmatic Compromise." In *Ethics of Law and Military Operations*, ed. D. Whetham, 65-89. London: Palgrave MacMillan.

Dragan Stanar*

*Faculty of International Politics and Security,
UNION Nikola Tesla University*

JUST PEACE THEORY: IMPLICATIONS AND PERILS OF A NORMATIVE JUST WAR THEORY

Resume

This paper aims to analyze the implications and perils of a just peace theory. This paper is not scrutinizing any concrete and full just peace theory, since there isn't one at the moment, but rather it aims to point out some of the problems that can derive from constructing of such a normative theory. Discussion about the necessity of an all-encompassing just peace theory has been in the focus of many authors and the scientific community on past decades, and many an author suggests constructing such a theory based on Kant's work and especially its modern interpretation. Such interpretation place democracy, some sort of a world government and hospitality, in the sense of migrations and human rights, at the center of a new normative just war theory. These are the three definite articles of Kant's pivotal idea of perpetual peace. By analyzing the basic elements of such a theory, and by developing its implications, we aim to show the grave practical danger of a normative just peace theory, and a plethora of its potential misuses. In addition to the analysis of implementation of Kantian definite articles of perpetual peace in just peace theory and its misuses and perils, we also introduce other significant and problematic issues with any prescriptive theory that tends to define just peace and construct normative necessities for its achievement and preservation. One of the problems that we observe is the impossibility of a proper and appropriate definition of the just peace itself, especially the constitutive element of justice and its hierarchical relation with peace. Along with that, a serious implication of such an endeavor would be a necessary co-construction of the concept of an unjust peace, that would signify every other peace that is not in accordance with the norms set by a prescriptive just peace theory. The concept of unjust peace, which necessarily must accompany any attempt

* draganstanar@yahoo.com

to define just peace, could be used as a theoretical justification of interventionism and global paternalism of great powers, much as the revisionism of just war theory tends to do. It could also act as a platform and even a direct cause for future “just” wars which would tend to deconstruct “unjust” peace, regardless of its stability and conditions. In such a way, peace would lose its *prima facie* moral value when compared to war, and value would be prescribed only to that peace that fits the normative “just peace”. As a consequence, the world would be in a state of perpetual violent quest for a “just” peace via “just” wars against “unjust” peace, until a state of an imposed “just” peace would be generated and achieved globally, and controlled by either world government of major powers acting as a global police force. Such a state would irresistibly resemble the Kantian notion of eternal cemetery peace, in which there is no war, but there is also no freedom and liberty – an extremely anti-Kantian dystopia.

Keywords: peace, war, justice, normative peace theory, just peace, just war

* Овај рад је примљен 01. маја 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. маја 2021. године.

УДК 342.53(497.11)“2008/2020“

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6822021.5>

Прегледни рад

*Дијана Вукомановић**
Институт друштвених наука, Београд

ИНСТИТУЦИОНАЛНА ЕФИКАСНОСТ ПАРЛАМЕНТА СРБИЈЕ (2008-2020)**

Сажетак

Применом нео-институционалног нормативно-емпиријског приступа и критеријума Интерпарламентарне уније за оцену демократичности парламента, четири сазива Скупштине Србије (VIII-XI) анализирана су у складу са пет индикатора: репрезентативност, транспарентност, приступачност, одговорност и ефикасност, да би се добио одговор на питање у коликој мери је Скупштина Србије у периоду 2008-2020. била институционално ефикасна, нарочито у вршењу законодавно-контролне надлежности. Анализа је показала да је током овог периода институционална ефикасност Скупштине Србије варирала, и да су позитивне тенденције, покренуте током VIII и IX сазива (у периоду 2008-2014) заустављене или дерогиране и постепено довеле до институционалне кризе, која је кулминирала у XI сазиву (2016-2020) када долази до слома политичког *modus operandi* парламента на релацији владајућа већина - опозициона мањина. Коначан исход ове политичке и институционалне кризе се очитује у феномену делегитимизације и депарламентаризацији Скупштине Србије.

Кључне речи: парламент, посланици, квоте, одбори, јавна слушања, хитни поступак, буџет

* dijana.vukomanovic@gmail.com

** Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2021. годину који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

УВОД

Парламент је у политичком систему замишљен као извориште политичке моћи и симбол народне суверености. Институција парламента је производ историјског контекста и образаца политичке културе, који су омогућили појаву одређених норми и вредности који обликују функционисање парламента (види: Kelso 2013: 9-27), али постоји заједнички аксиом за све: што је јачи парламент, јача је демократија, како констатује Фиш (Fish, 2006). Устав Србије (2006) и Закон о Народној скупштини (ЗНС, 2010) дефинишу Народну скупштину (НС) као највише представничко тело и носиоца уставотворне и законодавне власти, која има изборне и представничке функције. Поставља се питање да ли је данашњи парламент – Скупштина Србије снажна, ефикасна институција, место где станује моћ?

Да би се добио одговор на постављено питање, у анализи ће бити примењен теоријско-методолошки оквир заснован на нео-институционалном приступу у политичким наукама, који су нарочито афирмисали Марч и Олсен у низу радова, од средине 80-их до данас (March, Olsen, 2010), и који су, како указује Питерс, заговарали потребу промене фокуса савремених политичких наука, приметивши да се превише теоријске и концептуалне енергије усмерава у правцу индивидуалистичких претпоставки и методологија који потцењују централни значај политичких вредности, колективних избора, и организација (Peters 2019, 29). Овај је приступ преовладао у анализи институционалне структуре Европске уније. Тако Ритбергер, анализирајући Европски парламент, такође указује на неадекватност „супротстављених теоријских приступа који се такмиче за експланаторну супериорност“ и залаже се за анализу „институционалне креације, институционалне промене и институционалног избора“ (Rittberger, 2012).

Институционална нормативно-емпиријска анализа која следи усмерена је на пропитивање функционалних капацитета Скупштине Србије, на основу критеријума и индикатора установљених у компаративним студијама парламентаризма, које је установила Интерпарламентарна унија (ИПУ) и која истиче пет суштинских вредности које су кључне за оцену демократичности парламента. Да би се неки парламент могао назвати демократским, требало би да буде утемељен на следећих пет вредности:

1. да је репрезентативан – да обезбеђује адекватну представљеност;
2. да је отворен према народу – грађанима и транспарентан у свом раду;

3. да је доступан - приступачан и да је у његов рад укључена јавност, представници цивилног друштва и других народних иницијатива;
4. да је одговоран – парламент који полаже рачуне, и
5. да је ефикасан – да ефикасно контролише извршну власт на националном нивоу (Betham, 2006).

Применом ових пет критеријума, циљ анализе је да се подробније истражи институционална ефикасност - функционисање и структура савременог парламента у Србији у периоду четири сазива Народне скупштине: VIII сазиву (од 11. јуна 2008. до 31. маја 2012), IX (од 31. маја 2012. до 16. априла 2014), X (од 16. априла 2014. до 3. јуна 2016) и XI сазиву (од 3. јуна 2016. до 3. августа 2020. године).

РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТ СКУПШТИНЕ СРБИЈЕ

Адекватна представљеност грађана Србије у парламенту

Репрезентативност парламента је блиско повезана са степеном друштвене и политичке инклузивности, тако да састав парламента што реалније одрази адекватну политичку и друштвену структуру свих делова политике и друштва, без дискриминације. Применом критеријума репрезентативности, очигледно је да структура 250 посланика Скупштине Србије не пресликава адекватну слику „Србије у малом“, тј. не представља адекватно политичко-територијалну структуру Србије. Наиме, структура посланика XI сазива Скупштине (од 2016-2020. године) показује да велики број општина у Србији немају „свог“ посланика/посланицу.¹ Подаци из 2019. године говоре да већина, чак 104 општина и градова од укупно 174 локалне самоуправе у Србији, није имало представнике у Скупштини Србије, док је већина посланика имала пребивалиште из три највећа града у Србији: Београда (97 посланика), Новог Сада (16) и Ниша (11). Дакле, више од 1/3 посланика – чак 38% је долазило из главног града Србије.²

Метрополизација Скупштине Србије последица је примене пропорционалног изборног система са затвореним листама, и чињенице да партијске елите имају кључни утицај на селекцију кандидата за посланике, тако да су у крајњем исходу фаворизовани чланови партија из највећих градова у Србији. За сада не постоји политичка

1 Напомена ауторке: У овом тексту се употреба именица у мушком граматичком роду односе инклузивно и недискриминативно на лица и женског и мушког рода.

2 “Без посланика чак 104 општине”, Последњи приступ: 15. децембар 2020. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovnopolitika/aktuelno.289.html:806314-Bez-poslanika-cak-104-opstine>

воља да се деметрополизује Скупштина Србије тако што ће се покренути озбиљна реформа изборног законодавства у Србији, премда постоје бројни предлози у том правцу, како међу партијама, тако и међу стручњацима и невладиним организацијама. Два су могућа решења овог проблема: увођење већинског система, што је мало вероватно – само је на првим вишестраначким изборима 1990. у Србији био примењен овај модел. Друго решење је реалније и подразумева модификацију постојећег пропорционалног у персонализовани пропорционални изборни систем, са паралелним повећањем броја изборних јединица (тренутно је цела Србија једна изборна јединица) у складу са бројем округа у Србији, а број изабраних посланика по округу би био усклађен са бројем становника који живе у појединачном округу (Отворени парламент 2017, 23-24).

Репрезентативност националних мањина

Репрезентативност – заступљеност политичких представника националних мањина у Скупштини Србије произлази, првенствено, из бројчане заступљености мањина у укупној популацији Републике Србије. У Скупштини Србије, у посматраном периоду, у сва четири сазива (VIII-IX) политичке партије три националне мањине: Мађара, Бошњака и Албанаца су заступљене у парламенту, будући да су успеле да на изборима пређу редуковани цензус – тзв. природни праг. Позитивно је што су у Скупштини Србије посланици и припадници других националних мањина, премда у симболичном броју – Бугари, Власи, Македонци, Словаци, Роми (види: Лазић 2020, 222-228). Интересантно је да је пред парламентарне изборе 2020. године и у случају већинских и у случају мањинских партија примењен метод (пост)изборног инжењеринга, изменом Закона о избору народних посланика и Закона о локалним изборима. Наиме, изменом изборног законодавства изборни цензус за већинске партије смањен је са 5 на 3 посто, док је за политичке партије националних мањина увећан – тј. пондерисан количник за расподелу мандата мањинским странкама, и то за 35%. Напоследку, након одржаних избора, 21. јуна 2020. могло се видети да је пондерисање природног прага за националне мањине резултирало у значајно већој репрезентативности мањинских странака у Скупштини Србије. Наиме, политичке партије и мађарске, и бошњачке, и албанске националне мањине добиле су и појединачно и збирно повећани број мандата: укупно 19 посланика – док се збирни број њихових мандата у претходна четири сазива Скупштине Србије (VIII-XI), од 2008. до 2020. године кретао у релацијама 7 – 9 – 11 посланика.

Женске квоте – „феминизација“ парламента

Поред националних мањина, врло је добра и оцена репрезентативности парламента Србије када се погледају подаци о заступљености жена у скупштинским клубовима, првенствено захваљујући увођењу афирмативних мера. Према су жене већинско становништво Србије, нису биле бројчано адекватно представљене у Скупштини Србије - након демократских промена 2000. године, учешће жена у законодавној власти се кретало између 10% и 20% (Тодоровић 2016, 29). Захваљујући увођењу и постепеном повећању изборних квота, које су 2011. године износиле 30%, а непосредно пред изборе 2020. повећане на 40%, Скупштина Србије је по европским и светским стандардима достигла висок ниво репрезентативности жена - посланица. Према подацима Интерпарламентарне уније из 2014. године, Србија се нашла на високом, 25. месту од укупно 189 земаља, испред водећих земаља чланица Европске уније, од којих већина ни нема изборне квоте за жене, а десет примењују различите методе афирмативних мера (Белгија, Шпанија, Ирска, Грчка, Француска, Хрватска, Италија, Пољска, Португал и Словенија, види: EIGE 2019, 6). Након увођења квоте од 40%, и избора у јуну 2020. број посланица у XII сазиву Скупштине Србије повећан је на 39% (од 250 посланика 97 су жене), и тиме је Србија повећала ниво репрезентативности жена и у Скупштини, и у политици уопште.

ОТВОРЕНОСТ И ТРАНСПАРЕНТНОСТ ПАРЛАМЕНТА

По критеријуму отворености, Скупштина Србије би се могла сврстати у отворен и транспарентан парламент. Како је показало компаративно истраживање Центра за истраживање, транспарентност и одговорност (ЦРТА, 2016) којим се мерио Индекс отворености парламента у региону Западног Балкана, Скупштина Србије је континуирано у периоду од 2014-2016. године заузимала високу 2. позицију, у групи анализираних парламената Црне Горе, Хрватске, Албаније, Македоније, Словеније и Босне и Херцеговине.

Пленарне седнице Скупштине доступне су јавности, будући да се преносе у реалном времену преко телевизије – јавног сервиса (Радио телевизије Србије) или путем интернета - парламентарне интернет странице www.parlament.rs и преко *YouTube* канала *ParlamentSrbija* који омогућавају и преглед архиве преноса. Такође су преко интернет странице Скупштине доступни и преноси сед-

ница радних тела – одбора Скупштине. У Скупштини се организују конференције за новинаре и издају званична саопштења за које је задужено Одељење за односе са јавношћу Скупштине.

Позитиван је тренд што се континуирано повећава и транспарентност рада Скупштине применом Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја. Тако је у току 2017. године поднето укупно 75 захтева за слободан приступ информацијама од јавног значаја, од чега су 33 захтева поднели грађани, 20 медији, организације цивилног друштва 19, остали 2 захтева, органи власти 1 захтев, а политичке странке ниједан. Грађани и удружења грађана углавном упућују захтеве ради добијања копија предлога закона старијег датума, образложења и тумачења закона, и њихове примене у судској пракси, текстова амандмана и пратећих аката Владе и надлежних одбора.

ПРИСТУПАЧНОСТ – ДОСТУПНОСТ ПАРЛАМЕНТА ГРАЂАНИМА

Парламент као највише представничко тело потврђује своју сврху само ако је приступачан – доступан грађанима и организацијама цивилног друштва да буду укључени у дискусију и консултације пре него што неки закон буде усвојен у парламенту. Проточност ових канала комуникације проверићемо на основу два показатеља: приступачности Скупштине Србије за представке и петиције грађана, и учесталости организовања јавних слушања.

Представке и предлози грађана

Потребно је одмах истаћи да је 2012. године, у новом IX сазиву Скупштине Србије, на основу претходно усвојеног новог пословника Скупштине Србије (2011. године), укинут за грађане Србије изузетно значајан Одбор за представке и предлоге, који је био главни канал институционализоване комуникације грађана и народних посланика. Овај одбор је био изузетно значајан индикатор доступности парламента грађанима, поготово што су посланици могли и непосредно да се ангажују – изласком на терен, у циљу утврђивања чињеничног стања. Ипак, одбор је имао ограничену моћ, јер посланици нису били надлежни да мериторно решавају проблеме грађана, и могли су само да апелују – врше својеврсни притисак на разне државне органе да предузму мере из своје надлежности, а да

о утврђеним чињеницама доставе извештај одбору. Вукадиновић истиче да се овај метод рада у парламентарној пракси показао као “веома ефикасан начин рада” (Вукадиновић 2012, 254-258).

У наредном IX сазиву Скупштине, уведен је нови метод пријема и обраде представки и предлога грађана – оне су убудуће прослеђиване свим одборима, тј. председницима одбора НС који су надлежни за предмет - материју представке. Унутар сваког одбора се организују мање радне групе за поднеске грађана које чине 3 до 5 посланика, које би требало да прегледају поднеске, и у зависности од праксе конкретнoг одбора, да организују расправу о њима. Одређен је рок од 30 дана да грађани добију одговоре на своје поднеске. Врло често се дешава да поднесци не спадају у надлежност скупштинског одбора, већ надлежног министарства, па се поднесци прослеђују на даље поступање органима извршне власти, уз обавезу да одбори буду обавештени о начину на који су надлежни органи реаговали на поднесак.³

Одборима је у току 2015. године достављено укупно 712 представки, предлога и других писмена које су поднели појединци, организације и удружења грађана, а које су надлежни одбори разматрали или су их секретари тих одбора, у договору са председницима одбора, упућивали надлежним органима на решавање (Информатор, 2018). Оправдано је закључити да се у парламентарној пракси у Србији ипак редукује - сече “пупчана врпца” која би требало да повезује грађане и народне посланике, и да они нису довољно доступни грађанима у чије име су изабрани.

Јавна слушања

Следећи примере добре праксе развоја парламентаризма, Скупштина Србије је коначно институционализовала јавна слушања 2010. године Законом о Народној скупштини, док је процедура за њихово организовање прецизније уређена Пословником Народне скупштине, у чл. 83. и 84. Механизам јавног слушања почео да се примењује у Србији и пре његове институционализације, на иницијативу Канцеларије UNDP-а у Србији, у оквиру пројекта „Јачање одговорности Народне скупштине“, кроз пружање материјалне и техничке помоћи. Након иницијалног периода чинило се да су јавна слушања заживела у скупштинској пракси, и неколико

3 Упутство за поступање са иницијативама, петицијама и предлозима упућеним Народној Скупштини <http://www.parlament.rs/gradjani/pitajte/inicijative,-peticije,-predstavke-i-predlozi.1098.html> Последњи приступ: 23. јануар 2021.

година се одржавао овај почетни оптимизам, који није пореметила ни промена у структури владајуће већине у Скупштини 2012. године. У 2013. године одржан је највећи забележен број јавних слушања у једној години – укупно 28. Међутим, већ годину дана касније, овај тренд је почео да бележи пад, и то двоструки, како је приказано у Графикону 1.

Графикон 1. Број одржаних јавних слушања у Скупштини Србије 2008-2020.

Извор: обрада аутора⁴

Из података изложених у Графикону 1. видимо индикативан тренд - да број јавних слушања најпре расте у првој години након парламентарних избора и конституисања новог сазива парламента, а потом, у години пред следећи циклус избора, почиње нагло да пада. Што говори да динамика избора утиче на динамику организовања јавних слушања. Такав тренд је уочљив у VIII, IX и X сазиву парламента. Али је забрињавајуће што је након конституисања XI сазива парламента 2016. године, уместо очекиваног раста, број јавних слушања нагло пао на минимум – и 2017. и 2018. одржано је свега једно јавно слушање, у 2019. било је одржано шест, да би у току 2020. године, у последњој години мандата XI сазива било одржано свега два јавна слушања.

⁴ Подаци су прикупљени са званичног веб-сајта Народне скупштине, где се налази списак тема и информације о јавним слушањима. Последњи приступ: 27. фебруар 2021. <http://www.parlament.gov.rs/2892.html?offset=0>

У периоду интензивног организовања јавних слушања, између 2011. и 2015. године, одабирале су важне животне и системске теме, од значаја за проблеме и грађана и друштва, као што су: борба против насиља у породици, медијске слободе, борба против дроге, женско предузетништво, управљање комуналним отпадом – депоније – рециклажа у Србији, климатске промене, сајбер безбедност, старење, заштита деце у Србији, итд. и не постоје оправдани аргументи зашто су јавна слушања у периоду након 2015. минимизирана, и готово обустављена.

ОДГОВОРНОСТ – ПАРЛАМЕНТ КОЈИ ПОЛАЖЕ РАЧУНЕ БИРАЧИМА

Одговорни су они парламенти чији чланови – посланици одговарају на очекивања свог бирачког тела да ће њихов рад у обављању мандата бити ревносан и савестан, и да ће одговарати за интегритет својих поступака. За посланике су прецизно установљени стандарди и обавезујући прописи – правила за обављање мандата, пре свега у Закону о избору народних посланика, Закону о НС, и Пословнику Скупштине Србије.

Права и дужности посланика

Скупштински делокруг рада народног посланика обухваћен је његовим правима и дужностима које посланик обавља у име грађана (како је детаљно прецизирано одредбама чланова 36. до 46. Закона о НС), између којих су најважнији: да предлаже законе и друге акте, учествује у расправи и одлучивању о предлогу закона и других аката на седницама Скупштине и њених радних тела и подноси амандмане, учествује у подношењу предлога за расписивање референдума о питањима која се уређују законом, подноси предлог за образовање комисије или анкетног одбора, подноси предлог за спровођење јавног слушања о питањима од јавног интереса, предлаже измене и допуне предложеног дневног реда, поставља посланичка питања, учествује у подношењу интерпелације – за гласање о неповерењу Влади или члану Владе, и др.

Да би се осигурала независности у раду посланика, стандарди добре парламентарне праксе полазе од претпоставке да су посланици адекватно плаћени за свој рад, као и да морају да пријаве своје приходе и сукобе интереса. Народни посланик има право на: плату, накнаде и друга примања у складу са законом и другим ак-

том. Статусна и материјална права народних посланика регулисана су Законом о примањима народних посланика у НСРС, Законом о НС и другим законима и прописима, као и одлукама Одбора за административно-буџетска и мандатно-имунитетска питања.

Перцепција о преплаћености посланика, која се продуцира у медијима, заживела је у јавности. Зато је питање о висини плате посланика и једно од најчешће тражених информација од стране средстава јавног информисања. У складу са мерама штедње којима су умањене плате запослених у јавном сектору, у децембру 2014. године редуковане су и плате посланика.⁵ „Колико кошта посланик“ је често питање медија и грађана, али Скупштина Србије не објављује прегледно и континуирано ову врсту података и зато је Центар за истраживачко новинарство Србије (ЦИНС) иницирао подухват формирања свеобухватне базе података која је представљена у јуну 2020. године и која обухвата податке о 402 посланика који су у различитим временским интервалима били посланици XI сазива Скупштине у току 2016-2020. године – према тим подацима посланици XI сазива су буџет Србије коштали укупно 1,4 милијарде динара (око 11,9 милиона евра) (ЦИНС, 2020).

Имунитет народног посланика

Да би могао да обавља свој мандат, посланик је заштићен имунитетом, у складу са Уставом и законом. Посланик не може бити позван на кривичну или другу одговорност за усмено или писмено изражено мишљење или гласање у вршењу своје посланичке функције. Ако се позвао на имунитет, народни посланик не може бити притворен, нити се против њега може водити кривични или други поступак у коме се може изрећи казна затвора, без одобрења Народне скупштине. Народни посланик који је затечен у извршењу кривичног дела за које је прописана казна затвора у трајању дужем од пет година, може бити притворен без одобрења Народне скупштине. Непозивање народног посланика на имунитет не искључује право Народне скупштине да успостави имунитет (чл. 103. Устава, чл. 38. Закона о Народној скупштини, чл. 252. до 254. Пословника НС).

5 Поред плате, посланици имају и право на посланички додатак за вршење посланичке дужности у изборној јединици, у месечном паушалном износу у висини од 40% пуног износа плате посланика (тзв. паушал) Плата посланика који су на сталном раду у Скупштини била је крајем 2014. умањена за 10% и износила је 68.297,76 динара (око 565 евра), а такође је смањен и паушал и износио је 27.320,00 динара – око 226 евра). Постепено су мере штедње релаксиране, и са растом плата у јавном сектору, постепено су расле и плате посланика.

Имунитет посланика је и брана и гаранција да ће он слободно и у пуном капацитету обављати послове народног посланика, али је истовремено и „лакмус тест“ спремности политичких партија да ли ће, или неће заштити своје посланике у случају када посланик прекрши закон. Зато је важно навести податак да је у IX сазиву Скупштине Србије два пута одузима имунитет посланицима Скупштине Србије – једном посланику опозиције (октобра 2012), и једном посланику владајуће већине (марта 2014), обојици због покретања кривичног поступка против њих услед индиција за злоупотребу службеног положаја.

Кључна институција надлежна за борбу против евентуалне корумпираности посланика, као и других јавних функционера, је Агенција за борбу против корупције, која након ступања на снагу новог Закон о спречавању корупције (ЗСК, 2019) септембра 2020. године мења име у Агенција за спречавање корупције, будући да је нагласак на превентивним мерама. Агенција је законом дефинисана као самосталан и независан државни орган, и између осталих надлежности, има и надлежност да решава о сукобу интереса у случају народних посланика, као и других јавних функционера, да води регистар функционера, регистар њихове имовине и прихода, као и да покреће поступак и изриче мере због повреде овог закона.

ИНСТИТУЦИОНАЛНА ЕФИКАСНОСТ И НЕЗАВИСНОСТ СКУПШТИНЕ СРБИЈЕ

Финансирање и финансијска аутономија Скупштине Србије

Да би парламент могао да обезбеди независност и да ефикасно контролише извршну власт требало би да обезбеди аутономију у располагању одговарајућим ресурсима, укључујући и контролу над сопственим буџетом. Народна скупштина има висок степен самосталности у утврђивању и располагању скупштинским буџетом који се финансира из средстава обезбеђених у буџету Републике Србије и средстава у својини Републике Србије. Генерални секретар Народне скупштине припрема предлог скупштинског буџета у складу са законом којим се уређује буџетски систем Србије и Пословником НС и подноси га надлежном Одбору за административно-буџетска и мандатно-имунитетска питања Народне Скупштине (чл. 65. ст. 1. Закона о НС) који је надлежан да утврђује скупштински буџет (чл. 65. ст. 1. алинеја 12. Пословника НС). Административни одбор, након разматрања предлога скупштинског буџета утврђује предлог скупштинског буџета који доставља Ми-

нистарству за финансије на мишљење (чл. 65. ст. 2. Закона о НС и чл. 180. Пословника НС). Планирање буџета Скупштине је програмско - узимају се у обзир индикатори функционисања и потребе финансирања различитих активности Скупштине у следећој буџетској години, али и пројекције за наредне две године.

Административни одбор потом прима и разматра образложено мишљење Министарства на седници на којој присуствује министар (чл. 65. ст. 3. до 6. Закона о НС и чл. 181. Пословника НС). На тој седници усаглашавају се ставови министра и чланова Административног одбора о предлогу скупштинског буџета. Скупштински буџет је утврђен када се о њему на седници Административног одбора постигне сагласност. Ако се не постигне сагласност, Министарство предлог скупштинског буџета који је утврдио Административни одбор, без измена укључује у нацрт буџета Републике Србије, а Влада, без измена, у предлог закона о буџету Републике Србије. Важно је нагласити да Влада без сагласности председника Народне скупштине не може обуставити, одложити или ограничити извршавање скупштинског буџета. Дакле, Народна скупштина у готово максималној мери самостално уређује и располаже средствима за рад Народне скупштине.

Капацитети Стручне службе Скупштине

Постојање професионалне стручне службе, независне од политичких партија – посланичких група такође је један од критеријума независности и институционалне ефикасности, у складу са критеријумима добре праксе Интерпарламентарне уније. Рад запослених у Стручној служби Скупштине неопходан је предуслов за рад посланика, будући да им Стручна служба пружа стручну и административно-техничку подршку, а такође унутар посланичких група посланицима су на располагању и консултанти.

Стручна служба Скупштине подељена је у неколико организационих јединица у оквиру којих постоје разна одељења, од којих су за ефикасност рада посланика најважнији Сектор за законодавство и Одељење за послове посланичких група где се обављају послови анализе, припреме и стручне обраде закона и предлога закона, и других аката, као и амандмана које народни посланици подносе Народној скупштини. Међутим, редуковањем буџета Скупштине, и смањивањем трошкова за стручну службу, смањен је и број запослених у Стручној служби.⁶ Будући да је у Скупштини Србије

6 Почетком 2015. године укупан број запослених и радно ангажованих је са 536 смањен

укупно 250 посланика, учљив је недостатак стручно-административних и техничко-логистичких капацитета Стручне службе, првенствено због недостатка материјалних средстава за финансирање већег броја и боље обучености службеника.

Законодавно-контролна ефикасност Скупштине

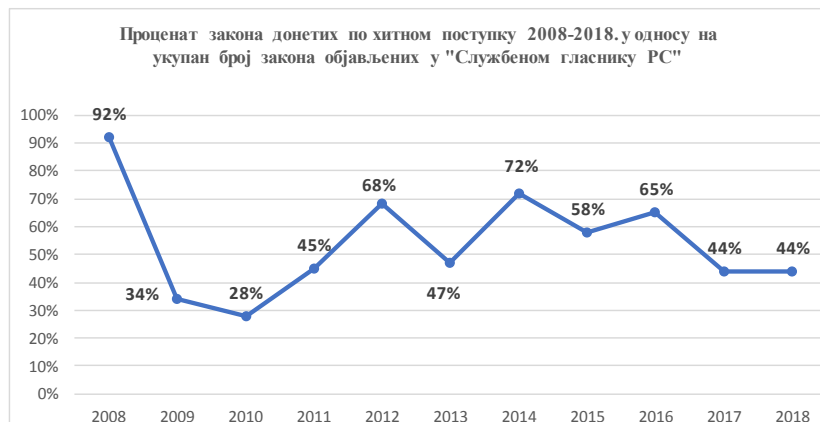
На нивоу националне политике, критеријуми Интерпарламентарне уније кажу да су парламенти најефикаснији када су ефикасни у изради закона, и када су у стању да држе Владу одговорном – да је надзиру и да контролишу спровођење усвојених политика. Парламенти су ефикасни када је одређеним механизмима омогућено ангажовање парламента у свим фазама поступка доношења буџета на националном нивоу, укључујући и касније вршење ребаланса.

У процесу вршења законодавне функције Скупштине Србије уочени су озбиљни недостаци. Највећи проблем је што се велики број предлога закона и других аката разматра и усваја по хитном поступку, који готово да је постао правило, а не изузетак. Ова је пракса постала учљивом нарочито после 2000. године надаље, будући да је, како бележи ЦРТА, до 2015. године више од половине закона у Србији донето по хитном поступку (ЦРТА, 2015).

Према члану 154. Пословника НС предлог закона према редовном поступку може доћи на дневни ред Скупштине тек пошто протекне 15 дана од дана његовог подношења, док је чланом 168. Пословника утврђено да предлог закона према хитном поступку може доћи на дневни ред Скупштине и у року од 24 часа од тренутка његовог уласка у скупштинску процедуру. Тако да у пракси посланици имају на располагању и мање од 24 сата за читање предлога закона, да се припреме за расправу о предлогу закона на одборима и у пленуму, док за писање амандмана посланицима остаје фактички само једна ноћ, што сигурно утиче и на квалитет амандмана, и на квалитет расправе и коначног текста закона.

на 519, који су били распоређени на 205 радних места. Овај се тренд смањења броја запослених наставио, тако да је почетком 2017. у Служби Народне скупштине било регистровано 427 запослених, што је износило смањење од 8% за две године (Информатор, 2018).

Графикон 2. Проценат закона донетих по хитном поступку 2008-2018. у односу на укупан број закона објављених у „Службеном гласнику РС“

Извор: обрада аутора⁷

Дакле, може се закључити да се континуирано задржава висок проценат учесталости примене хитног поступка приликом усвајања закона, премда та тенденција осцилира. Крајња последица ескалације броја закона који су усвојени по хитној процедури је да се смањује демократски легитимитет Скупштине Србије у вршењу њене законодавне функције. Поред демократског дефицита, једна од дугорочно негативних последица је то што се закони усвајају са различитим номотехничким недостацима, почевши од материјалних грешака до неусклађености са осталим прописима. Наводимо илустративан пример Закона о финансијској подршци породици са децом (ЗФППД 2017), који је по хитном поступку усвојен у децембру 2017. године, да би након шест месеци, због накнадно уочених мањкавости, Влада поново упутила Скупштини измењен предлог овог закона који је усвојен у јуну 2018, и то опет по хитном поступку. Потом је Влада најавила нове измене и допуне у јесен исте године. Оваква пракса, како закључује Тепавац, доприноси перцепцији Народне скупштине као “машине за штанцовање закона по мери Владе” (Тепавац 2019, 13).

⁷ Подаци су прикупљени из следећих извора: ЦРТА 2015, Извештај Одељења за припрему и обраду седница од 19. јануара 2016. доступном на веб-сајту НС и Извештаји Европске комисије (2016-2019).

Рад радних тела – одбора

Структура радних тела – одбора у Скупштини Србије промењена је 2012. године, након усвајања новог Пословника, када је од ранијих 30 одбора из Пословника избрисано пет одбора (поред већ поменутог Одбора за представке и предлоге, престао је са радом и Одбор за омладину и спорт, Одбор за приватизацију, Одбор за развој и економске односе са иностранством и Одбор за привредне реформе), неки су наставили да делују под истим називом, док су 12 одбора чије су надлежности биле сродне интегрисани у 6 јединствених одбора. Тако да почевши од IX сазива у Скупштини делује 20 одбора, од чега 18 одбора има по 17 чланова, док Одбор за контролу служби безбедности, који је по први пут конституисан новим Пословником, има 9 чланова. Чланови одбора имају заменике чланова (чл. 28. Закона о НС и чл. 23. и 73. Пословника). Одбор за права детета је дефинисан као посебно стално радно тело (чл. 47. Пословника), и има већи број чланова, будући да га чине председник и потпредседници Народне скупштине, представници посланичких група, и председник Одбора за рад, социјална питања, друштвену укљученост и смањење сиромаштва (у XI сазиву овај Одбор је имао 24 члана).

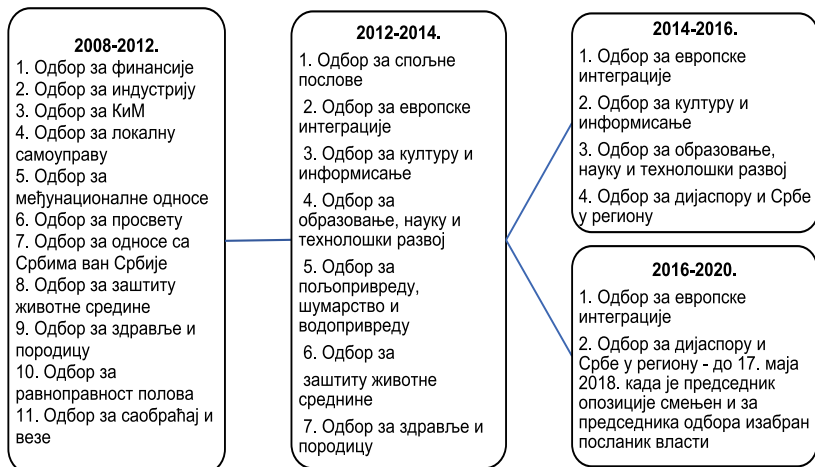
Скупштински одбори су стална радна тела Народне скупштине и њихов се рад може разматрати кроз две основне улоге – законодавну и контролну. Овлашћења одбора одређена су чланом 44. Пословника НС према којем одбори 1) разматрају предлоге закона и других аката, 2) прате спровођење политике коју води Влада, 3) прате извршавање закона и других аката, 4) разматрају план рада и извештај надлежног министарства и другог државног органа, организације и тела, 5) разматрају годишњи програм рада Народне скупштине, 6) дају сагласност на акте државних органа, организација и тела који ове акте, у складу са законом, подносе Народној скупштини на сагласност, (7) покрећу иницијативе и подносе предлоге Народној скупштини, у складу са законом и пословником, 8) разматрају иницијативе, петиције, представке и предлоге из свог делокруга и 9) разматрају друга питања из надлежности Народне скупштине.

Процедура конституисања одбора је утемељена на изборним резултатима, будући да Секретаријат Народне скупштине додељује квоте за сваки одбор по посланичким групама, сразмерно броју народних посланика посланичке групе у односу на укупан број посланика у Скупштини. Унутар посланичких група обављају се консултације, тако што шефови посланичких група, у консултацији са

руководством њихове матичне партије, праве списак чланова и заменика чланова одбора, узимајући у обзир образовање и стручне квалификације посланика, али и њихов партијско-политички репрезентативни капацитет. Наиме, у најважније одборе делегирају се најрепрезентативнији партијски кадрови. При том се има на уму и расподела министарстава у влади по партијским линијама. Ова партијска логика се свакако рефлектује и на квалитет рада појединих одбора, посебно на интензитет вршења контролне функције одбора, која је свакако подложна партијској логици, нарочито у случају поделе на власт и опозицију.

Зато је нарочито значајно ко обавља функцију председника одбора – посланик власти или опозиције. Уобичајена је парламентарна пракса да се расподела позиција председника одбора договара на скупштинском Колегијуму којег чине председник и потпредседници Скупштине и шефови посланичких група, и да је одређена изборним резултатима, као, уосталом, и квота за састав – чланство у одборима. Зато је важно анализирати у којим су одборима посланици опозиције били председници.

Графикон 3. Одбори којима су председавали посланици опозиције у сазивима Скупштине 2008-2020.

Напомена: у VIII сазиву Скупштине од 2008-2012. било је 30, а у наредним сазивима укупно 20 одбора. Извор: обрада аутора⁸

⁸ Обрада података доступних на званичном веб-сајту Скупштине Србије <http://www.parlament.gov.rs/13.html>

Изложени подаци показују да је за десет година (2008-2018) утицај опозиције у скупштинским одборима десеткован (сведен са 11 на 1 одбор). Изгледа да је област европских интеграција било последње уточиште опозиције. Наиме, у мају 2018. смењен је опозициони посланик – председник Одбора за дијаспору, под изговором да је позицију председника овог одбора користио за страначку промоцију, и на његово место изабран је посланик владајуће странке, који је до тада обављао функцију заменика председника. Тако је број посланика опозиције који председавају одбором у Скупштини Србије, у мају 2018. године минимизиран на један једини одбор.⁹ Без обзира на ове партијске линије поделе, општи је утисак да је рад одбора незаслужено маргинализован у српској политици и јавности, премда су они у традиционалној и савременој парламентарној пракси изузетно важни и моћни (види: Пејковић, 2011).

Контрола буџета Србије

Напоследку, поставља се питање – где је уочен највећи проблем у институционалној ефикасности Скупштине Србије, у посматраном периоду 2008-2020. године? Одговор на ово питање усмерава анализу на проблем мањкавости процедуре и праксе у вршењу буџетске контроле од стране Скупштине.

Како показују подаци које је ЦРТА изложила за дуготрајни период од готово две деценије – од 2001. до 2019. године, постало је уобичајено да влада често не поштује рок - 1. новембар, који поставља Закон о буџетском систему за достављање предлога Закона о буџету парламенту. Забрињавајући је податак да посланицима у ових 18 година никада (*sic!*) није остављен законски период од 45, односно месец и по дана, да разматрају буџет пре гласања, да поднесу амандмане и припреме се за расправу. У последњих десет година, посланици су почевши од 2011. године имали на располагању мање од 15 дана да се спреме за расправу о буџету. Кашњење владе утиче и на квалитет расправе о предлогу буџета у парламенту - 15. децембар је рок до ког би парламент требало да изгласа - усвоји Закон о буџету за наредну годину. Парламент је у просеку каснио 12 дана у периоду 2001-2019 (ЦРТА 2019).

⁹ Извор: портал *Истиномер*, “Од 20 скупштинских одбора само два воде опозиционари”, 13.10.2016. <https://www.istinomer.rs/analize/od-20-skupstinskih-odbora-samo-dva-vode-opozicionari/> и портал *PTC*, 17.5.2018. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/3141244/linta-novi-predsednik-odbora-za-dijasporu-kostic-smenjen-.html> Последњи приступ: 15. фебруар 2021.

Иако су се због ових кашњења увек највише бунили посланици опозиције, али без драстичнијих последица, у случају предлога Закона о буџету за 2019. годину ова пракса је кулминирала са далекосежним негативним последицама. Наиме, влада је опет каснила и предлог Закона о буџету ушао је у скупштинску процедуру 23. новембра 2018. године, а додатни проблем је настао што је предлог буџета био уврштен као 4. тачка заједно са 61 тачком у обједињену расправу. Велики број тачака дневног реда, као и преобиман број амандмана¹⁰ онемогућили су да се о предлогу буџета за 2019. годину уопште расправља, јер је време за расправу (десет сати предвиђених Пословником) истрошено на огроман број амандмана на прве две тачке дневног реда, тако да предлог Закона о буџету уопште није ни дошао на ред за расправу (*sic!*).

Оваква ситуација дешавала се и претходне 2017. године - посланици владајуће већине су нарочито у току XI сазива разрадили и практиковали овај “модел” опструкције расправе о буџету. Али се 2018. године десио преседан, будући да посланици шест посланичких група опозиције нису пристали да дају легитимитет оваквој флагрантној опструкцији посланика владајуће већине, и демонстративно су напустили скупштинску салу - расправу у пленуму, и потом организовали серију конференција за штампу, у холу Скупштине Србије током ноћи и јутра (6. и 7. децембра 2018), како би грађани имали прилику да чују критичке ставове опозиције о томе како се распоређују и троше паре прикупљене од пореза и доприноса грађана.

Како ће се касније испоставити, овај протест опозиције и демонстративно напуштање пленарне седнице, био је иницијални повод и увод у тотални бојкот рада Скупштине од стране релевантнијег дела опозиције, све до краја XI сазива, који ће напоследку прерасти и у бојкот избора одржаних годину и по дана касније, 21. јуна 2020. Тако се опструкција расправе о предлогу Закона о буџету 2018. године претворила у дуготрајну кризу рада Скупштине. Унутар Скупштине Србије престао је да функционише *modus operandi* на релацији већина – опозиција, и постало је очигледно да Скупштина не може ефикасно да врши контролу извршне гране власти - владе.

10 Око 2000 амандмана на пакет од 62 законодавна акта били су поднети већма од стране посланика власти, и то само на прве чланове првог предлога закона, док су остали, укључујући и предлог буџета игнорисани – што је био очигледан доказ опструкције.

ЗАКЉУЧАК

Коначан “резултат” дугогодишње ерозије законодавно-контролне улоге Народне скупштине кулминирала је у дуготрајну институционалну кризу. Криза институционалне ефикасности Скупштине, како је показала анализа, очитовала се у хиперпродукцији закона по хитном поступку, док је рад одбора формализован и маргинализован, поготово у вршењу контролне улоге, а број јавних слушања минимизиран. Обједињавање расправе о великом броју предлога закона, паралелно са подношењем на хиљаде садржински бесмислених амандмана у циљу опструкције рада парламента, претворило се у својеврсни *filibustering* од стране владајуће већине. Опозициони посланици такође су прибегли ултимативном средству – бојкоту рада парламента, који је потом прерастао у бојкот парламентарних избора у јуну 2020. године.

Закључак ове анализе *post festum* је потврдио и новоизабрани председник Народне скупштине, када је три месеца након конституисања новог XII сазива, у новембру 2021. године изјавио да је Колегијум (пот)председника и шефова посланичких група у Скупштини Србије утврдио правила о унапређењу рада Скупштине, између осталог: да неће бити доношења закона по хитном поступку, осим изузетака када су у питању интереси државе, као и да предлог Закона о буџету више неће бити спајан са другим тачкама дневног реда, и да ће бити омогућено двоструко време за расправу о буџету. Такође је председник Скупштине најавио да ће бити повећана активност одбора, од којих се очекује да организују јавна слушања о предлозима закона. Напоследку је констатовао да је на Колегијуму Скупштине договорено да расправа на седницама буде ефикаснија, и да би посланици требало да се труде да се „дуже углед парламента“ (EWB, 2020).

Парадоксалан је коначни исход институционалне кризе у коју је Скупштина Србије доспела постепено, а која је кулминирала током XI сазива, од 2016-2020. Може се закључити да су већма недемократски поступци владајуће већине, али и бојкот опозиције и одустајање од метода парламентарне борбе довели до слабљења – депарламентаризације Скупштине. Овај тренд симптоматичан је за кризу савремене представничке демократије, када “јача популизам као пречица између народа и власти или чак као алтернатива представничкој демократији”, закључује Зајц (Зајц 2013, 7). Бројни показатељи демократског и легитимацијског дефицита који су изложени у анализи указују да је постепено дошло до институционалног слома Скупштине Србије. Партије и владајуће већине

и опозиције су вођене ускостраначком партократском логиком за-
робиле и обесмислиле парламент, уместо да га ојачају као кључни
национални форум за разматрање и креирање политике. Неизвес-
тан је и начин и рок изласка из ове институционалне кризе, али је
реално очекивати да ће главни метод бити организовање преговора
између најрелеватнијих партија власти и опозиције, уз посредо-
вање представника Европског парламента, по успешном моделу
посредовања у случају Северне Македоније и Албаније. Нови ци-
klus избора у Републици Србији у 2022. години ће показати да ли
је могуће да се Скупштина Србије извуче из дугогодишње инсти-
туционалне кризе и реконституише као највише представничко и
контролно тело, и носилац уставотворне и законодавне власти у
Републици Србији.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Вукадиновић, Слободан, 2012. „Однос грађана и народних посла-
ника након избора”, у: *Избори у домаћем и страном праву*,
прир. Оливер Николић и Владимир Ђурић, 269–270. Београд:
Институт за упоредно право, Последњи приступ: 15. децембар
2020. http://pravnofakultet.rs/images/2012/Odnos_gradjana_i_narodnih_poslanika.pdf
- Закон о буџетском систему, [ЗБС], „Службени гласник Републи-
ке Србије“, бр. 54/2009, 73/2010, 101/2010, 101/2011, 93/2012,
62/2013, 63/2013 – испр., 108/2013, 142/2014, 68/2015 – др. за-
кон, 103/2015, 99/2016, 113/2017, 95/2018, 31/2019, 72/2019 и
149/2020
- Закон о избору народних посланика [ЗИНС], „Службени гласник
Републике Србије“, бр. 35/2000, 57/203 – одлука УС, 72/2003
– др. закон, 75/2003 – испр. др. закона, 18/2004, 101/2005 – др.
закон, 85/2005 – др. закон, 28/2011 – одлука УС, 104/2009 – др.
закон, 12/2020 и 68/2020
- Закон о Народној скупштини [ЗНС], „Службени гласник Републи-
ке Србије“, бр. 9/2010
- Закон о примањима народних посланика у Народној скупштини
Републике Србије [ЗПП НСРС], „Службени гласник Репу-
блике Србије“, бр. 7/91, 22/91, 28/91, 48/91 – др. закон, 68/91,
44/98 – др. закон, 46/98 – др. закон и 34/2001 – др. закон
- Закон о спречавању корупције [ЗСК], „Службени гласник РС“, бр.
35/2019

- Закон о финансијској подршци породици с децом [ЗФППД], „Службени гласник Републике Србије“, бр. 113/2017, 50/2018, 46/2021 – одлука УС и 51/2021 – одлука УС
- Зајц, Драго, 2013. „Изазови данашње парламентарне демократије“, у: *Искушења парламентаризма*, прир. Славиша Орловић, 7-16. Београд: Fridrih Ebert Stiftung, Последњи приступ: 25. фебруар 2021. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/10636.pdf>
- Информатор о раду Народне скупштине, 30. април 2018. Последњи приступ 4. фебруар 2021. <http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Informator.pdf>
- Извештаји Европске комисије о напретку Србије (2016-2019) Последњи приступ: 1. фебруар 2021. <http://europa.rs/srbija-i-evropska-unija/kljucni-dokumenti/>
- Лазић, Никола, 2020, „Представљеност националних мањина у Народној Скупштини Републике Србије од 2000. до 2020. године“, *Политичка ревија*, 66 (4): 209-233. doi: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.9>
- Народна скупштина у бројкама, Последњи приступ: 3. јануар 2021. <http://www.parlament.gov.rs/народна-скупштина/народна-скупштина-у-бројкама-.1734.html>
- Отворени парламент*, 2017, *Отворено о јавним политикама – Периодични извештај 6 месеци рада Владе Републике Србије (28.4.2017)*, 1-28.
- Пејковић, Марко, 2011, „Српски парламентарни одбори – компаративна анализа“, *Српска политичка мисао*, вол. 34, год. 18. бр. 4/2011, 51-73.
- Пословник Народне скупштине [ПНС] (пречишћен текст), „Службени гласник Републике Србије“, бр. 03/2012.
- Тевавац, Тара, 2019, *Радни извештај: Народна Скупштина Републике Србије – храм или параван демократије?* Београд: ЦРТА, Последњи приступ: 5. фебруар 2021. <https://cрта.rs/wp-content/uploads/2019/01/Narodna-skup%C5%A1tina-Republike-Srbije-hram-ili-paravan-demokratije.pdf>
- Тодоровић, Марија, 2016, *Родна равноправност и политички процеси: Зашто жене не гласају за жене?*, 1-10, Београд: Центар за истраживање јавних политика, Последњи приступ: 12. фебруар 2021. 0807207acad5b5d5fd8cc86c49a1a0d044fd3102.pdf (publicpolicy.rs)
- Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 98/2006

- ЦИНС – Центар за истраживачко новинарство Србије, 2020, “*Колико кошта посланик*”, база података, Последњи приступ: 26. фебруар 2021. <https://www.cins.rs/baze-podataka/koliko-kosta-poslanik/>
- ЦРТА – Центар за истраживање, транспарентност и одговорност, 2016, *Индекс отворености парламента – Србија и регион*, Последњи приступ: 3. јануар 2021. <https://otvoreniparlament.rs/istrazivanje/14>
- ЦРТА – Центар за истраживање, транспарентност и одговорност, 2019, *Развојни пут буџета Републике Србије* (инфографика), Последњи приступ: 26. фебруар 2021. <https://otvoreniparlament.rs/uploads/istrazivanja/budzet-2019-op-final.pdf>
- Betham, David, ed. 2006, *Parliament and Democracy in the Twenty-First Century: A Guide to Good Practice*, Geneva: Inter-Parliamentary Union, Accessed: December 1, 2020. <https://www.ipu.org/resources/publications/handbooks/2016-07/parliament-and-democracy-in-twenty-first-century-guide-good-practice>
- EIGE – European Institute for Gender Equality, 2019, *Gender equality in national parliaments across the EU and the European Parliament (2019 results from EIGE's Gender-sensitive Parliaments tool)*, Luxembourg, doi: 10.2839/192815 Available at: <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/toolkits/gender-sensitive-parliaments>
- EWB – European Western Balkans. 2020. Последњи приступ: 25. фебруар 2021. <https://europeanwesternbalkans.rs/dacic-medjustranacki-dijalog-nije-realan-kraja-godine/>
- Fish, Steven M. 2006, “Stronger Legislatures, Stronger Democracies,” *Journal of Democracy*, 17 (1): 5-20. Available at: 1. Fish pp 5-20. pmd (berkeley.edu)
- Kelso, Alexandra, 2013, „Historical Institutionalism and Parliament“, in: *Parliamentary reform at Westminster*, Manchester; New York: Manchester University Press <https://doi.org/10.7765/9781847793164.00007>
- March, James G. and Olsen, Johan P. 2010, *Rediscovering Institutions – The Organizational Basis of Politics*, New York: The Free Press
- Peters, Gay B. 2019, *Institutional Theory in Political Science – The New Institutionalism*, Northampton: Edward Elgar Publishing (4th edition)
- Rittberger, Berthold, 2012, “Institutionalizing Representative Democracy in the European Union: The Case of the European Parliament”, *Journal of Common Market Studies*, 50 (spec. 1): 18-37 Available at: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2011.02225.x>

Dijana Vukomanović*
Institute of Social Sciences, Belgrade

INSTITUTIONAL EFFECTIVENESS OF THE SERBIAN PARLIAMENT (2008 – 2020)**

Resume

By applying a neo-institutional normative-empirical approach, the framework of the Inter-Parliamentary Union set out for assessment of democratic performances of parliaments in line with the five core values: representation, transparency, accessibility, accountability, effectiveness is used for analysis of four consecutive legislatures (VIII-IX) of the Serbian Assembly to establish in what measure the Serbian parliament could be evaluated as institutionally efficient body, especially in exercising its legislative and oversight functions during the period of 2008-2020. Analysis shows that institutional efficacy of the Serbian parliament was oscillating, starting from positive tendencies that were registered during VIII and IX legislatures (2008-2014), which have been suspended or derogated and gradually ended up in constitutional crisis, escalated by the end of the XI legislature (2016-2020), when political *modus operandi* between parliamentary ruling majority vs. opposition minority has been broken apart. Final outcome of this political and institutional crisis ended up in phenomena of delegitimization and deparliamentarisation of the Serbian Assembly.

Keywords: parliament, members of parliament MPs, quota, committees, public hearings, urgent procedure, budget

* dijana.vukomanovic@gmail.com

** Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2021. годину који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

* Овај рад је примљен 25. марта 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. маја 2021. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

131

Љубодраг Савић, Владимир Мићић
УЛОГА ИНДУСТРИЈЕ У РАЗВОЈУ СРБИЈЕ

161

Лука Алексић
МЕЂУНАРОДНО ПРАВО У ХАРТОВОЈ ПРАВНОЈ
ТЕОРИЈИ - ЈЕДНОСТАВАН ПРАВНИ ПОРЕДАК
ИЛИ СЛОЖЕН ПРАВНИ СИСТЕМ

УДК 338.45:330.34(497.11)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6822021.6>

Оригинални научни рад

Љубодраг Савић*

Економски факултет, Београд

Владимир Мићић**

Економски факултет, Крагујевац

УЛОГА ИНДУСТРИЈЕ У ЕКОНОМСКОМ РАЗВОЈУ СРБИЈЕ

Сажетак

Више од седам деценија индустрија има веома важну улогу у економском развоју Србије. Модел развоја и неефикасна транзиција, посебно приватизација, довели су до превремене деиндустријализације. Транзициони процес у српској индустрији није створио конкурентну структуру, која би могла допринети одрживом економском развоју. Предмет истраживања у овом раду је анализа улоге индустријализације у економском развоју Србије. Циљ истраживања је да оцени развој индустрије, нарочито после 2000. године и укаже на значај ефикаснијег спровођења реиндустријализације за одрживи економски развој, као средства успешне реализације бројних циљева, а у време када процес дигитализације и брзих технолошких иновација у индустрији свакодневно мењају друштвено-економску реалност. У истраживању су коришћене временске серије и компаративна анализа као основни методолошки приступ. С обзиром да је у току Четврта индустријска револуција и да је „Индустрија 4.0“ покретач и носилац конкурентности и одрживог економског развоја, централно истраживачко питање јесте зашто је у Србији неопходно спровести поновну интензивнију реиндустријализацију. Резултати истраживања показују да реиндустријализација треба да резултира структурним променама и технолошки иновативним

* ljubas@ekof.bg.ac.rs

** micicv@kg.ac.rs

индустријама. Поред индустријског развоја, то би утицало на раст, запосленост, конкурентност и извоз.

Кључне речи: индустријализација, реиндустријализација, структурне промене, „Индустрија 4.0“, одрживи економски развој

УВОД

Процес индустријализације, који од Прве до новонастајуће Четврте индустријске револуције траје преко 250 година, најчешће се посматра као стратегија економског развоја (Mičić, 2015, 17). Он има различите специфичности и путеве спровођења у различитим земљама, зависно од нивоа економског развоја и тренутка када је започео (Pack and Westphal, 1986, 87–88). Развој индустрије је синоним за економски развој, богатство, технолошко вођство и иновације, економску и политичку моћ и међународну доминацију (Szirmai, 2012, 406). Индустријализација је кључни покретач структурних трансформација економија, што је од посебног значаја за земље у развоју. Упоредо са изменом структуре економије, и променама учешћа индустрије у запослености и БДП-а, мења се и структура индустрије. Интензитет промена би требало да буде већи и бржи што је земља мање развијена (Mičić, 2015, 17).

У послератном економском развоју Србије, индустрија, посебно прерађивачка је имала кључну улогу. Динамика раста, додата вредност, запосленост, инвестиције, знање, технолошке иновације и извоз у прерађивачкој индустрији су главна покретачка снага економског раста и животног стандарда. Захваљујући динамичној индустријализацији Србија је од аграрне и неразвијене, постала средње развијена индустријска земља пре почетка процеса транзиције (Savić, 2009, 2).

Србија се још увек налази у процесу транзиције. Прелазак из полутржишне у економију у којој делује слободно тржиште, имало је крупне негативне ефекте и последице на економски и индустријски развој. Друга фаза процеса транзиције, која је почела да се спроводи 2001. године, озбиљно је успорила развој наше индустрије. Неадекватне транзиционе реформе, лош модел приватизације и убрзана терцијаризација су довели до девастације српске индустрије. Спор развој и заостајање индустрије је и последица непостојања адекватне индустријске политике, која у развијеним индустријским земљама ствара услове за раст конкурентности индустрије и њен одрживи развој. Раст индустрије Србије у наредном периоду треба

да буде конкурентан, инклузиван и добро вођен. У оваквим условима структурне и технолошке промене су основни фактор одрживости индустријализације, посебно у условима развоја „Индустрија 4.0“.

Предмет истраживања у овом раду је улога индустријализације у економском развоју Србије. Циљ истраживања је да оцени развој индустрије, нарочито после 2000. године и укаже на значај ефикаснијег спровођења реиндустријализације за одрживи економски развој, као средства успешне реализације бројних циљева, а у време када процес дигитализације и брзих технолошких иновација у индустрији свакодневно мењају друштвено-економску реалност. С обзиром да је у току Четврта индустријска револуција и да је „Индустрија 4.0“ покретач и носиоц конкурентности и одрживог економског развоја, централно истраживачко питање јесте зашто је у Србији неопходно поново спровести интензивнију реиндустријализацију.

КАРАКТЕРИСТИКЕ И ТЕМПО ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈЕ ДО ПОЧЕТКА ТРАНЗИЦИЈЕ

Низак ниво развијености економије Србије, која је имала аграрни карактер после Другог светског рата, условио је стратегију економског развоја, засновану на убрзаној индустријализацији. Задатак је био обезбедити динамичан развој економије, а индустријализација је била средство за реализацију ширих друштвено-економских циљева. Носилац индустријализације била је држава, која је више економском него индустријском политиком усмеравала развој индустрије (Мишић, 2015, 17). Процес убрзане индустријализације није текао равномерно, већ се одвијао у оквиру етапа веома брзог, али и успоренијег раста. Генерално, темпо раста индустрије Србије је био врло динамичан, али са нестабилним и опадајућим стопама раста (Savić, 2014, 46).

Индустријализација се одвијала релативно брзо и ефикасно до „Привредне реформе“ из 1965. године, од када долази до успоравања индустријског развоја и смањења ефикасности. Током 1970-их година стопе раста индустрије се могу оценити као задовољавајуће, високе и стабилне, а почев од 1980-их година јављају се и први проблеми који су се манифестовали у скромној стопи раста од 1%, као и нестабилним и негативним стопама раста у појединим годинама (Savić and Bošković, 2011, 89).

Динамичан развој српске индустрије је прекинут 1980-их година. Упркос проблемима, индустријализација се одвијала успоренијим темпом све до последње деценије XX века, када је српски мо-

дел индустријализације доживео крах. Криза из деведесетих година је показала да традиционални модел индустријализације више није способан да обезбеђује високе стопе раста и запосленост. Ефикасност индустријског развоја била је веома ниска, а формирана индустријска структура неадекватна и неприлагођена за будући развој и глобалне изазове са којима се суочила (Savić, 2014, 48).

Убрзана градња фабрика, масовно запошљавање и производња за домаће тржиште су били ефикасан механизам убрзаног раста, али само у почетној фази развоја. Прве тешкоће су везане за недостатак страних средстава плаћања, која су била неопходна за куповину савремених технологија, али и производа из иностранства. Реформе модела индустријализације, спровођене у оквиру „Привредне реформе (1965)“ и „Дугорочног програма економске стабилизације (1983)“, нису дале очекиване резултате, јер нису суштински променили српски модел индустријализације (Savić and Bošković, 2011, 89).

Темпо развоја индустрије Србије је био неуједначен, али су остварени импресивни ефекти индустријског развоја, мерени растом физичког обима производње. У периоду 1955–1990. година остварена је просечна годишња стопа раста од 7,7%, због чега је њен физички обим у 1990. години у односу на 1955. годину повећан за 11,4 пута. Истовремено број запослених је повећан са 275 хиљада на 1,1 милион радника (Савић, 2014, 300).

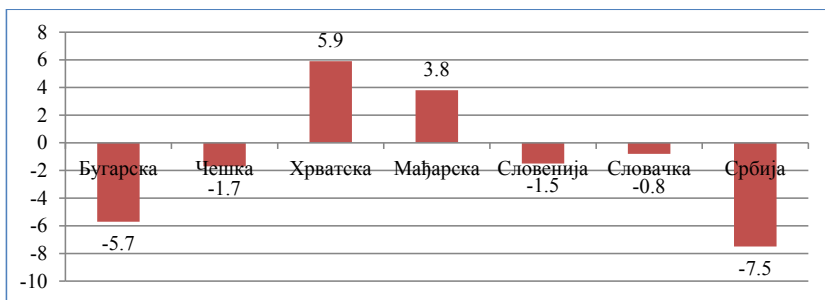
Индустријски центри били су носиоци развоја. До почетка транзиције формирано је око 160 центара различите величине. У оквиру њих функционисало је 67 великих пословних индустријских система, који су имали неку форму данашњих кластера. Колики је значај индустрије показује и то да је 1990. године у Србији постојало 236 предузећа са преко 1.000 запослених, од којих је 94 запошљавало преко 2.000 радника (Мићић, 2014, 86).

Општа криза у последњој деценији XX века је рапидно смањила број запослених у индустрији. У 2000. години према званичним подацима српска индустрија је запошљавала 765 хиљада радника, али је број стварно запослених, био знатно нижи, а учешће индустрије у стварању БДП-а је износило 29%. Већина индустријских центара је девастирана и налазила се у дубокој економској кризи (Савић, 2014, 300). Пре распада бивше СФРЈ, индустрија Србије је достигла средишњу и најделикатнију фазу балансирања развоја. Висок темпо раста утицао је да она има најзначајнији допринос економском расту, учествујући са око 44% у стварању БДП-а (Мићић, 2015, 18).

КРИЗА РАЗВОЈА ИНДУСТРИЈЕ У ПЕРИОДУ ТРАНЗИЦИЈЕ

Тотални крах српског модела индустријализације, криза развоја индустрије и њена девастација, почиње у последњој деценији XX века, као последица распада СФРЈ, ратних сукоба, међународних санкција, изолације и бомбардовања. Чињеницу да је индустрија Србије запала у изразиту развојну кризу, потврђује и остварена негативна просечна годишња стопа физичког обима производње. Пад је резултат неефикасне изградње новог економског система и утицаја бројних унутрашњих и спољних (не)економских фактора. Индустријска производња просечно је бележила пад од 7,5% (БДП 5,5%) у последњој деценији XX века (Графикон 1).

Графикон 1. Просечне стопе раста индустрије, 1991–2000.

Извор: Мићић, 2013, 275.

У првој фази транзиције, за разлику од Србије, и изузев Литваније, већина економија у транзицији су забележиле мањи пад физичког обима производње. Српска индустрија је остварила скроман раст од средине последње деценије XX века, што је углавном резултат прилива новца од продаје 49% “Телекома”. Сличне тенденције кретања индустријске производње су забележиле и остале земље у транзицији, осим Пољске. У првој половини деценије су биле у транзиционој кризи, док су у другој половини последње деценије XX века, осим Бугарске и Румуније, оствариле умерен раст индустријске производње.

Опоравак земаља Централне Европе је резултат структурних промена у њиховим индустријама. Оне су резултат раста инвестиција, реалокације капацитета из развијених земаља Европске уније (ЕУ) и врло динамичног повећања извоза. Већ у почетној фази транзиције постало је јасно да су структурне промене индустрије суштинске како би се обезбедио успешан опоравак и раст (Мићић, 2013, 275). Убрзана диверсификација и неопходне структурне про-

мене у условима економије знања и динамичних технолошких иновација су нужност, с обзиром да компаративне предности немају више онај значај који су имале, до изражаја све више долазе створене компаративне предности (Savić, 2014, 46–60).

Успорена транзиција током деведесетих и њено интензивирање после 2000. године, довели су до драстичног пада индустријске производње. Србија је почела спровођење друге фазе транзиције прихватајући неолиберални концепт развоја, пре свега, слободну конкуренцију, приватизацију и либерализацију. Уместо реиндустријализације примат у развоју су добиле услуге, успостављен је модел развоја који се ослањао на прилив страног капитала, увоз и динамичан раст услуга. Увоз је био двоструко виши од извоза. Лошим концептом приватизације настављен је процес уништавања српске индустрије. У процесу девастације индустрије посебно место заузима модел приватизације, који није довео до реструктурирања и ревитализације предузећа који су били носиоци развоја, запослености и извоза (Савић, 2014, 297–299).

Од 1990. године до данас, процес својинске трансформације у Србији је прошао је кроз више дисконтинуалних фаза, доношењем и изменама закона о приватизацији, изазваних променама економских и политичких услова, што је омогућило бројне (ван)институционалне приватизације. Сврха приватизације предузећа требало је да буде повећање ефективности и продуктивности у индустрији, њено реструктурирање и технолошка модернизација, повећање, запослености и извоза. Стање и индикатори развоја индустрије не потврђују остварење ових циљева. Посматрано са данашње временске дистанце, може се оценити да процес приватизације није био економски ефикасан¹, ни социјално праведан². То потврђује

1 Три српске цементаре су приватизоване истовремено 31.01.2002. године. Цементара у Косјерићу је продата „Титану“ (*Titan*) из Грчке за 35,5 милиона долара, цементара у Новом Поповцу је продата Холциму (*Holcim*) из Швајцарске за 52,5 милиона долара, док је Беочинска фабрика цемента продата „Лафаржу“ (*Lafarge*) из Француске за 50,9 милиона долара. У два дана, 2 и 3. септембра 2003. продате су и две фабрике дувана, „ДИН“ из Ниша и „ДИВ“ из Врања. „ДИН“ је продат „Филипу Морису“ (*Philip Morris*) за 387 милиона евра, „ДИВ“ је продат заједничком предузећу „БАТ“ (*B.A.T*) из Велике Британије за 50 милиона евра. Истовремено држава Србија се обавезала да огромну разлику у висини акциза на цигарете у Србији и ЕУ изравна тек 2010. године, чиме је буџет Србије ускраћен за огроман прилив средстава по овом основу. Шећеране „Јединство“ из Ковачице, „Југозападна Бачка“ из Бача и „Доњи Срем“ из Пећинаца су продате за по три евра, док је „Хеленик Шугар“ (*Hellenic Sugar*) из Грчке купио шећерану Шајкашка из Жабља за 1,1 милион евра, а шећерану „Црвенка“ за 3 милиона евра. Смедеревска челичана „Сартид“ продата је „Ју Ес Стилу“ (*US Steel*) кроз стецај за свега 23 милиона долара (купици кажу да су платили 34 милиона долара), док је држава преузела дуг већи од једне милијарде долара. „Ју Ес Стилу“ је отишао из Србије почетком 2012. године уступивши челичану Србији за један долар, уз преузимање дугова. Након неуспешних тендера, лошег управљања од стране државе и професионалног менаџмента, 2016. године челичана је продата кинеском „Хестил-у“ (*Hesteel*) за 46 милиона долара (Savić, 2017, 440).

2 Законом о приватизацији из 2001. године било је предвиђено да Синдикат, поред

и велики број раскинутих уговора, спорних приватизација, али и вредности транзиционих индикатора Европске банке за обнову и развој (ЕБРД). Приватизација је обесправила запослене и довела до тајкунизације српске економије.

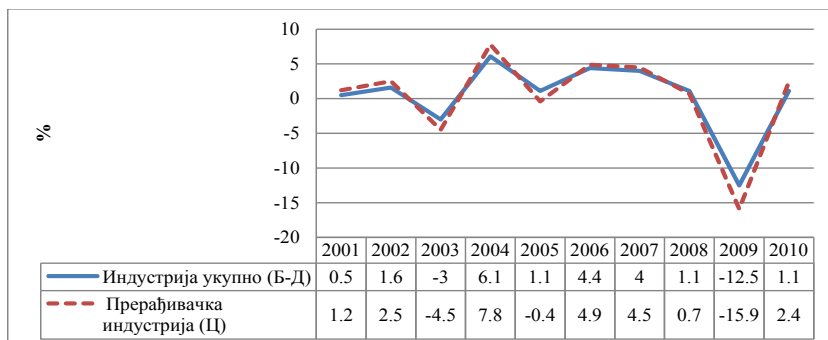
Највећи део предузећа је приватизован од 2002. до 2008. године, од када долази до успоравања процеса приватизације. До 2010. године приватизовано је 878 индустријских предузећа и остварен приход од 1,5 милијарде евра или 55% укупних приватизационих прихода. Реализоване су инвестиције у вредности од 953 милиона евра. Поништено је око 30% склопљених уговора о приватизацији. Светска економска криза и решавање ургентних економских проблема, утицали су да се процес приватизације и реструктурирања успори, да би изменама закона о приватизацији 2014. године, поново био интензивирањем (Savić, Plić i Mičić, 2015, 361–363). Према званичним подацима у периоду 2002–2018. године продато је 2.439 предузећа, од чега се 30% односи на индустријска. Укупан приход од приватизације је 2,7 милијарди евра, а за инвестиције у приватизована предузећа је обећано близу једне милијарде евра (Министарство финансија Републике Србије [МФРС] 2018).

Од 2001. до 2008. године, односно пре избијања Светске економске кризе, раст српског БДП-а је износио просечно годишње 5,9%. Нажалост највећи допринос том расту су давале услуге и изузетно висок увоз, док су просечне годишње стопе раста индустријске производње биле троструко ниже и износиле свега 1,9% просечно годишње. Недовољно ефикасне и не ретко потпуно погрешне транзиционе реформе и бројна системска ограничења су довели до нагле и превремене деиндустријализације (Mičić i Zeremski 2011, 51–68).

У кризној 2009. години забележен је пад индустрије од 12,5%, а прерађивачке индустрије од 15,9% (Графикон 2). Негативна кретања у производњи појачала су тренд терцијаризације и проузроковала низ системских проблема у економији. Неповољни резултати индустрије снажно су утицали на економске проблеме.

продавца-државе и купца, буде трећи партнер, који ће штитити интересе запослених радника. Сматрајући да Синдикат успорава процес приватизације, држава је Уредбом из 2003. године искључила Синдикат из процеса приватизације предузећа, што је продавцима (држави) олакшало процес продаје предузећа, а купцима дало могућност да запослене третирају као модерно технолошко робље.

Графикон 2. Стопе раста индустрије Србије 2001–2010. година

Извор: Републички завод за статистику [РЗС]. 2019. Статистичка база података. Београд: РЗС.

Светска економска криза је снажно погодила српску индустрију, потврдивши да модел развоја, у коме доминира сектор услуга, темељен на приливу страног капитала и приходима од приватизације, не може обезбедити задовољавајући и дугорочно одржив раст. Дугогодишње запостављање развоја индустрије и значајно смањење прилива страног капитала, учинили су „стари“ модел развоја неупотребљивим (Savić and Bošković 2011, 102). Светска економска криза је учинила уочљивим све системске и структурне проблеме српске економије, који би и без ње довели до економске кризе. У овом периоду није постојала адекватна стратегија развоја индустрије, посебно оријентисана на експанзију извоза, као ни одговарајућа индустријска политика.

У тражењу одговора, како ублажити кризу и успоставити ефикасан и дугорочно одржив модел развоја донета су бројна стратешка документа. Најпознатији је „Стратегија и политика развоја индустрије Србије од 2011. до 2020. године“, из 2011. године. Поред тога што је донето више докумената, индустрија Србије и даље се налазе у кризи, што потврђује темпо раста индустрије у периоду 2010–2017. година. У овом периоду стопе раста индустрије су биле изузетно нестабилне и кретале су се од максималних 7,3% у 2015. години до негативних -7,4% у 2014. години (Табела 1). При томе, просечна стопа раста индустрије (Б-Д) била је 2%, док је просечна стопа раста БДП-а била 1,3%. Просечна стопа раста прерађивачке индустрије (Ц) износила је 2,4%, а стопа раста сектора вађења руда и камена (Б) 2,6%. Стагнацију је забележио сектор снабдевања електричном енергијом, гасом, паром и климатизација (Д).

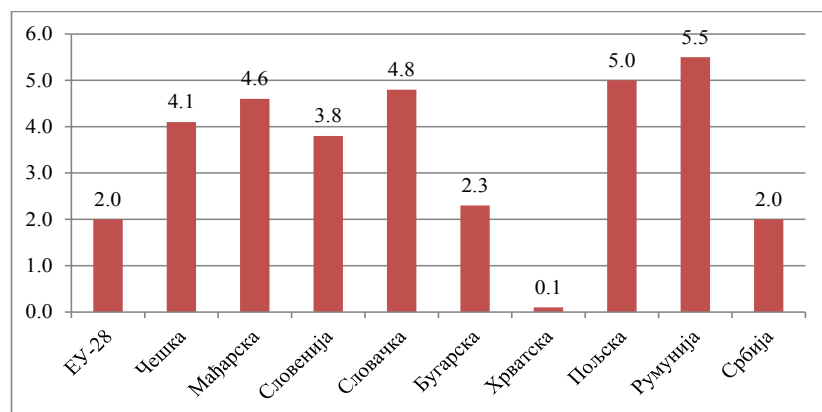
Табела 1. Стопа раста БДП-а и индустријске производње, 2010–2017. године

	БДП	Индустрија укупно	Б-Вађење руда и камена	Ц-Прерађивачка индустрија	Д-Снабдевање елек. енергијом, гасом, паром и климатизација
2010.	0,7	1,2	3,9	2,5	-4,4
2011.	2,0	2,5	9,8	-0,1	9,7
2012.	-0,7	-2,6	-0,1	-1,4	-7,4
2013.	2,9	6,1	5,5	5,5	8,4
2014.	-1,6	-7,4	-15,9	-4,9	-14,8
2015.	1,8	7,3	12,2	5,7	12,5
2016.	3,3	4,9	3,2	5,6	2,4
2017.	2,0	3,9	2,2	6,3	-6,2
Просек	1,3	2,0	2,6	2,4	0,0

Извор: РЗС, База података, 2019.

Иако је просечна стопа раста индустрије Србије у посматраном периоду од 2% на нивоу стопе раста ЕУ-28, компарација стопе раста српске индустријске производње са стопама раста бивших социјалистичких и транзиционих земаља, сада чланица ЕУ (Графикон 3) показује да су ове земље, изузев Хрватске, у анализираном периоду, имале више стопе раста од просека стопе раста индустријске производње Србије.

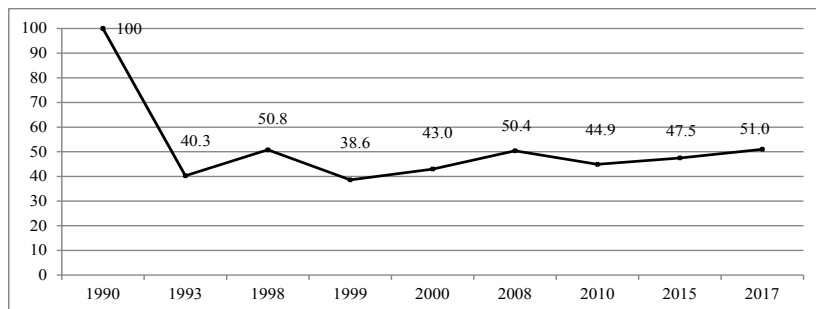
Графикон 3. Просечна стопа раста индустријске производње, 2010–2017. године

Извор: European Commission [EC]. 2019. Eurostat Database.

Релативно спор раст индустријске производње Србије, посебно прерађивачке, је имао за последицу да је индекс физичког обима индустријске производње у 2017. години достигао свега 51%, (половину) оствареног нивоа индустријске производње из веома далеке 1990. године (Графикон 4).

Графикон 4. Индекс индустријске производње Србије, цене из 1990. године

Извор: Обрада аутора на основу базе података РЗС, 2019.

Анализа темпа раста у индустрији показује да, иако званично постоји дефинисана индустријска политика, документом из 2011. године, она није спровођена ефикасно, што је значајно негативно утицало на интензитет реиндустријализације, односно низак ниво остварене производње. У текућој деценији није дефинисана стратегија развоја индустрије и њој одговарајућа индустријска политика, за доба и услове глобалне конкуренције и брзих технолошких промена, које снажно обликује Четврта индустријска револуција (Индустрија 4.0). У још увек важећој Стратегији индустријализације (2011-2020) не постоје ни одговарајући индикатори и мерила за евалуацију резултата спровођења стратегије и политике развоја индустрије.

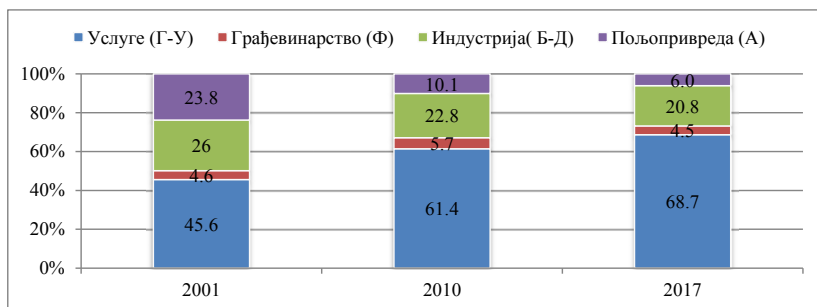
СТРУКТУРНЕ ПРОМЕНЕ ИНДУСТРИЈЕ У ПЕРИОДУ ТРАНЗИЦИЈЕ

Структурне промене утичу на релативно учешће, и значај појединих делова у економији и покретач су привредног развоја. Повезане су са способношћу да стварају динамичније активности које имају већу продуктивност и конкурентност. Структурне промене утичу на технолошку структуру, специјализацију и извоз индустрије. Најчешће се у структурним анализама користе рација и показатељи структурних промена, као што су учешће и промена

учешћа бруто додатне вредности (БДВ) индустрије у БДП-а, и запослености у укупној запослености економије, као и промене БДВ-а и запослености између делова нижих статистичких класификационих нивоа.

Анализа БДВ-а, према производном принципу, показује да је дошло до смањења учешћа индустрије, уз истовремени раст услуга. То је последица неадекватних и неефикасних транзиционих реформи, што је имало за крупну последицу веома изражену деиндустријализацију економије. Од 2001. до 2017. године три сектора индустрије (Б-Д) смањили су учешће у стварању укупног БДВ-а за више од 5 структурних поена, док су услужни сектори (Г-У) истовремено повећали учешће за преко 23 структурна поена (Графикон 5).

Графикон 5. Структура БДВ-а економије по секторима

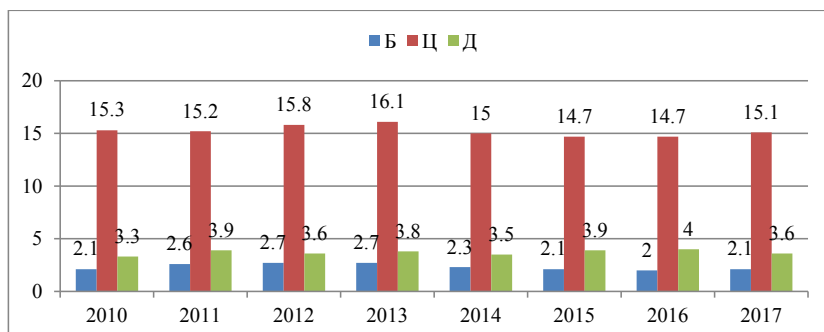

Извор: Обрада аутора на основу базе података РЗС, 2019.

Динамичан раст услужног сектора у БДП-а до 2010. године, остварен је захваљујући повећању учешћа, сектора Трговине на велико и мало и поправки моторних возила и мотоцикала, сектора Информација и комуникација, сектора Финансијских активности и осигурања и сектора Стручне, научне, иновационе и техничке делатности. Ови сектори су пропулзивност и више стопе раста заснивали на инвестицијама, либерализацији увоза, расту личне потрошње, приватизацији и реструктурирању. Терцијаризација је утицала на раст учешћа сектора услуга, уз смањење реалног сектора, посебно прерађивачке индустрије и пољопривреде, у БДВ-у. Овакав тренд је настављен и после 2010. године, али споријим интензитетом, јер је након избијања Светске економске кризе (2008. године) сазрело сазнање о огромном значају развоја реалног сектора, посебно прерађивачке индустрије, за генерисање нових радних места, технолошки напредак, раст продуктивности, конкурентности, извоза и укупан одрживи економски раст.

Структура индустрије Србије (Графикон 6) после 2010. године показује да је прерађивачка индустрија (Ц) појединачно најзначајнији сектор индустрије, али и економије, са највећим учешћем у структури БДВ-а. Уз благе осцилације, учешће прерађивачке индустрије се креће од 14,7 до 16,1% у генерисању укупног БДВ-а српске економије, док сва три сектора индустрије заједно учествују са око 21% у укупном БДВ-у Србије. Прерађивачки сектор забележио је незнатан пад од свега 0,2 процентна поена у БДВ-а 2017. у односу на 2010. годину. Ово се може оценити као добро, с обзиром да је у истом периоду структурно учешће целокупне индустрије у укупном БДВ-у Србије значајно смањено. Ово је пре свега резултат убрзаног прилива страног капитала, повећане укупне инвестиционе активности, побољшања инвестиционог амбијента и пословног окружења, али и државних субвенција за отварање нових индустријских предузећа.

Графикон 6. Учешће сектора индустрије у стварању укупног БДВ-а

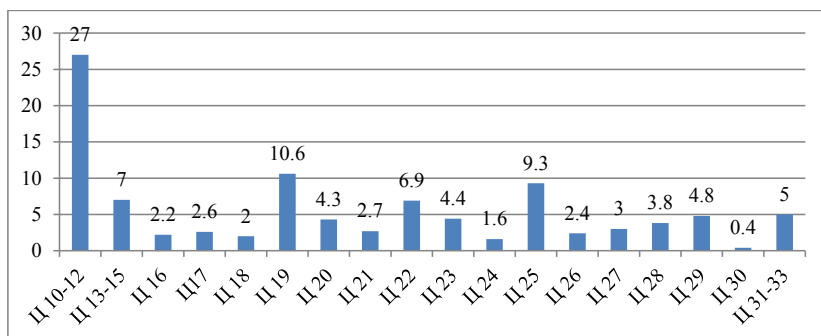
Извор: Обрада аутора на основу базе података РЗС, 2019.

Учешће области (грана) у укупној БДВ-а прерађивачке индустрије Србије (Графикон 6) показује да доминира Производња хране, пића и дуванских производа (Ц10-12), док је учешће осталих области знатно ниже. У свим годинама посматраног периода учешће области хране, пића и дуванских производа је преко 25%, док учешће осталих грана не прелази 10%, изузев производње кокса и деривата нафте (Ц19) од просечно 10,6%. Нешто веће просечно учешће у БДВ-а има производња металних производа (Ц-25) од 9,3%, као и текстилна, одевна и кожарска индустрија (Ц13-15) од 7%. На висину производње и стопе раста ових области утицала је приватизација и реструктурирање неких (великих) предузећа, као и величина инвестиција. Изузетак је производња моторних вози-

ла (Ц29) која бележи раст, али и осцилације учешћа, у стварању БДВ-а. Ово се може објаснити променама тражње на тржишту, као и великим учешћем компоненти у финалној производњи из увоза, тако да се највећи део новостворене вредности генерише у прекограничним прерађивачким индустријама.

Анализа величине и интензитета промене учешћа БДВ-а од 2010. године показују да се ради о ресурсно и радно интензивним производима, као и производима ниске и средње-ниске технолошке интензивности, односно сложености (Графикон 7). Учесће прехрамбене индустрије са скоро трећином у генерисању БДВ-а прерађивачког сектора показује, пре свега, агропрехрамбени потенцијал, али и значај ових области за развој индустрије.

Графикон 7. Учесће области у стварању БДВ-а прерађивачке индустрије

Извор: Обрада аутора на основу базе података РЗС, 2019.

Полазећи од класификације ОЕИД-а анализирана је технолошку структуру прерађивачке индустрије Србије (Табела 2). Може се оценити да нашу прерађивачку индустрију одликује неадекватна технолошка структура, посебно имајући у виду чињеницу да свет убрзано улази у епоху Четврте индустријске револуције (Индустрија 4.0). У структури БДВ-а прерађивачке индустрије од 2001. до 2017. године доминирају области ниског (Л-Т) и средње-ниског технолошког нивоа сложености (М-Л-Т), док је ниско учешће области средње-високог (М-Х-Т), и посебно високог технолошког нивоа и сложености (Х-Т), које карактерише висока технолошка интензивност (сложеност) и висока продуктивност рада.

Табела 2. БДВ-а прерађивачке индустрије Србије 2001–2017. година, технолошка интензивност, у %

	Х-Т	М-Х-Т	М-Л-Т	Л-Т
2001	4,8	16,4	30,7	48,2
2009	7,3	12,6	31,4	48,7
2017	4,5	19,9	32,2	43,4
Δ2001	-0,3	3,6	1,5	-4,8
Δ2010	-1,9	8,6	-2,0	-4,7
Просек	6,2	15,2	33,0	45,6
Мин.	4,3	11,3	30,6	42,6
Макс.	8,1	20,3	36,6	48,7
Стдев.	1,4	2,9	1,9	1,9

Извор: Обрада аутора на основу базе података РЗС, 2019.

Од 2001. године дошло је до структурних промена, али недовољно интензивних. Величину структурних промена између група области (грана) потврђује стандардна девијација. Промене у структури кретале су се, уместо ка повећању учешћа области које припадају високом технолошком нивоу, ка њиховом смањењу, за око 1,9 процентних поена 2017. године у односу на 2010. годину, док је учешће области средње-високог технолошког нивоа повећано за 8,6 процентних поена. Истовремено, смањено је учешће грана средње-ниског технолошког нивоа за 2 процентна поена, као и области (грана) високог технолошког нивоа за око 4,7 процентних поена.

Области које имају низак технолошки ниво стварају највећи део БДВ-а прерађивачке индустрије. Технолошка интензивности индустријске производње указује да структурне промене нису биле одговарајуће, да је недовољно побољшан технолошки ниво прерађивачке индустрије, као и да су те промене биле веома спорог интензитета. Разлога има више и они се налазе у неефикасности предузетих структурних реформи, недовољним инвестицијама у истраживање и развој и врло малом броју иновација које најдинамичније побољшавају укупан технолошки ниво индустрије.

У првој деценији XXI века, према производном принципу, број радника у српској економији, а посебно у прерађивачкој индустрији је озбиљно редукован. Укупан број смањен је за 306.000, односно са 2.101.668 у 2001. години на 1.795.775 у 2010. години. Истовремено, број запослених у прерађивачкој индустрији смањен је за 303.000, односно са 604.054 у 2001. години на 301.452 у 2010. години, што значи да се укупно смањење запослених практично односи

на смањење у индустрији Србије. Релативан број запослених у прерађивачкој индустрији смањен је за 12 процентних поена, са 28,7% у укупном броју запослених на 16,8% у 2010. години (Мићић 2015, 20).

Раст учешћа сектора услуга и смањење учешћа реалног сектора у укупној запослености, уобичајена је карактеристика свих земаља у транзицији. Ипак, рапидно смањење броја радних места и превремена деиндустријализација у Србији су знатно интензивнији у односу на остале транзиционе земље. Од почетка друге фазе транзиције, не занемарујући значај и утицај друштвених и политичких фактора, огроман пад броја запослених је резултат погрешно одабраног и неефикасно спроведеног концепта транзиционих реформи, првенствено процеса приватизације и реструктурирања предузећа, као и погрешне стратегије развоја индустрије примењене у првој критичној деценији XXI века. Све ово је додатно погоршала и Светска економска криза, што је произвело дубоке системске и структурне неравнотеже, за чије је отклањање „потрошена“ скоро цела деценија у којој се данас налазимо. Мора се нагласити да би Србија због потпуно погрешног и неадекватног модела развоја, доживела, пре или касније крах, чак и да није било Светске економске кризе³.

Табела 3. Број запослених лица - укупно и индустрија

	Укупно	Б-Д	(%) Б-Д	Б	(%) Б	Ц	(%) Ц	Д	(%) Д
2010.	1.024.796	396.875	38,7	22.769	2,2	345.719	33,7	28.387	2,8
2011.	1.025.022	391.532	38,2	22.571	2,2	340.729	33,2	28.232	2,8
2012.	1.019.738	388.461	38,1	23.451	2,3	336.619	33,0	28.391	2,8
2013.	1.013.658	379.482	37,4	23.468	2,3	327.325	32,3	28.689	2,8
2014.	1.007.518	377.102	37,4	25.822	2,6	322.505	32,0	28.775	2,9

3 Бивши председник Србије Борис Тадић је недавно изјавио да га нико није упозорио на почетак Светске економске кризе. Па из његове Владе је било тешко то и очекивати, јер су два његова министра (Динкић и Ђелић), након избијања Светске економске кризе изјавили да она није проблем, већ шанса за српску привреду. За разлику од њих у књизи Транзиција српске привреде: криза развоја индустрије из 2008. године врло јасно и документовано је указано да “уколико изостане адекватан развој реалног сектора, привредни раст темељен на високом увозу и енормном спољном задуживању, пре или касније неминовно успорава. Развој економије постаје виртуелан и пресудно зависи од величине увоза, кога опредељују расположива средства плаћања, односно могућност даљег задуживања земље. Дакле, на почетку зачараног круга се налази висок увоз, који обезбеђује изнад просечан раст услуга, на које се наплаћује ПДВ, што све заједно обезбеђује високе стопе раста БДП-а. Круг је затворен тиме, што се пласман увозних производа и везаних услуга обезбеђује вештачким повећањем иначе ниске куповне моћи домаћег незапосленог и слабо плаћеног становништва, кроз “повољне” кредите, које становништво олако узима“ (Savić, 2008, 17–18).

2015.	1.025.273	379.404	37,0	25.767	2,5	324.271	31,6	29.366	2,9
2016.	1.064.642	390.508	36,7	12.850	1,2	336.075	31,6	41.583	3,9
Δ2010.	+39.846	-6.367	-2,0	-9.919	-1,0	-9.644	-2,2	13.196	+1,1

Извор: Обрада аутора на основу на основу базе података РЗС, 2019.

У другој деценији XXI века промењена је методологија евиденције запослености, односно незапослености, тако да су подаци упоредиви са претходним периодом закључно са 2016. годином. Од 2010. године, такође је дошло до интензивних промена запослености у индустрији (Табела 3). Укупан број запослених лица повећан је за око 40.000, док је у прерађивачкој индустрији смањен за око 9.600 запослених.

Осим пада апсолутног броја запослених у прерађивачкој индустрији евидентан је и пад релативног учешћа од 2,2 структурна поена. И поред смањења запослености и реалокације радне снаге из индустријских у секторе услуга, укупан број запослених показује да је прерађивачка индустрија и даље појединачно најзначајнији сектор индустрије и економије са највећим учешћем у укупној запослености. Иако је уведена забрана запошљавања у јавном сектору, до повећања броја запослених дошло је у сектору снабдевања електричном енергијом, гасом, паром и климатизацији (Д).

Анализа међународно упоредивих података показује да је у 2018. години број запослених у прерађивачкој индустрији Србије био за скоро 69.000 радних места виши него у 2016. години, што је знатно веће повећање у односу на већину посматраних чланица ЕУ (Табела 4). Значајан раст броја запослених су имале Пољска и Румунија, док остале посматране чланице ЕУ карактерише благ раст запослености у прерађивачкој индустрији, што се делимично може приписати примени заједничке индустријске политике и тренду дигитализације и реиндустријализације ЕУ. Раст броја запослених у Србији је делимично резултат измењене методологије, али и раста субвенционисаних инвестиција у прерађивачкој индустрији и отварању нових радних места.

Табела 4. Број запослених у прерађивачкој индустрији, у (000)

	2016.	2017.	2018.	Δ2016.
Бугарска	588,8	601,1	599,6	10,8
Чешка	1.427,5	1.454,0	1.457,5	30,0
Хрватска	270,8	276,3	285,9	15,1
Мађарска	943,5	990,8	1.005,4	61,9

Пољска	3.276,9	3.416,8	3.460,7	183,8
Румунија	1.597,8	1.667,7	1.676,2	78,4
Словенија	229,8	241,6	243,6	13,8
Словачка	610,2	623,6	629,4	19,2
Србија	448,5	477,3	517,7	69,2

Извор: Обрада аутора на основу Eurostat Database, 2019.

Процентуално учешће запослености прерађивачке индустрије у односу на укупну запосленост показује да се ради о сектору који има значајну улогу у посматраним економијама (Табела 5). Мада је изнад просека ЕУ-28, упоредна анализа показује да је релативно учешће запослених овог сектора Србије од 18,5%, знатно ниже у односу на посматране чланице ЕУ (осим Хрватске).

Табела 5. Учесће прерађиваче индустрије у укупној запослености

	2010.	2016.	2017.	2018.	Δ2010	Δ2016.
ЕУ- 28	15,7	15,4	15,5	15,4	-0,3	0,0
Бугарска	20,5	19,5	19,1	19,0	-1,5	-0,5
Чешка	25,3	27,8	27,9	27,6	+2,3	-0,2
Хрватска	16,7	17,1	17,0	17,3	+0,6	+0,2
Мађарска	20,8	21,7	22,4	22,5	+1,7	+0,8
Пољска	18,6	20,3	20,8	21,0	+2,4	+0,7
Румунија	17,6	18,9	19,2	19,3	+1,7	+0,4
Словенија	24,3	25,2	25,3	24,9	+0,6	-0,3
Словачка	22,9	24,5	24,7	24,5	+1,6	0,0
Србија	17,0	16,7	17,3	18,5	+1,5	+1,8

Извор: Обрада аутора на основу Eurostat Database, 2019.

Може се приметити да је у посматраном периоду прерађивачка индустрија Србије забележила највећи раст запослености од 1,5 структурних поена у односу на 2010. годину и чак 1,8 структурних поена у односу на 2016. годину. Ово указује на врло повољан тренд, јер је реч о расту броја запослених у делатности, која врло значајно утиче на највећи број показатеља ефикасног развоја сваке економије.

Данашњи проблеми прерађивачке индустрије Србије су резултат закаснелих, неефикасних и лоших структурних реформи, али и развоја у претходном периоду. Са друге стране анализиране земље ЕУ суочавају се са мањим и блажим падом запослености и БДВ-а. Разлика учешћа у БДВ-а и запослености у 2017. години показује да Србија, има радно интензивну индустрију, што пресудно утиче на ниво продуктивности рада (Табела 6).

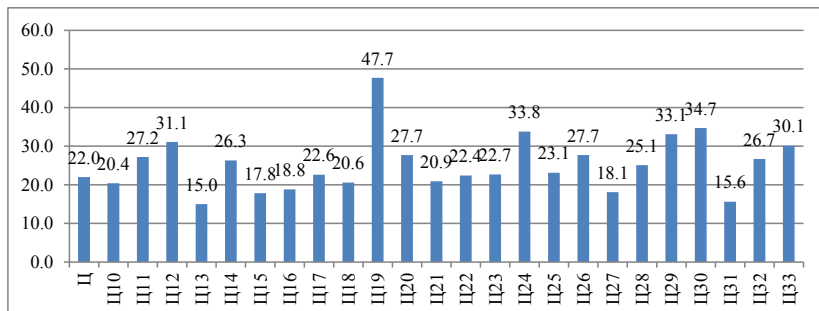
Табела 6. Компарација учешћа прерађивачке индустрије запослености и БДВ-а у БДП-а

	Запосленост			БДВ			Разлика учешћа БДВ и запослености, 2017. (%)
	2001.	2017.	Δ2001.	2001.	2017.	Δ2001.	
Србија	34,5	32,4	-2,1	21,7	15,1	-6,6	-17,3
Бугарска	13,0	13,2	0,2	19,8	17,1	-2,7	3,9
Румунија	21,8	20,9	-0,9	18,6	18,2	-0,4	-2,7
Мађарска	19,2	19,7	0,5	23,5	18,4	-5,1	-1,3
Чешка	23,9	24,2	0,3	27,5	25,9	-1,6	1,7
Пољска	14,6	16,8	2,2	20,0	19,1	-0,9	2,3
Словенија	22,0	19,9	-2,1	27,1	20,2	-6,9	0,3
Словачка	22,5	19,8	-2,7	24,5	21,6	-2,9	1,8

Извор: Обрада аутора на основу података база РЗС, 2019. и Eurostat Database, 2019.

У прерађивачкој индустрији Србије остварен је раст продуктивности рада. Ниво продуктивности повољно утиче на раст конкурентности, али и на запосленост, инвестиције и технолошке промене (Ketteni, Mamuneas, and Pashardes 2017, 3–5). Према методологији коју примењује ЕУ основни индикатор за мерење продуктивности рада јесте додата вредност по запосленом. Продуктивност рада наше прерађивачке индустрије у период 2001–2017. године бележила је константан раст. Додата вредност по раднику кретала се од 13.000 динара у 2001. до 1.670.000 динара у 2017. години (Мићić и Savić 2019, 39). Разлике и варијације код појединих области су знатно веће. Посебно код области производње саобраћајних средстава (Ц-30), производње кокса и деривата нафте (Ц-19), производње основних метала (Ц-24) и производње хемикалија и хемијских производа (Ц-20). На висину БДВ-а, као и интензитет промена ових области утицала је и величина инвестиција у тим областима, а посебно смањење или повећање броја запослених радника. У прерађивачкој индустрији (Ц) највећим делом раст продуктивности рада је резултат континуираног смањења броја запослених, а мање раста производње. У посматраном периоду стопе раста продуктивности рада веће су од стопа раста БДВ-а (Графикон 8).

Графикон 8. Просечне стопе раста продуктивности рада прерађивачке индустрије, 2001–2017. година

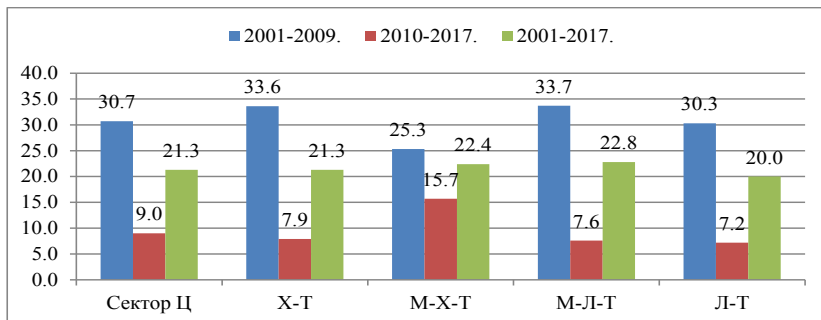

Извор: Обрада аутора на основу базе података РЗС, 2019.

Анализа на нивоу области показује да значајнијим структурним променама између области, мерено променом БДВ-а, одговара и већа дисперзија стопа раста продуктивности рада. То потврђује стандардна девијација кретања продуктивности рада области од 2001. године. Већа дисперзија значи да је и стандардна девијација продуктивности рада већа. Области чије стопе раста бележе већу девијацију имају растућу продуктивности рада. Кретања стопа раста продуктивности рада потврђују законитости и искуства индустријског развоја, односно динамичнији раст продуктивности рада области прерађивачког сектора, претходи и утиче на стварање модерне и пропульзивне производне структуре (Savić, Bošković, and Mičić 2015, 25–45).

Раст продуктивности рада у периоду 2001–2017. године су бележили сви технолошки нивои. Промене просечне стопе раста продуктивности рада технолошких нивоа у прерађивачкој индустрији показују да су оне биле приближно изједначене (Графикон 9).

Графикон 9. Просечне стопе продуктивности рада технолошких нивоа, 2001–2017. година

Извор: Обрада аутора на основу базе података РЗС, 2019.

Уколико се стопе раста продуктивности рада у посматрају по периодима, долази се до другачијег закључка. У периоду 2001–2009. године просечна стопа раста продуктивности рада прерађивачког сектора је била 21,3%, док је у периоду 2010–2017. године она вишеструко нижа. Ово указује на знатно већи пад у броју запослених радника у периоду 2001–2009. године, него у периоду 2010–2017. године. Од 2010–2017. године најдинамичнији раст од 15,7% има група области средње-високог технолошког нивоа (М-Н-Т), а затим и група области високог технолошког нивоа (Н-Т). Могло би се закључити да повећање инвестиција у области средње-високог технолошког нивоа, највише повећава БДВ, због чега је реалокацију фактора раста продуктивности рада неопходно усмерити ка продуктивнијим областима прерађивачке индустрије.

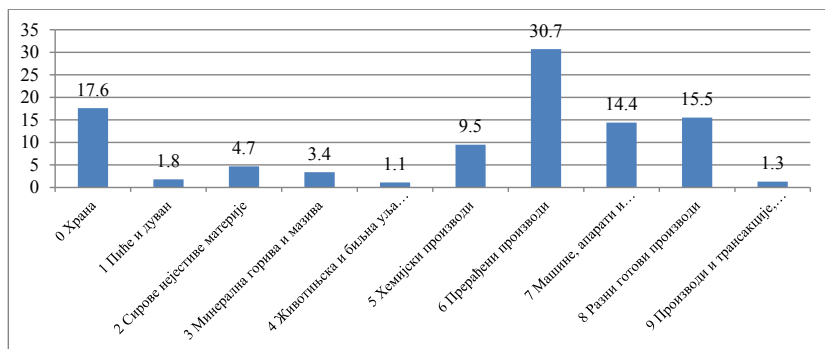
ИЗВОЗ ИНДУСТРИЈЕ У ПЕРИОДУ ТРАНЗИЦИЈЕ

Величина и интензитет структурних промена утицали су на обим и квалитет извоза српске индустрије. У првој деценији XXI века услед ефеката превремене деиндустријализације и девастације прерађивачке индустрије српска индустрија је остварила скроман извоз, висок увоз и огроман дефицит. Према производном принципу и Класификацији делатности из 1996. године, укупан извоз прерађивачке индустрије у првој деценији XXI века износио је 54,7 милијарди долара или око 93% укупног извоза Србије. Дакле, сектор прерађивачке индустрије доминирао је, и апсолутно и релативно, у укупном извозу економије Србије. Извоз индустрије, у 2010. години у односу на 2001. годину, порастао је за 6,4 пута, а извоз прерађивачке индустрије за 6,3 пута, при чему треба имати у виду да је извоз прерађивачке индустрије у 2001. години износио свега 1,5 милијарди долара.

Извоз индустрије у првој деценији XXI века карактерише неповољна структура и ниска конкурентност извоза, јер су највеће учешће имале области Основних метала (18,8%), Прехрамбених производа и пића (15,6%), Хемикалија и хемијских производа (9,3%), Производа од гуме и пластике (6,9%), и Машина и уређаја (6,6%) (Savić, Ilić, i Mičić 2015, 388–389). У извозу су доминирали производи ниске технолошке сложености, интензивни природним ресурсима и радом, произведени на бази експлоатације руда метала и неметала, сировина биљног и животињског порекла и коришћења ниско квалификованог и јефтиног рада.

Према Стандардној међународној трговинској класификацији (СМТК), Ревизија 3, такође можемо уочити неповољну структуру и ниску конкурентност извоза прерађивачке индустрије у периоду 2001–2010. године (Графикон 9).

Графикон 10. Структура извоза према секторима СМТК, 2001–2010. година, у %

Извор: Обрада аутора на основу базе података РЗС, 2019.

Према СМТК у структури извоза доминирају производи ниже фазе прераде, сировине и полупроизводи (5, 6, 7 и 8 сектор). Реч је о сектору 6 (гвожђе и челик, обојени метали, производи од метала и производи од целулозе), нултом сектору хране (житарице, поврће и воће) и разним готовим производима у сектору 8 (одећа и обућа).

Подаци из Табеле 7. показују вредност извоза и водеће области у извозу у периоду 2010–2018. година. Уочава се да се производња опоравља и да расте интензитет извоза. У 2018. години вредност извоза прерађивачке индустрије је износила 17,7 милијарди долара, што је повећање од 10,9 милијарди долара у односу на 2010. годину. Кумулативна вредност извоза прерађивачке индустрије у другој деценији XXI века износи 112,1 милијарди долара или око 89,4% укупног извоза, што је потврда да се ради о доминантном сектору када се ради о извозу разменљивих добара.

Табела 7. Водеће области у извозу, 2010–2018. година, милиони долара

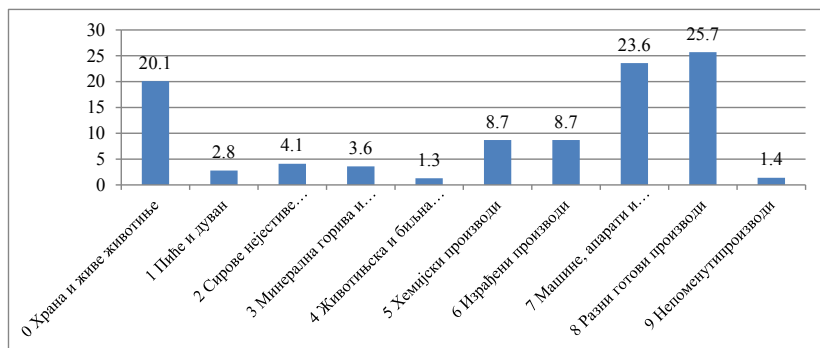
Сектор/област КД 2010, производни принцип	2018.	2010-2018.	Просек	Δ2010.
Ц Прерађивачка индустрија	17.759	112.078	12.453	10.887
Ц 29 Производња моторних возила	2.423	15.478	1.720	2.180
Ц 10 Производња прехранбених производа	1.849	14.284	1.587	808
Ц 24 Производња основних метала	2.005	12.364	1.374	620
Ц 22 Производња производа од гуме и пластике	1.670	9.252	1.028	1.175
Ц 27 Производња електричне опреме	1.517	9.152	1.017	1.024

Ц 20 Производња хемикалија и хеми. производа	1.194	7.181	798	646
Ц 25 Производња металних производа	1.065	6.702	745	702
Ц 28 Производња непоменутих машина и опреме	1.077	6.072	675	761
Ц 14 Производња одевних предмета	709	5.039	560	377
Ц17 Производња папира и производа од папира	486	3.006	334	309

Извор: Обрада аутора на основу базе података РЗС, 2019.

Посматрано према секторима СМТК, Ревизија 4, у другој деценији XXI века, дошло је до промене структуре, подизања квалитета и раста конкурентности извоза прерађивачке индустрије (Графикон 11).

Графикон 11. Структура извоза према секторима СМТК, 2010-2018. година, у %

Извор: Обрада аутора на основу базе података РЗС, 2019.

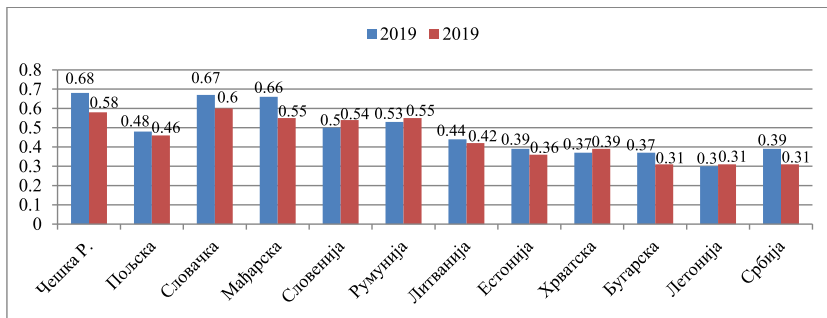
Релативно највећи извоз остварен је у сектору машина и транспортне опреме (аутомобили). На другом месту је сектор израђени производи сврстани по материјалу. Значајан је извоз сектора хране (воће), затим сектора разних готових производа. Ради се о категорији, која обухвата, како полупроизводе различитих грана прерађивачке индустријске (метали и аутомобилске гуме), тако и производе за широку потрошњу (одећа и намештај). Високо учешће у извозу има и сектор хемијских производа (лекови и пластичне масе), док је учешће осталих сектора знатно ниже.

ИНТЕНЗИТЕТ ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈЕ – ПО(Р)УКЕ ЗА БУДУЋИ РАЗВОЈ ИНДУСТРИЈЕ

Према резултатима оствареног текућег дводеценијског транзиционог развоја, мерено висином БДВ-а прерађивачке индустрије по глави становника, Србија припада групи земаља са индустријом у развоју, односно у подгрупу држава са индустријом у настајању. У исту групу су сврстане и Бугарска, Хрватска, Летонија, Пољска и Румунија. Категорији индустријализованих земаља припадају Чешка, Мађарска, Литванија, Словачка, Словенија и Естонија (United Nations Industrial Development Organization [UNIDO], 2019, 194).

У погледу интензитета индустријализације српска индустрија заостаје у односу на земље ЕУ, нарочито чланице из Централне и Источне Европе (Графикон 12). Овај индекс показује допринос прерађивачког сектора укупној новоствореној вредности, као и његову технолошку структуру и комплексност. Израчунава се као линеарна агрегација просека учешћа БДВ-а средње и високо технолошки интензивних производа прерађивачке индустрије у укупном БДВ-а прерађивачке индустрије и учешћа БДВ-а прерађивачке индустрије у БДП-а (UNIDO 2013, 36–44).

Графикон 12. Индекс интензитета индустријализације

Извор: UNIDO, 2020.

Индекс интензитета индустријализације Србије је на нивоу земаља из окружена, али је квалитет српске индустријализације лошији. То потврђују и подаци о технолошком нивоу наше индустријске производње и скромном доприносу високотехнолошких области стварању српског БДВ-а. Комплекснија структура производње потврђује индустријску зрелост, завидну конкурентност, флексибилност и способност преласка на брже растуће активности.

За динамизирање раста интензитета индустријализације Србије потребан је дужи временски период, веће и квалитетније ин-

вестиције, радикалније структурне промене и производна оријентација темељена на концепту “Индустрија 4.0”, која је постала саставни део будуће визије реиндустријализације у земљама ЕУ. Имајући у виду преовлађујући став у ЕУ, постаје сасвим јасно зашто је и у Србији неопходно спровести интензивнију и масовнију реиндустријализацију.

Четврта индустријска револуција се односи на развој „Индустрија 4.0“ или „Паметних“ индустрија. Она је темељ Четврте индустријске револуције, и заснива се на низу нових трендова и технологија, пре свега, на вештачкој интелигенцији, знању и новим генерацијама дигиталних технологија и инфраструктуре, машинском учењу, роботизици, интернету, нано технологијама, генетским модификацијама, новим врстама и начинима складиштења енергије и информација, квантном рачунарству и биотехнологијама. Опште је прихваћено да се нова индустријска револуција темељи на дигиталној револуцији (Stankovic, Gupta, and Figueroa 2017, 8–9).

Развој „Индустрија 4.0“ значи и промену производне парадигме од централизоване до децентрализоване паметне производње. „Индустрија 4.0“ доноси компјутеризацију производње и стварање паметних фабрика будућности, код којих се физички објекти интегришу у информациону мрежу. „Производни системи су вертикално умрежени са пословним процесима у фабрикама и хоризонтално повезани са мрежама стварања вредности, којима је могуће управљати у реалном времену. Интеракција имплементираних система, базираних на специјалним софтверима и корисничком интерфејсу, који је интегрисан у дигиталне мреже, ствара нови функционални систем за хоризонталну и вертикалну интеграцију“(Chukalov 2017, 155).

Реиндустријализација Србије представља велики изазов и захтева већи напор него што је то био случај са нашом послератном индустријализацијом. “Индустрија 4.0” је изузетна прилика за “хватање” корака, али и врло вероватно једна од последњих шанси да се Србија прикључи земљама, које одликује динамичан и ефикасан развој. Примена “Индустрије 4.0” омогућава земљама у развоју да достигну раније нивое аутоматизације и дигитализације. Њена имплементација је веома важна за раст конкурентности, као и инклузиван и одрживи индустријски развоја. Због прилично скромног нивоа развоја, неће бити лако превладати тешкоће везане за недостајућа финансијска средства, развој вештина и укључивање у међународне ланце вредности.

Велики и тешко предвидиви изазови технолошких промена, захтевају динамично усмеравање нове технолошке револуције и радикалну структурну трансформацију наше индустрије. Потре-

ба дигитализације, реиндустријализације, нових радних места, постизање одрживог економског развоја, подизање квалитета живота, намеће дефинисање одговарајуће паметне и софистициране индустријске политике. У њеном конципирању и спровођењу, уз учешће свих заинтересованих страна, требало би искористити и позитивна искуства индустријске политике ЕУ.

Садашњи ниво технолошког развоја индустрије Србије показује да би индустријска политика, заједно са иновационом политиком требала да буде најважније средство за обликовање нове технолошке револуције у пракси. Један од приоритета и циљева индустријске политика је и дигитална трансформација области индустрије путем развоја дигиталних вештина и знања и њихове примене и трансфера у пракси. Важан циљ индустријске политике требало би да буде и подстицање примене знања и технолошких иновација у областима прерађивачке индустрије, које поседују компаративне предности и које су оствариле добре резултате у периоду транзиције. Значајан аспект је и масовније инвестирање у креирање производа интензивних знањем и технологијом, који стварају већу додатну вредност и динамично повећавају конкурентност индустрије и извоза.

ЗАКЉУЧАК

И апсолутно и релативно, у последње две деценије транзиционог развоја Србије, индустрија је имала доминантно место у стварању додате вредности, креирању нове запослености, повећању и промени структуре извоза. Ово потврђује методолошка анализа, заснована компарацији временских серија података индустрије Србије и чланица ЕУ. Нажалост, према оствареним резултатима индустријског, али и привредног развоја, Србија значајно заостаје у односу на земље, чланице ЕУ, које се налазе у нашем непосредном окружењу. Савремене тенденције развоја су потврдиле познати став да у дугом року нема одрживог економског развоја без конкурентне и снажне индустријске базе.

Имајући то у виду, није тешко закључити да опоравак и динамичан раст и развој економије Србије није могуће обезбедити без снажне реиндустријализације, спровођења озбиљних структурних промена прерађивачке индустрије и повећања квалитета и обима производње. Упоредо са изменом структуре индустрије, кроз увођење технолошких иновација, дигитализације и имплементације концепта „Индустрија 4.0“, веома је важно радикално променити и структуру извоза, који треба да постане кључни по-

кретач укупног индустријског и привредног развоја Србије. Управо у овоме је одговор на истраживачко питање зашто је у Србији неопходно поново спровести интензивнију реиндустријализацију.

А то потврђују и искуства земаља ЕУ да примена дигитализованих, модерних и технолошки софистицираних, еколошки и енергетски ефикасних „Индустрија 4.0“, убрзава раст и повећава запошљавање високо квалификоване и обучене радне снаге. Земље које користе нове дигиталне технологије, стварају знатно виши ниво додате вредности и запослености. Због тога је у оквиру ЕУ превладао став да „Индустрија 4.0“ представља визију савременог процеса реиндустријализације, односно новог модела економског развоја ЕУ.

Кључни циљ интензивније реиндустријализације Србије мора бити раст конкурентности индустрије. Тиме би се обезбедило динамично повећање производње, запослености, извоза и животног стандарда. Изазови реиндустријализације су бројни и захтевају доста напора и улагања. Тежиште реалокације фактора раста неопходно је усмерити ка структурним променама у продуктивније области индустрије. То подразумева интензивније коришћење нових технологија, односно знатно већа улагања у истраживање и развој, као и њихов трансфер из иностранства, чиме би се повећео обим производње у областима средње-високог и високог технолошког нивоа.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Министарство финансија Републике Србије [МФРС]. 2018. Билтен јавних финансија, март 2018. Београд: Министарство финансија Републике Србије.
- Републички завод за статистику [РЗС]. 2021. „База података“. Републички завод за статистику. Последњи приступ: 30. јануар 2021. <https://data.stat.gov.rs/?caller=SDDDB>.
- Савић, Љубодраг. 2014. „Индустријализација – мит или стварност.“ У Могуће стратегије развоја Србије, ур. Часлав Оцић, 297–307. Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука.
- Chukalov, Konstantin. “Horizontal and vertical integration, as a requirement for cyber-physical systems in the context of industry 4.0.” *Industry 4.0* 2(4): 155-157.
- European Commission [EC]. 2021. “Eurostat Database.” *European Commission*. Последњи приступ: 11 март 2021. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

- Ketteni, Elena, Theofanis Mamuneasb, and Panos Pashardesc. 2017. "Factors affecting the productivity of European Economies." *Cyprus Economic Policy Review*, 11(2): 3–18.
- Mićić, Vladimir, i Savić Ljubodrag. 2019. „Razvojne performanse i konkurentnost industrije Republike Srbije.“ U *Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Srbije*, ur. Vlastimir Leković i Petar Veselinović, 31–52. Kragujevac: Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
- Mićić, Vladimir. 2017. „Sektorska struktura privrede Republike Srbije: Uloga sektora u ekonomskom razvoju.“ *Ekonomski horizonti* 19(1): 31–43. doi:10.5937/ekonhor1701031M
- Mićić, Vladimir. 2015. „Ponovna industrijalizacija i strukturne promene u funkciji ekonomskog razvoja Republike Srbije.“ *Ekonomski horizonti* 17(1): 15–31. doi:10.5937/ekonhor1501015M
- Mićić, Vladimir. 2014. „Deindustrijalizacija privrede grada i perspektive razvoja industrije Kragujevca“, U *Stanje i perspektive ekonomskog razvoja grada Kragujevca*, ur. Ljiljana Maksimović i Nenad Stanišić, 85–95. Kragujevac: Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
- Mićić, Vladimir. 2013. "Industrial policy in transition - Obsolete ideas or necessity in post-crisis terms." In *Conference Contemporary Issues in EBM 2012*, ed. Verica Babic, 279-288. Kragujevac: University of Kragujevac, Faculty of Economics.
- Mićić, Vladimir, i Aleksandar, Zeremski. 2011. „Deindustrijalizacija i reindustrijalizacija privrede Srbije.“ *Industrija*, 39(2): 51–68.
- Pack, Howard, and Larry E. Westphal. 1986. „Industrial strategy and technological change: theory versus reality.“ *Journal of development economics* 22(1): 87–128. doi: 10.1016/0304-3878(86)90053-2
- Savić, Ljubodrag, and Gorica Bošković. 2011. "The influence of the world economic crisis on the development of the Serbian industry." *Industrija*, 39(4): 87–106.
- Savić, Ljubodrag. 2017. *Ekonomika industrije*. Beograd: CID, Ekonomski fakultet Beograd.
- Savić, Ljubodrag, Gorica Bošković, and Vladimir Mićić. 2015. "Structural changes in manufacturing industry at division level: Serbia and new EU member states." *Industrija* 43(4): 25-45. doi: 10.5937/industrija43-8484
- Savić, Ljubodrag, Milan Ilić, i Vladimir Mićić. 2015. *Ekonomika industrije*. Kragujevac: Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
- Savić, Ljubodrag. 2014. „Nova strategija industrijalizacije kao osnova brzog oporavka Srbije.“ U *Deindustrijalizacija u Srbiji, Mogućnosti revitalizacije industrijskog sektora*, ur. Božo Drašković. 46–60. Beograd: Institut ekonomskih nauka.

- Savić, Ljubodrag. 2009. „Srpska industrijalizacija za dvadeset prvi vek.“ *Industrija* 37(1): 1–17.
- Savić, Ljubodrag. 2008. *Tranzicija srpske privrede: kriza razvoja industrije*. Beograd: Ekonomski fakultet Beograd.
- Stankovic, Mirjana, Gupta Rohit, and Ricardo Figueroa. 2017. “Industry 4.0 Opportunities behind the challenge.” Background Paper for UNIDO General Conference. Vol. 17. Vienna: Department of Trade, Investment and Innovation.
- Szirmai, Adam. 2012. “Industrialisation as an engine of growth in developing countries, 1950–2005.” *Structural Change and Economic Dynamics* 23(4): 406–420. doi: 10.1016/j.strueco.2011.01.005
- United Nations Industrial Development Organization [UNIDO]. “Statistics Data Porta“. 2020. Последњи приступ: 15. март 2021. <https://stat.unido.org/database/CIP%2020>
- United Nations Industrial Development Organization [UNIDO]. 2019. *Industrial Development Report 2020, Industrializing in the digital age*. Vienna: United Nations Industrial Development Organization.
- United Nations Industrial Development Organization [UNIDO]. 2013. *Competitive Industrial Performance Report 2012/2013, The Industrial Competitiveness of Nations Looking back, forging ahead*, Vienna: United Nations Industrial Development Organization.

Ljubodrag Savić
Faculty of Economics, Belgrade

Vladimir Mičić
Faculty of Economics, Kragujevac

THE ROLE OF INDUSTRY IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF SERBIA

Resume

Industry for more than seven decades has played a very important role in the economic development of Serbia. The development model and inefficient transition, especially privatization, led to early de-industrialization. The transition process in the Serbian industry did not create a competitive structure that could contribute to sustainable economic development. The subject of research in this paper is the role of industrialization in the economic development of Serbia. The aim of the research is to evaluate the development of industry, especially after 2000 and to point out the importance of more efficient implementation of re-industrialization for sustainable economic development, as a means of successful realization of numerous goals, at a time when the process of digitalization and rapid technological innovations in the industry are changing the socio-economic reality on a daily basis. Time series and comparative analysis were used in the research as the basic methodological approach. Given that during the Fourth Industrial Revolution and that "Industry 4.0" is the driver and bearer of competitiveness and sustainable economic development, the central research question is why in Serbia it is necessary to carry out more intensive re-industrialization. Research results indicate that re-industrialization should result in structural change and technologically innovative industries. In addition to industrial development, it would affect growth, employment, competitiveness and exports.

Keywords: industrialization, reindustrialization, structural change, "Industry 4.0", sustainable economic development

* ljubas@ekof.bg.ac.rs

** micicv@kg.ac.rs

* Овај рад је примљен 10. априла 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. маја 2021. године.

*Лука Алексић**
Правни факултет, Београд

МЕЂУНАРОДНО ПРАВО У ХАРТОВОЈ ПРАВНОЈ ТЕОРИЈИ - ЈЕДНОСТАВАН ПРАВНИ ПОРЕДАК ИЛИ СЛОЖЕН ПРАВНИ СИСТЕМ**

Сажетак

Проматрање правне природе међународног права, његовог важења, али и практичног утицаја које оно има, никад није престало да интригира правну теорију. Историјски гледано, међународно право је прешло дуг пут од његовог иницијалног сагледавања као какве међународне позитивне моралности, па све до савремених позитивистичких и природноправних теорија које овај појам дефинишу као децентрализовани правни систем који је по квалитету и функцији потпуно једнак са националним правним системима¹. У другој половини 20, а нарочито од почетка 21. века, међународно право доживљава наглу експанзију и развој. На то пре свега утиче установљаване различитих међудржавних међународних организација специјализованих за одређене области међународно-правног функционисања и успостављање сталних или *ad hoc* трибунала, као и све већа кодификацију међународних правних правила и проширивање области регулисања, како у приватној тако и у међудржавној сфери. Стога је примарни циљ

* luka.quadralux@gmail.com

** Овај рад представља измењену и допуњену верзију мастер рада Хартово поимање међународног права, одбрањеног на Правном факултету Универзитета у Београду 21. септембра 2020. године.

1 Појам национални правни системи се односи на правне системе развијених демократских држава (нпр. Немачке).

овог рада преглед и даље осветљавање правне природе међународног права, његовог садржаја, односно узрока његовог важења и примене кроз призму Хартове (*Herbert Hart*) правне теорије.

Кључне речи: међународно право, обавезност права, суверенитет, секундарна правила, правило признања, право и морал, правни систем

ХАРТОВ ПОГЛЕД НА МЕЂУНАРОДНО ПРАВО

Харт није желео да створи свеобухватну теорију међународног права и за њега дискусија о овом појму није заузимала примарно место (Hart 2013, 75). Међутим и поред тога, он не испушта прилику да се упусти у разматрање правне природе међународног права. Стога, он иницијално почиње тамо где је стао Остин (*John Austin*) (вид. Austin 1995, 112, 124, 175), сматрајући да је неопходно на самом почетку приступити решавању питања да ли је међународно право заиста право или оно ипак представља међународну моралност. Два главна аргумента којима се Харт бави, а које ћемо обрадити, јесу питање суверенитета држава, односно (не)могућности да државе буду обавезане правилима међународног права и улоге санкција у међународном поретку и проблем потенцијалног недостатка истих. Анализу међународног права ћемо наставити у Хартовом маниру, а у контексту питања да ли исто садржи све нужне елементе, карактеристичне за национални правни поредак. Уколико садржи, онда се може рећи да оно представља правни систем. У супротном, међународно право би било само прост скуп правних правила обавезе. Хартова техника расветљавања природе међународног права се овде заснива на повлачењу аналогија са другим граничним случајевима (нпр. примитивним правом) који поседују само неке карактеристике везане за централни појам права, оличен у националним правним системима (Јовановић 2019, 21). Коначно, како питање важења међународног права и његове нормативности јесу есенцијални за разумевање његове природе, не смемо пропустити да образложимо и прикажемо Хартов став који се односи на постојање основне норме. Наиме, он за разлику од Келзена (*Hans Kelsen*), инсистира да међународно право заправо уопште не поседује правило признања, које има исту функцију као Келзенова основна норма (*Grundnorm*), те да због тога правила међународног права не формирају систем, већ прост скуп правила (Hart 2013, 291).

Да ли је међународно право заиста право

Правна теорија међународног права је дуго била под утицајем Остинове императивне теорије (Payandeh 2010, 969). Према њој се међународно право не може посматрати као право, с обзиром да не произилази из наредби суверена, већ је успостављено на основу општег става које државе деле. Његова примена је заснована искључиво на претњи моралним санкцијама, а не на Остиновском „стављању у изглед наношења зла ономе ко прекрши правило“ (Austin 1995, 171). Због тога Остин говори о међународноправним правилима као прописима у неправом смислу, која имају само својство међународне моралности (175). Иако се термин међународно право користи већ 150 година, чињеница да не постоје међународно законодавство, судови са обавезном јурисдикцијом и централно организоване санкције, стварају код правних теоретичара сумњу према коришћењу речи „право“. Због тога је потребно размотрити два извора сумње у његов правни квалитет. Први је дубоко уврежен у концепт права које у основи представља наредбе подржане претњама и контраст који постоји у карактеру обавезности правила међународног права и националних правних система. Други извор сумње произилази из схватања према ком суверенитет онемогућава државе да буду субјекти правних обавеза (Hart 2013, 271).

Обавезност међународног права

Приликом разматрања питања обавезности правних правила и санкција за њихово непоштовање у међународноправним оквирима, као чест аргумент се користи тврдња да правила међународног права не могу бити описана као правна зато што нису подржана организованим санкцијама, које и кад постоје, нису редовно примењиване (Waldron 2013, 381). Због тога треба поћи од премисе да у међународном праву не постоје санкције, јер се чак ни овлашћења Савета безбедности Уједињених нација (UN Charter, поглавље VII), не могу сматрати централно организованим санкцијама, због могућности коришћења вета (Hart 2013, 273).

Прихватање става да међународно право није обавезујуће зато што не познаје организоване санкције би подразумевало прећутно прихватање става да право представља наредбе подржане претњама. Овакво становиште у потпуности искривљује улогу обавезе у (Хартовој) правној теорији. Наиме, императивна теорија се базира на ставу да се основ важења правног поретка састоји у томе да

већина у оквиру друштвене групе пружа навикнуту послушност наредбама суверена (појединца или групе), које су снабдеване претњом, док сам суверен не дугује послушност никоме (Postema 2011, 1). Проблем код ове поставке лежи у системском питању: да ли навикнута послушност може да оствари битну особину већине правних система оличене у континуитету ауторитета стварања права, који се огледа у фактичком преносу моћи стварања права са претходног на следећег законодавца (Hart 2013, 110).

По смрти таквог суверена неће постојати нико према коме постоји навикнута послушност, што би водило ка закључку да право нестаје са сувереном (Eleftheriadis 2013, 117). Тиме се у потпуности занемарује правна сукцесија суверена, односно континуитет правног система, типичан за модерне правне системе (117-118). Због тога треба увести нову идеју правила, која Харт дефинише као *social rules*², а која за разлику од навикнуте послушности имају и унутрашњи, а не само спољни аспект (претња). Унутрашњи аспект подразумева постојање мисаоног критичког става према одређеним матрицама понашања као општеприхваћеним стандардима. Стога навикнуту послушност треба заменити прихватањем одговарајућих правила, где је за обавезност правила потребно „само“ да субјекти права прихватају одређене матрице понашања као исправне, а да свако понашање које одступа од њега буде предмет њихове критике и неодобравања (чиме се установљава интерна тачка гледишта). У складу с тим можемо и увидети битну карактеристику међународних обавеза која се огледа у постојању интерне тачке гледишта код држава. Наиме, у међународној заједници постоји генерални притисак за поштовање правила међународног права. То имплицира постојање мисаоног критичког става који државе деле, а који се исказује кроз оцењивање понашања других држава и критику сваког одступања од правила која су утврђена као општеприхваћени стандарди понашања. Када државе занемаре правила међународног права, оне то не чине због недостатка обавезности. Напротив, оне улажу напор да прикрију чињенице на основу којих би се могло утврдити да су прекршиле правила међународног права, што несумњиво представља понашање које се може очекивати у случају постојања унутрашњег аспекта обавезе, односно постојања свести о обавезности правила (Waldron 2013, 382).

У оквиру овог питања треба размотрити и други аргумент,

2 „Хартов термин *social rule* се не може дословно превести на српски језик као друштвено правило, јер оно што на српском значи друштвено правило није адекватно значењу синтагме *social rule*. *Social rule* представља ону врсту „наших“ друштвених правила коју ми зовемо обичајима, конвенцијама и конвенционалним моралом. То су правила која немају институционално порекло“ (вид. Hart 2013, 391, фуснота 16).

који се базира на ставу да у оквиру националног правног система постоје одређена нужна правила, попут забране слободне употребе силе и правила о примени принуде у виду санкција. Харт овде прави разлику између међународног права са једне стране и националног права са друге стране. Наиме „међу појединцима који живе једни близу других, могућност за повређивање других лукавством или путем отвореног напада, је толико велика, а могућност да се побегне знатна, да су чисто природна средства одвраћања од чињења насиља међу појединцима крајње неадекватна“ (Hart 2013, 274). Са друге стране сукоб између држава је мање вероватан, зато што таква употреба силе по правилу мора бити јавна, те ће ретко кад иста остати проблем који искључиво постоји између агресора и нападнуте државе. Како су појединци релативно једнаки у снази и рањивости, према њима санкције могу бити успешно примењене, без претерано великог ризика. Међутим, оно што је добро за појединце, није нужно добро за државе, те како је међународно право толико различито од националног, код њега не постоји слична потреба за санкцијама, као ни слична могућност њихове поуздане и ефикасне употребе. Стога, због неједнакости између држава није сигурно да ће удружена снага оних држава које су на страни међународног права превладати оне снаге које су склоне агесији, те организација и коришћење санкција може створити велике ризике, док би претња применом истих била неефикасна у одвраћању од кршења правила (275).

Суверенитет као аутономија држава

Иако је неспорно да суверенитет представља један од основних принципа међународног права, без ког међународно право не би постојало, једна од најдуготрајнијих недоумица у вези са обавезујућим карактером међународног правног поретка лежи у немогућност прихватања тезе да суверене државе могу имати међународне обавезе. Стога, у овом случају треба размотрити два става. Први, екстремнији, према ком суверене државе ни на који начин не могу бити обавезане и други, према ком оне могу искључиво саме себе да ограниче обавезама. Први став представља схватање државе као неке врсте “супермена, која би у исто време била изван права али и извор истог за своје субјекте“ (Hart 2013, 276). Ипак, појам „држава“ не треба схватити као назив за неког појединца или ствар која је инхерентно изван права, с обзиром да државе очигледно улазе у међусобне односе путем међународних уговора и сматрају

се обавезане истим (Lesser 2014, 4). На томе се и заснива Хартов закључак да појам суверености заправо представља независност, односно аутономију, те да суверенитет држава, као основни темељ међународног права, постоји управо само у оквирима истог и у обиму у ком му његова правила то допуштају (Hart 2013, 278). У супротном би чињеница да се државе обавезују путем међународних уговора довела до закључка да оне тиме престају да буду суверене. Ово је свакако један од начина тумачења суверенитета али не претерано користан, имајући у виду да би у пракси дошло до ситуација које су у контрадикцији са овако екстремним ставом³. Последично би саме државе тежиле да не буду суверене или да свесно ограниче свој суверенитет, с обзиром да имају интерес закључивања међународних уговора и међусобног обавезивања (Lesser 2014, 4), што би довело у опасност основне принципе међународног права који произилазе из суверенитета држава, попут начела забране интервенције или територијалног интегритета држава.

Након тога, треба узети у обзир волунтаристичке теорије, односно теорије самоограничења, које покушавају да помире апсолутни суверенитет држава са постојањем обавезујућих правила међународног права, тврдећи да су све међународне обавезе самонаметнуте, попут оних које настају из обећања. За потребе побијања ових теорија користићемо Хартову троструку аргументацију.

Првенствено, ове теорије нису успеле да објасне на основу чега нам је познато да државе могу да буду искључиво обавезане на основу самонаметнутих обавеза. Чињеница да се обавезе у оквиру међународног права неретко заснивају на вољи држава, не значи ништа друго, до да је то само један од модуса њиховог настанка. Овакав став не искључује могућност да обавезе настају и обавезују државе мимо њихове воље. Један од таквих примера јесу *jus cogens* обавезе међународног права које настају без потребе за било каквом изричитом сагласношћу држава, а што је само по себи апсолутно неспојиво са ставовима волунтаристичке теорије⁴. С друге стране, чак је и за стварање обавезе путем самонаметања (нпр. путем једностране изјаве неке државе), неопходно претходно постојање обавезујућег правила које би прописивало нужне и довољне услове које ови акти морају да испуне, како би уопште производили правне обавезе (Hart 2013, 280). На основу овога се извлачи закључак да морају постојати

3 Свако прихватање обавеза од стране државе би значило да држава престаје да буде суверена, из чега логички следи да не постоје суверене државе, што би значило и крај међународног права.

4 За разлику од обичајног и уговорног међународног права, *jus cogens* норме се не могу дерогирати и обавезују све државе, без обзира на то да ли постоји њихова жеља, односно спремност да истима буду обавезане (вид. Dubois 2009, 1).

нека правила која су изнад правила која дефинишу обавезе, а која су обавезујућа за државе без обзира на њихову вољу, што је у супротности са волунтаристичким погледом на суверенитет, који захтева слободу од свих таквих правила. Трећи аргумент јесте заснован на две познате ситуације у којима се држава сматра обавезаном међународним правом мимо њене воље. Прва ситуација се односи на случај настанка нове државе (попут Израела 1948. године), која се без сваке сумње, по свом настанку сматра обавезаном правилима међународног обичајног права, попут оних која утврђују обавезујућу снагу међународних уговора⁵. Друга ситуација се односи на случај када нека држава стекне одређену територију коју раније није поседовала или прође кроз другу промену која доведе до тога да по први пут постане субјект одређених обавеза, без да је икада раније била (или могла да буде), односно, без икаквог давања сагласности или прихватања истих. Пример овакве ситуације постоји у случају државе која раније није имала излаз на море, а која у међувремену стекне поморску територију, што је довољно да иста постане обавезана свим међународним правилима која регулишу режим територијалних вода или отвореног мора (281-282).

Стога, суверенитет унутар правног поретка мора бити схваћен „као конструкција правила, а не само као услов за њихово постојање, што несумњиво важи и у међународном оквиру: суверенитет није нешто спољашње у односу на међународно право што ограничава његово функционисање, већ насупротив, представља творевину, односно артефакт међународног права“ (Waldron 2013, 381). За разлику од Остина који је тврдио да суверенитет ствара правила, Харт указује да правила дефинишу суверенитет.

Међународно право и морал

Иако Харт наглашава да међународно право по својој форми подсећа на једноставне форме друштвене структуре које поседују искључиво примарна правила, он уједно признаје да је садржина његових правила поприлично различита од оних у примитивном поретку. Такође, многи његови појмови, методе и технике, идентични су са онима које постоје у националним правним системима. Из тог разло-

5 Новонастале државе нису у могућности да бирају која правила међународног обичајног права желе да их обавезују. Оне су самим моментом настанка обавезане свим прихваћеним обичајно правним правилима. Чињеница да нису могле да уложе приговор на формирање ових правила никако не утиче на њихову обавезаност истим (вид. Baker 2010, 177).

га он не одустаје од тврдње да међународно право није морални, већ правни поредак, што ћемо образложити кроз три главна аргумента.

Међународно право се првенствено разликује од моралности по структури. Наиме, оцена понашања држава у смислу моралности јесте видљиво различита од формулације захтева, потраживања али и признавања права и обавеза на основу правила међународног права. Управо зато, оно што „доминира у аргументима које државе упућују једна другој поводом спорних ситуација у оквиру међународног права, јесте позивање на прецеденте, међународне уговоре и текстове академских и других правника, док често уопште нема спомена о томе да ли је нешто морално исправно или не“ (Hart 2013, 283). Државе се често и не позивају на разлоге правде или људске добробити (Lesser 2014, 10). Други разлог разликовања јесте заснован на чињеници да су правила међународног права, попут оних у националном праву, често крајње морално индиферентна. Наиме, неко правило може постојати само зато што је то прикладно или нужно за потребе решавања неког практичног проблема, а не зато што оно носи одређени морални значај. Моралност логички не може садржати правила која, они који их поштују, не сматрају пожељнијим од њихових алтернатива, док право може и садржи баш таква правила⁶. Управо зато од националног права, а не од морала, очекујемо да утврди колико је сведока потребно да би тестамент био валидан. Исто тако од међународног права очекујемо да нам да одговор на питања колико ратни брод може остати у неутралној луци. Све ове ствари је нужно и пожељно регулисати правним правилима. Иако нису сва правила међународног права овако формална, арбитрерна или морално неутрална, дистинкција и лежи у чињеници да она, за разлику од моралних, могу бити оваквог типа. Због тога су формализам и легализам карактеристичне особине међународног права које се истовремено не могу повезати са карактеристикама моралности. Као трећи разлог, наглашавамо да разлика у карактеру између међународног права и моралности има и други аспект, који се тиче променљивости. Наиме, законодавство не може увести ново правило и дати му статус моралног правила својом произвољном одлуком⁷. Поред тога, моралност не само што не поседује легислативу, већ је сама идеја промене морала путем људских легислативних одлука супротна њеној самој идеји. За

6 Они који аутомобиле возе десном страном улице нису ни на који начин (морално) бољи од оних који то у Уједињеном Краљевству чине са леве стране.

7 Важећа морална правила које друштво прихвата не могу тек тако бити промењена произвољном одлуком или законодавним актом. На пример, иако је расна дискриминација забрањена шездесетих година 20. века у Уједињеном Краљевству, то нажалост не значи да је њу друштво од тада сматрало морално погрешном (вид. Lesser 2014, 11).

разлику од правила моралности, правила међународног права су предмет намерне и свесне промене, пре свега кроз међународне уговоре (Payandeh 2010, 976).

Можемо се надовезати на Хартове закључке и констатовати да поред формалних разлика између права и моралности, такође постоје и додатне разлике у садржају, које се огледају у чињеници да није све што је дозвољено међународним правом истовремено морално исправно. Такође, није ни све што људи сматрају морално исправним уједно и дозвољено са аспекта међународног права (Lesser 2014, 12). Као примере за ова два става можемо узети случајеве Фелдмаршала Фон Леба (*Field Marshal von Leeb*), где је неморалан акт био у складу са међународним правом и Адмирала Деница (*Admiral Doenitz*), где је морално оправдан акт био у супротности са међународним правом (вид. Walzer 2006, 166-167).

Конечно, поставља се и питање да ли поштовање правила међународног права мора почивати на убеђењу држава да постоји морална обавеза за таквим поступањем. Иако такво убеђење може постојати, тешко је разумети зашто оно мора постојати као услов за постојање правила међународног права. Наиме, кроз „праксу држава се види да се одређена правила регуларно поштују чак и по цену одређених жртви; захтеви су формулисани позивањем на оваква правила“ (Hart 2013, 286). Наведено само доказује да су правила међународног права обавезујућа али свакако не говори о разлозима или побудама из којих државе поштују иста⁸. Морална обавеза поштовања међународног права може бити само један њих, али свакако не постоји оправдан разлог зашто би постојање моралне обавезе морало бити сматрано карактеристиком међународног права (Payandeh 2010, 976).

Међународно право - једноставан правни поредак

Харт приликом разматрања природе међународног права полази од карактеристика типичних за националне правне системе, које истовремено узима за генералне карактеристике права као социјалног феномена (Payandeh 2010, 980).

Потребна су два услова за постојање правног система. Први се огледа у постојању правила понашања која су правно важећа према врховном критеријуму важења самог система и која морају бити генерално поштована (примарна правила). Други услов се огледа

⁸ Поштовање права може бити мотивисано постојањем осећаја моралне обавезе али постојањем прорачунатог дугорочног интереса или жеље за поштовањем одређене традиције (Hart 2013, 287).

у постојању правила признања које одређује критеријум правног важења, правила промене и правила пресуђивања, која морају бити ефективно прихваћена као заједнички јавни стандард официјелног понашања од стране званичника (секундарна правила) (Hart 2013, 175). Како правило признања предвиђа критеријум важења права одређивањем радњи које стварају право, тако основна садржина правног система не лежи на моралним оправдањима или логичким претпоставкама, већ на обичајном друштвеном правилу, као продукту комплексне праксе судова, службеника и приватних лица (166). Разлика између примарних и секундарних правила јесте у томе што примарна успостављају обавезе, док секундарна успостављају овлашћења, било јавна или приватна⁹.

Друштва могу функционисати и само на основу примарних правила али ће патити од три проблема: неодређености правила, која се огледа у несигурност поводом тога шта су важећа правна правила и који је њихов опсег; правила ће бити статична с обзиром да неће бити начина да се иста свесно елиминишу, односно промене или да се донесу нова; и друштвени притисак на основу ког су правила одржавана ће бити неефикасан зато што неће постојати орган/званичник који би на коначан начин решавао спорове око кршења примарних правила (Hart 2013, 151-153). Ова три недостатка (неодређеност, статичност и неефикасност) могу бити решена увођењем секундарних правила, услед чега би: правило признања отклонило неодређеност правила тако што би утврдило правило за дефинитивно утврђивање примарних правила која установљавају обавезе (154-155); правило промене би решило проблем статичне карактеристике примарних правила овлашћивањем појединца или органа да доносе нова или мењају, односно елиминишу постојећа (155-156); а правило пресуђивања би решило проблем неефикасности друштвеног притиска, тако што би овластило појединце да на ауторитативан и коначан начин утврђују да ли је у конкретном случају примарно правило прекршено (156-157).

Правило признања је најзначајнији критеријум правног важења и без њега би недостајало јединство које је неопходно да скуп правних правила формира правни систем. Сва правила признања правног система (пошто их може бити више) се свode у једно врховно правило признања, које је пре свега друштвено правило, на

9 „Примарна или основна правила захтевају од људи да нешто чине или да се уздрже од чињења, желели то они или не, док су секундарна правила у том смислу паразитска, с обзиром да почивају и зависе од примарних правила, јер предвиђају да људи могу, чинећи или говорећи одређене ствари, да створе нова примарна правила, да укину или промене постојећа или да на различите начине утичу на њихову примену или одреде њихов домашај“ (Hart 2013, 140-141).

основу ког се идентификује документ (попут устава) или пракса (попут сукцесије у монархији)¹⁰, као извор важења свих правних правила у систему. Иако оно пружа критеријум правног важења за сва правила, не постоји правило које предвиђа критеријум његовог важења, те стога оно не може бити важеће или неважеће, већ само прихваћено као стандард на основу ког се утврђује важење других правила, односно као производ друштвене чињенице.

Међутим, за само постојање правила признања је неопходно да исто произилази из заједничке друштвене праксе службеника који право примењују. Они морају да имају унутрашње осећање прихватања обавезе његовог поштовања, које се разликује од класичне послушности под претњом (Hart 2013, 175). Они треба да сагледавају ова правила као заједничке стандарде званичног понашања и критички оцењују сопствене као и туђе девијације од истих као пропусте, односно грешке (175-176). Управо од прихватања ових стандарда зависи јединство и континуитет правног система (176).

У том смислу, друштвени системи које одликује постојање јединства примарних и секундарних правила представљају модерне правне системе, који стоје насупрот оних примитивних. Имајући то у виду, Харт закључује да непостојање институција попут међународног законодавства, судова са обавезном јурисдикцијом и централно организованих санкција, значи да правила међународног права подсећају на једноставну, примитивну форму друштвене структуре (Hart 2013, 270). За потребе објашњења оваквог закључка у наставку ћемо приказати Хартову аргументацију која указује да ове три функције: законодавна, судска, и функција организоване примене санкција; нису остварене у међународном праву, те да исто не поседује секундарна правила промене и пресуђивања.

Законодавство, судство и организоване санкције

Један од аргумената да међународно право поседује легислативу се базира на тврдњи да рат, који се заврши мировним споразумом, а којим побеђена страна предаје део своје територије или преузима обавезе, заправо представља законодавни акт. Међутим, прављење једне такве аналогije тешко да би помогло да се међуна-

10 Као пример правила признања Харт узима правило у Великој Британији, да је све што краљица прогласи у парламенту право („*whatever the Queen in Parliament enacts is law*“) (Hart 2013, 161, 174, 206).

родно право изједначи са националним. Разлог лежи у томе што је једна од карактеристичних разлика између националног и међународног права управо у чињеници да прво, за разлику од другог, не препознаје важење уговора изнуђених насиљем, односно закључених под принудом (Hart 2013, 287).

Поред тога, секундарна правила међународног права која регулишу закључивање уговора између држава¹¹ мењају само обавезе за државе потписнице, што управо одговара правилима једноставних поредака, на основу којих је могуће мењати појединачне обавезе, али којима се не утврђују процеси намерне промене општих правила (Lefkowitz 2017, 11). Зато и сам Харт указује да би међународно право поседовало секундарна правила промене којима се установљава законодавство, уколико би правило да мултилатерални уговори обавезују и државе које нису потписнице постало генерално прихваћено (Hart 2013, 291). Тиме би се створила могућност вршења свесних и намерних промена општих правила. То би уједно створило и могућност разликовања између оних који управљају (званичника, органа) и оних који се повинују (субјеката права). Међународни поредак би се на тај начин преобразио у вертикално организован поредак, који је супротан његовом тренутно опште-прихваћеном схватању као хоризонталног поретка.

Следећа аналогија на коју ћемо се осврнути јесте тврдња да постоји сличност између судова са обавезном јурисдикцијом, какве познаје национални правни систем и судова у оквиру међународног права, попут Међународног суда правде (МСП). Чињеница да су готово све одлуке МСП-а најчешће биле уредно спроведене од стране страна у спору, ни на који начин не може уклонити значај једне друге чињенице, а то је да за разлику од националних судова, ниједна држава не може бити изведена пред овај суд без своје претходне сагласности (Hart 2013, 287-288). Неки теоретичари сматрају да постојање судова са обавезујућом јурисдикцијом није нужно, позивајући се на то да правило пресуђивања не указује да институција која обавља функцију пресуђивања мора имати обавезну јурисдикцију (вид. Waldron 2013, 387). Међутим, тиме се занемарује једна од битних особина Хартовог правног система. Постојање судова са обавезном јурисдикцијом је нужно зато што право садржи општа примарна правила чије је поштовање обавезно. Да би ова правила била ефикасна, неопходно је да свака њихова повреда буде утврђена на коначан и ауторитативан начин од стране овлашћених званичника (Pavel 2018, 322). Иако су општа правила

11 Пре свега правила обухваћена и прописана у оквиру Бечке конвенције о уговорном праву (Vienna Convention).

пресуђивања генерално прихваћена од стране службеника међународних судова, трибунала и арбитража у виду принципа и максима које су широко коришћене за интерпретацију међународног права, то не може скрајнути чињеницу да је непостојање судова са обавезном јурисдикцијом особина међународног права и дан данас¹².

На сличан начин можемо разматрати и питање употребе силе у националном и међународном праву. Употреба силе је у првом уређена правом и примењивана у виду санкција, на централизован начин од стране надлежних органа¹³, док у другом важи принцип децентрализованих санкција, које се испољавају у виду прибегавања рату или примени насилне одмазде од стране оне државе (или групе држава) која тврди да су њена права повређена. Иако међународно право поседује секундарна правила која прецизирају или макар ограничавају казне за кршење правила, што може имати неког утицаја на „умањење тињајуће жеље за осветом која може бити последица коришћења самопомоћи“ (Hart 2013, 153, 157), проблем и лежи у томе што наведена жеља примарно настаје због тога што не постоји званичан монопол над санкцијама, те се међународно право ослања готово у потпуности на неку врсту самопомоћи. Чињеница да све државе уживају право да захтевају примену или извршење ограниченог броја међународноправних правила, као и да су последњих деценија децентрализовани механизми принуде међународног права доживели експанзију и развој¹⁴, представља недовољан аргумент. Разлог је у томе што и то потпада под Хартов опис примитивног права код ког је примена санкција остављена појединцима који су погођени повредом или групи као целини, а не званичном субјекту опште надлежности, који би био одвојен од непосредних учесника у поретку.

Иако на први поглед одредбе Повеље УН које предвиђају механизме за обезбеђивање извршења међународних обавеза (UN Charter, поглавље VII), могу довести до закључка да се Савет безбедности УН може потенцијално сматрати органом који би вршио централизовану примену санкција, такав закључак би

12 Успостављање Међународног кривичног суда је нешто најближе стварању суда са обавезном јурисдикцијом, али смањени капацитет гоњења грађана и званичника држава које нису чланице и каприциозност механизма вета у оквиру Савета безбедности, чини да се за њега и даље не може рећи да ужива универзалну обавезну јурисдикцију (вид. Pavel 2018, 322).

13 Централизација санкција се и огледа у преношењу овлашћења њихове примене са повређене стране, на независан, посебан орган, који обезбеђује њихову примену уз помоћ монопола физичке (државне) принуде.

14 Међународно право се ослања различите инструменте примене правила, који се могу поделити у четири посебне групе принуде. Кроз спољашњу и нефизичку принуду, интерну и физичку принуду, спољашњу и физичку принуду и интерну и нефизичку принуду (вид. Jovanović 2019, 186,187).

био погрешан из два разлога. Први лежи у чињеници да су његова овлашћења везана за Повељу УН, а да постоји још толико тога што чини међународно право мимо саме Повеље (Pavel 2018, 323). Други разлог се проналази у изразитој неефикасности овог механизма, с обзиром да рад Савета безбедности УН неретко може бити паралисан ветом (Hart 2013, 288), у прилог чему иде чињеница да је исто у периоду од 1990. године до 1. марта 20201. године коришћено чак 45 пута¹⁵.

Правило признања и критика Келзена

У овом делу ћемо се окренути ка питању да ли међународно право садржи правило признања, као и да ли је оно уопште неопходно за један правни поредак и обавезност његових норми. Харт, за разлику од Келзена, експлицитно одбацује тврдњу да сваки правни поредак мора имати основну норму, која је основ валидности свих правила у поретку¹⁶. Он стога констатује да се међународно право састоји само од скупа примарних правила која установљавају обавезе, а која нису уједињена под правилом признања (Hart 2013, 288) и одбацује потенцијалне кандидате међу којима се наводе принцип *pacta sunt servanda* – уговора се ваља придржавати¹⁷ и правило које је предложио Келзен да „државе треба да се понашају онако како се уобичајено понашају“ (Kelsen 1945, 369-370).

Примарно питање јесте да ли је постојање оваквог правила нужно. Наиме, како примитивни правни пореци показују, обавезујуће правне норме (примарна правила) могу постојати чак и у случају недостатка секундарних правила и институција које би исте примењивале (Hart 2013, 151). Све што је потребно да ова правила буду обавезујућа, без обзира на наведени недостатак, јесте да је одређени регуларни образац понашања схваћен као обавезујући, са интерне тачке гледишта, од стране релевантних учесника у том поретку (Giudice 2013, 160). Стога је погрешно сматрати да је правило признања уопште неопходан услов за постојање правила која установљавају обавезе. То не само да није нужност, већ представља луксуз који поседују само развијени друштвени системи, чији чланови не прихватају посебна правила једно по једно, већ унапред прихватају опште скупове правила, означене као важеће

15 Доступно на: https://research.un.org/en/docs/sc/quick/veto_.

16 Келзенова основна норма има сличну функцију као и Хартово правило признања.

17 Овај принцип је напуштен од стране већине правних теоретичара, с обзиром да је неспојив са чињеницом да не произилазе све обавезе међународног права из међународних уговора, колико год широко тумачили овај појам (Hart 2013, 289).

на основу генералног критеријума правног важења који пружа секундарно правило признања (Hart 2013, 290). Стога, постоји јасна дистинкција између примитивних друштвених поредака (у које Харт убраја и међународно право) и сложених система који садрже правило признања. Код ових првих морамо сачекати како бисмо утврдили да ли ће одређено правило бити прихваћено или не. Код других можемо рећи и пре него што је одређено правило настало, да ће исто бити важеће уколико је у складу са условима које предвиђа правило признања (291).

Харт на уму има две особине правила признања: епистемолошку и онтолошку. Епистемолошки гледано, правило признања решава сумњу у важење различитих правила тако што пружа средство за сазнање онога што чини право у одређеном поретку, односно дефинише изворе права у друштву и одређује хијерархију истих за потребе решавања њихових потенцијалних конфликта. Уколико имамо на уму само ову особину правила признања, Келзенова идеја о основној норми међународног права или члан 38(1) статута МСП-а (Statute of ICJ, чл. 38(1)) који декларативно прописује листу опште признатих извора међународног права, би могли бити схваћени као правило признања. Међутим, треба указати и на другу, онтолошку функцију, коју правило признања има у Хартовом схватању правног система. У овом смислу правило признања треба разумети као претходни опис услова на основу којих се може унапред утврдити да ли ће нека правила постати правна правила одређеног система¹⁸. Због тога он Келзенову идеју сматра пуким понављањем просте чињенице да конкретно друштво (било да га чине индивидуе или државе) увиђа одређене стандарде понашања као обавезујућа правила. Наведено представља једноставно и неупотребљиво понављање чињенице да је одређени скуп правила прихваћен од стране држава као обавезујући. Исто тако и наведени члан статута МСП-а само декларативно указује на изворе права, без прописивања претходних услова на основу којих бисмо на сигуран начин могли да закључимо да ли ће неко правило постати општеважеће правило поретка. Управо због те немогућности да унапред са сигурношћу препознамо да ће одређена правила постати правна правила међународног поретка зато што испуњавају претходно прописане услове, представља разлог за закључак да оно не поседује теоретски корисно правило признања, због чега му и недостаје нужна систематичност да би се назвало правним системом.

18 Попут констатације да је (ће бити) право све што буде усвојено у Народној скупштини Републике Србије у процедури за усвајање закона, а потом је проглашено указом председника (Устав Републике Србије 2006, чл. 99,112).

ЗАКЉУЧАК

Хартова теорија међународног права је била предмет бројних критика у претходном периоду (вид. Beckett (2008), Capps (2014), Tamanaha (2015)). И поред тога, она је допринела да се правна теорија још више интересује за откривање правне природе међународног права и разумевање механизма које оно поседује за решавање јако битних проблема са којима се суочавају правни пореци.

Тако Харт, једном и за свагда, одбацује тврдње својих претходника да међународно право није позитивно право. У том процесу, он указује на три изузетно битне особине међународног права. Прва се огледа у приказивању реалне разлике која постоји између субјеката права у националном праву и међународном праву (разлика у снази између држава може бити велика, док су људи приближно исте снаге). Уважавањем ове реалности, Харт показује да важење правног поретка не зависи нужно од постојања и примене централно организованих санкција, те да у одређеним случајевима, попут међународног права, оне нису нужне за ефикасност правних правила, већ могу потенцијално имати и негативне ефекте¹⁹. Нормативност међународног права стога не лежи у санкцијама и принуди, већ у свести држава да постоје правила међународног права и њиховом поштовању истих. Друга особина међународног права на коју указује се огледа у томе да његово важење није и не сме бити препуштено на милост и немилост појму суверенитета држава. На тај начин Харт даје нову вредност међународном праву, у виду опште обавезности у односу на све његове субјекте, чиме појам суверенитета постаје нешто што је дефинисано међународним правом, а не изван њега. Трећа важна особина, јесте указивање на постојање правила међународног права која су у потпуности морално неутрална али и чињеницу да правила међународног права, за разлику од морала или традиције, често настају свесним легислативним активностима држава (попут закључивања мултилатералних међународних уговора). Тиме Харт дефинитивно утврђује да се међународно право не представља пуку моралност, већ да се са разлогом зове право.

Уколико успемо да продремо дубље кроз Хартово лаконско сагледавање међународног права и ставимо по страни његов закључак да је међународно право прост правни поредак, увидећемо да значај

¹⁹ Примена санкција на међународном нивоу по правилу подразумева да ће бити далеко већи број лица која трпе последице истих, те самим тим њихова злоупотреба или погрешна примена производи далеко више штете од појединачних санкција примењиваних у оквиру националног права.

његове тезе није искључиво симболичне или подстицајне природе, већ да је она довела до стварања нове парадигме у начину гледања на појам међународног права. Он нам пружа модел, односно алатке, помоћу којих можемо продубити наше разумевање природе међународног права, пре свега кроз утврђивање различитих функција које остварују његови органи и правни институти, а помоћу којих оно решава проблеме који иначе у мањем или већем обиму, прате све нормативне поретке (попут неодређености, статичности и неефикасности правила). Овај модел нам указује и на значај који систематичност правних поредака има на њихово функционисање и креирање ефикасног друштвеног поретка, али нам и омогућава да видимо на које све начине међународно право остварује одређену дозу систематичности, упркос његовим специфичним особинама, оличеним у фрагментацији његових правила. Коначно, Хартова теза остварује и још једну значајну функцију, која се огледа у могућности праћења правца развоја међународног права, било кроз његову даљу централизацију или децентрализацију.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Устав Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 98/06.
- Austin, John. 1995. "The Province of Jurisprudence Determined", In *Cambridge Texts in the History of Political Thought*, Ed. Wilfrid E. Rumble, Cambridge: Cambridge University Press.
- Baker, Roozbeh. 2010. "Customary International Law in the 21st Century: Old Challenges and New Debates", *European Journal of International Law* 21 (1): 173 – 204.
- Beckett, Jason A. 2008. "The Hartian Tradition in International Law", *The Journal Jurisprudence* 51 (1): 151–83.
- Capps, Patrick. 2014. "International Legal Positivism and Modern Natural Law" In *International Legal Positivism in a Post-Modern World*, Eds. Jorg Kammerhofer and Jean D'Aspremont, Cambridge: Cambridge University Press, 213-241.
- Dubois, Dan. 2009. "The Authority of Peremptory Norms in International Law: State Consent or Natural Law?", *Nordic Journal of International Law* 78 (2): 133-175.
- Eleftheriadis, Pavlos. 2013. "Hart on Sovereignty" In *Reading HLA Hart's The Concept of Law*, Eds. Luis Duarte D'Almeida, James

- Edwards, & Andrea Dolcetti, Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 113-149.
- Giudice, Michael. 2013. "Hart and Kelsen on International Law", In *Oxford Studies in Philosophy of Law*, Eds. Leslie Green and Brian Leiter, Oxford: Oxford University Press.
- Hart, Herbert. 2013. *Pojam prava*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Službeni glasnik.
- Jovanović, Miodrag. 2019. *The Nature of International Law*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kelsen, Hans. 1945. *General Theory of Law and State*, trans. Anders Wedberg, Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Kelsen, Hans. 1967. *Pure Theory of Law*, Berkeley: University of California Press.
- Lefkowitz, David. 2017. "What makes a social order primitive? In defense of Hart's take on International Law", *Legal Theory* 23 (4): 258-282.
- Lesser, Anthony. 2014. "H.L.A. Hart on International Law", *Kritikos* 11 (2), <https://intertheory.org/HartandInternationalLaw-AHLesser.htm>, 10/04/2021.
- Pavel, Carmen. 2018. "Is International Law a Hartian Legal System?" *Ratio Juris* (31) 3: 307-325.
- Payandeh, Mehrdad. 2010. "The Concept of International Law in the Jurisprudence of H.L.A. Hart", *European Journal of International Law*, (21) 4: 967-995.
- Postema, Gerald. 2011. "Analytic Jurisprudence Established" In *Legal Philosophy in the Twentieth Century: The Common Law World*, Eds. Gerald. J. Postema & Enrico Pattaro, Cham: Springer.
- Tamanaha, Brian. 2015. "What Is Law?", *Washington University in St. Louis Legal Studies Research Paper No. 15-01-01*.
- United Nations, Charter of the United Nations [UN Charter], 24 October 1945, 1 UNTS XVI.
- United Nations, Statute of the International Court of Justice [Statute of ICJ], 18 April 1946, *USTS* 993.
- Vienna Convention on the Law of Treaties [Vienna Convention], 1969, 1155 UNTS 331
- Waldron, Jeremy. 2013. "International Law: 'A Relatively Small and Unimportant' Part of Jurisprudence?" In *Reading HLA Hart's The Concept of Law*, Eds. Luis Duarte D'Almeida, James Edwards & Andrea Dolcetti, Oxford and Portland: Hart Publishing, 378-404.
- Walzer, Michael. 2006. *Just and Unjust Wars*, New York: Basic Books.

Luka Aleksić*
Faculty of Law, Belgrade

INTERNATIONAL LAW IN HART'S LEGAL THEORY – PRIMITIVE LEGAL ORDER OR COMPLEX LEGAL SYSTEM**

Resume

The author of this paper chooses the theme of international law in Hart's legal theory with the aim to explain and further clarify the nature and elements of international law through the lens of the descriptive legal theory developed by one of the most important legal scholars of the twentieth century, Herbert L.A. Hart. After the introduction, at the very start, the paper addresses the question of whether international law can be regarded as a proper law, or it should be deemed as some kind of international morality, which arises from two long-lasting doubts. The first one that the norms of international law are not obligatory *per se* because they are not backed by organized sanctions, and the second regarding national sovereignty, which would disable any potential mandatory norms from applying to the particular country. The question at hand is assessed by Hart's descriptive jurisprudential approach, which is based on the notion that obligatory aspect of legal norms does not emerge from the existence of organized sanctions, but that acceptance of such norms by subjects of the system establishes their binding force. Moreover, the paper, by providing clear logical reasons and empirical examples, denounces the theories of absolute sovereignty, as well as the voluntarist theories. Contrary to these theoretical postulates, sovereignty should be understood as nothing more than the autonomy of states, thus as construction of rules and not solely a precondition for their existence. Therefore the sovereignty is not something outside of international law, but it is itself an artifact of international law. In the same technique, the paper indicates the basic differences between international law and international morality. The first difference is in structure since the countries are predominantly using legal arguments in disputes between each other, by invoking legal precedents, international agreements, and writings of jurists, and mostly disregard the notions of justice or other moral concepts. The second one consists of the fact that legal rules, and consequently rules of international law, can and are often morally indifferent, which cannot be said for rules of morality.

The third and final difference arises from the fact that rules of international law are usually the product of legislative techniques (e.g. international agreements), a characteristic incompatible with moral rules. After the decisive conclusion regarding the legal aspects of international law, the paper subsequently addresses the question of whether it can be considered as the developed legal system, similar to national legal systems, or if it is still simple legal order. Here, the main subject of Hart's legal theory is observed, regarding the main elements of which law should consist in order to be considered a legal system, i.e. to neutralize defects of primitive law. Those defects are envisaged as the uncertainty of rules (inability to determine which rules are rules of the legal order), the immutability of rules (inability to change and adopt new rules), and unenforceability of rules (since there would be no official agency to apply them). In national legal systems, these defects are mitigated by the development of secondary rules, which would provide criteria for determination of existing rules, ability to change rules, and official agency which would adjudicate on violation of rules. Therefore, the last part of the paper is presenting a profound analysis on whether each one of these secondary rules is present in the current form of international law, by providing direct empirical and theoretical examples thereof. Therefore, even though international law went through many different changes throughout the years from the time Hart proclaimed his view, this paper concludes that international law still lacks fully developed secondary rules, making it rather a legal system in development, and not a fully developed legal system, like those of developed countries. Nevertheless, the underlying goal of this paper was to essentially indicate that Hart's view on international law can be fruitfully used in years to come as a theoretical model or set of tools by which we can deepen our knowledge regarding international law, concerning its main elements, bodies and legal institutes, as well as to enable researches to follow the development of international law, either through its further centralization or decentralization.

Keywords: international law, descriptive legal theory, legal system, sovereignty, law and morality, primitive order

* luka.quadrallux@gmail.com

** This paper represents an amended version of the master thesis Hart's Understanding of International Law defended at the Faculty of Law, University of Belgrade on September 21, 2020.

* Овај рад је примљен 19. априла 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. маја 2021. године.

СРБИЈА И ЕВРОПСКА УНИЈА

183

Слободан Петровић, Зоранчо Василков
ПРИСТУПАЊЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ ЕВРОПСКОЈ
УНИЈИ – ПРОЦЕС БЕЗ КРАЈА

199

Ивана Љутић
ПЕРСПЕКТИВЕ КРЕДИБИЛНОГ ПРОШИРЕЊА
ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ НА ЗАПАДНИ БАЛКАН:
ПОЈАЧАНО АНГАЖОВАЊЕ ЕУ У СФЕРИ
РЕГУЛАТИВЕ И ПРАКСЕ СУЗБИЈАЊА ПРАЋА
НОВЦА

Слободан Петровић*

*Факултет друштвених наука Београд,
Универзитет Привредна академија Нови Сад*

Зоранчо Василков**

Пословни и правни факултет, Универзитет МБ Београд

ПРИСТУПАЊЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ – ПРОЦЕС БЕЗ КРАЈА

Сажетак

Пристапање Републике Србије Европској унији је процес који више од 18 година у континуитету окупира интересовање академске заједнице, институција, невладиног сектора и самих грађана. Европска будућност Србије и Западног Балкана је прокламована од стране Европског савета на самиту у Солуну 2003. године. Овај период праћен је различитим процедуралним фазама приближавања и сарадње, у чијој основи се налазе економски и политички интереси обеју страна за економско повезивање, јачање односно пристапање јединственом тржишту, раст животног стандарда грађана, владавину права, јачање институција, поштовање заједничких европских вредности и демократски развој друштва. Домаћа и страна литература која третира европске интеграције, документа и извештаји институција и медијски наступи представника обеју страна понекад указују на дијаметрално супротне ставове, као да се ради о два потпуна паралелна процеса оптерећена различитим виђењима и вредновањима, препуних недовољном искреношћу и недостатком поверења у остваривању циљева интегративних процеса. Овим радом се аналитички и критички приступа истраживању процеса приближавања и приступања Републике Србије Европској унији и указује на

* slobpetrovic@yahoo.de

** vasilkovzoranco@yahoo.com

међусобне противречности, недостатке, неконзистентности и неизвесности које се јављају у јавности и код грађана Републике Србије. Стратегија за проширење ЕУ на Западни Балкан из 2018. године и нова методологија приступања су примери *par excellence* за увид у непрекидни процес измена, недоследности и неповерења. Намера аутора је да употребом историјског, упоредног и телеолошког метода истраживања, уз анализу претходних проширења Уније и политичких процеса, укажу на нелогичности, zasiћеност и растуће неповерење грађана Републике Србије у процес приступања. Из перспективе грађана Републике Србије чини се да ЕУ, као стратешки приоритет у ког су највише веровали последњих 20 година, треба полако да препусти своје место другим облицима геополитичког повезивања.

Кључне речи: процес приступања, преговори, проширење ЕУ, политичка воља, критеријуми за чланство, поверење грађана.

УВОД

Настанак и развој Европске уније (у даљем тексту: ЕУ), економски развој њених држава чланица, политичка сарадња, друштвене вредности и стандарди на којима је она успостављена део су интересовања економиста, академске заједнице и грађана Републике Србије још од 90-тих година прошлог века. ЕУ настала је као политичка надоградња постојеће економске интеграције држава чланица Европске економске заједнице након пада Берлинског зида. Уговором о ЕУ из Мастрихта (потписан 1991. године, ступио на снагу 1993. године) створен је нови политички ентитет на већ постојећу успешну економску интеграцију 12 држава европског континента, уз истовремено успостављање оквира за њено проширење и пријем нових држава из источне Европе (Зечевић 2020, 354). Жеља за улазак у интегративне процесе на европском континенту у оквиру заједнице националних држава, са елементима наднационалности, постаје политички приоритет Републике Србије почетком 21. века, унутар тада још увек федералне државе са Републиком Црном Гором. Сам почетак европских интеграција био је праћен ентузијазмом и веровањем у економски развој, заједничке вредности, поштовање људских права, изградњу демократских институција и помоћи коју Унија пружа државама кандидатима на путу евроинтеграција и пријема у члан-

ство. Подршка државама Западног Балкана и истицање њихове европске перспективе на састанку (самиту) Европског савета у Солуну 2003. године, означили су пут приближавања, унапређења, економске и политичке сарадње у оквиру процеса стабилизације и придруживања, од успостављања Европског партнерства и потписивања Споразума о стабилизацији и придруживања до отварања преговора за приступање Републике Србије ЕУ.

Приближавање и приступање Републике Србије ЕУ је процес у који су грађани имали највише поверења од 2000. године. Огромна подршка грађана европским интеграцијама била је евидентна у изборним процесима. Ниједна политичка опција није могла да рачуна на победу на изборима без постављања приступања ЕУ као стратешког циља. То је била одлучујућа политичка тема за добијање подршке грађана Републике Србије на изборима. Да ли ће ова тема и даље бити високо на листи приоритета грађана и политичке елите? Зашто се у последње три године осећа разочарење и појављује растуће неповерење у процес приступања? Колико је још времена потребно да Србија постане пуноправна чланица ЕУ? Да ли поступак проширења уопште има краја? Ко је одговоран за изневерена очекивања грађана у последњих 20 година? Да ли је у новој геополитичкој реалности европска будућност и даље примамљива за грађане Србије? Ово су само нека од питања на која аутори покушавају да нађу одговоре у истраживањима и анализама процеса приступања.

ОСВРТ НА ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ ДО ОТВАРАЊА ПРЕГОВОРА О ПРИСТУПАЊУ

Као почетак приближавања можемо означити 2001. годину, када је одржан састанак Консултативне радне групе која је требало да припреми изразу студије о изводљивости, као увод у преговоре о потписивању Споразума о стабилизацији и придруживању.¹ У међувремену динамичне политичке промене које захватају Републику Србију, борба против организованог криминала као наслеђе ратних година и изолације, атентат на премијера, распад државне заједнице са Црном Гором и условљавање процеса приступања ЕУ изручењем хашких оптуженика успоравају преговоре и потписивање Споразума о стабилизацији и придруживања који је коначно потписан 2008. године. У том периоду ЕУ је завршила два круга проширења на државе југоисточне Европе, те је 2004. годи-

1 Хронолошки историјат евроинтеграција Републике Србије видети на: <https://www.mei.gov.rs/srp/srbija-i-eu/istorijat-odnosa-srbije-i-eu/>, 10/01/2021.

не примљено десет нових држава чланица, а 2007. године Унији су приступиле Бугарска и Румунија. Оно што карактерише ова приступања, а што и дан данас није случај са Републиком Србијом и државама Западног Балкана је јасна политичка воља, подршка и коначно одлука ЕУ и држава чланица о неопходности и значају пријема нових држава чланица. Та одлука, донета на самиту Европског савета у Мадриду 1995. године, детаљно је представљена у Саопштењу Европске Комисије (у даљем тексту: Комисија) из 1997. године под називом Агенда 2000 (Agenda 2000).

Потписивање Споразума о стабилизацији и придруживању са Републиком Србијом је први обавезујући међународни уговор којим се дефинишу права и обавезе држава чланица и ЕУ са једне стране и Републике Србије са друге, у области економије, усклађивања законодавства, политичких приоритета, изградње институција и демократског друштва, заснованом на владавини права и поштовању људских права и основних слобода. Споразуме о придруживању закључује Савет ЕУ, а преговоре о потписивању споразума води Комисија. Суштински, он извире из економских и политичких критеријума за пријем у чланство, дефинисаних од стране Европског савета 1993. и 1995. године, као и закључака са самита у Солуну у којима се без јасне политичке одлуке, декларативно представља и подржава европски пут држава Западног Балкана.²

Захтев за пријем у чланство ЕУ, Република Србија је званично поднела децембра 2009. године. То је значило спремност за одговоре на упитник Комисије који се упућује свакој држави која аплицира за чланство и на основу одговора државе, иста добија статус кандидата за чланство, а који је Републици Србији додељен 2012. године. Комисија је 2013. године препоручила отварање преговора са Србијом о приступању, а Европски савет одлучио је да преговори са Србијом о приступању ЕУ почну најкасније у јануару 2014. године.

ПРЕГОВОРИ О ПРИСТУПАЊУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ У УСЛОВИМА ЗАМРЗНУТОГ ПРОШИРЕЊА

Република Србија започела је процес преговора за чланство на Међувладиној конференцији одржаној јануара 2014. године, када су званично почели преговори које ће водити Комисија и Влада Републике Србије. На конференцији су представљени преговарачки оквири (општа позиција ЕУ и уводна изјава РС) обеју страна, као

2 Закључке 40-43 самита Европског савета у Солуну видети на: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11638-2003-INIT/en/pdf>, 15/12/2020.

званични документи који дефинишу почетна начела и обавезе преговарачких страна током преговора. Утврђено је одвијање преговора у оквиру 35 преговарачких поглавља. Од тада до данас отворено је 18 преговарачких поглавља, међу којима се по свом значају издвајају поглавља 23. и 24, а која се односе на правосуђе и основна права и слободу, безбедност и правду. На основу лоших искуства у односу на ова поглавља приликом приступања Румуније и Бугарске, у преговорима са Хрватском успостављено је правило да се ова поглавља отварају међу првима, остају отворена, односно могу се поновно отворати, и коначно се затварају на крају целокупног преговарачког процеса. Карактеристика наших преговора од самог почетка је што се процес преговарања одвија споро, са пуно нејасноћа, са политичким и економским неслагањима, стварајући тако утисак бесконачног трајања преговора. Укратко ћемо се осврнути на главне изазове и проблеме са којима се суочавају обе стране у процесу преговора.

У поређењу са претходним проширењима, када није постојао замор држава чланица, утицај Комисије на приступање био је озбиљан, свеобухватан, конзистентан, двосмеран, уз могућност јачег притиска на државе кандидате у усклађивању законодавства и прихватање владавине права и правне државе и осталих вредности ЕУ. Тачније, процес проширења био је у рукама Комисије. Она је често подржавала и гурала државе кандидате у чланство у Унији, имајући доста разумевања за њихове унутрашње прилике (Зечевић 2020, 356). Иницијатива и динамика Комисије омогућавала је групно вођење процеса проширења, отварање и по десетине тематских области, као и примену принципа надокнађивања, чиме је земљама које су касиле у спровођењу реформи омогућено да у „разумном року“ испуне предвиђене критеријуме и достигну државе које су раније ушле у преговарачки процес (Петровић 2019, 51). ЕУ и државе чланице након последњих проширења 2007. и 2013. године имају, због умора од проширења и неопходности нове реформе у оквиру Међувладине конференције ЕУ до 2025. године, перспективу „замрзнутог“ проширења на друге државе. Правци будућег развоја ЕУ приказани су у „Белој књизи о будућности ЕУ до 2025“, у којој је представљена реформа Уније кроз пет сценарија о будућности ЕУ (White Paper on the Future of Europe, Reflections and scenarios for the EU27 by 2025, 2017). Најкраће речено, она садржи решења од нестанка Уније овакву какву је знамо и задржавање само јединственог тржишта, до јачања и ширења Уније са наднационалним овлашћењима пандан федералној држави. Између ова два крајња сценарија налази се предлог о очувању тренутног стања и ширењу, или смањењу степена повезаности и интеграција у појединим областима и заједничким политикама Уније.

И поред измена оснивачких уговора и ширења надлежности Уније и наднационалних институција, пре свега Комисије и Европског парламента, државе чланице у области спољне и безбедносне политике Уније, у коју спада и проширење, чврсто држе сваку промену у својим рукама. Политика проширења је у надлежности Директората за политику суседства и преговора о проширењу ЕК, а сам процес проширења и спољна и безбедносна политика по Уговору из Лисабона спадају у посебну политику Уније, која предвиђа да државе чланице закључују, и преко својих националних парламената прихватају (ратификују) уговоре о приступању нових држава чланица (Treaty on European Union (Consolidated version 2016), 1).³ Одлуке у овој области доносе се на основу једногласности, односно консензуса свих држава чланица.

Почетком 2018. године, схватајући огромно значење смањења неизвесности и одуговлачења процеса проширења, Комисија усваја Стратегију за проширење Уније на Западни Балкан, у којој се први пут помињу рокови завршетка преговора (до краја 2023. године) и приступање Републике Србије и Републике Црне горе до 2025. године (European Commission 2018). Ова Стратегија за државе Западног Балкана представљала одлучан импулс и наду да је Унија коначно донела неопходну политичку одлуку о проширењу које може бити завршено у предвидљивим временским роковима, уз озбиљне напоре држава кандидата у прихватању и спровођењу неопходних реформи и усклађивање законодавства са правним тековинама ЕУ.

НОВА МЕТОДОЛОГИЈА ПРИСТУПАЊА: ИСКРЕНО УБРЗАВАЊЕ ИЛИ ДОДАТНО УСПОРАВАЊЕ ПРЕГОВОРА

Након избора за ЕП 2019. године и формирања нове Комисије, мења се приступ проширења, и предложена стратегија са оквирним роковима приступања остаје само мртво слово на папиру. Француска је предложила нову методологију преговара и до њеног усвајања одбила давање сагласности у оквиру Европског савета за одређивање датума о почетку преговора са Републиком Северном Македонијом и Републиком Албанијом. Након притиска Немачке и других држава чланица, дошло је до измене почетних премиса Француског предлога о другачијем приступу у поступку проширења Уније. Нова усаглашена методологија приступања уводи већу контролу проце-

3 Превод на српском језику Лисабонског уговора видети на: https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/ugovor_eu.pdf, 15/01/2021.

са, напредовање, али и назадовање у преговорима, у замену за неку врсту непотпуног чланства, приступ већини европских фондова и више укључивања држава кандидата у структуре ЕУ у областима, или заједничким политикама у којима је остварен напредак, или су завршени преговори.

Пристапање се по новој методологији заснива на четири главна критеријума за убрзавање поступка приступања држава Западног Балкана, који су дефинисани као: већа кредибилност, јаче политичко управљање, динамика и предвидљивост. У делу који се односи на већу кредибилност за процес приступања, истиче се повратак кредибилитета обе стране, чиме се директно признају спорост и неуспех обеју страна у досадашњим поступцима приступања Републике Србије и Републике Црне Горе. Повратак кредибилитета се мора ослањати на повратак и учвршћивање међусобног поверења, са постојањем јасних обавеза обеју страна. За лидере Западног Балкана предвиђено је да морају кредибилније (веродостојно, искрено, недвосмислено) изражавати опредељеност за спровођење неопходних суштинских реформи које се односе на владавину права, борбу против корупције, привредни развој, обезбеђивање функционисања демократских институција и јавне управе, као и усклађивање са спољном политиком, док ће са друге стране Европска унија пружати своју недвосмислену посвећеност процесу заснованом на заслугама (European Commission 2020).⁴ Чини се да се „морати“ и „пружати недвосмислену посвећеност“ у овом контексту изједначавају, иако немају исту тежину и значење. Интензивније политичко управљање односи се на наставак већ успостављених дијалога о политикама на високом нивоу са државама, и то одржавањем редовних самита ЕУ – Западни Балкан између владиних конференција. Новину представљају међувладине конференције за појединачне земље, које се одржавају након објављивања годишњег извештаја Комисије о свакој од држава. Оно што нарочито забрињава у овом делу је улога држава чланица које, као да добијају већа овлашћења у процесу приступања и преко права на вето, односно блокаде неке државе кандидата. Прва забринутост односи се на укључивање експерата за праћење и спровођење одређених политика проширења на терену, као директни допринос годишњим извештајима и секторској експертизи. Друга забринутост је могућност државе чланице да редовније надгледа и прати укупни напредак државе кандидата. Како то изгледа на Балкану показују „добросуседски“ односи у региону, блокада Словеније

4 Превод на српском видети на: https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/metodologija_prosirenja'20.pdf, 18/01/2021.

приступању Хрватске, претње блокадама отварања појединих поглавља са којима се Република Србија сусрела због мањинских права од своје три суседне државе чланице ЕУ (Бугарска, Румунија, Хрватска) у периоду 2016-2018. године, као и најновији вето из јануара 2021. године, којим је Бугарска блокирала отварање приступних преговора са Северном Македонијом. Јачање улоге држава чланица дефинитивно представља враћање два корака уназад и огроман ризик за додатно успоравање, па и комплетно блокирање процеса приступања услед често нерешивих историјских спорова на Балкану. На основу ових искустава, забрана злоупотребе билатералних питања, предвиђена новом методологијом, делује, у најмању руку неозбиљна.

Динамика предвиђа да преговарачка поглавља буду организована у тематске кластере. Преговори о сваком кластеру биће отворени као целина након спроведеног поступка скрининга за сваки појединачни кластер, а између ЕУ и држава кандидата биће договорени приоритети за убрзану интеграцију и кључне реформе (European Commision 2020, 5). У новој методологији за Србију и Црну Гору предвиђена је могућност избора, тј. да наставе са досадашњим начином преговора, или да прихвате нови начин приступања. Међутим, и годину дана након усвајања методологије, нема упутства Комисије како ће се она примењивати на државе Западног Балкана које су отвориле преговоре. Република Србија је прихватила наставак преговора по новој методологији, што значи да се свих 35 поглавља по својој сродности и повезаности сврстава у шест кластера, док поглавље 35, које се односи на преговоре око Косова и Метохије, не припада ни једном кластеру. Називи кластера односно тематских целина су: 1) Основе, 2) Унутрашње тржиште, 3) Конкурентност и инклузивни раст, 4) Зелена агенда и одржива повезаност, 5) Ресурси, пољопривреда и кохезија и 6) Спољни односи.

Кључни елемент процеса приступања представља предвидивост, позитивно и негативно условљавање у чијој основи се налазе заслуге за остваривање напретка у преговорима и њихова условљеност испуњењем критеријума из кластера. Сходно томе, неопходно је да државе кандидати познају мерила на основу којих ће се мерити њихов учинак и да државе чланице деле јасно разумевање о томе шта се тачно тражи од кандидата. Комисија ће дефинисати услове за кандидате када је реч о напретку, а који морају бити објективни, прецизни, детаљни, строги и проверљиви. Ако државе уложе довољне напоре у реформске приоритете договорене у оквиру преговора, то би требало да доведе до: ближе интеграције државе са Европском унијом, ангажмана који има за циљ убрзану интегра-

цију и повећање финансијских средстава и инвестиција (European Commission 2020, 6). Конкретно, напредовање по кластерима треба да омогући добијање додатних средстава из европских кохезионих фондова, на начин како је то предвиђено за државе чланице и већи приступ јединственом тржишту. Ближа интеграција означава да напредак у преговорима даје право присуства представника државе кандидата на седницама Савета или Европског савета, без права гласа. Она се разликује од ближе сарадње предвиђене оснивачким уговорима, и за државе Западног Балкана се под ближом сарадњом подразумева финансирање, односно приступ европским фондовима и отварање јединственог тржишта за државе Западног Балкана (Ђеранић-Перишић 2020, 169).

Методологија прописује и начин кажњавања, односно реверзибилност процеса преговора. Ако држава кандидат не оствари, или не одржи достигнути стандард у једној од целина (кластера) коју је затворила, изриче се нека врста казне пропорционалне прекршају. У блажим случајевима обуставља се одобрена помоћ кандидату, а у тежим преговарачки процес може да се врати уназад или пак да се у потпуности обустави онда када долази до повреде основних вредности на којима почива Европска унија (Зечевић 2020, 356). Ако употребимо синтагму „штапа и шаргарепе, шаргарепа је већа и тежа, а штап све дужи, па је вероватније да ће штап пући“ пре него што државе кандидати стигну до кохезионих фондова и јединственог тржишта.

Иако донешена са примарним циљем убрзања интеграција, стиче се утисак да примена нове методологије, са свим њеним предностима око давања права на одлучивање и економске погодности око коришћења фондова, може допринети даљем одлагању процеса преговора и пријема Републике Србије и других држава Западног Балкана у пуноправно чланство, пре свега због јачања улоге држава чланица у процесу приступања, на уштрб овлашћења Комисије. Проширење на Западни Балкан тиме остаје замагљен, нејасан, дугорочан циљ Уније, или циљ који је немогуће остварити. И поред изјава званичника и експерата за проширење да методологија није ништа ново и представља трансформацију процеса у нову форму и облик који суштински ништа не мења, чињеница је да се ради о комплетно новом приступу ЕУ, која под притиском јавности и неизвесности око реформе Уније, дефинитивно напушта модификовани модел проширења по ком је Унији приступило тринаест нових држава чланица, закључно са приступањем Хрватске 2013. године. Поново се стиче утисак да Унија експериментира, измишља нове приступе и спроводи нове политике само када је Западни Балкан у питању.

На основу анализе нове методологије чини се да њено усвајање неће допринети решавању главних недостатака процесу приступања ЕУ и пријему Републике Србије и држава Западног Балкана у ЕУ који се огледају у:

- непостојању јасне политичке визије о пријему у пуноправно чланство, за разлику од предходних проширења,
- одсуству чврсте политичке одлуке о проширењу и пријему у пуноправно чланство, која је замењена честим истицањем европске перспективе Западног Балкана и економске помоћи кроз приступне фондове;
- умору од проширења и замрзавању пријема на неодређени временски период,
- неизвесности будуће реформе Уније,
- негативним последицама и већој осетљивости Уније на поштовање европских вредности, демократије, владавине права и начела солидарности, чија су кршења посебно изражена у новим државама чланицама које припадају Вишеградској групи,
- неуспеху Уније у посредовању решавања питања Косова и Метохије.

Комплетан процес преговора ЕУ према државама Западног Балкана може се на основу тренутног стања у Унији, описати фразом „Ми волимо да преговарамо о преговорима и водимо преговоре које никад не бисмо да завршимо“.

Република Србија са друге стране, у покушајима да заштити националне интересе и очува територијални интегритет на Косову и Метохији, учествује у посебном процесу преговора који се воде под покровитељством ЕУ. И поред потешкоћа у преговорима по овом питању, настављају се и преговори о приступању ЕУ. Њихово убрзавање умногоме зависи од исхода преговора о статусу јужне српске покрајине и постизања свеобухватног обавезујућег споразума, који је услов за улазак Републике Србије у пуноправно чланство. Измена методологије приступања, спорост националних институција у имплементацији преузетих обавеза из преговарачких поглавља, недостатак реформи у области функционисања правне државе и недовољан напредак у реформи правосуђа, медијска и политичка острашћеност, уз поменуте преговоре о Косову и Метохији, су објективни индикатори недовољног напретка у процесу приступања ЕУ. Приступ Републике Србије у преговорима о приступању Европској унији се може исказати реченицом „Ми смо део Европе, али смо се на том путу изгубили“.

ПРИСТУПАЊЕ ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ ИЗ УГЛА ЈАВНОСТИ И ГРАЂАНА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

У почетном периоду евроинтеграција, истраживања јавног мњења су указивала на изузетну подршку грађана Републике Србије процесима евроинтеграција и учлањењу у ЕУ, која је у просеку износила око 70% подршке грађана. Међутим, изгледа да ово време ентузијазма и поверења грађана полако одлази у историју. Период пада поверења почиње од 2010. године, да би током 2012. и 2014. године поверење у ЕУ било на рекордно ниском нивоу од 41% грађана који би гласали на референдуму за приступање ЕУ.

Перцепција грађана на процес проширења има неколико димензија и потребно је укратко се осврнути на неке од њих. Прво, сам процес преговора не зависи само од воље, посвећености и истрајности Републике Србије да остане на европском путу и спроведе неопходне политичко-економске, правне и друштвено социјалне промене у складу са стандардима и вредностима Уније, већ умногоме зависи и од политичко-економских изазова, како на регионалном, тако и на глобалном нивоу. На пример, и поред генералног разумевања за ставове представника Уније да ЕУ не жели процес проширења и пријем нових држава чланица које ће донети Унији и државама чланицама увоз безбедносних изазова и територијалне, граничне спорове и проблеме, сами преговори о Косову и Метохији који се воде у Бриселу, непоштовање и избегавање примене Бриселског споразума и инсистирање на потписивању правно обавезујућег споразума као замене за међусобно признање, утичу на јавност и грађане Републике Србије да процес приступања и процес признања независности јужне српске покрајине виде као један процес или два повезана процеса, од којих преко признања треба стићи до чланства.

Друго, опречни ставови европских и српских политичара, јавних личности, експерата, чланова академске заједнице и медија око процеса приступања често производе конфузију код грађана и дели их на оне који схватају комплексност процеса, значаја и погодности за сваког појединца које чланство у ЕУ доноси и на оне који негирају и уопште постављају питање о сврсисходности вођења преговора и прикључењу заједници држава (ЕУ) где нисмо пожељни и прихватљиви. Изјаве да Србија „још дуго неће у ЕУ“ или „илузија је да ће Србију примити у ЕУ“ су пример за више од 60% изјава које се односе на неизвесност, неповерење и забринутост у процес приступања (Висковић 2021; Милановић 2020). Таква предвиђања доприносе да грађани са јасним европским опредељењем и израженим веровањем у европске вредности преиспитују своје ставове и у условима криза почињу да верују у бесконачност или у неостварљивост процеса приступања.

Треће, посматрајући реакцију Уније и њених држава чланица на кризу изазвану пандемијом Ковид 19, забране путовања и ограничавање слобода кретања људи, суспензија Шенгенског простора без граничних контрола и неуспех у координисаном спровођењу вакцинације и код грађана Републике Србије и код грађана ЕУ изазива озбиљне сумње у способност и кредибилитет Уније да адекватно одговори на нове изазове и претње у кризним ситуацијама. Ове чињенице утичу да све већи број грађана „не види светло на крају тунела“ и сматра да одуговлачење процеса приступања, неспремност Уније да прихвати проширење на Западни Балкан (59% у 2019) и инсистирање на политици условљавања, што кроз промену методологије приступања, што кроз притиске за решавање статуса Косова и Метохије (29% у 2019), треба да доведе до доношења политичке одлуке о одустајања од учлањења у ЕУ (Министарство европских интеграција, н.д.).

Истраживања јавног мњења, у периоду од 2018. до 2020. године указују да је чланство у Европској унији било прихватљиво за 55% грађана Републике Србије у 2018, 53% у 2019 и 48% у 2020. години (Министарство европских интеграција, н.д.). Посебан индикатор је подршка студентске популације и младих до 35 година који су најчешће проевропски оријентисани. Истраживање спроведено децембра 2020. године међу студентима на неколико приватних универзитета у Републици Србији показује поражавајуће резултате у вези приступања ЕУ код студентске популације: 39% за, 41% против, и 20% неопредељено.⁵

ЗАКЉУЧАК

Приступање Европској унији је један од стратешких приоритета Републике Србије са највише поверења грађана у последњих 20 година. Економско повезивање, привредни раст, развој тржишне привреде, инвестиције и подизање животног стандарда грађана су економски разлози који иду у прилог приступању држава кандидата ЕУ. Политичка сарадња и прихватање европских вредности и стандарда у области политичко правног уређења државе и друштва, развој демократије, функционисање правне државе и владавине права као и поштовање људских права и основних слобода део су заједничке традиције прихваћене од стране свих, или скоро свих држава европског континента и представљају надградњу економске интеграције мировног пројекта који се развија на тлу Европе

5 Истраживање аутора спроведено у децембру на узорку од 100 студената свих година студија.

од 1951.године. Спој економске сарадње, политичке надоградње и поштовање заједничких вредности чинио је ЕУ привлачном за приступање нових држава чланица.

Осамнаест година од добијања европске перспективе у Солуну, дванаест година од потписивања Споразума о стабилизацији и придруживању и седам година од почетка преговора о приступању Републике Србије ЕУ представља временске периоде у којима приступање, усклађивање и заједничка будућност изгледају близу, а чланство све даље. Период приступања, начин вођења преговора, испуњавање преузетих обавеза, реформе институција, државе и друштва изазивају мноштво опречних реакција и информација у медијима, а из перспективе грађана Републике Србије, изгледају као тапкање у месту, одуговлачење и приступање без краја. Поводом тренутног стања преговора између Републике Србије и ЕУ, академска заједница је подељена, политичка елита неодлучна, невладине организације и цивилни сектор су са позитивним приступом у промоцији европских вредности и неопходности прикључења, али са лимитираним утицајем на доношење политичких одлука и са много сумње у позитиван исход преговора. Када затражите да се једном речју објасни стање преговора за приступање, најчешћи одговори грађана Републике Србије су неизвесност, конфузија, збуњеност, фрустрације, неповерење. Успоравање, одуговлачење, непостојање политичке воље за прихватање Републике Србије и држава Западног Балкана као пуноправних чланица Уније води ка одустајању грађана од подршке приступању ЕУ. Са оваквим приступом Уније, питање је дана када ће на изборима грађани Републике Србије формално прихватити одустајање и дати легитимитет скидања чланства у ЕУ са листе приоритета и прихватање потпуног заокрета у односу на ближу сарадњу и давање предности другим облицима геополитичког повезивања (са Русијом и Кином), као компензацију за изгубљену европску перспективу. Другим речима, недостатак визије и воље лидера држава чланица ЕУ, упакован у замор од проширења и замрзнуто проширење до завршетка реформи унутар Уније и условљавање пријема Републике Србије са потписивањем правно обавезујућег споразума, што је *de facto* признање независности Косова и Метохије, води ка угрожавању мира, већим нестабилностима у економском, политичком и безбедносном повезивању и напретку региона и саме ЕУ. Последице таквог краја за регион који представља састави део европског континента и дели исту европску традицију, културу и вредности могу бити несагледив, не само по Републику Србију и државе западног Балкана, већ и по саму ЕУ.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Висковић, Иво. 2021. „Још дуго нећемо у ЕУ“, *НИН*, 12.02.2021.
- Зечевић, Слободан. 2020. „Макронов модел приступних преговора о уласку у Европску унију“, *Култура полиса*, бр.42/2020: 351-359. Нови Сад: Култура – Полис
- Министарство европских интеграција. н.д. „Историјат евроинтеграција Републике Србије“. <https://www.mei.gov.rs/srp/srbija-i-eu/istorijat-odnosa-srbije-i-eu/>, 10/01/2021.
- Милановић, Бранко. 2020. „Илузија је да ће Србију примити у ЕУ“, *Време*, 24.12.2020.
- Петровић, Милош. 2019. „Измењена политика проширења: Изазови и концентрични кругови интеграције“, *Међународни проблеми*, бр.1/2019: 50-79. Институт за међународну политику и привреду
- Министарство европских интеграција. н.д. „Истраживања јавног мњења“. <https://www.mei.gov.rs/srp/dokumenta/nacionalna-dokumenta/istrazivanje-javnog-mnjenja>, 10/02/2021.
- Ћеранић-Перишић, Јелена. 2020. „Ближа интеграција земаља Западног Балкана са Европском унијом на основу нове методологије проширења“, *Српска политичка мисао*, бр. 3/2020:153-177.
- Agenda 2000: For a stronger and wider Union, COM(97) 2000, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A160001>, 12/01/2021.
- Council of the European Union. 2003. *Thessaloniki European Council 19 And 20 June 2003 Presidency Conclusions*. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11638-2003-INIT/en/pdf>, 15/12/2020.
- European Commission. 2018. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, *A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans*, COM(2018) 65
- European Commission. 2020. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, *Enhancing the accession process - A credible EU perspective for the Western Balkans*, COM(2020) 57
- Treaty on European Union (Consolidated version 2016)“, OJ C 202, 7.7.2016, p. 1 – 389,
- White Paper on the Future of Europe, Reflections and scenarios for the EU27 by 2025, COM(2017) 2025 final.

Slobodan Petrović*

Faculty of Social Sciences Belgrade, University Business Academy Novi Sad

Zorančo Vasilkov**

Faculty of Business and Law, "MB" University Belgrade

ACCESSION OF THE REPUBLIC OF SERBIA TO THE EUROPEAN UNION – AN ENDLESS PROCESS

Resume

The accession of the Republic of Serbia to the European Union is a process continuously occupying the interests of the academic community, institutions, non-governmental sector and citizens themselves for more than 18 years. The European future of Serbia and the Western Balkans was proclaimed by the European Council at the Thessaloniki summit in 2003. This period was accompanied by various procedural phases of rapprochement and cooperation based on the both parties' economic and political interests in economic integration, strengthening or accession to the single market, living standards growth, rule of law, strengthening institutions, common European values and democratic development respect. Domestic and foreign literature dealing with European integration, documents and reports of institutions and both sides' media representatives appearance occasionally indicate diametrically opposed views seeming like two entirely parallel processes, burdened with different views, evaluations, filled with lack of honesty and trust in achieving integrative goals process. This paper analytically and critically approaches the research of the process of approaching and accession of the Republic of Serbia to the European Union and points out the mutual contradictions, shortcomings, inconsistencies and uncertainty which occur in the public and among the citizens of the Republic of Serbia. The 2018 EU Enlargement Strategy for the Western Balkans and the new accession methodology are examples par excellence for insight into the ongoing process of inconsistency and mistrust change. The intention of the author

* slobpetrovic@yahoo.de

** vasilkovzoranco@yahoo.com

is to use the historical, comparative and teleological research method, with the analysis of previous enlargements of the Union and political processes, to point out the illogicalities, saturation and growing distrust of the citizens of the Republic of Serbia in the accession process. From the perspective of the citizens of the Republic of Serbia, it seems that the EU, as the strategic priority they have believed the most in the last 20 years, should slowly give up its place to other forms of geopolitical connections.

Keywords: accession process, negotiations, EU enlargement, political will, membership criteria, citizens' trust.

* Овај рад је примљен 02. марта 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. маја 2021. године.

Ивана Б. Љутић*

Београдска банкарска академија, Универзитет Унион у Београду

ПЕРСПЕКТИВЕ КРЕДИБИЛНОГ ПРОШИРЕЊА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ НА ЗАПАДНИ БАЛКАН: ПОЈАЧАНО АНГАЖОВАЊЕ ЕУ У СФЕРИ РЕГУЛАТИВЕ И ПРАКСЕ СУЗБИЈАЊА ПРАЊА НОВЦА

„Уколико желимо више стабилности у нашем суседству, тада морамо одржати кредибилне перспективе проширења за Западни Балкан. Јасно је да неће бити даљег проширења током мандата ове Комисије и овог Парламента. Ниједан кандидат није спреман. Након тога ће Европска унија бити већа од броја 27. Кандидати за приступање морају дати приоритет владавини закона, правосуђу и основним правима као највишии приоритет у својим преговорима.“

Жан Клод Јункер (Jean – Claude Juncker, 2017)

Сажетак

Предмет анализе овог рада је оцена усаглашености правне и пратеће регулативе земаља региона Западног Балкана у сфери сузбијања прања новца и финансирања тероризма са сродним нормативним актима Европске уније. Претње међународног тероризма расту, настају нови ризици пореске утаје, корупције, транснационалног организованог криминала, сајбер – криминала и др. Један од кључних критеријума прикључења земаља Западног Балкана ЕУ

* ivana.ljutic@bba.edu.rs

постали су остварени ефекти супротстављања прању новца. Главне тешкоће са којима се суочавају ове земље јесте уврежено виђење ЕУ и међународних регулаторних тела да национални регулаторни системи не чине довољно на практичном плану остварења ефеката стварног сузбијања прања новца. Брзина, обим и снага регулаторних промена ЕУ су динамични те тиме представља превелики терет за националне регулаторне системе, који су објективно у процесу изградње, уз инерцију историјских проблема и наслеђа. Оцена је да ће захтеви међународне заједнице а још више ЕУ расти, бити све строжи, тако да је период „крени – стани“ завршен. Следи фаза Олимпијског гесла *брже – даље – снажније*. Тероризам узрокује растуће трошкове за друштва, стога је значајан изазов за све цивилизоване земље. У том светлу је супротстављање финансирању тероризма кроз сузбијање прања новца кључна полазна, централна и завршна карика. Коришћене методе у анализи ове теме су историјскоправна метода, позитивноправна метода и упоредноправна метода.

Кључне речи: проширење, Европска унија, Западни Балкан, сузбијање прања новца, финансирање тероризма, правна регулатива

ЗЕМЉЕ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА КАО КАНДИДАТИ У ПРОЦЕСУ ПРОШИРЕЊА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Процес проширења Европске уније (ЕУ) јесте вишефазни. Започет је пре пар деценија. Траје у садашњости и протегнуће се на неизвесну будућност коју није могуће прецизно дефинисати као хоризонт као ни крајњи исход. Не улазећи дубље у терминологију и суштинско разликовање израза Западни Балкан и Југоисточна Европа, што је одређено тачком гледишта и врстом гео–политичког разматрања у зависности од потреба анализе, определили смо се за одредницу Западни Балкан. Основ ове одлуке је што институције ЕУ, посебно Европски парламент развија политике постепеног приступа и интеграције Западног Балкана. У овај процес су укључене прво Хрватска која је примљена 2013. године, а у процесу су Црна Гора и Србија (почети преговори и отворена поглавља), Република Северна Македонија, Босна и Херцеговина, Албанија (European Parliament 2020, 1).

Правна основа процеса проширења је дефинисана кроз:

- Наслов V Уговора о Европској унији (TEU): Екстерне акције ЕУ;
- Члан 207 Уговора о функционисању Европске уније (TFEU): међународни трговински споразуми;
- Члан 49 Уговора о Европској унији: критеријум за захтев и чланство (European Parliament 2020, 1).

У будућем средњорочном периоду за земље Западног Балкана ће бити посебно важни стриктни критеријуму испуњавања захтева за пријем у пуноправно чланство. У раду ћемо се уско фокусирати управо на дефинисане критеријуме, захтеве, стандарде и праксу у сфери сузбијања прања новца у функцији борбе против тероризма, као и на аспекте интереса ЕУ о овом процесу.

Европска унија је одредила за циљ да унапређење мира, стабилности и економског развоја у земљама Западног Балкана и да отвори перспективе интеграције у ЕУ. Један од кључних стубова нове институционалне структуре ће бити ефикасно усвајање нове регулативе сузбијања прања новца ЕУ и примена у земљама кандидатима. Аспекти прања новца, пореске евазије, организованог и корпоративног криминала, сиве економије се преплићу и постају кључни елементи ефикасне борбе у контексту остварења програма Стабилизације и придруживања. У том светлу треба посматрати Пакт о стабилности, као и подршку ЕУ региону на Седници Европског савета (European Parliament 2020, 1). Стратегију за Западни Балкан је усвојила Комисија фебруара 2018. године која је објављена у Декларацији из Софије, након састанка ЕУ – Западни Балкан исте године у Софији, Бугарска (1). Наведени правни оквир дефинише односе између ЕУ и земаља у региону, уз елементе укључивања заинтересованих и на међународном плану. Статус земаља кандидата јесте сам по себи веома значајан и позитиван помак, који аутоматски не значи извесност исто таквог исхода. Приступ ЕУ ће бити градуиран и након 2020. године, односно у фокусу ће бити резултати односно ефекти сузбијања прања новца. Различите институције, тела и комисије ЕУ и консултантске куће, на дубинској аналитичкој и билатералној основи, оцењиваће конкретне резултате у пракси, пружати финансијску подршку, отварање интензивног дијалога и сарадње у области сузбијања прања новца.

Према уговорним обавезама из Споразума о стабилизацији и придруживању један од првих корака јесте формирање слободне трговинске области, поштовање демократских принципа и људских права, владавина закона (Ковачевић 2020: 133 – 150; Матијевић 2020: 151 – 175). ЕУ ће од сада пратити резултате на министарском

нивоу, са циљем да обезбеди сарадњу између земаља Западног Балкана и са ЕУ, а процес придруживања примарно ће зависити од властитих врлина, резултата и напретка сваке земље. Свака од земаља у региону мораће да усвоји и примени комплетну регулативу у сфери сузбијања прања новца као логичну консеквенцу *Acquis Communautaire*. Комисија ће извештавати о резултатима процеса од отварања преговора до краја, мада крај није гарантован. Могућност да се добије финансијска подршка ЕУ за спровођење потребних реформи је отворена од 2007. године, кроз јединствен инструмент: Инструмент помоћи пре придружења. Тиме се такође отварају врата земљама да учествују у програмима ЕУ.

Уз јачање регионалне сарадње биће посебно у фокусу следеће тачке:

- гоњење ратних злочинаца;
- гранична питања;
- избеглице и борба против организованог криминала.

Тиме се отвара потреба и нужност регионалне и прекограничне сарадње. Уз отварање могућности безвизног путовања аспекти сузбијања прања новца постајаће још значајнији на националном, регионалном и на плану ЕУ. У овом процесу ће једну од кључних улога играти Европски парламент.

СУЗБИЈАЊЕ ПРАЊА НОВЦА У ФУНКЦИЈИ БОРБЕ ПРОТИВ ФИНАНСИРАЊА ТЕРОРИЗМА КАО ЕЛЕМЕНТ НАЦИОНАЛНЕ И РЕГИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Европска унија је усмерена на креирање јединственог одговора на савремене терористичке претње, као врстом одговора на серију терористичких напада на њеној територији и глобално (Бурсаћ 2020). У контексту досадашњих активности у сфери антитероризма, ЕУ ће интензивирати своје активности неопходног јачања повезивања држава чланица у сфери заједничке унутрашње и спољне политике, али и са земљама Западног Балкана, као неуралгичним тачкама (1).

У приступу квалификовања сваке земље кандидата за пуноправног члана први корак јесте испуњавање критеријума за приступ („критеријуми из Копенхагена“). Основ су реална демократија, економски и политички услови. То су примарно стабилне институције, функционална тржишна привреда и способност – капацитет преузимања обавеза чланства. Посебно ефикасне имплементације у пракси, са аспекта испуњења циљева

ЕУ (Europsko vijeće, Vijeće Europske unije 2020). Претходно подразумева хармонизацију правне и професионалне регулативе са *Acquis Communautaire*. То подразумева кумулативно тело закона Европске уније, почев од циљева ЕУ, значајних правила, политика и др. Такође, значајни су и секундарни извори права и права судских случајева који сачињавају основни правни поредак ЕУ. Тиме се земља кандидат на једини могући начин потпуно квалификује да постане пуноправни члан (EuroWork Working Life 2007).

У фокусу рада нису аспекти предности проширења ЕУ за обе стране и недостаци, као ни сама стратегије проширења, већ сагледавање постојећег стања и перспектива рефлектованих на област сузбијања прања новца. За регионом су остале деценије дугог, тешког и мукотрпног пута. У почетку је на обе стране, мада је питање у којој мери, преовладавао субјективни оптимизам. Могуће је да смо пред периодом објективног песимизма стварних перспектива и нејасних рокова. Убудуће ће се много више инсистирати да земље кандидаткиње испуњавају строге захтеве условљености и потпуне транспарентности. Значајно ће земља кандидат одлучивати према својим интересима како ће и са колико мотива и ефикасности приступати овом процесу. Управо због чињенице да не постоји временски план динамике са чврсто дефинисаним роковима, тако да нема ни њиховог пробијања. Питање рокова, не чак ни дефинитивних, него парцијалних треба посматрати „сусретно“ кроз аспекте интереса и одлуке земље кандидата и пандане ЕУ.

Према процени немачких експерата за спољну политику и економију не очекује се скорије примање региона у наредних десетак година у ЕУ. Могуће је евентуално отварање „врата“ Европској економског простора (ЕЕА) (Стојановић 2021). Овим земљама би се тиме отворио приступ унутрашњем тржишту Уније, уз пуна права пуноправних чланица, без политичког учешћа. Тиме се уочава да је дипломатска иницијатива Француске о реформама прво унутар ЕУ прихваћена у Немачкој. Тиме се перспективе приступа ЕУ удаљавају. Постају нејасне и непоуздане. Гледано са аспекта ЕУ ка Балкану могуће су оцене да ће се реформе успорити, друга тачка гледишта самих земаља јесте легитимна да су остављене на милост и немилост различитим сценаријима и исходима, који у већини случајева неће бити позитивни. Уз економску стагнацију и окретање земаља у потрази за партнерима ван ЕУ унеће нове елементе нестабилности на обе стране. Искуство Турске која је вишедеценијски на „леру“ поучно је за лидера и јавно мњење земаља Западног Балкана, само се отвара питање ко ће шта и како закључити и реаговати, а какви ће бити исходи сасвим је непредвидиво.

Значајан корак за земље попут Србије и Црне Горе који су на изглед на врху листе кандидата јесте да реално спровођење реформи (политичке, економске, правне, институционалне).

Уколико се ЕУ одлучи да „пружи руку“ кроз боље економске интеграције и сарадњу, већа финансијска и техничка помоћ ЕУ могло би евентуално да доведе до убрзања преговора.

Једна стратешка опција остаје нејасна да ли ће и у којој мери у будућем продуженом стратешком периоду од хипотетичних десетак година ЕУ бити у интересу да се земље Западног Балкана прикључе или ће се кроз нове утицаје и нове мултиполарне центре хегемоније формирати нове интересне везе.

РЕАГОВАЊЕ НА COVID – 19 У СФЕРИ ЕКОНОМИЈЕ И РЕФЛЕКСИЈЕ НА СУЗБИЈАЊЕ ПРАЊА НОВЦА

Сузбијање прања новца, пореска евазија, сива економија, организован и корпоративан криминал су фактори ризика у свету и у региону. Пандемије представљају глобалне економске претње са опипљивим консеквенцама по националне привреде (World Economic Forum 2021, 72 – 81). Због тога је координација на националном и регионалном нивоу (Западни Балкан) и са ЕУ, и глобално потребна, нужна и корисна. Током 2021. године, као и током наредних пар година, на средњи рок, може се проценити раст притисака и ризика у сфери бизниса, економије, технологије, репутације који ће потискивати легалне економске и финансијске токове. Стога је ефикасност сузбијања прања новца веома значајна за опстанак, а не само за успех и развој националних привреда. Из претходно наведеног разлога, могуће је дефинисати конкретно сузбијање прања новца као врсту менаџмента кризе, који захтева сарадњу, иновације, технологију, ресурсе, посвећеност и др. Наредни редови су покушај указивања реперкусија кризе COVID – 19 на сузбијање прања новца. То су саморане опсервације, указивање на потенцијалне правце реаговања. Тиме се помаже доносиоцима политичких и економских одлука да јачају капацитете у овој сфери и побољшавају ефекте. У супротном ће замке постојећих и нових ризика вући социо – економске процесе уназад.

Ризици прања новца расту, посебно ризици финансирања илегалних операција које могу даље финансирати терористичке и субверзивне активности. Долазећа криза која ће се вероватно појачавати, повећаваће ризике COVID – 19 као узрочника притисака усмерених ка већем броју трансакција прања новца које ће

бити све теже детектовати због нових информационих технологија. У временима кризе, мултилатерална сарадња у региону Западног Балкана и са ЕУ веома је значајна, уз одржавање глобалне посвећености и обавеза према глобалном регулаторном телу за сузбијање прања новца и финансирања тероризма Стручне групе за финансијске акције (FATF 2021). Кроз глобалну и регионалну сарадњу, дељење информација и координацију, отварају се потенцијали унапређења квалитета и резултата сузбијања прања новца.

У времену глобалне кризе која се развија у току треће деценије XXI века расту изазови креирања мултилатералних система јер смо пред временом које захтева хитне и праве одговоре, који су пропорционални дубини кризе. Само робусни системи сузбијања прања новца на националном, суб-регионалном (Западни Балкан) и регионалном нивоу (ЕУ), уз сарадњу на глобалном плану (FATF), кроз креирање робусних система за дељење података могу дати решења. Тиме се отвара простор за нове циљана и уско фокусирање специфичне и сегментираних стратегије сузбијања прања новца.

Утицај пандемије COVID-19 ће бити много дубљи, трајнији, ризичан и непредвидив на социоекономска изгледе, раст и стабилност. Према неким опсервацијама „пандемија коронавируса ће у економском смислу оставити пукотине и ломове сличне онима које је иза себе оставила Велика депресија и Други светски рат“ (Перић Дилигенски 2020, 635). Пандемија доноси нове ризике и за регулаторе и регулаторне тела, али отвара нове могућности за криминалне активности прања новца и финансирања тероризма. Перспективе су у јачању сарадње регулаторних тела и агенција, без обзира на нивоу остварене институционалне структуре у овој сфери. Претње од криминалних активности почињу енормно да расту. ФАТФ је глобална мрежа са више од 200 земаља чланица која прикупља податке о новим формама и методама криминалних активности у овој области у свету. ФАТФ се фокусира на материју проневере државне помоћи, субвенције и јавне набавке, корупцију државних службеника, финансирања политичких кампања нелегалним средствима, на кривотворену медицинску опрему и лекове. Криминалци формирају „предузећа шкољке“ непостојеће и компаније фасадне, што све потврђује њихову чврсту решеност да злоупотребе глобалну кризу. Расту активности у сфери онлајн трговине као и ризици у домену безбедности информационих технологија, уцене, крипто напади, итд. Све чешће се на Интернету могу наћи лажни линкови за владине и јавне агенције и институције. Криминалци су брзи и ефикасни у заобилажењу интерних контрола које користе компаније и финансијске институције, тако да је процес оцена кроз „извештај са дужном пажњом“ клијента

заобиђен на ефикасан начин.

Пандемија је изменила начин на који криминалци перу новац (FATF 2021a, 1). Смањени су лични контакти, при чему се гро трансакција обавља онлајн, те расте обим бесконтактних плаћања. Идентификација клијената је све тежа и комплекснија, и захтева време и ресурсе. Све је теже утврдити дигитални идентитет клијената. Настају нове нерегулисане финансијске услуге, инсајдерска берзанска и ванберзанска трговина, велики скокови и падови вредности (компаније, некретнине, финансијски инструменти). Настају нове шеме преваре, који посебно циљају незапослене и сиромашне, које управо треба и заштити. Новац из трговине наркотицима прелива се и пере, уз кријумчарење људи, експлоатацију деце и проституцију обим који улази и канале такозваног „прљавог новца“ расте.

У тој борби за сузбијање прања новца и финансирања тероризма ФАТФ нуди земљама чланицама своје веома робусне правне стандарде, снажне правне механизме за имплементацију, и на оперативном плану, којима се ефикасно одупире претњама (FATF 2020). Кључно је да лидери, политичке елите и јавно мњење земаља Западног Балкана схвате и прихвате да је раст криминала и тероризма снага која дестабилизује националне економије, смањује поверење у владу и политичке лидере, отежава економски раст, што повратно погађа сваког грађанина. Након деценијских припрема, превођења регулаторних решења, усвајања закона и прописа, обуке и формирања агенција и/или управа полиција као и финансијских обавештајних служби за сузбијање прања новца и финансирања тероризма долази време остварење резултата. Циљ је јачање светског финансијског и корпоративног сектора, али и подизање свести јавности о ризицима и опасностима прања новца. Јединице такозваних „финансијских обавештајних служби“ требало би да убудуће добијају адекватне ресурсе да би могле да анализирају и достављају извештаје правосуђу и полицији (за истражне радње). Домен оцене ефективности и ефикасности превентивних мера и ефективне супервизије на националном нивоу није у примарној жижи ово рада, мада је по нашој оцени веома значајан и потребан у функцији будућег унапређења. ФАТФ уводи методолошки приступ процене клијента „базиран на процени ризика“, што је иначе стандардна методологије екстерне и интерне ревизије на међународном и националном плану. Будуће приоритетне активности ФАТФ у сфери истраживања могућности коришћења дигиталне трансформације у сузбијању прања новца свде се на:

1. Идентификовање могућности и изазова коришћења нових технологија у приватном сектору, за супервизоре и регула-

торна тела;

2. Истраживање нових могућности креирања пулова података, софистицираних метода микро финансијске аналитике, детектовање стварних и потенцијалних препрека у овом процесу, почев од аспеката регулативе заштите приватности података, заштите личних информација и
3. Помоћ ФАТФ – а убрзавању процеса дигиталне трансформације оперативних националних агенција, финансијских обавештајних служби и институција које спроводе закон.

Ту неизбежно треба да укључе аспекти вештачке интелигенције, машинског учења, технологије за заштиту приватности, виртуалних валута, технологије „ланаца повезаних информација“ које ће све заједно значајно помагати у процесу трансформације сузбијања прања новца и финансирања тероризма, што је управо једна од централних порука овог рада. Криминал ће се све брже развијати, креираће се нове форме и методе, а свему томе доприносиће негативни ефекти COVID – 19. Стога ће способност адаптирања бити кључна за одговор на нове околности и захтеве. Тиме ће се све ефикасније онемогућавати на превентивној основи злоупотреба финансијских средстава и самог финансијског система, који је растуће рањив на овакве ризике.

СУЗБИЈАЊЕ ПРАЊА НОВЦА У КОНТЕКСТУ ПРАВНОГ РЕГУЛИСАЊА БОРБЕ ПРОТИВ ТРАНСНАЦИОНАЛНОГ КРИМИНАЛА, ПОРЕСКЕ ЕВАЗИЈЕ, САЈБЕР КРИМИНАЛА И КОРУПЦИЈЕ

Централни аспекти правне и са њом повезане укупне законске регулативе у борби против прања новца, пореске евазије и сајбер – криминала су основ националних стратегија у овој области (Ђорђевић и др. 2017: 166 – 179.). Наведена истраживања указују да је у оквиру транснационалног криминала све веће учешће пореске евазије, нелегалних трансакција у Биткоину. Из тих разлога је потребно ефикасно континуирано иновирање националних стратегије за борбу против транснационалног организованог криминала и тероризма, што потврђује управо развој утицај COVID – 19 не експанзију ових негативних феномена. Правна и струка безбедности наглашавају растући централни значај ефикасног и обухватног правног регулисање ове три новонастајуће кључне тачке. Пракса прања новца, финансирање тероризма, транснационални организовани криминал, пореска евазија и корупција се све брже развијају и постају изузетно снажан ометајући фактор друштвено

– економског развоја. Због тога су потребни знатно већи, ефикаснији и квалитетнији напори максималног убрзавања правне и регулаторне хармонизације и усаглашености на националном нивоу и у односу на регулативе у ЕУ и у свету. Суштина је да је благовременост врхунски циљ, истовремено, будимо реални, изузетно тешко али и могуће остварив. У реалности је потребно да се убрза анализа праксе и да националне стратегије сузбијања прања новца пружају значајне и опипљиве ефекте које јавност оцењује позитивним. Правна регулатива мора практично у реалном времену, скоро без застоја, да прати и решава захтеве које намећу нове праксе и форме сузбијања прања новца и активности које су са тим повезане. Тиме ће се креирати основа стабилних националних правних система на основу концепта људских слобода и владавине закона.

Савремени правни оквир регулативе усмерене на сузбијање прања новца и финансирања тероризма се развијао у периоду који се протеже на скоро две деценије.

Прва Директива Европске уније о сузбијању прања новца у сфери стандарда регулаторне усаглашеност сузбијања прања новца и финансирања тероризма посматрано са историјске дистанце има много већи значај од бројних стандарда који се примењују на добровољној основи које су издале различите групе као што је Базелски комитет ФАТФ-а, јер се примењују само на чланице ЕУ. Ова директива је ограничена и уско се фокусира на шверц дроге, према дефиницији Бечке конвенције из 1988. године. Ипак, након тога су земље чланице охрабриване, што су и имплементирале, да прошире регулативу на предвиђена друга кршења закона као кривична дела.

Трећа Директива о сузбијању прања новца (Европски парламент и Савет Европске уније 2005, 116 – 137) је ступила на снагу 2005. године. Законодавно регулаторни оквир и пратећи прописи су изграђени на основу међународних стандарда ФАТФ – а. Ови стандарди се примењују у финансијском сектору. Обавезни су за адвокате, нотаре, рачуновође – ревизоре, агенте за некретнине, казина, компаније пружаоце финансијских услуга, као и за све трговце роба и услуга када су плаћања у готову, што је у ЕУ износ изнад 15.000 Евра. Фебруара месеца 2012. године донети су нови измењени стандарди ФАТФ – а о сузбијању прања новца.

Четврта Директива о борби против прања новца (4AMLD) (EU) 2015/849 фокусира се на аспекте спречавања финансијског тржишта у сврхе прања новца и финансирања тероризма. Представља проширење и замену Треће директиве (3AMLD), базирано на препорукама ФАТФ из 2012. године (Eur-Lex, 2020a). Ова директива о сузбијању прања новца и финансирања тероризма је централна јер је основ

за класификацију ризика, параметара ризика и приступ базиран на оцени ризика трансакције и клијента. Параметри класификације ризика према Четвртој директиви су: дефинисање, мониторинг и имплементација профила „познавање вашег клијента“, креирање позитивних пословних односа и климе сарадње са фирмом клијентом; блиско праћење – мониторинг свих, посебно сумњивих и ризичних трансакција и изградња и унапређивање личних односа са клијентом као појединцем и партнером у сузбијању прања новца. То омогућава наредни корак: *класификацију ризика* што се уско фокусира на следеће параметре: високе, најчешће, депозите у готову на почетку пословног односа („перачи“ новца брзо формирају пословне односе и још и брже завршавају, познајући време реакције и инертност система за сузбијање прања новца); висок обим плаћања у готову са купцима зоне високог ризика; трансакције са земљама високог ризика (водити рачуна да су све трансакције са два или више учесника, тако да када је у питању међународни платни промет прате друге „финансијске обавештајне службе“ и агенције за сузбијање прања новца; мали трансактори који депонују скоро занемариве суме, велики број улагача и још већи број трансакција.

На основу параметара ризика и поступка класификације омогућен је наредни корак *унапређење класификације ризика*. Овај корак се обавља кроз потпуно ревизорско документовање и садржи следеће етапе:

- Налази о сузбијању прања новца и финансирању тероризма,
- Класификација конкретне трансакције/а и типологија ризика,
- Почетни ток процеса ревизије сузбијања прања новца,
- Финална фаза: Проналажење неуобичајених карактеристика и трансакције које привлаче пажњу и ризичне су.

Пета директива ЕУ о сузбијању прања новца је ступила на снагу 10. јануара 2020. године. Значајан је део напора ЕУ да ојача укупно веома широку, комплексну и обимну регулативу о овој сфери (Еур – Лех, 2020б). Веома значајан елемент 5. директиве која је ступила на снагу 10. јануара 2020. јесу решеност ЕУ да појача у значајној мери напоре и ефекте у регулисање сфере сузбијања прања новца у функцији супротстављању тероризму. Основни циљеви се могу класификовати на следећи начин. Унапређење транспарентности компанија, односно корпоративног сектора ће се чинити пре свега кроз формирање јавно расположивих и приступачних јавних регистра привредних друштава, фондација, трустова и других прав-

них уговора. Такве симетричне мере треба предузимати у земљама Западног Балкана без одлагања. Следећи циљ односи се на јачање овлашћења и снага јединице финансијских обавештајних служби на националном и на нивоу ЕУ. Претходно подразумева паралелне акције у региону, јер ће бити растући број захтева у оба правца. Неадекватан институционални и функционално – оперативни капацитет се може у релативно кратком року вратити као бумеранг потенцијалних претњи стављања одређене јурисдикције под појачане мере надзора ЕУ или на црну листу ЕУ и ФАФТ – а. Увођење и значајно ограничавање аутономије виртуалних валута, њихова пуна контрола и елиминисање анонимности значи блокаду снабдевача такозваних „електронских онлајн новчаника“ као и анонимних картица са унапред плаћеним износима. Такође, напори ће бити усмерени на проширивање листе трећих земаља које ће бити процењене као високо ризичне. Повећан надзор захтева подизање нивоа транспарентности и регулаторне усаглашености, заједно са унапређивањем заштитних мера финансијских трансакција између ЕУ и таквих земаља, свакако и Западног Балкана. Све земље чланице ЕУ ће морати да формирају јавни регистар у централној банци свих рачуна (нешто што је у претходним системима било попут Службе друштвеног књиговодства и платног промета у једном делу). Унапређиваће се сарадња, размена информација надзорних тела која контролишу механизме прања новца као и са телима пруденционе контроле и супервизорима Европске централне банке. Симетричне мере треба спровести на националном плану јер се тиме обавља хармонизација сарадња са пандан институцијама на националним плану и са Европском централном банком.

Кључни аспекти 5. директиве ЕУ о сузбијању прања новца су следећи:

1. Услуге виртуалних средстава–имовине и пружаоци услуга електронских новчаника - Пружаоци услуга виртуалних средстава и пружаоци услуга чувара електронских новчаника сада су субјекти сузбијања прања новца и финансирања тероризма;
2. Унапред плаћене картице и Е–новац - Клијенти који користе унапред плаћене платне картице на којима је износ који уплаћују изнад 150 евра сада су субјект провере идентитета;
3. Службена листа политички експонираних личности - Све земље чланице су обавезне да одржавају иновиране листе свих политички експонираних особа;
4. Високо ризичне треће земље - Било какви пословни односи или финансијске трансакције које укључују високо ризичне треће земље или било какве сличне аранжмане мора да учине доступним властима информације о корисном интересу;

5. Друга спремишта вредности - Захтеви за сузбијање прања новца се примењују на било које професионалне трговинске трансакције вредних роба (чија је вредности већа од 10.000 Британских фунти); Обухват високо вредних роба су уметничка дела, нафта, оружје, племенити метало, дуван, итд., и
6. Регистар крајњег корисног власништва - Национални регистри крајњег корисника мора да буду повезани на нивоу ЕУ. Компаније, трустови, и слични аранжмани морају учинити властима расположиву информацију о јединственом крајњем кориснику

Глобални и регионални пејзаж „океана“ прања новца се мења, као и напори сузбијања. Стога финансијске институције на Западном Балкану као и регулаторна тела и мониторинг агенције треба да ускладе кораке са нормативима у региону како би испунили задате критеријуме о усаглашености. То је потребно сагледавати на националном, регионалном и на међународном нивоу. Директиве ЕУ посебно 5. и сада се све више говори о 6. јесу механизми хармонизације унутар ЕУ, али и са земљама Западног Балкана. Крајем 2018. године је пуштен у јавност нацрт 6. директиве о сузбијању прања новца (6AMLD). Ступа на снагу јуна 2021. године. То свакако подразумева да национална институције познаје и примењује 5. директиву. Наредна 6. директива ће хармонизовати дефиницију сузбијања прања новца, повезивање особе/а које се тиме баве, као и јасно дефинисање казни за „пераче новца.“

ТРЕНДОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ СУЗБИЈАЊА ПРАЊА НОВЦА НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ У ФУНКЦИЈИ ПРИКЉУЧЕЊА ЕУ

*„Све се мења само су интереси стални.“
Бенџамин Дизраели*

Оперативна, тактичка па и стратешка одлука у ком степену да се приступа преговорима, са којом енергијом ефектима, мотивима и исходима је аутономно и неotuђиво право сваке од држава региона Западног Балкана. На другој страни је симетрично право веома снажне ЕУ да артикулише своје интересе. Посматрано кроз садашњу призму, најмање је опортуно тумачити будућност кроз аспекте пројекције историјске прошлости. Будућност брзих, наглих и непредвидивих промена у сваком погледу ће водити ка још бржим прилагођавањима са различитим исходима од средњих или незнат-

них решења, ка песимистичким. Организован криминал и криминалне групе на Западном Балкану ће повећавати обим и вредност нелегалне трговине и услуга, што ће се рефлектовати на експанзију прања новца (UNODC, 2020, 5). Економско и финансијско снажење организованог криминала уз раст пореске евазије и корупције ће бити снажан фактор друштвене и политичке нестабилности. Развој регулативе сузбијања прања новца у ЕУ прати блиско трендове у САД, Канади и осталим богатим земљама чланицама ОЕЦД – а. Национални правосудни и полицијски системи не располажу адекватним капацитетом супротстављања и адекватног одговора на овакве растуће притиске, тако да би се евентуално могло предвидети и слабљење ефикасности у сфери сузбијања прања новца. Будућност се огледа у политичкој вољи и одлучности да се ради на јачању правне државе као гаранта остварења независне, стручне, самосталне и непристрасне правосудне (судске и јавнотужилачке власти) која ће бити кредибилна да процесуира криминалне групе и јавне делатнике који се огреше о јавни интерес (Peric Diligenski 2016, 537 – 544) Босна и Херцеговина је у том правцу учинила значајан напор 2015. године да номотехнички осмисли и усвоји акциони план за сузбијање прања новца. Ову оријентацију су следили све земље у региону. Ипак од „оптимистичког“ плана као списка циљева до ефикасног остварења резултата увек је дуг и нераван пут.

Фаза техничке/консултантске помоћи донатора из иностранства је завршена након вишегодишње праксе (2015 – 2020). У том периоду су креирани адекватни законско – регулаторни оквири „замрзавања“ имовине терориста. Креиране су адекватне супервизорске институције, мере за остале непрофитне секторе, појачана је контрола девизних прекограничних трансакција. У оквиру националних законодавних система хармонизоване су процедуре кривичног гоњења прања новца, уз јасно дефинисане поступке конфискације средстава. Период 2021. године и након тога јесте време остварења опипљивих резултата (UNODC, 2020, 75).

У односу на претходно, ЕУ ће сагледати своје интересе кроз различите временске хоризонте, при чему ће област сузбијања прања новца бити саставни део улоге у правосуђу и институционалној изградњи демократских институција.

ЗАКЉУЧАК

Анализа коју смо изложили је креирана са циљем да на свеобухватан и систематичан начин сагледа аспекте, интересе, проблеме и перспективе сузбијања прања новца и борбе против тероризма у региону Западној Балкана у контексту приступања ЕУ, при чему су се појединачно узимале у обзир тачке интереса, спајања и раздвајања оба партнера у овом односу.

У ширем оквиру процеса интеграције земаља Западног Балкана у институције и организацију Европске уније треба сагледавати имплементацију акционих планова појединачних земаља у овој области. Потребне су нове форме интеграције и квалитетне сарадње министарства правосуђа, унутрашњих послова, судских система, канцеларија јавних тужилаца, надзорних тела и специјализованих агенција и супервизорских комисија које су задужене са превенцију и борбу против прања новца, корупције, организованог транснационалног криминала и пореске евазије. Нова регулаторна решења ЕУ у овој области и она која се убрзано доносе (што ће бити трајан процес) су веома значајна и корисна за земље Западног Балкана, које су у процесу прикључивања обавезне да их прате и имплементирају. Снажење институционалних капацитета појединачних држава је саставни део програма реформи правног система (креирања и спровођења нових јавних политика, што су обавезе у оквиру процеса споразума о сарадњи и прикључивању. У новом фокусу су аспекти превенције прања новца, јачање агенција правосудног система, посебно истраге и тужилаштва, боље стратешко планирање и механизми анализе реалних феномена, уз јачање капацитета националних финансијских обавештајних служби. Примена релевантних међународних и стандарда ЕУ у сузбијању прања новца базира се на процени ризика. Потребно је снажење размене информација, посебно најбољих пракси на регионалном нивоу, са ЕУ и одговарајућим регулаторним телима на глобалном нивоу. Значајне су превентивне мере ублажавања претњи и ризика посебну о домену политика финансијске супервизије.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бурсаћ, Борис. 2020. „Могућности одговора Европске уније на савремене терористичке претње“. *Политичка ревија* 61. doi.org/10.22182/pr.6532020.1, 11 – 32.
- Ђорђевић, Зоран; Љутић, Ивана, Б.; Ђурђевић, Драган, Ж.; Јованић, Ђуро, 2017. „Борба против транснационалног криминала -

- сузбијање прања новца, пореска евазија и регулисање Биткоина у Србији“. *Војно дело* 2017, вол. 69, бр. 6: 166-179.
- Ковачевић, Маја. 2020. „Политика проширења Европске уније у потрази за реформом“. *Политичка ревија* 64 DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6422020.6> :133 – 150.
- Матијевић, Андреа. 2020. „Ставови држава чланица о проширењу Европске уније и нова методологија политике проширења“. *Политичка ревија* 64 (2): 151-175. doi: <https://doi.org/10.22182/pr.6422020.7>.
- Перић Дилигенски, Тијана. 2020. „Коронавирус у (био)политичком имагинаријуму.“ *Социолошки преглед* 3 (54): 627 – 646. doi: 10.5937/socpreg54-27419.
- Стојановић, Марија. 2021. „Економска интеграција Балкана реалнија од пријема у ЕУ“. *Данас* 17. јануара 2021. <https://www.danas.rs/politika/demostat/ekonomska-integracija-balkana-realnija-od-skorog-prijema-u-eu/>.
- Comply Advantage. 2021. *Globak AML Regulations: What You Need To Know*. <https://complyadvantage.com/knowledgebase/aml-regulations/>.
- EU 5th Anti – Money Laundering Directives. (January 10, 2021.) https://miro.medium.com/max/1200/1*GABQBhyDIUXyo8aiFGBfpQ.jpeg.
- Eur – Lex. 2020. *Sprečavanje zlouporabe finansijskog sustava u svrhu pranja novca i terorizma*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=URISERV:230804_1 last accessed 23 January 2021.
- Eur – Lex. 2020a. Direktiva (EU) 2015/849 Europskog parlamenta i Vijeća od 20. svibnja 2015. *Službeni list Europske unije*. L 141/723. last accessed 21 January 2021.
- Eur – Lex. 2020b. Direktiva (EU) 2018/843 Europskog parlamenta i Vijeća od 30. svibnja 2018. *Službeni list Europske unije*. L 156/43. last accessed 21 January 2021.
- European Parliament. 2020. *The Western Balkans*. Fact Sheets on the European Union – 2020. https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_5.5.2.pdf, last accessed 19 January 2021: 1.
- Europski parlament i Vijeće Europske unije. 2005. (Tekst značajan za EGP). *Službeni list Europske unije*. I. 309/15. 25.11.2005. 09/Sv. 2., 116-137. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32005L0060&from=FR>, last accessed 19 January 2021.
- Europsko vijeće Vijeće Evropske unije. Oct 20, 2020. Proširenje EU – a – Consilium. <https://www.consilium.europa.eu/hr/> last accessed 20 January 2021.
- EuroWork Working Life. 11 March 2007. *Acquis Communautaire*. <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial->

- relations-dictionary/acquis-communautaire#:~:text=Acquis%20communautaire%20is%20a%20French,the%20European%20Union%20(EU), last accessed 20 January 2021.
- FATF. 18 January 2021a. *Covid – 19 and the Changing Money Laundering and Terrorist Financing Risk Landscape*. www.fatf-gafi.org/publications/fatfgeneral/documents/mena-reg-tech-2021.html, last accessed 21 January 2021.
- FATF. 2020. *International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation. The FATF REcommendations*. Updated October 2020. last accessed 21 January 2021.
- FATF. 2021. <https://www.fatf-gafi.org/home/> <https://www.fatf-gafi.org/home/>, last accessed 21 January 2021. <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/pdfs/FATF%20Recommendations%202012.pdf>, last accessed 21 January 2021.
- Jean – Claude Juncker. 2017. European Commission President. *State of the Union Adress, 13 september 2017*. https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/the-enlargement-process_en.pdf, last accessed 19 January 2021.
- Perić Diligenski, Tijana. 2016. “The influence of the European Union on designing of anti-corruption policy in the Republic of Serbia”. In *Thematic conference proceedings of international significance* volume I, eds. group of authors, 537-544. Belgrade: Academy of Criminalistic and Police studies.
- Summaries of EU legislation*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TEXT/?uri=LEGISSUM:230804_1, poslednji pristup 21. januara 2021.
- UNODC, United Nations Office on Drugs and Crime. 2020. UNODC Research. *Measuring Organized Crime in the Western Balkans*. <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/OC/Measuring-OC-in-WB.pdf>, last accessed 22 January 2021.
- World Economic Forum. 2021a. *The Global Risks Report 2021*. 16th Edition. Insight Report. <https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2021>, last accessed 21 January 2021 72-81.

Ivana B. Ljutić

Belgrade Banking Academy, University Union, Belgrade

PERSPECTIVES OF THE CREDIBLE ACCESSION OF THE EUROPEAN UNION TO WESTERN BALKANS: ENHANCED EU ENGAGEMENT IN THE FIELD OF MONEY LAUNDERING REGULATION AND PRACTICES

Resume

This paper analyse the harmonization of the legal and accompanying regulations of the countries of the Western Balkans region in the field of combating money laundering and terrorist financing (AML-CFT) with the similar normative acts in the European Union (EU). Threats of international terrorism are growing. New risks of tax evasion, corruption, transnational organized crime and of the cybercrime are emerging. One of the key criteria for the accession of the Western Balkan (WB) countries to the EU has become the effects of AML. The main difficulty facing WB countries is the ingrained vision of the EU and international regulators that national regulatory systems are not doing enough in practice to achieve the effects of effective AML. The speed, scope and strength of regulatory changes in the EU are dynamic, and they consequently represent an excessive burden of requests from the national regulatory systems. Those systems are objectively assessed in the process of construction, with the inertia of historical problems and legacies. The assessment is that the demands of the international community, and even more so of the EU, will grow stricter. The so called the „stop – go“ period of superfluous results is over. The phase of the Olympic motto follows: „*faster, higher, stronger*.“ Terrorism causes rising costs for societies. It is a significant challenge for all civilized countries to be a proactive partner in AML/CFT. In this light, countering terrorist financing through the fight against money laundering is a key starting, central and final point and link. Methods used in analyzing this subject are comparable law method, positive legal method and historical legal method.

Keywords: enlargement, European Union, Western Balkans, anti-money laundering, terrorist financing, legal regulations

* ivana.ljusic@bba.edu.rs

* Овај рад је примљен 01. маја 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. маја 2021. године.

МЕЂУНАРОДНЕ ТЕМЕ

219

Владимир Сапунов
МОНОПОЛИЗАЦИЈА ГЛОБАЛНОГ МЕДИЈСКОГ
СЕКТОРА – НЕДАВНИ ДОГАЂАЈИ

233

Срећко Кузмановић, Горан Мандић
УЧЕШЋЕ ПРИПАДНИКА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ У
МУЛТИНАЦИОНАЛНИМ ОПЕРАЦИЈАМА

261

Миша Стојадиновић
САД И КИНА - РЕДЕФИНИСАЊЕ ОДНОСА
ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ПОБЕДЕ БАЈДЕНА НА
ПРЕДСЕДНИЧКИМ ИЗБОРИМА У САД

УДК 316.774(100)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6822021.10>

Оригинални научни рад

Владимир Сапунов

Вороњешки Државни Универзитет, Руска Федерација

МОНОПОЛИЗАЦИЈА ГЛОБАЛНОГ МЕДИЈСКОГ СЕКТОРА: НЕДАВНИ ДОГАЂАЈИ

Сажетак

Овај чланак има за циљ да допуни домаће и стране студије масовне комуникације политичком и економском анализом догађаја везаних за монополизацију у светском медијском сектору у 2018-2020. - на основу релевантних примера.

Кључне речи: монополизација, финансијализација, конвергенција, поштрвање менаџмента, масовни медији, Gannett, GateHouse Media, Sprint Nextel, T-Mobile USA, 21st Century Fox, Sky, Disney, Comcast, Reworld Media, Mondadori France, CBS, Viacom, Le Monde, Czech Invest Media, *Daniel Křetínský, Lagardère*

Монополизација глобалног медијског сектора и даље је битна истраживачка тема у сферама новинарства и масовне комуникације. Монополизација је објективни процес у капиталистичкој економији, јер омогућава капиталу да оствари више профита уз мање напора. Медијски сектор није изузетак.

Суштина монополског медијског капитала се непрестано мења, а недавне велике трансакције у глобалном медијском систему обично прате и друге кључне трендове у његовом развоју - финансијализацију (пренос главних метода финансијског тржишта у медијски сектор) и поштрвање управљања медијима (пре свега отпуштања запослених и затварање медија), који иду упоредо са глобализацијом и конвергенцијом. Монополизација страног медијског сектора је нелинеарни процес, који је изражен дијалектиком концентрације и одвајања медијских група.

Тренутно постоји 8 традиционалних прворазредних медијских корпорација. То су:

- *AT&T* (капитализација 254,39 милијарди долара)
- *Walt Disney* (246,77 милијарди долара),
- *Comcast* (199,02 милијарди долара),
- *Bertelsmann* (није јавно предузеће, нема тржишну капитализацију, имовина се процењује на 25,343 милијарде евра),
- *Fox Corporation* (21,96 милијарди долара),
- *CBS* (18,47 милијарди долара),
- *Viacom* (11,96 милијарди долара),
- *News Corp* (8,43 милијарди долара).

Друге медијске корпорације се не могу класификовати као традиционалне, јер готово (или уопште) не производе новинарске материјале, али су најважнији дистрибутери медијских информација. Основна делатност је сектор телекома, ИТ сектор, Интернет. У заградама — њихове компаније које дистрибуирају баш медијске информације.

- *Microsoft Corp.* (*MSNBC, Bing, LinkedIn*; ограничење од 1,05 билиона долара),
- *Apple* (*Apple TV, Apple TV +, Apple News +*; 939,53 милијарде долара),
- *Amazon* (*Amazon Prime Video, Amazon Publishing, Amazon Studios*; 904,68 милијарди долара),
- *Alphabet Inc.* (*Google, YouTube, DoubleClick*; 835,56 милијарди долара),
- *Tencent* (*QZone, WeChat, QQ*; 458 милијарди долара),
- *Verizon* (*Yahoo, Huffington Post*; 231,91 милијарде долара),
- *Netflix* (137,35 милијарди долара).

Друштвени медији:

- *Facebook* (капитализација 542,57 милијарди долара),
- *Twitter* (32,14 милијарде долара).

Новинске агенције:

- *Reuters* (капитализација *Thomson Reuters* 33,62 милијарде долара),
- *Bloomberg* (11,85 милијарди долара),
- *Associated Press* (задружно предузеће),
- *Agence France-Presse* (јавно-приватно предузеће).

Аутор је више пута обрађивао ову тему.¹ Овај чланак мора да допуни домаће студије масовне комуникације анализом догађаја који су се догодили у глобалном медијском систему током прошле године

1 Детаље о томе како су се догађаји развијали погледајте: Сапунов В.И. Монополизација светског медијског сектора на фоне конвергенције и финансијализације / Вестник Воронежского государственного университета. Серия «Филология. Журналистика». Воронеж, 2018. – с. 167-170.

(хронолошки оквир - септембар 2018/септембар 2019). Прво у САД, затим у Западној Европи, и напoкoн — у Истoчнoј Европи.

У студији је најважнија била политичко-економска метода која је омогућила да се јасно окарактерише главни тренд у развоју модерног медијског система: монополизација - у контексту финансијализације и поoштрављања управљања медијима. Метода је заснована на проучавању масовних медија са становишта индустријских односа и омогућава дубоку анализу главних контрадикција савремених медијских односа: сукоб интереса капитала и рада, послодавца и запoслeнoг, сужавање слике стварности за потрошача медија, умањење медијске демократије, доминација економског и технолошког аспекта над културним и моралним и друге.

Велика количина најновијих емпиријских информација анализираних у овом чланку омогућиће читаоцима да стекну утисак о суштини модерног медијског сектора и глобалних медијских проблема.

Недавно су oкoнчанe две грандиозне трансакције, што је било званично потврђено још 2018. године - oткупoм имовине *21st Century Fox* oд стране *Walt Disney* компаније, и oткупoм највећег европског сателитског oпepaтepa *Sky* oд стране компаније *Comcast*.²

Дан пре него што је била закључена трансакција између *Walt Disney* и *21st Century Fox*, на њујоршку берзу је ушла нова компанија *Fox*, која је обухватила преосталу имовину након ове продаје - савезну мрежу *Fox*, *Fox News*, *Fox Sports* и пословне канале *Fox-a*. Продата имовина дистрибуирана је широм структура *Walt Disney-a*. 12. oктoбpа 2018. године завршена је куповина компаније *Sky* oд стране *Comcast-a*.

У августу 2019. напoкoн је било најављено поновно уједињење *Viacom-a* и *CBS-a* - након 13 година независног постојања. То се у великој мери приписује оставци главног противника спајања - генералног директора *Columbia Broadcasting System* Леса Мунвеса, затрпаног сексуалним аферама. Мунвес и други руководиоци *CBS-a* успротивили се спајању, верујући да ће то погоршати финансијско стање њихове компаније. У време поновног окупљања, *CBS* је имао капитализацију од 18,47 милијарди долара, а *Viacom* од 11,96 милијарди долара.

Нова компанија ће се звати *Viacom CBS Inc.*, 61% власништва ће припасти акционарима *Viacom-a*, 39% - акционарима *CBS-a*. Комбинована компанија очекује приход од 28 милијарди годишње и да ће спајањем уштедети око 500 милиона долара (Uria 2019).

2 Детаље о томе како су се догађаји развијали погледајте: Сапунов В.И. Монополизација мировог медиасектора на фоне конвергенцији и финансијализацији / Вестник Воронежског државног универзитета. Серия «Филология. Журналистика». Воронеж, 2018. – с. 167-170.

Председник *Viacom CBS Inc.* биће Шери Редстоун - ћерка Самнера Редстоуна, која је била потпредседник обе компаније, генерални директор биће Боб Бекиш - генерални директор *Viacom*-а.

Упркос економској независности корпорација током 13 година, 80% акција сваке од њих припадало је друштву *National Amusements*, у коме 80% акција припада Самнеру Редстоуну, а 20% његовој ћерки.

У јулу 2019. америчко Министарство правде одобрило је спајање трећег и четвртог мобилних оператера на земљи - *Sprint Nextel* и *T-Mobile USA*. Стране су дуже време преговарале, трансакције су више пута биле прекидане и коначно, у априлу 2018, најављено је спајање.

У фебруару 2019. демократе на америчком Конгресу оштро су се супротставиле том споразуму, објашњавајући да ће овај монополски уговор наштетити интересима претплатника, укључујући повећање цена. Следеће рочиште је било одржано 12. марта у Представничком дому. Насупрот спајању су активно лобирали конкуренти - *AT&T* и *Verizon*. Основна стратегија за убеђење од стране менаџера компаније *Sprint* и *T-Mobile USA* је била да ће спајање помоћи развоју 5G мрежа у САД.

Амерички регулатор за телекомуникације, FCC, у марту је изјавио да узима тронедељну паузу у разматрању спајања трећег и четвртог мобилних оператера у Сједињеним Државама. FCC традиционално преиспитује M&A трансакције током 180 дана, представници регулатора најавили су да ће наставити да сматрају 4. априла 122. даном. Коментаришући одлуку, стручњаци FCC-а приметили су да су *Sprint* и *T-Mobile USA* пружили велику количину додатних информација о којима је потребно јавно дискутовати (CNBS 2019).

Након што је FCC одобрила споразум у јулу 2019. године, 13 америчких држава на челу са демократама поднеле су тужбе у којима је речено да ће овај споразум одузети потрошачима неопходну конкуренцију. 26. јула америчко Министарство правде коначно је одобрило спајање - под условом да ће *Sprint* део свог пословног и фреквенцијског спектра продати сателитском и IPTV оператеру *Dish Network* - у износу од 5 милијарди долара, а *T-Mobile* ће омогућити *Dish*-у приступ својој мрежи.

Петог августа 2019. године објављен је велики уговор у америчкој новинској индустрији. Власници компаније која поседује највећи број дневних новина у земљи - *GateHouse Media*, купују компанију са највећим кумулативним тиражом публикација - *Gannett*.

Акционари *GateHouse Media* имаће 50,5% у припојеној компанији, остатак ће бити у власништву *Gannett*-ових акционара. Комбинована компанија зваће се *Gannett*, њено седиште ће бити

у Маклину (Вирџинија), где се налази сада седиште највеће компаније по укупном промету и буџету у САД. Управни одбор ће се састојати од 5 чланова *GateHouse*-а, три директора *Gannetta*-а и генералног директора *New Media Investment Group*, директног власника *GateHouse*-а. Куповина је извршена по цени од 12,06 долара по акцији, кредит за трансакцију у износу од 1,779 милијарди долара обезбедиће *Apollo Global Management*, приватна инвестициона компанија (Bomey 2019).

Укупни износ трансакције није најављен, али с обзиром на то да *New Media* прихвата дугове *Gannett*-а, она се процењује на око две милијарде долара. Као резултат спајања, компаније чије су акције од јануара опале за око 30%, надају се да ће уштедети 275 до 300 милиона долара током 2 године.

GateHouse има, иако краткотрајну историју, веома сложену власничку структуру. Компанија је била 1998. године основана под именом *Liberty Group* од стране бившег адвоката и сада већ срушеног канадског медијског магната *Hollinger*, који је уз помоћ приватне инвестиционе компаније *Leonard Green & Partners* купио 160 новина од групе *Hollinger*. *Liberty* је водила агресивну експанзионистичку политику и до 2000. године био је повећан број њених новина на 330, али након 5 година, због финансијских тешкоћа, њихов број се смањивао на 60.

Као резултат тога, *Liberty* је 2005. године променила власника - купила га је инвестициона компанија *Fortress Investment Group* (сада припада јапанском банкарском конгломерату *SoftBank*). Тада се назив компаније променио у *GateHouse*. До 2013. године, укупан број новина порастао је на 300, али *GateHouse* је била погођена дужничким проблемима. Дакле, компанија је у септембру 2013. године прогласила банкрот на основу Поглавља 11 (*Chapter 11*) Америчког законика о банкроту. Након два месеца, *GateHouse* је откупио свој дуг, његово учешће на берзи је престало, формирана је била *New Media Investment Group* која је постала директни власник *Gate House*-а и спровела нови IPO на њујоршкој берзи.

Три године од 2014. до 2017. - постале су најбоље у историји компаније. У то време купила је познате компаније као што су *Halifax*, *Stephens Media*, *Calkins Media*, *Morris Publications* и *Schurz*, додајући им *Dolan Media Group* и *Journal Multimedia*, специјализоване за пословне публикације. Тако је *GateHouse* доспео на прво место у Сједињеним Државама по броју дневних новина - 156, међу којима су *Columbus Dispatch*, *Austin American-Statesman* и *Oklahoman*. Са 10.638 запослених, приход компаније за 2018. годину износио је 1,53 милијарде долара. У другом тромесечју 2019.

приходи у буџету компаније смањени су за 6,9% у односу на други квартал 2018. године, приход од штампаног оглашавања опао је за 15,3%. Међутим, нето приход је порастао за 4% на 404,4 милиона долара због смањења трошкова.

На основу резултата финансијског извештаја за други квартал 2019. године, *Gannett* је објавио да су, према његовим резултатима, приходи смањени за 9%, на 660,3 милиона долара у поређењу с годишњом стопом. Приход од штампања за други квартал 2019. пао је за 18,5%. У исто време, нето добит порасла је за 64%, на 26,7 милиона долара. 6,5 милиона долара, дошло је од реструктурирања, отписа «лоше имовине», отпуштања и других смањења трошкова, а додатних 32,8 милиона долара од *Gannett*-а је дошло од продаје некретнина и друге имовине.

Почетком 2019. године менаџери *Gannett*-а одбили су понуду да продају своју компанију *Media News*, рекавши да су стандарди новинарства и финансирања за групу у власништву *Alden Global Capital*, приватне инвестиционе компаније, дискутабилни.

Спајање *Gannett* и *GateHouse* је узроковано, пре свега, текућом кризом америчке новинске индустрије, чему је главни разлог конкуренција са Интернетом. Откако је криза почела у периоду 2007-2008; 47% запослених у америчким новинама су изгубили посао, а 60 листова (укључујући оне са историјама дужим од 100 и 150 година) престале су да постоје. Најновија жртва почетком јула су новине са 150-годишњом историјом *Vindicator*, у граду Јангстоун (Охајо). Такође, од 2000. до 2018. америчке новине изгубиле су 49% недељног укупног тиража и 57% прихода од оглашавања и дистрибуције.

Настављајући разговор о недавним вестима у области M&A, потребно је анализирати велике трансакције у француској периодичној индустрији:

1. Куповина *Mondadori France* од стране компаније *Reworld Media*
2. Откуп акција у *Le Monde* и часописима *Lagardère* компаније од стране чешке компаније *Czech Media Invest* Даниела Кржетинског
3. *Lagardère* продаје и другу своју имовину.

У децембру 2018. године објављено је било да француска медијска компанија *Reworld Media* купује *Mondadori France* (раније *Emap France*), филијалу италијанске компаније *Mondadori Spa*. Запослени у француској филијали италијанске компаније *Mondadori* гласали су за штрајк на позадини неизвесне будућности - појавиле се информације о смањењу радних места, па чак и о затварању *Mondadori* у Француској. Од 200 гласача 9 су се изјаснили против акције, 6 је било уздржаних (Wojciak 2018).

Компанија Мондадори, коју контролише клан Берлускони и која је позната по грандиозним скандалима повезаним са корупцијом највиших менаџера, и даље је један од лидера на италијанском тржишту часописа и издаваштва. У једном од кривичних случајева у вези са компанијом Мондадори, Силвио Берлускони изгубио је од свог главног ривала у италијанској медијској сфери - Карла де Бенедетија. А судија Виторио Мета, који је водио суђење, добио је 11 година затвора. Од тога је одслужио годину и девет месеци, након чега га је Казнени суд Италије ослободио оптужби.

Договор је већ био планиран за 12. март 2019. године. Међутим, став Савета за економска и социјална питања *Mondadori France*, који је изразио забринутост да куповина може довести до отпуштања у француској филијали и погоршања услова рада, као и претње штрајком, приморали су менаџере компанија да одложе уговор.

У складу с тим, 14. марта 2019. године *Mondadori Spa* - објавила је финансијски извештај за 2018. годину. Током године, приходи компаније, која припада *Fininvest* групи, коју контролише Силвио Берлускони, смањили се са 970,1 на 891,1 милиона евра (-8,1%). Само у Q4 2018. приход *Mondadori* групе смањио се за 11,4%, на 233 милиона евра.

Најгори подаци о приходу дошли су из француског представништва које је током године изгубило 7,5% прихода (у 2018. години износили су 305,6 милиона евра у поређењу са 330,4 милиона евра у 2017. години). Профит од штампаног оглашавања у Француској опао је за 7%, док је профит од интернетског оглашавања опао за још депресивнијих 11,2 посто.

Оптужујући све за неуспехе француске филијале, у децембру 2018. менаџери *Mondadori* продали су своје главно политичко богатство у Италији - утицајни часопис/недељник *Panorama*. Купац је била компанија *Verità Srl*.

Нето финансијска имовина Мондадорија за 2018. годину је била смањена за 147 милиона евра, што у поређењу са 2017. годином (-189 милиона евра) изгледа као одређено побољшање. Укупно је *Mondadori* група изгубила око 177 милиона евра током године, у поређењу са 30 милиона профита у 2017. години. Главни разлог оптимизма менаџера *Mondadori* је тај што је ЕБИТДА за 2018. годину износила 26,1 милион евра, 100 хиљада више него у 2017. години. А прилагођена ЕБИТДА порасла је са 18,4 милиона евра у 2017. години на 21,3 милиона у 2018. години (*La Repubblica* 2018).

Коначно, 31. јула, скупштина акционара француске медијске групе *Reworld Media* званично је најавила преузимање *Mondadori France*. Као резултат трансакције, *Reworld Media* се може сматрати

највећом новинарском компанијом у Француској по броју часописа - сада ће их бити више од 50 - штампаних и дигиталних.

RM поседује, на пример, часописе *Marie France*, *Auto Moto*, *Be*, *Journal de la maison* и друге, *Mondadori France - Science et Vie*, *Grazia*, *Closer*, *Télé Star*, *Auto Plus*. Као што видите, чист сјај - међу њима нема утицајних часописа, али постоји велика публика.

Укупни буџет биће 483 милиона евра, а EBITDA (израчунато према крају 2018. године) биће 37,2 милиона евра. Капитализација *Mondadori France* сада је 70 милиона евра, а додатних пет милиона евра власник француске филијале италијанске групације Мондадори може добити као уплату према резултатима 2020. године (earn-out) (Piquard, 2018).

Комисија за заштиту конкуренције (*l'Autorité de la concurrence*) одобрила је споразум 24. јула, под условом да заједничка група прода један од аутомобилских часописа - *L'Auto Journal* (*Mondadori France*) или *Auto-Moto* (*Reworld Media*).

Међутим, није све тако једноставно. Са коначним завршетком морају да сачекају. 12. јула, Високи суд у Нантесу одлучио се у корист синдиката и одлучио се да покрене информационе и консултантивне преговоре на којима ће менаџмент *Reworld Media* морати да објасни представницима Савета за економска и социјална питања детаље предстојећег спајања и будуће уређивачке политике. Преговори су требали почети у року од 8 дана након доношења одлуке суда - под претњом новчане казне од 50 хиљада евра за сваки дан кашњења. И само након договора о детаљима, трансакција би требало да се поново достави Комисији за заштиту конкуренције.

Савет за економска и социјална питања *Mondadori France*, као и национална новинарска унија Француске SNJ-CGT нису крили своје задовољство. Прво, јер ће трансакција сада бити одложена неко време (неколико месеци), и друго, јер ће им бити објашњени детаљи трансакције, а без координације с њима она неће бити закључена. Али главна ствар је да то неவிђена судска одлука, која је проширила овлашћења француских новинарских синдиката – ионако већ најмоћнијих у индустрији у ЕУ.

Између осталих новости везаних за Берлусконијеву медијску имовину у 2019. години - *Mediaset Spa*, монополиста италијанске телевизије, удружио се са својом шпанском филијалом *Mediaset España*, ради стварања медијског холдинга у Холандији – *MFE - MEDIAFOREUROPE*. Иако ће се холдинг налазити у Холандији, постаће финансијски резидент у Италији и Шпанији, његове акције биће понуђене на италијанским и шпанским берзама.

Нова компанија ће такође поседовати 9,6% удела у немачком телевизијском каналу *ProSiebenSat.1*, који је *Mediaset* преузео две

недеље пре тога. Берлускони очекује од *MFE - MEDIAFOREUROPE* приход од 107 милиона евра до 2023. године, стварање нове компаније мора бити завршено у року од шест месеци.

Велики догађај на француском тржишту новина, који је отворио нову страницу у његовој историји, било је стицање великог дела медијске имовине од стране чешког милијардера Даниела Кржетинског, шефа чешке групе *Czech Media Invest*. Била су то времена када су медији у Чешкој готово у потпуности били откупљени од стране западног капитала. Сада се чешка штампа у великој мери ослободила страних власника, контролише је локални капиталисти, укључујући чешког премијера Андреја Бабиса (власника групе MAFRA).

Тенденција одласка страног капитала из штампе постаје уобичајена за Источну Европу. Поред Чешке, ово је посебно илустративно у Мађарској, Бугарској и земљама бивше СФРЈ. Западни капитал (пре свега немачки, швајцарски и аустријски, а претходно скандинавски) плаши се губитака и тешких пословних услова. Сада капиталисти из Западне Европе, углавном, више воле да поседују источноевропске новине и часописе „на делима“ са локалним капиталистима.

Ипак удео западног капитала у источноевропском медијском сектору остаје значајан, а озбиљан утицај западних медијских група не може се потценити. Ово се посебно односи на сектор телекомуникација. Огранци *O2*, *Vodafone* и *T-Mobile* су монополисти на чешком тржишту мобилне комуникације и интернета, у Пољској огранак *Orange* и оператер *Play*, који су у равноправном власништву два британска приватна инвестициона фонда - *Novator* и *Tollerton*. Највећи мађарски телеком оператер *Magyar Telekom* припада немачкој компанији *Deutsche Telekom*.

Али чешки медијски капитал није се ограничио на избацивање странаца из локалне штампе и започео је агресивну инвазију на француску штампу. Чешки медијски магнат Даниел Кржетински, председник и главни акционар групе *EPH (Energetický a průmyslový holding)*, председник прашке Спарте и власник чешког *Czech Media Invest* (CMI – групе која, на пример, издаје најтиражнији чешки таблоид *Blesk* - купио је 49% удела у *Le Nouveau Monde*. Ова група, чији су власници Ксавие Ниел (оснивач мобилног оператора *Iliade*) и банкар Матје Пигас, контролише готово 75% *Le Monde*. Кржетински је већ власник магазина *Marianne*, а од јануара 2019. године постао је власник већине часописа (укључујући *Elle*, *Télé 7 Jours*, *France Dimanche*, *Ici Paris* и *Public*) монополистичке новинарске групе *Lagardère*. Поред тога, *Czech Media Invest* купио је од француског монополисте мрежу радио станица у Чешкој, Словачкој,

Румунији и Пољској. Након ових куповина, Кржетински је постао један од главних медијских тајкуна у Француској (Wojciak 2019b).

У међувремену, *Lagardère* се није ограничио на ту продају. У фебруару 2019. управа компаније је објавила да ће 20% акција *Jacaranda* у Јужној Африци бити продати компанији *Kagiso Media*. Такође, један од главних играча на јужноафричком медијском тржишту купиће од *Lagardère* 49,99% рекламне компаније *Mediamark*.

Раније у 2018. години продата су два популарна медицинска сајта - *Doctissimo* и *MonDocteur*; берзански ресурс *Boursier.com* продат је био групи *Les Echos-Le Parisien*, а са њим се воде преговори о продаји сајта за онлајн наруџбе карта *BilletReduc.com*. *Lagardère* је такође продао својих 42% удела *Marie Claire* породици Пруво.

Главна имовина која остаје код Лагардера су часопис *Paris Match*, недељник *Le Journal du Dimanche* и радио станица *Europe 1*.

Значајан и илустративан догађај догодио се у јануару 2019. године на Балкану. У спору између Бугара и Срба за куповину Телекома Албаније (ТАЛ) Бугари су победили. Други највећи телеком оператер у Албанији (после локалне филијале *Vodafone*) за 50 милиона евра био је купљен од стране компаније *Albania Telekom Invest AD*, која је била специјално креирана за ову трансакцију од стране бугарског бизнисмена Спасе Русева (главног акционара највећег бугарског телеком оператера *Vivacom*) са партнерима. Претходни власник ТАЛ-а била је грчка групација ОТЕ, чији је 45% удела у власништву *Deutsche Telekom*. Главни конкурент бугарској компанији био је највећи српски телеком оператер Телеком Србија, који је понудио 60 милиона евра и, ипак, изгубио - очигледно из политичких разлога (AlJazeera 2019).

Једна од главних препрека монополизацији глобалног медијског простора су, наравно, антитрустовски закони. Почетком октобра 2020. године америчком Конгресу представљен је извештај о потреби таквих мера против четири америчка ИТ гиганта — *Google*, *Apple*, *Facebook* и *Amazon* (GAFA). Документ на 449 страница резултат је петнаест месеци рада, који је укључивао разговоре са највишим менаџерима ових медијских компанија и спровођење ревизија. Антимонополска комисија сматра да је ниво монополизације у америчкој медијској сфери достигао ниво времена моћи нафтних и железничких магната. Извештај предлаже, на пример, забрану *Facebook*-у да поседује друштвену мрежу *Instagram*, одвајање *YouTube*-а од *Google*-а и недозвољавање *Amazon*-у да промовише своје медијске производе на сајтовима е-трговине.

Компаније GAFA су у више наврата подлегале огромним новчаним казнама од власти ЕУ и највећих земаља ЕУ, укључујући

и кршење антитрустовских закона. Антитрустовске мере се сада могу предузети на њиховом главном тржишту, у САД. Прихватање је зависило од резултата председничких и парламентарних избора у САД 3. новембра. Традиционално, законе о антитрусту (посебно у медијској сфери) у Сједињеним Државама предлажу демократски конгресмени; са тренутним саставом Сената, доношење документа у овом облику биће немогуће (или мало вероватно). Предлог закона одобрио је Комитет правосуђа Дома представника, али републикански чланови нису потписали документ.

Медијски монополи нису ограничени само на интензивирање спајања и преузимања предузећа и капитала. Ово је само један од начина да се смањи медијска демократија. Постављају се нове препреке за ширење међународних информација. И то се сада односи не само на источне системе, традиционално склоне протекционизму. Пример Кине, која је створила свој информациони систем и заменила западне интернетске гиганте *Facebook*, *Google*, *Youtube*, *Twitter* - својим сопственим - *WeChat*, *QQ*, *Q-Zone*, *Baidu*, *Sina Weibo* - је готово уџбеник. Међутим, западни медијски системи се све више ограђују од алтернативних извора информација - посебно руских. Узнемиравање станица које емитују RT програме у Сједињеним Државама, незапамћена казна од 200.000 фунти против RT од стране британског регулатора *Ofcom*-а и изузеће новинара RT са владиних конференција у Француској јасни су доказ томе.

Штавише, у западним земљама медијски ток трпи један тешки пораз за другим, што се може објаснити развојем информационих технологија (посебно друштвених мрежа), које демократизују медијски простор, као и умором грађана из либералних елита.

Најочигледнији примери за то су, наравно, победа Доналда Трампа на председничким изборима у Сједињеним Државама у 2016. и присталица Бреگزита у Великој Британији. Ови догађаји довели су не само до шока за либералне елите, већ и до стварних структурних превирања. У Сједињеним Државама су први пут у историји, у оквиру једног председничког мандата, смењена одједном три министра одбране, четири саветника за националну безбедност, два државна секретара, два директора ЦИА и директор националне обавештајне службе. У Великој Британији опозиција протествује и блокира распуштање парламента, а први пут у историји на суду је опозван Краљевски декрет.

На основу резултата студије могу се извести следећи закључци.

Процеси монополизације глобалног медијског сектора и даље се развијају нелинеарно - на позадини дихотомије са демонополизацијом. С једне стране, видимо грандиозне договоре у медијском

сектору, укључујући поновно уједињење SBS-а и *Viacom*-а, с друге стране, имовина некадашње моћне империје Мердока постепено се одваја од других компанија и његове корпорације *News Corp.* и *Fox Corporation* за капитализацију не могу се такмичити са највећим играчима на глобалном медијском тржишту. То, међутим, не спречава Мердока и његове синове да заузму челне позиције у медијским структурама које су продате *Disney*-у и *Comcast*-у. Други пример демонополизације је продаја своје имовине од стране француске медијске компаније *Lagardère*.

Морамо да кажемо да раздвајање компанија само делимично показује демонополизацију, јер друге компаније једноставно могу да купују ову имовину. Као у случају *21st Fox*, и с *Lagardère*, и раније са *Time Warner*-ом.

Штавише, процесе корпоративног раздвајања прати жеља других компанија за спајањем. Максимизација добити, којој капитал тежи, иманентна је и подстиче нове трансакције. У контексту спајања *AT&T / Time Warner*, подела *TW* на неколико компанија више не изгледа као толико моћан фактор демонополизације.

Велика спајања последњих година (*AT&T / Time Warner*; *AT&T / DirecTV*, *Verizon / AOL*) подвлаче тренд ка конвергенцији. Монополи траже нове канале којима ће доћи до публике, нове алате за повећање прихода од оглашавања и друге начине за добијање додате вредности. Спајање *AT&T* и *Time Warner*-а - дистрибутера садржаја, са његовим произвођачем илуструје: забринутости током конвергованих послова из 2000-их (посебно куповина *T - Time Warner*-ом *AOL* или пример *Vivendi*) ствар су прошлости.

Монополизација телекомуникационог сектора илуструје жељу медијског капитала да контролише канале ширења информација, омета демократизујући утицај нових комуникационих технологија и придржава се концепта «много канала, један глас» пред драматичним повећањем могућности за плурализацију дискурса које су ове технологије донеле.

Примећујемо и снажну експанзију на француском тржишту од стране чешке компаније *Czech Media Invest*, која је, купивши знатан удео у *Le Monde* и часописне имовине *Lagardère*, постала озбиљан играч на француском медијском тржишту. Што је у потпуној супротности с процесима деведесетих година, када је западни капитал у потпуности доминирао источноевропским тржиштем. Сада западне компаније продају своју медијску имовину - не само у Чешкој, већ и у Мађарској, Србији, Пољској, Хрватској, Бугарској. Ипак удео западног капитала у источноевропском медијском сектору остаје значајан, а озбиљан утицај западних медијских група не може се потценити. Ово се посебно односи на сектор телекомуникација.

Све ово још једном потврђује важност проучавања медијских процеса који ограничавају слободу међународне комуникације. Такве студије имају значајне научне перспективе.

РЕФЕРЕНЦЕ

- AlJazeera. 2019. „Bugarska kompanija kupila 99,79 posto Telekoma Albanija”. *AlJazeera*. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/bugarska-kompanija-kupila-9979-posto-telekoma-albanija>
- Bomey, Nathan. 2019. “GateHouse Media Owner to acquire USA Today Owner Gannett”. *USA Today*. <https://www.usatoday.com/story/money/2019/08/05/gannett-gatehouse-media-new-media-investment-group/1902550001/>
- CNBS. 2019. “US telecoms regulator stops clock on Sprint, T-Mobile merger review”. *CNBC*. <https://www.cnbc.com/2019/03/08/us-telecoms-regulator-stops-clock-on-sprint-t-mobile-merger-review.html>
- La Repubblica. 2019. “Mondadori, con la maxi svalutazione in Francia perdita di 177 milioni nel 2018”. *La Repubblica*. Uria, Daniel. 2019. “Viacom, CBS agree to all-stock merger deal”. *United Press International*. https://www.upi.com/Top_News/US/2019/08/13/Viacom-CBS-agree-to-all-stock-merger-deal/8731565726544/?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter
- Piquard, Alexandre. 2018. “M. Kretinsky «ne fera pas de mouvement hostile à la rédaction», selon son entourage”. *Le Monde*. https://www.lemonde.fr/actualite-medias/article/2018/10/26/le-monde-m-kretinsky-ne-fera-pas-de-mouvement-hostile-a-la-redaction-selon-son-entourage_5374962_3236.html
- Wojciak, Thierry. 2018. “Mondadori France: les salariés votent la grève”. *CBNews*. <https://www.cbnews.fr/medias/image-mondadori-france-salaries-votent-greve-40402>
- https://www.repubblica.it/economia/finanza/2019/03/14/news/mondadori_con_la_maxi_svalutazione_in_francia_perdita_di_177_milioni_nel_2018-221553363/?refresh_ce
- Wojciak, Thierry. 2019a. “Reworld Media officiellement propriétaire de Mondadori France”. *CBNews*. <https://www.cbnews.fr/medias/image-reworld-media-officiellement-proprietaire-mondadori-france-45299?fbclid=IwAR3TEo0NGVQcecs4f862-yViMVcv-I0i67sE2MZN04mRvKP8Q0xXvi3RhiI>
- Wojciak, Thierry. 2019b. “Afrique du Sud : Lagardère cède 20% de la radio Jacaranda”. *CBNews*. <https://www.cbnews.fr/medias/image-afrique-du-sud-lagardere-cede-20-radio-jacaranda-41179?fbclid=IwAR3-d4GcllapvDOR0cZc3pNHRayCbQWcpKePT57ZN-6rK68AV1qTgalz9i0w>

Vladimir Sapunov
Voronezh State University, Russian Federation

MONOPOLIZATION OF GLOBAL MEDIA SECTOR: LATEST EVENTS

Resume

The issue aims at supplementing investigations of mass communication with political and economic analysis of events linked with monopolization of global media sector over the latest years – basing on relevant examples.

Keywords: monopolization, financialization, convergence, toughening of management, mass media, Gannett, GateHouse Media, Sprint Nextel, T-Mobile USA, 21st Century Fox, Sky, Disney, Comcast, Reworld Media, Mondadori France, CBS, Viacom, Le Monde, Czech Invest Media, *Daniel Křetínský*, *Lagardère*

* Овај рад је примљен 04. марта 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. маја 2021. године.

УДК 355.1(497.11):355.357

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6822021.11>

Оригинални научни рад

Срећко Кузмановић*

Војна академија, Универзитет одбране Београд

Горан Мандић**

Факултет безбедности, Београд

УЧЕШЋЕ ПРИПАДНИКА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ У МУЛТИНАЦИОНАЛНИМ ОПЕРАЦИЈАМА

Сажетак

Мултинационалне операције (МнОп) представљају активности, које се предузимају у оквиру система колективне безбедности и система колективне одбране, у складу с међународним правом и потврђеним међународним уговорима и сложен процес у којима војне снаге, као директан експонент политика својих влада, имају важну, али не и одлучујућу улогу. Одрживост МнОп подразумева неопходност постојања вишенационалне структуре војних снага, чиме се дугорочно изграђује углед неутралних и непристрасних снага. Мултинационалне операције се реализују уз учешће више држава, под окриљем неке од међународних организација са циљем подршке миру, спречавања хуманитарних катастрофа и извођења заједничких одбрамбених операција. Ангажовање већег броја невладиних организација у зони извођења МнОп представља облик прилагођавања Уједињених нација на нове услове, обезбеђујући минималну контролу и максималну координацију напора свих учесника, уз ефикасно коришћење ограничених расположивих ресурса. Истраживање аутора текста о вредностима и учешћу припадника Војске Србије у МнОп је спроведено 2011. године са циљем утврђивања повезаности наведених појмова. Пилот истраживање је реализовано на узорку од 119 а затим и репрезентативном узорку од 1477 припадника Војске Србије помоћу упитника

* srecko.kuzmanovic@gmail.com

** goran.mandic@fb.bg.ac.rs

„МСМ-2007“ Института за стратегијска истраживања МО, где су под редним бројем осам испитаници одговарали на питање „да ли сте спремни да учествујете у МнОп“. Од њих се тражило да напишу редослед важности понуђених разлога за и против њиховог учешћа у МнОп, чиме смо утврдили најважније разлоге који мотивишу испитанике да се опредељују или не опредељују за извршавање наведене мисије.

Кључне речи: мултинационалне операције, мировне операције, систем колективне безбедности, истраживање, разлози учешћа у мултинационалним операцијама

УВОД

Завршетком „хладног рата“ променио се дотадашњи концепт безбедности у коме су државе биле одговорне за сопствену безбедност. Од тада су све више регионалне и међународне организације и институције, политичке елите, интересне групе и појединци постајали носиоци безбедности. Безбедност вишег нивоа попут светске, међународне, регионалне или националне, сваким даном су постајале све више у функцији базичне безбедности сваког појединачног грађанина, а државни суверенитет и појединачни идентитет сваког човека постају „камен спотицања“ организаторима било којег идејног концепта безбедности. Питање државног суверенитета је директно повезана са актуелним процесом глобализације, која по Јанковићу захтева предају или смањење самог државног суверенитета (Ђорђевић et al., 2016: 120). Један од тих концепта је и систем колективне и кооперативне безбедности који покушава да се избори са све разноврснијим изазовима, ризицима и претњама које угрожавају безбедност неке земље а самим тим и њених грађана.

Изазови, ризици и претње угрожавања безбедности у савременом свету нужно намеће потребу сарадње и кооперативног приступа држава у односу на њихову регионалну и глобалну безбедност. Партнерство, равноправан дијалог и заједничко деловање држава и других субјеката међународне заједнице чине основу система колективне и кооперативне безбедности. Мултинационалне операције управо представљају један од система колективне и кооперативне безбедности који се предузима у складу са међународним правом и потписаним међународним уговорима, где мултинационалне и мултиконфесионалне структуре војних снага изграђују

углед неутралних и непристрасних снага.¹ Тиме доприносимо очувању мира и одржању ауторитета Уједињених нација. Учешћем у мултинационалним операцијама јача се политички кредибилитет наше Војске и земље, који битно доприноси афирмацији наших принципијелних ставова о мирољубивој безбедносној политици у условима сукоба интереса многих интересних сфера према нашим просторима.²

Последњих неколико година су све израженији интегрисани и мултидимензиони облици мултинационалних операција у коме поред војних учествују и цивилне снаге а нарочито велики број невладиних организација. Овакви облици испољавања захтевају од Уједињених нација да ефикасно користе ограничене расположиве ресурсе и да у зони извођења МнОп обезбеђују минималну контролу и максималну координацију напора свих учесника акције. Република Србија и њена Војска подржавају циљеве Уједињених нација и учешћем у мировним и хуманитарним операцијама доприносе очувању мира, јачању ауторитета светске организације, као и свог и политичког и моралног кредибилитета и афирмацији прокламоване мирољубиве безбедносне политике.

МУЛТИНАЦИОНАЛНЕ ОПЕРАЦИЈЕ

Решавање сукоба низом мировних мера, укључујући дипломатске напоре, истражне комисије, преговоре, испитивање, посредовање, помирење, арбитражу и судско поравнање, регулисано је *поглављем VI Повеље Уједињених нација*. Савет безбедности је овлашћен да позове стране на решавање спора мирним путем или да даје препоруке. На тај начин, одлуке и препоруке Савета безбедности за одговарајуће услове и начине решавања међународног спора треба да буду спроведене од стране самих страна у сукобу. Претње миру, кршење мира и чинови агресије, регулисане су *поглављем VII Повеље Уједињених нација*, које даје овлашћење Савету безбедности Уједињених нација да утврди постојање такве претње миру, кршење мира или акте агресије, као и да да препору-

1 То су активности које се предузимају од стране више држава у организацији Уједињених нација или неке регионалне организације, коју у духу Повеље VIII Уједињених нација, овласти Савет безбедности у циљу подршке миру и спречавања хуманитарних катастрофа. Република Србија подржава циљеве Уједињених нација, а наша Војска има традицију учешћа у мултинационалним операцијама.

2 Војска Србије је организована оружана снага која између осталих извршава и *мисију изградње и очувања мира у региону и свету*, која се остварује учешћем у међународној војној сарадњи и мултинационалним операцијама.

руке или одлуке које мере треба предузети како би се одржао или поново успоставио међународни мир и безбедност. Те мере могу да укључују политички и економски притисак, санкције и употребу силе. Питање одобравања регионалних споразума о мирном решавању локалних спорова пре њиховог изношења пред Савет безбедности и овлашћење регионалних организација да се баве питањима која се односе на одржавање међународног мира и безбедности како би се обезбедило мирољубиво решавање локалних спорова под условом да су њихове активности у складу са циљевима и начелима Уједињених нација, регулисано је *поглављем VIII Повеље Уједињених нација*.

Уставом Републике Србије, регулисано је да се Војска Србије може употребити ван граница Републике Србије само по одлуци Народне скупштине Републике Србије (Устав Републике Србије, 2006: члан 140). Кроз учешће војних и цивилних капацитета у мултинационалним операцијама и мисијама Уједињених нација, Европске уније и Организације за европску безбедност и сарадњу, Република Србија унапредиће свој положај поузданог партнера у међународним односима, интероперабилност система националне безбедности и одбране са другим државама и успоставити нова партнерства. Такође, развијаће се способности за интегрисан приступ решавању међународних конфликта, што обухвата и учешће у цивилним мисијама управљања кризама. (Стратегија националне безбедности Републике Србије, 2019). *Стратегија одбране* предвиђа учешће у изградњи и очувању мира у региону и свету, као другу мисију Војске Србије која се реализује учешћем у међународној војној сарадњи и учешћем у мултинационалним операцијама (Стратегија одбране Републике Србије, 2019). *Доктрина Војске Србије* регулише да су *мултинационалне операције* активности које се предузимају у оквиру система колективне безбедности и колективне одбране, у складу с међународним правом и потврђеним међународним уговорима.

Законом о одбрани одређено је да су мултинационалне операције активности које се предузимају у оквиру система колективне безбедности и система колективне одбране у складу с међународним правом и потврђеним међународним уговорима и да се одбрана земље остварује учешћем у мултинационалним операцијама, док Министарство одбране и Војска Србије спроводе припреме за учешће у мултинационалним операцијама (Закон о одбрани, 2007, члан 4). *Законом о Војсци Србије*, регулисано је да се службом у Војсци Србије сматра вршење дужности професионалних припадника Војске Србије у мултинационалним операцијама и другим ак-

тивностима у иностранству у складу са законом, којим се уређује употреба Војске Србије ван граница Републике Србије, и одређује да је припадник Војске Србије у вршењу службе дужан да извршава наређења и обавезе у вези са припремом и учествовањем у мултинационалним операцијама у складу са прописима о употреби Војске Србије ван граница Републике Србије (Закон о Војсци Србије, 2007). *Законом о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије*, одређено је да мултинационалне операције, обухватају мисије и задатке у очувању националне, регионалне и глобалне безбедности и мира у свету (Закон о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије, 2009).

Народна скупштина Република Србије разматра и усваја Годишњи план употребе за извршавање планираних мултинационалних операција у текућој години, одлучује о учешћу припадника Војске Србије у мултинационалним операцијама, као и о продужетку времена њиховог ангажовања и повлачењу из мултинационалне операције. Уједно наведеним годишњим планом одређују се оквири за њихово учешће и даје оцена стања снага у актуелних мултинационалних операција, као и план ангажовања у мултинационалним операцијама за наредну годину, и процену расположивих снага, материјалних и финансијских средстава за учешће у њима (Одлука о усвајању Годишњег плана употребе Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама у 2018. години, 2018). Треба истаћи и да је средњорочним планом Министарства одбране за период од 2021. до 2023. године, планирано учешће Војске Србије у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије. У приказу циљева, мера и активности под посебним циљем који се односи на послове у складу са законом и другим прописима и доприноси заштити одбрамбених интереса Републике Србије под мером 2.1 налази се ставка која се односи на допринос изградњи и очувању мира у региону и свету учешћем у мултинационалним операцијама (Средњорочни план Министарства одбране за период од 2021. до 2023. године, 2021).

Председник Републике Србије одлучује о упућивању припадника Војске Србије у мултинационалне операције. Министар одбране извршава одлуку председника Републике у складу са законом и прописима о одбрани и Војсци Србије. Министарство одбране и Војска Србије су дужни да у сарадњи са надлежним органима организују и координирају све активности у вези са припремама припадника Војске Србије и других снага одбране који се упућују у иностранство ради извршавања одобрених мултинационалних

операција. У оквирима Уједињених нација (УН) тренутно учешће Републике Србије је у пет мултинационалних операција, а под патронатом Европске уније (ЕУ) у три мултинационалне операције (Војска Србије, н.д.). Ангажовање у оквиру мандата УН односи се на: Привремене снаге УН у Либану (UNIFIL); Мултидимензионална интегрисана мисија за стабилизацију у Централноафричкој републици (MINUSCA); Мировне снаге УН на Кипру (UNFICYP); Мисија УН за стабилизацију у ДР Конгу (MONUSCO) и Организација УН за надгледање примирја на Блиском истоку (UNTSO). Ангажовање у оквиру мандата ЕУ: Мисија ЕУ за обуку у Сомалији (EUTM Somalia); Војна мисија ЕУ за обуку безбедносних снага Централноафричке Републике (EUTM RCA) и Војна мисија ЕУ за обуку безбедносних снага Централноафричке Републике (EUTM RCA).

Синтагма „мировне операције“ односно „операције подршке миру“, као њен синоним, није дефинисана Повељом ОУН јер је та активност настала у пракси. Упоредо са новом праксом у спровођењу мировних операција јавиле су се и разлике у њиховом појмовно-теоријском одређењу. Драгана Дулић сматра да синтагма „мировне операције“ (*Peace Operations*, такође, *Peace Support Operations*) означава „читав спектар операција за које су Уједињене нације дале сагласност да надгледају споразум о прекиду ватре и/или као подршку имплементацији обухватних мировних споразума, укључујући и оне аспекте изградње мира и пост-конфликтне реконструкције која потпадају под домен новог концепта Уједињених нација – *интегрисаних мисија*.“ (Дулић, 2007: 99). Слободан Савић дефинише мировне операције као „активности Савета безбедности и мировних снага Уједињених нација као и овлашћених организација и снага Савета безбедности Уједињених нација које се предузимају при извршавању основног задатка Уједињених нација, очувања постојећег и успостављања нарушеног мира и безбедности у свету.“ (Савић, 1999: 59). По Зорану Драгишићу се у пракси пред савременим мултинационалним операцијама постављају следећих пет доминантних задатака: спречавање сукоба, гаранција слободе кретања и забрана блокаде путева, заштита хуманитарних конвоја и обезбеђење испоруке хуманитарне помоћ, надгледање спровођења мировног споразума, војна помоћ цивилним структурама на успостављању порушених државних институција (Драгишић, 2011:154). Вања Роквић наводи да постоји пет генерација (врста) мултинационалних операција и то су следеће: Традиционалне мултинационалне операције, Операције ширег одржања мира, Операције наметања мира, Операције изградње мира и Операције подршке миру (Роквић, 2017). На основу изнетог,

може се закључити да су мировне операције активности Уједињених нација и других регионалних организација којима су унапред дефинисани циљеви, који се непристрасно реализују од стране међународних мултидисциплинарних снага са дипломатским, политичким, војним, хуманитарним и невладиним садржајима.

Мировне операције према улози мировних снага и начину остваривања мира могу се поделити на операције: *успостављања* (традиционална мировна операција прве генерације), *одржавања* – *очувања* (комплексна мултидимензионална мировна операција друге генерације), *изградње* (комплексна интегрисана мировна операција треће генерације) и *наметања мира* (комплексна офанзивна интегрисана мировна операција четврте генерације).

Операције успостављања мира (Peace Making Operations), представља дипломатско-војну акцију која се изводи уз сагласност свих главних учесника конфликта, ради надгледања и олакшавања примене договореног споразума и подршке дипломатским напорима успостављања самоодрживог мира. Оне се примењују онда када су стране у конфликту постигле споразум о начину превазилажења њиховог конфликта. У таквим мисијама непристрасни војни посматрачи надгледају раздвајање сукобљених страна и прекид ватре. Ова операција се још назива *традиционална мировна операција прве генерације*, и под њом Гулдинг подразумева „теренску операцију коју су успоставиле УН, уз пристанак свих заинтересованих страна, а ради контролисања и мирног решавања конфликта међу њима под командом и контролом УН-а, које све чланице УН плаћају и за које одређују војно и друго људство по слободној вољи, које наступа потпуно непристрасно и независно и користи минимум неопходне силе.“ (Goulding, 1993: 38). Основни војни циљ традиционалних мировних операција је да се запоседне тачно одређена међупозицијска тампон зона. Особље у традиционалним мировним операцијама није намењено да употребљава активну силу како би обуздало зарађене стране па снаге нису ни пројектоване за офанзивну намену. Традиционална мировна операција се остварује у духу поглавља VI Повеље Уједињених нација, које се односи на мирно решавање спорова. На тај начин, мировне снаге неће бити сматране за борце.

Операције одржавања – очувања мира (Peace Keeping Operations). Ова операција се још назива *комплексна мултидимензионална мировна операција друге генерације*. Марек Гулдинг је дефинисао операцију одржавања мира као „операције на терену које су покренуле Уједињене нације и за које су сагласност дале сукобљене стране, како би се помогло да се сукоб између њих кон-

тролише и разреши, а под командом и контролом Уједињених нација, на колективни рачун држава чланица и са војним и другим особљем и опремом коју оне добровољно обезбеђују, понашајући се непристрасно према странама у сукобу и користећи силу само онолико колико је неопходно..." (Goulding, 1993: 464). Операције одржавања мира имају задатак да подрже напоре за успостављање мира стварајући услове на терену који ће олакшати политичке преговоре. Историјски гледано, многе операције одржавања мира су се бавиле регионалним сукобима. Оне су представљале релативно стандардне операције, малог обима и захватале су само мали део буџета УН. Својим непристрасним присуством и позиционирањем између зараћених страна, операције одржавања мира су служиле као суштински канал комуникације између сукобљених страна, олакшавајући њихово међусобно разумевање, дијалог и сарадњу. Посматрање представља основни садржај мировне мисије одржавања (очувања) мира и њена основна сврха је да посматра, надгледа и извештава. Ова операција се обично постиже ненаоружаним међународним посматрачима. Операције одржавања мира се сматрају за једне од најефикаснијих иновација Уједињених нација на плану мира и безбедности, и због тога су добиле Нобелову награду 1988. године. Комплексне мултидимензионалне мировне операције друге генерације се појављују после периода „хладног рата“ и оне укључују сложеније мировне активности као што су: подршка цивилним компонентама и невладиним организацијама за прибављање хуманитарне помоћи, организовање и заштиту избора, надгледање функционисања влада, разоружање и демобилизацију великог броја страна у сукобу, рехабилитацију и размештање избеглица, заштиту зона безбедности, успостављање принудне управе и институција, реинтеграцију бивших војника, обуку полиције, као и спровођење и надгледање избора.

Операција изградње мира (Peace Building Operations) се везује за *трећу генерацију комплексних интегрисаних мировних операција* и настају након завршетка Хладног рата и биполарне поделе света када су наступиле све учесталије појаве унутрашњих сукоба и грађанских ратова. Ове значајне промене су утицале на напуштање дотадашњег концепта одржавања – очувања мира и прелазак на концепт изградње мира у којој се значајно јача цивилна компонента мисије. Ова врста мировне операције треба да обезбеди стабилно окружење и помогне урушеној земљи да изгради државну инфраструктуру и институције како би спречила поновно обнављање сукоба. Спорно је међутим што ови ефекти најчешће не трају дуго након одласка снага УН-а, па представљају само форму краткоро-

чне изградње мира, док се још увек трага за правим модалитетима успостављања самоодрживог мира. У NORDCAPS-у се истиче да операције изградње мира „...имају за циљ да помогну учвршћивању крхког мира и допринесу дугорочној стабилности. Војно ангажовање ће првенствено бити усмерено на обезбеђивање стабилног и безбедног окружења.“ (NORDCAPS, 2007: 32-33). Изградњом мира се јачају државне институције, повећава политичка партиципација локалног становништва, оснажује грађанско друштво а поштовањем етничког идентитета повећавају се шансе за трајан мир и демократску владавину.

Операције наметања мира (Peace Enforcement Operations) спадају у комплексне офанзивне интегрисане мировне операције четврте генерације са врло ограниченим циљевима, присилног карактера зато што се изводе упркос томе што неке од страна у сукобу не пристају на њих. Оне се изводе војном силом, или претњом употребе силе, уз међународну сагласност, ради одржавања или поновног успостављања мира и поретка. Оно што је карактеристично код мировних операција наметања мира у односу на претходно наведене операције је то да интервенишућа страна не мора имати пристанак свих зараћених страна и не мора бити неутрална, да постоји овлашћење за употребу силе и у ситуацијама које не представљају самоодбрану, да је мала разлика у односу на војну интервенцију, затим да у њој учествује барем једна велика супер сила под окриљем неке регионалне организације (најчешће НАТО), да мањи број снага ове операције чини хуманитарно особље и цивилни састави, да долази до нарушавања кредибилитета Уједињених нација, да је изражено постојање несигурности код учесника операције у погледу нивоа употребе војне силе због евентуалне опасности изазивања незадовољства код локалног становништва, као и то да због великог степена неизвесности нису популарне код професионалних војних лица.

Посебан облик операције наметања мира је *хуманитарна војна интервенција (хуманитарна интервенција)*. Хуманитарна интервенција представља војни одговор на тешке повреде људских права попут геноцида и етничког чишћења и дефинише се као употреба нужне минималне силе од стране једне или више држава како би се заштитила људска права и ублажиле људске патње. Примењује се код тешке повреде људских права које не могу да се окончају дипломатским средствима. Операције наметања мира и хуманитарне војне интервенције као њен посебан облик су блиско повезане са применом међународне норме „одговорност за заштиту“ који је први пут детаљно разматран 2001. године од стране независних

међународних експерата за људска права у оквиру Међународне комисије за интервенцију и државни суверенитет коју је формирала канадска влада. Комисија је закључила да државе имају право у појединим случајевима да предузму војну акцију (хуманитарну војну интервенцију) против друге државе ради заштите угроженог становништва. Декларација Уједињених нација која је поставила основе примене приступа „одговорност за заштиту“ усвојена је на Генералној скупштини УН, септембра 2005. године. У њој се наводи да је свака држава одговорна не само да заштити своје становништво од геноцида, ратног злочина, етничког чишћења и злочина против човечности, већ и да такве злочине, укључујући и подстрекивање на њихово извршење, спречи, спровођењем одговарајућих неопходних мера. Хуманитарна војна интервенција (хуманитарна интервенција) је у супротности са одредбама међународног хуманитарног права због једностраног оружаног мешања у ствари друге државе, зарад одржавања или промене одређеног стања ствари у тој држави. Проучавајући 115 мировних споразума између 1944. и 1999. године, Фортна је закључила да су ненаоружани посматрачи и традиционалне мировне мисије биле врло успешне, смањивши ризик избијања рата за 81% до 86%; мултидимензионалне мировне мисије смањују ризик рата за 53%, док снаге наметања мира за 43% (Fortna, 2004: 34). Уочавамо да је степен успостављања такозваног „негативног мира“ обрнуто пропорционалан са степеном овлашћења припадника мировних операција у коришћењу силе.

Хуманитарна операција по питању начина њеног извођења нема ништа заједничко са *хуманитарном интервенцијом* (*хуманитарном војном интервенцијом*). Закон о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије под хуманитарном операцијом подразумева ангажовање припадника Војске Србије и других снага одбране на отклањању и ублажавању последица природних катастрофа, техничко-технолошких несрећа и других несрећа које обимом и интензитетом угрожавају здравље и животе људи, материјална добра и животну средину, а које није могуће отклонити ангажовањем органа државе на чијој је територији догађај настао. Хуманитарне операције су операције Уједињених нација које се изводе ради олакшања људских патњи насталих услед природних несрећа, ратних сукоба или еколошких катастрофа изазваних људском непажњом када одговорне власти у угроженој зони нису у могућности или не желе да обезбеде услове за пружање помоћи становништву.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање је спроведено на пилот узорку од 119 а затим и репрезентативном узорку од 1477 припадника Војске Србије. Представљени резултати су део ширег ауторовог истраживања вредности припадника Војске Србије. Под редним бројем 8 Упитника „МСМ-2007“ Института за стратегијска истраживања МО, испитаници су 2011. године одговорили на питање „да ли сте спремни да учествујете у мултинационалним операцијама“. Од њих се тражило да упишу што већи број повода за доношење такве одлуке тако што ће дописати разлоге који евентуално нису наведени, а затим у загради да напишу редослед важности понуђених разлога за и против њиховог учешћа у мултинационалним операцијама, тако да не морају да обухвате све понуђене разлоге.

РАЗЛОЗИ ЗА УЧЕШЋЕ:

РАЗЛОЗИ ПРОТИВ УЧЕШЋА:

1) <u>НОВАЦ</u>	() 1) <u>МОГУЋНОСТ ОБОЛЕЊА</u>	()
2) <u>НАПРЕДОВАЊЕ У СЛУЖБИ</u>	() 2) <u>ОДВОЈЕНОСТ ОД ПОРОДИЦЕ</u>	()
3) <u>АВАНТУРИЗАМ</u>	() 3) <u>ОТЕЖАНИ КЛИМАТСКИ УСЛОВИ</u>	()
4) <u>ПРЕДСТАВЉАЊЕ ЗЕМЉЕ У ИНОСТРАНСТВУ</u>	() 4) <u>СТРАХ ОД РАЂАВАЊА</u>	()
5) <u>УПОЗНАВАЊЕ НОВИХ КУЛТУРА И НАРОДА</u>	() 5) <u>СТРАХ ОД ПОГИБИЈЕ</u>	()
6) <u>НОВО ПРОФЕСИОНАЛНО ИСКУСТВО</u>	() 6) <u>НЕИНФОРМИСАНOST</u>	()
7) <u>УСАВРШАВАЊЕ ЈЕЗИКА</u>	() 7) <u>ОСТВАРИВАЊЕ ТУЂИХ ИНТЕРЕСА</u>	()
8) <u>ДОПРИНОС СВЕТСКОМ МИРУ</u>	() 8) <u>УТИЦАЈ ЈАВНОГ МНЕЊА</u>	()
9) _____	() 9) _____	()

Одговори испитаника су приказани у табелама 1 до 9 везано за њихове разлоге учешћа у мултинационалним операцијама, док су у табелама 10 до 18 приказани разлози против њиховог учешћа у МнОп. Испитаници нису имали обавезу да рангирају све понуђене разлоге већ само оне које су сматрали да су за њих важни, при чему је први ранжирани разлог уједно и најважнији.

Табела 1: *Новац* као разлог за учешће у МнОп

Редослед важности наведеног разлога		Број испитаника	Проценти (%)
	1	660	44,7
	2	125	8,5
	3	80	5,4
	4	43	2,9
	5	42	2,8
	6	4	0,3
	Укупно	954	64,6
	Недостаје	523	35,4
Број испитаника		1477	100,0

Табела 2: *Напредовање у служби* као разлог за учешће у МнОп

Редослед важности наведеног разлога		Број испитаника	Проценти (%)
	1	96	6,5
	2	229	15,5
	3	90	6,1
	4	75	5,1
	5	29	2,0
	6	11	0,7
	Укупно	530	35,9
	Недостаје	947	64,1
Број испитаника		1477	100,0

Табела 3: *Авантуризам* као разлог за учешће у МнОп

Редослед важности наведеног разлога		Број испитаника	Проценти (%)
	1	32	2,2
	2	95	6,4
	3	84	5,7
	4	41	2,8
	5	38	2,6
	6	12	0,8
	Укупно	302	20,4
	Недостаје	1175	79,6
Број испитаника		1477	100,0

Табела 4: *Представљање земље у иностранству* као разлог за учешће у МнОп

Редослед важности наведеног разлога	Број испитаника	Проценти (%)
1	31	2,1
2	77	5,2
3	100	6,8
4	95	6,4
5	66	4,5
6	24	1,6
Укупно	393	26,6
Недостаје	1084	73,4
Број испитаника	1477	100,0

Табела 5: *Упознавање нових култура и народа* као разлог за учешће у МнОп

Редослед важности наведеног разлога	Број испитаника	Проценти (%)
1	43	2,9
2	96	6,5
3	116	7,9
4	78	5,3
5	69	4,7
6	26	1,8
Укупно	428	29,0
Недостаје	1049	71,0
Број испитаника	1477	100,0

Табела 6: *Ново професионално искуство* као разлог за учешће у МнОп

Редослед важности наведеног разлога	Број испитаника	Проценти (%)
1	97	6,6
2	146	9,9
3	165	11,2
4	119	8,1
5	58	3,9
6	12	,8
Укупно	597	40,4
Недостаје	880	59,6
Број испитаника	1477	100,0

Табела 7: Усавршавање језика као разлог за учешће у МнОп

Редослед важности наведеног разлога	Број испитаника	Проценти (%)
1	58	3,9
2	113	7,7
3	124	8,4
4	102	6,9
5	67	4,5
6	13	0,9
Укупно	477	32,3
Недостаје	1000	67,7
Број испитаника	1477	100,0

Табела 8: Допринос светском миру као разлог за учешће у МнОп

Редослед важности наведеног разлога	Број испитаника	Проценти (%)
1	33	2,2
2	50	3,4
3	45	3,0
4	64	4,3
5	55	3,7
6	11	0,7
Укупно	258	17,5
Недостаје	1219	82,5
Број испитаника	1477	100,0

Табела 9: Остали разлози за учешће у МнОп

Редослед важности наведеног разлога	Број испитаника	Проценти (%)
1	10	0,7
2	5	0,3
3	1	0,1
4	2	0,1
6	2	0,1
Укупно	20	1,4
Недостаје	1457	98,6
Број испитаника	1477	100,0

Пилот истраживање³, рађено на узорку од 119 испитаника, омогућило је да понудимо најважније разлоге који мотивишу испитанике да се опредељују / не опредељују за одлазак у МнОп. *Новац, напредовање у служби, ново професионално искуство и усавршавање језика* представљају по редоследу важности главне разлоге зашто се испитаници опредељују за одлазак у мултинационалне операције. Најмање важни разлози који мотивишу испитанике да се опредељују за одлазак у МнОп, по редоследу најмање важности, су *допринос светском миру, авантуризам и представљање земље у иностранству*.

Од наведених разлога *новац* је најзначајнији, зато што га је 954 (64,6%) испитаника рангирало на једној од шест рангова по степену важности, и то 660 их је навело као најважнији разлог, 125 као други по степену важности, 80 као трећи, 43 као четврти, 42 као пети и 4 испитаника су рангирали *новац* на шестом месту по степену важности. Колико је *новац* убедљиво најважнији разлог њиховог опредељивања за учешће у МнОп говори податак да се за други по важности *напредовање у служби* определило скоро упола мање испитаника, њих 530 (35,9%), и то 96 их је навело као први разлог, 229 као други разлог по важности, 90 као трећи, 75 као четврти, 29 као пети и 11 испитаника је наведени разлог рангирало на последње шесто место по степену важности. У двадесет случајева наведени су разлози који нису били понуђени на упитнику, већ су дописани од стране испитаника. Они нису статистички значајни па их нећемо детаљније објашњавати.

Приказана пирамида разлога, где је *новац* на врху а *допринос светском миру* на дну, је нешто са чиме Војска Србије и Министарство одбране не би требало да се помире. Потребно је да схватимо колико је овакав систем вредности⁴ штетан за Војску Србије и да он представља обрнуту пирамиду а затим треба предузети низ системских мера ради успостављања правилне пирамиде вредности. Ако је *новац* најзначајнија вредност која покреће наше учеснике за одлазак у мултинационалних операција, онда постоји све већа опасност да једног дана постанемо плаћеничка војска⁵. Њен дух лепо је описао Аристотел „Али војници плаћеници постају страшљивци кад погибел постане преголема те кад су надмашени

3 Истраживање које се ради на мањем узорку испитаника са припремљеним упитницима пре отпочињања главног истраживања, како би се проверили инструменти и на време отклониле евентуалне слабости.

4 Сваки појединачни разлог за опредељивање испитаника за одлазак у МнОп би могао да се схвати као *вредност* која покреће испитаника на акцију.

5 Професионална војска запошљава само своје држављане док у плаћеничку војску долазе професионални војници из свих крајева света.

мноштвом и бојном опремом; они први бјеже, док војници грађани остајући у миру, као што се и догодило код Хермесова храма. Овима је срамотно бјежати и радије изабиру и смрт неголи какав спас; они су се први од почетка излагали погибелби вјерујући да су јачи, а кад спознају право стање, бјеже бојећи се смрти више неголи срамоте. Дочим храбар човек није такав.“ (Аристотел, 1970: 55).

Ако наша професионална војна лица новац покреће за одлазак у МНОП, са сертификатом у џепу могу брзо да схвате да постоје и друге земље које за исто ангажовање вишеструко плаћају више. Неки од њих том изазову сигурно неће одолети. Војна организација је једна од најконзервативнијих средина и друштвено-економски догађаји се преносе на њу са закашњењем од неколико година до неколико десетина година. Пошто је у свету одавно актуелан слободан проток робе, капитала и радне снаге, аналогно са тим је очекивати да се и у светским размерама ускоро појави слободан проток професионалних војника, који хоће да се ангажују у мултинационалним операцијама у оним војскама које највише плаћају. Да би се ово предвиђање остварило неопходно је да буду заинтересоване обе стране. У првој фази ће бити заинтересованија страна која нуди своје плаћеничке услуге професионалног војника а у следећој фази, када због великог ризика дође до смањеног интересовања своје популације за обављање послова професионалног војника, повећаће се шансе за појаву међународне тржишне размене припадника ове професије.

Тренутно се ова неминовност пролонгира подстицањем мањих држава да упућују своје контингенте у мултинационалне операције. Овај начин је за велике силе економски доста исплативији зато што свака земља сноси највећи део финансијских трошкова а и због тога што се легитимитет неке операције повећава сразмерно броју земаља које су у њој укључене. Изузетак од ове констатације представља бомбардовање СРЈ, зато што легитимитет операције није постигнут, иако је ангажовано 19 држава НАТО Алијансе. Ако је највећи број наших студената схватио да ће им бити веће плате у иностранству, а највећи број развијених земаља да је то најјефтинији начин да добију високо квалификовану радну снагу за дефицитарна занимања, по тој аналогiji је ускоро очекивати да слично схвате и наши професионални војници али и војне организације великих сила, које су већ направиле прве кораке по том питању. Велики напор и финансијска средства наша држава улаже да смањи одлив школованог кадра, а слични сценарио се може поновити са нашим професионалним војницима.

Највећи број великих сила има дугу традицију остваривања својих интереса ван граница своје државе. У почетку су то била колонијална освајања а касније њихови међусобни тајни договори око поделе светских интересних зона. Њихови припадници су понутрили вредности заштите интереса земље својим ангажовањем и ван њених граница. Они одлазе да учествују у разним операцијама далеко од кућног прага убеђени да раде исправну ствар. Њихов примарни мотив је осећај дужности да на тај начин штите националне интересе и повећавају безбедност и економску сигурност своје земље. Њихови мотиви леже и у испуњењу своје личности авантуристичким духом.

Наша професионална војна лица нису интериоризовала вредности заштите националних интереса ван границе наше земље, *допринос светском миру, представљање земље у иностранству* као ни *авантуризма* који је на Скали процене „СВ-2011“ заузео претпоследњи ранг са аритметичком средином само 3,24 и стандардном девијацијом 1,14. Ако наша војна организација кроз часове војне етике и етичког образовања као и другим системским мерама не представи нашим професионалним војним лицима узвишене и трајне вредности које ће их водити у мултинационалним операцијама, онда је сасвим разумљиво да се у том вредносном вакуму људи везују за егоистичне интересе као што је новац и напредовање у служби.

Одвојеност од породице, могућност болести, остваривање туђих интереса и страх од погибије представљају по редоследу важности главне разлоге зашто се испитаници не опредељују за одлазак у МнОп. Најмање важни разлози који мотивишу испитанике да се не опредељују за одлазак у МнОп, по редоследу најмање важности, су *утицај јавног мњења, отежани климатски услови и неинформисаност*. Од наведених разлога *одвојеност од породице, могућност болести и остваривање туђих интереса* су најзначајнији разлози који мотивишу испитанике да се не опредељују за учешће у МнОп, зато што се за први по важности определило 1015 (68,7%) испитаника, за други 870 (58,9), док се за трећи определило њих 751 (50,8). Када су у питању најмање важни разлози онда је то *утицај јавног мњења и отежани климатски услови*, зато што се за први определило само 139 испитаника а за други њих 268.

Табела 10: *Могућност болести* као разлог против учешћа у МнОп

Редослед важности наведеног разлога	Број испитаника	Проценти (%)
1	259	17,5
2	225	15,2
3	224	15,2
4	115	7,8
5	39	2,6
6	8	0,5
Укупно	870	58,9
Недостаје	607	41,1
Број испитаника	1477	100,0

Табела 11: *Одвојеност од породице* као разлог против учешћа у МнОп

Редослед важности наведеног разлога	Број испитаника	Проценти (%)
1	456	30,9
2	290	19,6
3	142	9,6
4	84	5,7
5	37	2,5
6	6	0,4
Укупно	1015	68,7
Недостаје	462	31,3
Број испитаника	1477	100,0

Табела 12: *Отежани климатски услови* као разлог против учешћа у МнОп

Редослед важности наведеног разлога	Број испитаника	Проценти (%)
1	13	0,9
2	42	2,8
3	74	5,0
4	80	5,4
5	51	3,5
6	8	0,5
Укупно	268	18,1
Недостаје	1209	81,9
Број испитаника	1477	100,0

Табела 13: *Страх од рањавања* као разлог против учешћа у МнОп

Редослед важности наведеног разлога	Број испитаника	Проценти (%)
1	21	1,4
2	114	7,7
3	118	8,0
4	112	7,6
5	56	3,8
6	9	0,6
Укупно	430	29,1
Недостаје	1047	70,9
Број испитаника	1477	100,0

Табела 14: *Страх од погибије* као разлог против учешћа у МнОп

Редослед важности наведеног разлога	Број испитаника	Проценти (%)
1	148	10,0
2	152	10,3
3	127	8,6
4	84	5,7
5	58	3,9
6	12	0,8
Укупно	581	39,3
Недостаје	896	60,7
Број испитаника	1477	100,0

Табела 15: *Неинформисаност* као разлог против учешћа у МнОп

Редослед важности наведеног разлога	Број испитаника	Проценти (%)
1	112	7,6
2	104	7,0
3	71	4,8
4	61	4,1
5	29	2,0
6	10	0,7
Укупно	387	26,2
Недостаје	1090	73,8
Број испитаника	1477	100,0

Табела 16: *Остваривање туђих интереса* као разлог против учешћа у МнОп

Редослед важности наведеног разлога	Број испитаника	Проценти (%)
1	262	17,7
2	183	12,4
3	136	9,2
4	84	5,7
5	75	5,1
6	11	0,7
Укупно	751	50,8
Недостаје	726	49,2
Број испитаника	1477	100,0

Табела 17: *Утицај јавног мњења* као разлог против учешћа у МнОп

Редослед важности наведеног разлога	Број испитаника	Проценти (%)
1	5	0,3
2	39	2,6
3	43	2,9
4	24	1,6
5	22	1,5
6	6	0,4
Укупно	139	9,4
Недостаје	1338	90,6
Број испитаника	1477	100,0

Табела 18: *Остали разлози* против учешћа у МнОп

Редослед важности наведеног разлога	Број испитаника	Проценти (%)
1	33	2,2
2	14	0,9
3	6	0,4
4	3	0,2
5	3	0,2
6	1	0,1
Укупно	60	4,1
Недостаје	1417	95,9
Број испитаника	1477	100,0

Имајући у виду да најмање важни разлози који мотивишу испитанике да се не опредељују за одлазак у МнОп су *утицај јавног мњења и отежани климатски услови*, може се закључити да у јавности не постоји негативна кампања за одлазак професионалних војних лица Војске Србије у МнОп као и то да испитаници климатске услове значајно не разматрају као негативан фактор за њихово доношење одлуке по том питању. Следећи закључак који се може извући из добијених података је да постоји велика корелација између ставова испитаника према понуђеним вредностима из Скале процене „СВ-2011“ и ставова испитаника према разлозима против њиховог учешћа у МнОп. У оба случаја је породица на првом месту а здравље одмах иза ње има други ранг. Ова констатација представља још један доказ колико велики утицај на наше животне одлуке имају наше интериорисане вредности.

Добијени резултати истраживања нам још говоре да су наша професионална војна лица делимично информисана по питању одласка у МнОп зато што је 387 (26,2%) испитаника навело *неинформисаност* као разлог њиховог непријављивања за учешће у мултинационалне операције. По том питању су већ предузете додатне мере како би се професионалним војним лицима Војске Србије пружице потпуне информације по овом питању.

Следеће запажање се односи на чињеницу да је 60 (4,1%) испитаника навело неке друге разлоге због којих не би учествовали у МнОп, од којих се највећи број односи на нерешено питање финансијских надлежности у случају њиховог рањавања или погибије током операције. Пилот истраживање, које је рађено са 119 испитаника, је показало да овај разлог није био заступљен па због тога није унесен у коришћену скалу процене.

Трећи по важности разлог који негативно утиче на испитанике да се опредељују за учешће у мисијама ван граница наше земље јесте *остваривање туђих интереса*, при чему 751 (50,8%) испитаника има то мишљење. Будући да важећим стратегијско-доктринарним документима и подзаконским актима наша држава није предвидела учешће наших снага у интегрисаним мировним операцијама (наметања мира) и хуманитарним војним интервенцијама, којима се могу остваривати интереси великих сила, већ само у класичним и мултидимензионим мировним операцијама, са правом се поставља питање зашто тако велики број испитаника не жели да својим учешћем у МнОп остварује туђе интересе. Вероватно су на овај начин испитаници ставили до знања да сумњају у намере политичког руководства да под притиском великих сила одлуче да прошире ангажовање наших снага и у интегрисаним мировним

операцијама и хуманитарним војним интервенцијама. Следећи разлог вероватно лежи у недовољном поверењу према земљама које су учествовале у НАТО бомбардовању Републике Србије а са чијим припадницима би наше снаге сарађивале у будућим МнОп.

По питању *одвојености од породице* мало шта може војна организација да уради зато што за већину професионалних војних лица породица представља њихову најважнију вредност. По питању могућности обољења, потребно је схватити да наши испитаници својим опредељењем придају велики значај личном здрављу, одмах из породице. Они очекују од војне организације да их она искрено информише које опасности прете по њихово здравље, да ли постоје ефикасне превентивне мере као и то да ли је војна организација у могућности да предузме ефикасно збрињавање у случају њихове болести.

Велика је разлика између ангажовања Југословенске народне армије у мисији Уједињених нација на Синају од 1956. до 1967. године, када је имала највећи контингент од 14.265 припадника (8 смртних случајева и 56 рањених), и савремених мултинационалних операција. Тадашње ангажовање ЈНА је било искључиво под окриљем Уједињених нација а садашње мултинационалне операције осим Уједињених нација могу предводити регионалне организације, што је регулисано поглављем VIII Повеље Уједињених нација. Тада су се изводиле искључиво класичне мировне операције у складу са поглављем VI Повеље Уједињених нација а сада су све актуелније сложене мултидимензионалне и интегрисане мировне операције у складу са поглављем VII и VIII Повеље Уједињених нација. Раније се безусловно поштовао суверенитет држава а сада је актуелан ограничени суверенитет где се под одређеним околностима може војно интервенисати на територији друге државе и без њене сагласности. Уједињене нације су имале висок кредибилитет а сада је он доста пољуљан. Тада се осећала искрена потреба да се зараћеним странама помогне да преброде своје несугласице а сада све више постоје случајеви скривених интереса великих сила. Тада се искључиво поступало у складу са одлукама Савета безбедности а сада то више није обавеза, што говори случај са бомбардовањем наше земље.

Тери Нардин (Бабић et al., 1998: 23-40) сматра да се пре безусловно поштовало међународно право као легитимно удружена воља и споразумни договор између суверених држава а сада све више има присталица такозваног „природног права“ којим се заговара став да државе могу да прекину са уздржавањем од неинтервенције у случају да је власт неправедна, да се не поштују људска права и да се спроводи насиље над својим становништвом. Раније

се поштовао обичај и сагласност а сада је све више присталица „општег морала“ који се ауторитативно издиже изнад моралних пракси појединачних заједница и који се заснива на принципу да свака особа мора да поштује делатност сваке друге као и то да људска бића имају прва не као чланови појединих друштвених заједница већ као чланови заједнице људи. Универзална људска права управо почивају на принципима општег морала и служе као стандарди цивилизованог владања.

Наша земља има стабилан правни оквир за ангажовање наших снага у мултинационалним операцијама, при чему Скупштина Републике Србије мора да одобри сваку наведену активност. Тиме се спречава свака могућност злоупотребе или евентуалног упућивања у мисије које немају легитимитет. Наши прописи не одобравају ангажовање снага у хуманитарним интервенцијама и операцијама наметања мира, чиме се спречава могућност довођења наших снага на такозвани „клизав терен“.

Хајрадин Радончић истиче да „Овим путем Србија излази на међународну позорницу као истински поборник мировне иницијативе у изградњи нових односа у међународној заједници на бази поштовања интереса и особености сваке њене чланице, успоставља нове односе са свим земљама света а посебно са суседним земљама остављајући за собом периоде изолационизма, затворености, смањеног учешћа у раду међународних и регионалних организација и асоцијација...“ (Радончић, 2008: 74). Истраживање које је Радончић радио 2007. године на Војној академији и Факултету безбедности у Београду показало је да 56% испитаника сматра да наше учешће у мировној операцији у потпуности или значајно утиче на углед Србије у свету, само 11% сматра да нема утицаја, док осталих 33% сматра да утиче у мањој мери или да нема великог утицаја. Добро је што је само 11% испитаника на прави начин није успело да сагледа значај ове активности са становишта нашег угледа у свету али такође трећина испитаника сматра да она нема велики утицај.

ЗАКЉУЧАК

Тежња Републике Србије, потврђена у свим усвојеним стратешким и доктринарним документи, да у складу са међународним правом, доприносе развоју регионалне, европске и глобалне безбедности, ствара повољан амбијент за учешће, пре свега, припадника Војске Србије у мултинационалним операцијама. То је истовремено шанса да припадници Војске Србије своје функционалне

способности ставе на проверу у реалном оперативном окружењу и подигну ниво сопствене интероперабилности и сарадње са оружаним снагама земаља учесницима мултинационалних операција. Зато је од пресудног значаја истраживање спремности за учешће у МнОп, како би добијени резултати били водила политичком и војном руководству ради правовременог информисања и системског развијања пожељних вредности припадника Војске Србије.

Обухват истраживања спроведеног 2011. године чинио је репрезентативни узорак 1477 (6,91%) професионалних војних лица Војске Србије и то: официра (6,23%), подофицира (5,78%) и професионалних војника (7,96%), свих родова и већину служби. Изабрали смо декларисане јединице за учешће у МнОп и редовне јединице широм Србије, и то у Рашкој, Новом Пазару, Прокупљу, Краљеву, Крушевцу, Зајечару, Нишу и Београду. Емпиријско истраживање смо такође спровели у Центру за мировне операције са три групе официра и подофицира које су позване на селекцију кандидата за упућивање у мировне мисије.

Сазнања до којих смо дошли овим истраживањем а која се односе на утврђивање стварних разлога опредељености професионалних војних лица Војске Србије за његово учешће у мултинационалним операцијама ван граница наше земље, требало би да представљају основу која омогућава даља истраживања у третираној области. Истраживање ће употпунити досадашња сазнања о датој области а резултати емпиријског истраживања могу да помогну процесу реорганизације и трансформације Војске Србије.

Новац, напредовање у служби, ново професионално искуство и усавршавање језика представљају по редоследу важности главне разлоге зашто се испитаници опредељују за одлазак у мултинационалне операције. Најмање важни разлози који мотивишу испитанике да се опредељују за одлазак у МнОп, по редоследу најмање важности, су допринос светском миру, авантуризам и представљање земље у иностранству. Одвојеност од породице, могућност оболења, остваривање туђих интереса и страх од погибје представљају по редоследу важности главне разлоге зашто се испитаници не опредељују за одлазак у МнОп. Најмање важни разлози који мотивишу испитанике да се не опредељују за одлазак у МнОп, по редоследу најмање важности, су утицај јавног мњења, отежани климатски услови и неинформисаност.

Ово истраживање нам је показало да код једног дела испитаника није у правој мери развијена свест о значају ове активности и да је потребно предузети низ мера ради потпуне едукације про-

фесионалних војних лица Војске и информисаности јавног мњења по овом питању. Учешћем у мултинационалним операцијама омогућавамо стабилнију позицију нашој држави на међународном плану, постајемо део глобалне кооперативне безбедности којом изграђујемо мир у региону и свету, чиме постајемо искрен и одговоран партнер међународне заједнице.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Аристотел. 1970. *Никомахова етика*. Београд: Култура
- Бабић, Ј., Бојанић, П. 1998. *Хуманитарне војне интервенције*, Београд: Службени гласник
- Војска Србије. н.д. „Мултинационалне операције“. *Војска Србије*. http://www.vs.rs/sr_cyr/medjunarodna-saradnja/multinacionalne-operacije/multinacionalne-operacije
- Драгишић, З. 2011. *Систем националне безбедности Републике Србије*. Београд: Универзитет у Београду Факултет безбедности
- Дулић, Д. 2007. *Мировне и хуманитарне операције*. Београд: Универзитет у Београду Факултет безбедности
- Ђорђевић, Б., Тсукимура, Т., Лађевац, И. 2016. *Globalized world: advantage or disadvantage, The review of international affairs*. Београд: Институт за међународну политику и привреду
- Закон о Војсци Србије. *Сл. гласник РС*, бр. 116/2007, 88/2009, 101/2010 - др. закон, 10/2015, 88/2015 - одлука УС, 36/2018 и 94/2019
- Закон о одбрани. *Сл. гласник РС*, бр. 116/2007, 88/2009, 88/2009 - др. закон, 104/2009 - др. закон, 10/2015 и 36/2018
- Закон о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије. *Сл. гласник РС*, бр. 88 од 28. октобра 2009, 36 од 10. маја 2018
- Одлука о усвајању Годишњег плана употребе Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама у 2018. години. *Сл. гласник РС*, бр. 31/2018
- Радончић, Х. 2008. *Војска Србије у мировним операцијама Уједињених нација*. Београд: Задужбина Андрејевић
- Роквић, В. 2017. *Системи одбране*. Београд: Универзитет у Београду Факултет безбедности
- Савић, С. 1999. *Савремене војне операције*. Београд: ВИЗ
- „Средњорочни план Министарства одбране за период од 2021. до 2023. године“. 2021. Београд: Министарство одбране Сектор за политику одбране - Управа за стратегијско планирање. Број 13-20, 05.03.2021.

Стратегија националне безбедности Републике Србије. *Сл. гласник РС*, бр. 94/2019

Стратегија одбране Републике Србије. *Сл. гласник РС*, бр. 94/2019

Устав Републике Србије. *Сл. гласник РС*, бр. 98/2006

Đorđević, Branislav, Zoran Jeftić, 2016. "The State of Security of Today s World After 70 Years of the United Nations". *Војно дело*, 4/2016, pp.19-35.

Goulding, M. 1993. *The Evolution of UN Peacekeeping*. London: Oxford delivered,

Fortna, V. 2004. *Peacetime, Cease-Fire Agreements and the Durability of Peace*. Princeton University Press.

NORDCAPS (Нордијски договор за војну подршку миру). 2007. *Операције подршке миру, тактички приручник*, том 1, Каринан

Srećko Kuzmanović*

Military Academy, University of Defence Belgrade

Goran Mandić**

Faculty of Security Studies, Belgrade

PARTICIPATION OF SERBIAN ARMY MEMBERS IN MULTINATIONAL OPERATIONS

Resume

Multinational operations (MnOp) are activities undertaken within the collective security and collective defense systems, in accordance with international law and ratified international treaties. Any such operation is a complex process in which military forces, as a direct exponent of their governments' policies, have an important, but not the decisive role. Sustainability of MnOp implies the necessity of the existence of a multinational structure of military forces, which in the long run builds the reputation of neutral and impartial forces. Multinational operations are conducted with the participation of several countries, under the auspices of some of the international organizations with the aim of supporting peace, preventing humanitarian disasters and carrying out joint defense operations. Engaging more NGOs in the area of performing an MnOp is a form of adaptation of the United Nations to the new conditions, ensuring minimal control and maximum coordination of the efforts of all participants, with efficient use of limited available resources. The research of the author of this paper on the values and participation of members of the Serbian Army in MnOp was conducted in 2011, with the aim of determining the connection between the mentioned terms. The pilot research was conducted on a sample of 119 and then a representative sample of 1477 members of the Serbian Army using the "MSM-2007" Questionnaire of the MoD Institute for Strategic Research. Among other questions, the respondents were obliged to answer the question number eight, "Are you ready to participate in MnOp ". They were required to write down the offered reasons for and against their participation in MnOp in the order of importance, which identified the respondents' most important motivation reasons to choose or not to choose to participate in any such mission.

* srecko.kuzmanovic@gmail.com

** goran.mandic@fb.bg.ac.rs

Keywords: multinational operations, peace operations, collective security system, research, reasons for participation in multinational operations

* Овај рад је примљен 05. априла 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. маја 2021. године.

Миша Стојадиновић*

Институт за политичке студије, Београд

САД И КИНА – РЕДЕФИНИСАЊЕ ОДНОСА ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ПОБЕДЕ БАЈДЕНА НА ПРЕДСЕДНИЧКИМ ИЗБОРИМА У САД**

Сажетак

Савремено друштво се свакодневно налази на удару многобројних процеса који свакодневно мењају његову структуру и динамику. Убрзане промене су довеле до суштинске прерасподеле глобалне економске, политичке и војне моћи што је у великој мери изазвало урушавање униполарне доминације Сједињених Америчких Држава и рађање мултиполарног светског поретка. Уз велико уважавање значаја многих других значајних регионалних и глобалних актера однос између САД, Русије и Кине свакако представља одлучујући троугао за обликовање савременог светског поретка. У том смислу, узнемиравајуће је то што се Сједињене Америчке Државе на раст моћи других држава гледају као на претњу, уместо да на тај процес гледају као на могућност за сарадњу из које ће све стране имати користи. Овај рад се фокусира на однос између Сједињених Америчких Држава и Кине који је за време Трампове администрације у огромној мери нарушен. Трговински рат и пандемија корона вируса су допринели томе да се деценије дипломатског рада на побољшавању односа између ове две велике силе у великој мери поништене. Из овог разлога овај рад има за циљ преиспитивање значаја победе Џозефа Бајдена на председничким изборима за обликовање америчке спољне политике ка Кини. Сам рад представља критичку анализу међународних односа који

* misa.stojadinovic@ips.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја

се најчешће посматрају кроз призму неолиберализма и неореализма. Имајући у виду да се рад бави комплексном темом аутор у њему употребљава комбинацију неколико различитих метода од којих је најзначајнији геополитички метод. У раду су, такође, коришћени анализа садржаја, историјски, и компаративни метод.

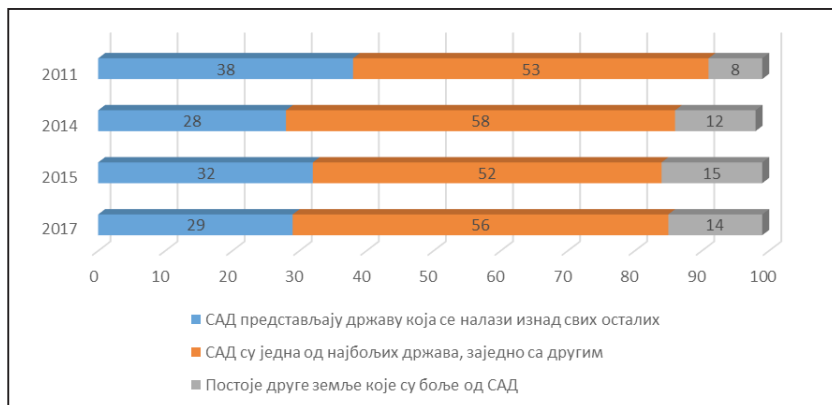
Кључне речи: Ковид 19, трговински рат, Доналд Трамп, Џозеф Бајден, Сједињене Америчке Државе, Кина

САД И КИНА – ОД ПОКУШАЈА УСПОСТАВЉАЊА МЕЋУСОБНЕ САРАДЊЕ ДО ОТВОРЕНОГ ТРГОВИНСКОГ РАТА ЗА ВРЕМЕ ДОНАЛДА ТРАМПА

Убрзане промене на глобалном нивоу довеле су до суштинске прерасподеле економске, политичке и војне моћи великог броја држава која је довела до реструктурирања међународног система у правцу мултиполарности. САД као једина суперсила на крају XX века нису успеле да учврсте униполарност светског поретка у тој мери да не буде изазвана у XXI веку. Велики број држава је у другом миленијуму показао раст у политичком, економском, технолошком и војном погледу чиме је свет неповратно закорачио у мултиполарном правцу. Нарочито је важно поменути однос између САД-а, Кине и Русије који у великој мери обележава обриси новог светског поретка. Наравно да је потребно истаћи и значај других земаља БРИКС-а, као и Европске уније, али и многих других регионалних сила. У том смислу разумљив је и став грађана Сједињених Америчких Држава који све мање виде своју земљу као јединог светског лидера.

Истраживање агенције *Pew Research Center* (видети графикон бр. 1) у периоду од 2011. године до 2017. године показује благи пад поверења грађана у водећу позицију Сједињених Америчких Држава. Овај тренд је нарочито присутан у млађој популацији старости између 18 и 29 година. Истраживање је показало директну везу између старости популације и јачине става о водећој позицији Сједињених Америчких Држава (видети графикон бр. 1 и графикон бр. 2). Тако је у популацији изнад 65 година чак 44% испитаника дало одговор којим је дефинисала САД као државу која се налази изнад свих осталих.

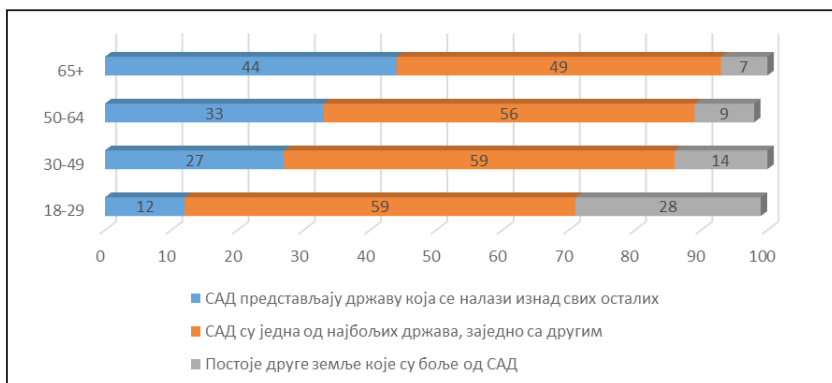
Графикон бр. 1: Став који најбоље описује мишљење америчких грађана о позицији Сједињених Америчких Држава у међународним односима (три таласа истраживања)*

* Постоје одређена одступања у проценту анализираних узорка тако да на појединим местима немамо тачних 100%

Извор: Laura Thorsett, Jocelyn Kiley, *Most Americans say the U.S. is among the greatest countries in the world*, JUNE 30, 2017, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/06/30/most-americans-say-the-u-s-is-among-the-greatest-countries-in-the-world/>

Графикон бр. 2: Став који најбоље описује мишљење америчких грађана о позицији Сједињених Америчких Држава у међународним односима (резултати разврстани у четири старосне категорије становништва)*

* Постоје одређена одступања у проценту анализираних узорка тако да на појединим местима немамо тачних 100%

Извор: Laura Thorsett, Jocelyn Kiley, „Most Americans say the U.S. is among the greatest countries in the world“, JUNE 30, 2017, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/06/30/most-americans-say-the-u-s-is-among-the-greatest-countries-in-the-world/>

Имајући у виду унутрашњу подељеност по питању снаге и утицаја Сједињених Америчких Држава у међународним односима потребно је позабавити се начином на који се губитак водеће позиције манифестује на обликовање њене спољне политике. Доналд Трамп је покушавао да поврати водећи положај САД-а по сваку цену, не либећи се уласка у отворене сукобе са великим светским силама. Ово свакако не представља никакву новину у америчкој спољној политици која је у значајној мери током читаве своје историје обојена такмичењем са другим великим силама. Доласком Трампа се у значајној мери променио амерички дискурс у спољној политици у односу на Обамину администрацију. Трамп се у својој спољној политици разликовао од својих претходника и по томе што је заговарао неки вид изолационизма, што се може видети и у његовом јавном дискурсу по питању повлачења трупа из свих делова света и оријентисање пре свега на унутрашњу политику и изазове. „Можда највећа либерална замерка прагматизму Трампове ере јесте идеолошка, будући да он на неки начин вређа идеју америчке изузетности. Његов слоган *Make America Great Again* имплицира да Америка у неком тренутку није више велика, док став да је стављање сопствене земље на прво место нормалан део људске природе подразумева да су племе, клан и нација и даље битне категорије. Његов хладни реализам значи да САД заправо нису онипотентне, односно да су потчињене истим правилима и цикличним кретањима која су одређивала судбину свих ранијих сила. Трампов грех је тај што је на неки начин, дерогирао САД на положај обичне сирове силе (Цветићанин, Благојевић, 2019, 57).“

Имајући у виду горе наведено у овом раду централну позицију анализе има однос између Сједињених Америчких Држава и Кине. Кина представља земљу која поседује хиљадугодишњи континуитет и која поседује реал-политичку снагу једног од најзначајнијих играча на светској сцени. Постепене реформе које су и Кини започеле крајем 70-тих година су у великој мери одредиле даљи ток њеног развоја. Прелазак на тржишну привреду, децентрализација, нестанак колективне пољопривреде јачање приватног сектора и банкарског система, драстичан напредак спољне трговине и инвестиција, као и многе друге мере, довели су до тога да је за релативно кратак период од неколико деценија Кина постала водећа светска економија. Идеја о Новом путу свиле коју је поменуо Си Ђипинг 2013. године има за циљ повезивања Азије, Европе и Африке. Ова иницијатива најавила је обнављање старе руте копног појаса, као и стварање новог морског пута. Сама иницијатива је изазвала бурне реакције Сједињених Америчких Држава. Иако су у почетку САД

биле против, покушавајући да убеди своје савезнике да не улазе у овај пројекат, на крају су морале да одустану уз званичну причу да ипак подржавају овај пројекат. О томе са коликом се пажњом прати успон Кине говори и докуменат који се не случајно нашао 2018. године на сајту америчке Централне обавештајне агенције а у коме је наведено следеће: „Кина је 2016. године стајала као највећа економија на свету, надмашивши САД 2014. године први пут у модерној историји. Кина је постала највећи светски извозник 2010. године, а највећа трговинска држава 2013. године. Ипак, кинески доходак по становнику је испод светског просека (...) Од 2013. до 2017. Кина је имала једну од најбрже растућих економија на свету, у просеку благо више од 7% реалног раста годишње. Народна банка Кине је 2015. године најавила да ће наставити да пажљиво заговара пуну конвертибилност ренминбија, након што је валута добила статус специјалних права као део ММФ-а. Међутим, од краја 2015. године кинеска влада је појачала контролу капитала и надзор иностраних инвестиција како би боље управљала девизним курсом и одржавала финансијску стабилност (*The World Factbook*, 2018).“ Оваква анализа настала је у јеку растућих тензија и почетка трговинског рата. САД на економски раст Кине гледају као на отворену претњу при чему се читав спор са Кином своди на последњу цитирану реченицу овог документа, а то је – *контрола капитала и надзор иностраних инвестиција како би боље управљала девизним курсом и одржавала финансијску стабилност*.

И поред огромног ривалства између САД и Кине ове две земље су кроз богату историју полако почеле да граде темеље ка побољшању међусобних односа, од чега свакако обе стране имају огромне користи. Након кинеско-совјетског граничног сукоба крајем 1960-их, и Кина и Сједињене Државе почеле су да схватају потенцијалне користи од нормализације билатералних односа. У јуну 1971. године, амерички председник Никсон окончао је законске трговинске баријере са Кином, а његова прва посета Кини 1972. даље је пружила пут ка одмрзавању трговинских односа између ове две земље. „Након кинеских тржишно оријентисаних економских реформи из 1978. године, Сједињене Државе су почеле да одобравају Кини царине као „најповлашћеније државе“ (МФН) у јануару 1980. године, подложне годишњој обнови. Статус МФН подразумева да држава пружа другом партнеру исти тарифни третман као што то чини под обавезом према другим земљама које су формално чланице Светске трговинске организације (СТО), или њеног претходног споразума, Општег споразума о трговини и царинама (ГАТТ). Статус МФН значајно је либерализовао приступ

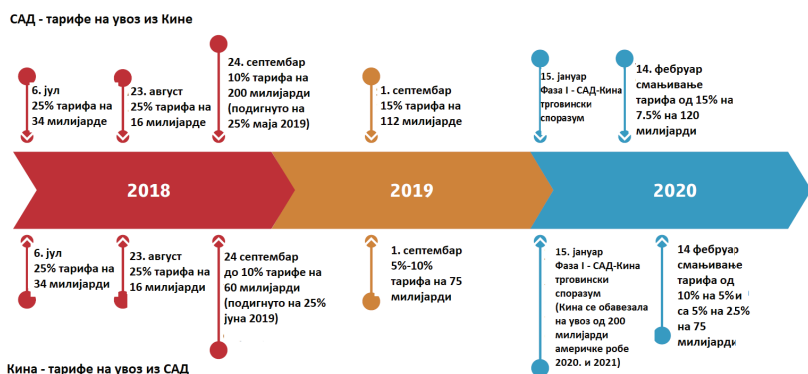
Кине америчком тржишту, јер је истиснуо иначе високе царине које су се наметале земљама које нису чланице СТО. Сједињене Државе су убрзо постале други највећи увозник за Кину и трећи највећи кинески партнер 1986. Исте године Кина се пријавила за чланство у ГАТТ-у, док су Сједињене Државе такође биле заинтересоване за даљу трговину Кине и либерализацију страних директних инвестиција (Yu, 2020, 57-58).“ На размеђу миленијума САД су одобриле Кини статус „сталних нормалних трговинских односа“ што је даље олакшало пријем Кине у СТО. Период који је уследио касније је период добрих трговинских односа при чему су обе земље постале међусобно најзначајнији партнери и то се није променило чак и са јачањем трговинског рата. Економски значај сарадње је огроман за обе земље које су се, међутим, константно налазиле у стању међусобног ривалства.

И иако ово ривалство не представља неку новину у историју међусобних однос на релацији САД-Кина, начин на који је Трамп приступио овом проблему то свакако јесте. Победом Доналда Трампа на изборима 2016. године дошло је до радикалног заокрета у ривалству са Кином. И док је за Обаму ово ривалство значило решавање путем мултилатералних трговинских споразума, као што је нпр. споразум Транспацифичког партнерства, из кога је Кина била првобитно искључена са могућности да касније приступи, Трамп је увео унилатерални приступ. „Трампова стратегија очигледно одступа од стратегије његовог претходника. Почело је крајем 2017. године, када је америчка трговинска комисија јавно изразила забринутост да увоз машина за прање веша и соларних панела из Кине штети америчкој индустрији. Кинеско-амерички трговински спор тада је брзо ескалирао 2018. године при чему су се Кина и Сједињене Државе нашле у спирали бескрајних царинских претњи (Felbermayr, Steininger, 2019, 27).“ Трговинска политика ка Кини између Трампове и Обамина администрације разликовала се и у томе што је Обамина администрација, такође, покушавала да смањи кинеско-америчку трговинску неравнотежу, али је то чинила разумнијим мерама и политике. Обама је био свестан значаја који трговина између Кине и САД-а има за обе земље и покушавао је да на суптилнији начин врши притисак како би као крајњи резултат имао сарадњу а не конфликт. „За разлику од Трампове администрације, Обамина администрација није наметала високе царине или трговинске баријере кинеском извозу. У међувремену, циљ јој је био и да олакша увоз у Кину из Сједињених Америчких Држава. Стога је из перспективе Сједињених Америчких Држава Обама предложио план удвостручења увоза у року од пет година (Yu,

2020, 75).“ Предност овакве политике је лежала у томе што су обе земље имале велике користи у економском погледу. Истовремено кинеска влада се одувек залагала за уравнотежену кинеско-америчку трговину, при чему се, међутим, није устручавала да реагује на агресивну Трампову спољну политику реципрочним мерама. „У оквиру политике *Прво Америка* Трампова администрација је одмах 2017. године почела са потезима који су касније окарактерисани као трговински рат (Јелисавец Трошић, 2020, 148).“ Оштри заокрет Трампова администрација је учинила 2018. године када је сукоб између Кине и САД кулминирао агресивним мерама које је Доналд Трамп унилатерално предузео.

Унилатерални приступ уз тотално игнорисање других значајних међународних субјеката су довели до тога се оправдано јављала забринутост везана за правац у коме ће се даље одвијати овај сукоб. Трговински рат између САД и Кине је за време Трампове администрације тек повремено прекидан. „У овом билатералном такмичењу савезници се заправо нису много рачунали. САД су тек недавно почеле озбиљно да лобирају код својих савезника да следе њихов пример раздвајања економија и удруживања против Кине у мултилатералним организацијама, укључујући НАТО. С друге стране, Кина се вешто додворавала европским партнерима економским споразумима и успела је да укључи неке државе чланице ЕУ у свој лабави формат „17+1“, повезан са спровођењем своје амбициозне иницијативе Појас и пут. Ово делимично објашњава зашто су европске земље покушале да се уздрже од заузимања стране у еволутивном америчко-кинеском ривалству и наставе своје профитабилне трговинске односе са Пекингом (Van der Togt, 2020, 55-56).“

Графикон бр. 3: Временска линија тензије између Кине и САД

Извор: *East Asia and Pacific in the Time of COVID-19*, 2020, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 137.

И поред потписивања споразума о трговини између ове две земље почетак 2020. године није донео ништа ново и односи су поново почели да иду у супротном смеру од жељеног. Агресивна политика Доналда Трампа и пандемија корона вируса су само допринели даљем усложњавању ситуације на глобалном нивоу. „Још увек није јасно колико ће криза од коронавируса утицати на релативну конкурентност Сједињених Држава наспрам Кине и Русије. Све три земље претрпеле су велики шок. САД су достигле ниво незапослености једнак нивоу Велике депресије и већ су потрошиле више од три билиона долара у настојању да ублаже економско оптерећење свог народа и помогну у припреми за опоравак. Свакако ће се суочити са проблемима у одржавању планираних нивоа потрошње за националну безбедност, истовремено задовољавајући нове економске потребе (Cordesman and Grace, 2021, 11).“ Како су се председнички избори у САД приближавали тако је и реторика Доналда Трампа везана за америчку спољну политику постајала све агресивнија. Као кључне тачке око којих се формира спољна политика Трампове администрације ка Кини могу се издвојити следеће: „Прво, у билатералној трговини САД и Кине, Кина има трговински суфицит, док Сједињене Државе имају трговински дефицит. Друга тачка се своди на то како треба тумачити билатералну трговинску неравнотежу? Трампова администрација верује да је то зато што Кина има извозне субвенције за своју робу коју извози, при чему Кина намеће високе царине на увоз из Сједињених Држава. Трећа тачка тиче се решења за смањење трговинске неравнотеже између две земље. Трампова администрација сугерише да је једино решење да Сједињене Државе ограниче увоз Кине наметањем високих царина на кинеску робу која извози (Yu, 2020, 75).“

ДА ЛИ ПОБЕДА ЦОЗЕФА БАЈДЕНА НА АМЕРИЧКИМ ИЗБОРИМА ЗА ПРЕДСЕДНИКА МОЖЕ ДОНЕТИ ПРОМЕНУ УНУТАР ОДНОСА СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА СА КИНОМ?

Пораз Трампа и победа Бајдена на америчким председничким изборима у новембру 2020. године отворила је питање тога да ли ова промена уједно значи и мењање курса америчке спољне политике ка Кини. И иако је одговор на ово питање генерално не, треба ипак очекивати одређени вид промена у обликовању америчке спољне политике ка Кини, али не и смањење интензитета међусобног сукоба. „Технолошки напредак који је Кина успела да

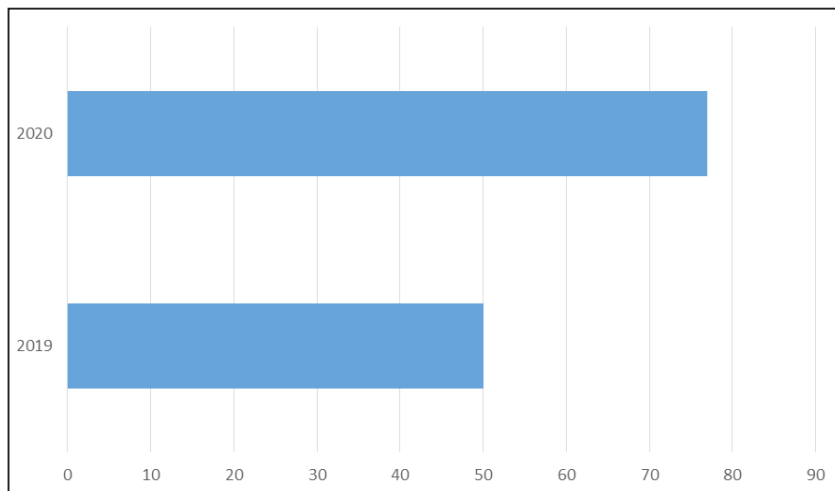
постигне у последње две деценије, чини је далеко најозбиљнијим изазивачем за глобалну хегемонију са којим су се две англосаксонске земље (прво Британија, а затим САД) сусреле у последња скоро три века. Упоредо са тренутним трговинским ратом, САД и Кина су заплетене у растућу конкуренцију ради доминације у различитим пољима технологије следеће генерације, пре свега 5G мрежама и вештачкој интелигенцији (Николић, Петровић, 2020, 121).“ То се видело и на основу коришћене реторике у кампањама за председничке изборе оба кандидата. Да је Трамп којим случајем победио могли бисмо оправдано да претпоставимо да би он наставио своју оштру и бескомпромисну спољну политику залажући се за нови трговински споразум са Кином који би био представљен као врхунац победе његове „бескомпромисне“ преговарачке тактике. Станли Слоан је бавећи се анализом дискурса коришћеног у предизборним кампањама за председничке изборе дао једну веома значајну прогнозу која почиње да се обистињује. „Нова (Бајденова) администрација трагаће за стратегијама за борбу против агресивног кинеског војног понашања у Јужном кинеском мору и другде, као и за борбу против покушаја Пекинга да преобликује међународни систем у своју корист. У складу са општим тенденцијама, Бајден ће то вероватно радити уз подршку савезника, док би Трамп углавном наставио да заузима унилатералнији приступ (Sloan, 2020, 42-43).“ Иако се Бајденов приступ разликује од Трамповог, међутим, такмичарски интензитет сукоба се није променио. Однос између Кине и САД-а ће се и даље заснивати на такмичарском уместо на кооперативном односу. Иако је Бајден имао доста велики утицај на смиревање односа између Кине и САД док је био сенатор у Клинтоновој администрацији то се данас значајно променило. „Током своје (предизборне) кампање, разговарао је о могућим новим економским санкцијама против Кине и рекао да је време *да се са Кином поступа оштрије* (Sulk, 2021, 3).“ Уколико погледамо изјаве кључних Бајденових кандидата за руководеће позиције унутар обавештајно-безбедносне заједнице, сви они базирају платформу наступања на заоштравању односа са Кином.

У потрази за савезницима Бајдену је можда најкључнији став Европске уније ка Кини. Европа представља значајно место у креирању односа између САД и Кине. САД настоје да обезбеде повољну климу и придобију европске земље у свом ривалству са САД. У том контексту намећу се два изазова. „Прво, да би утицао и одржао повољан однос снага у Европи, Вашингтон се традиционално ослањао на стратегију војног присуства заједно са економским и дипломатским ангажманом. Али, амерички ресурси су ограничени, а

све већа потражња за њима у Азији поставља нова питања о томе може ли Вашингтон да сачува повољан европски регионални биланс по нижој цени него у прошлости. У том контексту, Вашингтон мора размотрити колики је утицај спреман да уступи европским актерима, укључујући Немачку, Русију, Британију, Француску и Европску унију (ЕУ). Друго, како Европа постаје секундарно позориште у великој америчкој стратегији, Вашингтон је присиљен да осигура да кључне европске силе и институције подржавају америчке интересе када је у питању надметање са Пекингом, или бар да не поткопавају америчке напоре у том погледу. Преуређујући свој однос са Европом, САД све више обраћају пажњу на европске ставове према Кини и Азији (Simón Luis, Desmaele and Jordan, 2021, 91)...“

Истовремено важно је напоменути да су председнички избори у Сједињеним Америчким Државама одржани у врло специфичним околностима, у тренутку када се читава светска економија под притиском пандемије корона вируса нашла пред колапсом. У јеку оштре америчке реторике упућене Кини везане за избијање пандемије дошло је и до ширења негативног става о Кини међу грађанима Сједињених Америчких Држава. У односу на 2019. годину број грађана који има негативно мишљење о кинеском председнику Си Ђипингу се драстично повећао (видети графикон бр. 4).

Графикон бр. 4: Проценат америчких грађана који немају поверења у кинеског председника Си Ђинпинга да чини праву ствар у вези са светским пословима

Графикон урађен према подацима из студије: Anthony Cordesman. 2021. *Making America Great? Global Perceptions of China, Russia, and the United States: The International Scorecard*, Washington: CSIS, p. 4

Уколико упоредимо америчку *Стратегију националне безбедности* из 2018. године са Бајденовим упутствима за њену измену може се видети да се генерални став америчке спољне политике ка Кини није променио. Америчка *Стратегија националне безбедности* из 2018. године је оријентисана пре свега на два главна циља, а то су блокирање Русије и Кине на путу да могу да изазивају моћ САД-а и њених савезника, уз истовремено спречавање ових земаља да тренутни међународни поредак избаце из равнотеже: „Данас излазимо из периода стратешке атрофије, свесни да наша конкурентна војна предност еродира. Суочени смо са повећањем глобалног нереда, који карактерише пад међународног поретка заснован на дуготрајним правилима – ствара се безбедносно окружење које је сложеније и променљивије од било чега што смо искусили у скороје време. Међудржавно стратешко такмичење, а не тероризам, сада је примарна брига за америчку националну безбедност. Кина је стратешки конкурент који користи предаторску економију за застрашивање својих суседа, истовремено милитаризујући карактер Јужног кинеског мора. Русија крши границе оближњих држава и спроводи вето над економским, дипломатским и безбедносним одлукама својих суседа (*Summary of the National Defense Strategy Sharpening the American Military's Competitive Edge*, 2018, 1).“

Са друге стране, *Привремена упутства за стратегију националне безбедности* која потписује новоизабрани амерички председник Џозеф Бајден у марту 2021. године показују незнатну промену у америчкој спољној политици ка Кини, која, међутим, не значи и корак ка побољшању односа између ове две земље. На самом почетку Бајден истиче да је данас америчка судбина више него икад нераскидиво повезана са догађајима изван њених обала. „Суочавамо се са глобалном пандемијом, огромним економским падом, кризом расизма и све јачом климатском кризом. Суочени смо са светом нарастајућег национализма, демократијом у повлачењу, растућег ривалства са Кином, Русијом и другим ауторитарним државама и технолошком револуцијом која преобликује сваки аспект нашег живота. Наше је време изазова без преседана, али и неупоредивих прилика (Biden, March 2021, 6).“ Бајден је итекако свестан промена снага у међународним односима и утицаја који Кина остварује паметном употребом меке моћи. „Морамо се борити са реалношћу да се расподела моћи широм света мења, стварајући нове претње. Нарочито је Кина убрзано постала асертивнија. Једини је конкурент који је потенцијално способан да комбинује своју економску, дипломатску, војну и технолошку моћ и који може да креира трајни изазов стабилном и отвореном међународном систему (...) И Пекинг и Москва уложили су велика средства у напоре који имају

за циљ да провере снаге САД и спрече нас да бранимо своје интересе и савезнике широм света (Biden, March 2021, 7-8).“ Колико год званичан став Кине био да је основа иницијативе „Појас и пут“ пре свега економска корист, геополитички значај ове иницијативе се не може пренебрегнути. Премрежавање света доводи у питање водећу позицију САД, због чега је тешко очекивати да ће је оне подржати.

Као главни приоритет задржавања водеће позиције у међународним односима Бајден истиче неопходност унутрашњих реформи и јачање америчке економије које би као крајњи резултат имало истовремено и придобијање савезника у сукобу са Кином. „Најучинковитији начин да Америка дугорочно надмаши напорну и ауторитарну Кину је улагање у људе, економију и демократију. Враћањем америчког кредибилитета и поновним успостављањем глобалног вођства које гледа у будућност, обезбедићемо да Америка, а не Кина, постави међународну агенду, радећи заједно са другима на обликовању нових глобалних норми и споразума који унапређују наше интересе и одражавају наше вредности. Јачањем и одбраном наше неуспоредиве мреже савезника и партнера и паметним одбрамбеним улагањима одвратићемо кинеску агресију и супротставити се претњама нашој колективној безбедности, просперитету и демократском начину живота. (Biden, March 2021, 20).“ Међутим и поред веома оштре реторике која прожима наведене измене *Стратегије националне безбедности* и сам Бајден је свестан значаја који побољшање односа између САД-а и Кине може имати за обе стране. „Ми препознајемо да стратешка конкуренција не искључује и не би требало да спречава рад са Кином када је то у нашем националном интересу (Biden, March 2021, 21).“ Америчко-кинески су на историјски најнижој тачки у протеклих пола века, и мало је вероватно да ће се из темеља побољшати под администрацијом председника Бајдена (Blackwill and Zelikow, 2021, 8).

*

* *

Америчка спољна политика ка Кини би се тешко могла назвати успешном. „Осим привременог прекида ватре у непрекидним трговинским ратовима, основни сукоби су допринели само одређеном раздвајању америчке и кинеске економије и одређеном повећању броја савезника (...) Европски савезници би се сложили са Сједињеним Америчким Државама о питањима попут кинеских државних субвенција, недостатка отворености на кинеским тржиштима и правима интелектуалне својине. Али њихово одбијање бинарног избора између САД-а и Кине у трговинским и технолошким питањима ослабило је преговарачке позиције САД-а и ЕУ у односу са Пекингом (Van der Togt, 2020, 56).“

Још 2017. године када се очекивало заоштравање између Кине и САД у потрази за разлозима оваког стања Грахам Алисон у наслову своје студије упозорава на деликатност овог односа постављајући питање да ли Кина и САД могу да избегну Тукидидову замку или су предодређене за рат: *Destined for war – Can America and China Escape Thucydides's Trap?* У потрази за одговором на ово питање Алисон наводи многобројне примере из историје међу којима је свакако најупечатљивији рат између Атине и Спарте. И колико год разлози за овај сукоб били вишеслојни они се ипак могу свести на један кључни аспект о коме је још Тукидид писао: „Коначна тачка је достигнута када су атинске снаге достигле врхунац разине који су сви могли да виде и Атињани су почели да насрћу на Спартине савезнике. У том тренутку је Спарта осетила да њен положај више није подношљив и одлучивши да започне рат и да искористи сву енергију у нападу и, ако је могуће, уништи сву моћ Атине (...) Успон Атине и страх који је он усадио у Спарту учинили су рат неизбежним (Allison, 2017, 40).“ За Грахама управо ово представља прекретницу због чега су САД свој однос са Кином почеле да граде пре свега на конкуритивности уместо на сарадњи. Посматрајући шире овакав приступ може објаснити истовремено и однос САД ка другим великим силама а који је можда најбоље осликан у предизборном слогану Доналда Трампа – учинити Америку великом поново (*Make America Great Again*).

Управо због тога Бајден мора бити свестан чињенице да Сједињеним Америчким Државама није потребна никаква нова стратегија националне безбедности већ целокупно реформисање америчке спољне политике. „Ако Сједињене Државе наставе да раде оно што су радиле, будући историчари ће упоређивати америчку „стратегију“ са илузијама које су имали британски, немачки и руски лидер док су *ходали у сну* 1914. године (Allison, 2017, 208).“ САД су подбациле у томе да се пронађу начини којим би се превазишла политика одвраћања у корист проналажења опција за сарадњу. Целокупни однос САД ка другим великим силама се може свести на показивање силе уз неспремност на сарадњу и компромис. „САД можда нису спремне да прихвате такве опције, али избор би требао бити јасно доступан и требао би постојати јасан сигнал да се такмичење може одвијати на миран и продуктиван начин за све стране. САД би морале да понуде народу Кине и Русије, али и свету генерално јасне доказе да траже мир и да нуде стварну дипломатску алтернативу конфронтацији и сукобу (Cordesman and Hwang, 2021, 11).“ Постављање Аврил Хејнс и Вилијама Бурнса на челу две најзначајније институције у обавештајној заједници

јасло показује смер Бајденове спољне политике. „Сваки вид „агресивног економског и технолошког“ ширења кинеског утицаја, како то виде нови шефови обавештајне заједнице, у региону могао би представљати „црвену заставицу“ за Сједињене Америчке Државе и озбиљан изазов за односе са најмоћнијом силом света. Често дефинисан као „малигни и токсични“ утицај Русије и Кине у региону евидентно ће бити сагледаван и кроз економску и, што је још важније, технолошку сарадњу са овим земљама, што може представљати озбиљну и тешку препреку у будућој сарадњи и напорима да се оснажи привреда и други сектори не-тако-богатих земаља Југоисточне Европе и свакако позива на много опрезније спољно-политичке односе са ове две земље, а нарочито Кином (Станар, 2021).“

Највише забрињава политичка летаргија на дипломатском нивоу у односима између САД и Кине. „У последњих неколико година Пекинг и Вашингтон изгледали су незаинтересовано за коришћење дипломатије да спрече потенцијално катастрофални пад међусобних односа. Одржано је мало састанака највиших дипломата двеју страна, а механизми за управљање кризама су у прекиду. Стога ни Сједињене Државе ни Кина нису предузеле озбиљне напоре да смање несугласице око главних питања међу њима. Уместо тога, свакодневно су избацивали јавне оптужбе против другог (Blackwill and Zelikow, 2021, 12).“ Свакако да је победа Бајдена довела до тога да ће амерички унилатерални приступ сукобу са Кином бити замењен мултилатералним у коме ће водећи значај имати потрага за савезницима. Ово, међутим, додатно забрињава по питању могућих последица оваквог сукоба на државе које се нађу *на линији ватре* између ове две стране. Управо због тога је неопходан заокрет у односу између Кине и Сједињених Америчких Држава у правцу јачања међусобне сарадње од које ће имати економске користи цео свет. У супротном подсетимо се старе афричке пословице: *где се слонове боре трава је та која страда*.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Јелисавац Трошић Сања. 2020. „Трговински рат између Сједињених Америчких Држава и Кине и урушавање Светске трговинске организације“. *Национални интерес* 38 (2): 145-171. doi: <https://doi.org/10.22182/ni.3822020.8>
- Николић Горан, Гордана Петровић. 2020. „Економски и технолошки успон Кине као весник нове глобалне геополитичке констелације“. *Национални интерес* 38 (2): 121-144. doi: <https://doi.org/10.22182/ni.3822020.7>

- Станар Драган, „Деполитизација“ и нови приоритети обавештајне заједнице САД“, 23. 02. 2021. <http://csp.rs/2021/02/23/деполитизација-и-нови-приоритети/>
- Цветићанин Невен, Благојевић Милан. 2019. „Унутрашњи конфликти и спољна политика САД између интервенционизма и изолационизма“. *Српска политичка мисао* 65 (3): 43-62, doi: <https://doi.org/10.22182/spm.6532019.2>
- Allison Graham. 2017. *Destined for war – Can America and China Escape Thucydides’s Trap?*, Boston – New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- Biden Joseph. March 2021. *Renewing America’s Advantages – Interim National Security Strategic Guidance*, Washington: Whitehouse.
- Blackwill Robert and Zelikow Philip. 2021. *U.S.-China Relations Deteriorate*, Council on Foreign Relations
- Cordesman Anthony. 2021. *Making America Great? Global Perceptions of China, Russia, and the United States: The International Scorecard*, Washington: CSIS
- Cordesman Anthony and Hwang Grace. 2021. *The Biden Transition and U.S. Competition with China and Russia*, Washington: Center for Strategic and International Studies
- East Asia and Pacific in the Time of COVID-19*. 2020. International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank
- Felbermayr Gabriel, Steininger Marina. 2019. „Trump’s trade attack on China – who will have the last laugh?“, *CESifo Forum*. 20 (1): 27-32. doi: <http://hdl.handle.net/10419/199025>
- Simón Luis, Desmaele Linde and Becker Jordan. 2021. „Europe as a Secondary Theater? Competition with China and the Future of America’s European Strategy“, *Strategic Studies Quarterly* 15 (1): 90-115. doi: <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26984769>
- Sloan Stanley. 2020. „US Foreign Policy in 2021“, *Atlantisch Perspectief* 44 (5): 38-43. doi: <https://www.jstor.org/stable/10.2307/48600597>
- Sulk Elmar. 2021. „What’s next for the United States?“, *Foreign and Security Policy* (1): 1-6. doi: <https://www.jstor.org/stable/resrep28956>
- Summary of the National Defense Strategy Sharpening the American Military’s Competitive Edge*. 2018. United States of America: Department of Defense
- Thorsett Laura, Kiley Jocelyn. 2017. „Most Americans say the U.S. is among the greatest countries in the world“, June 30, 2017, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/06/30/most-americans-say-the-u-s-is-among-the-greatest-countries-in-the-world/>
- Van der Togt Tony. 2020. „How the US and Europe could realign their Russia and China policies after the Presidential Elections“, *Atlantisch Perspectief* 44 (5): 53-58. doi: <https://www.jstor.org/stable/10.2307/48600600>

The World Factbook. 2018. 23 August 2018. www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html,

Yu Miaojie. 2020. *China-US Trade War and Trade Talk*, Singapore: Springer

Miša Stojadinović*
Institute for Political Studies, Belgrade

THE US AND CHINA – REDEFINING OF MUTUAL RELATIONS FROM THE PERSPECTIVE OF BIDEN'S PRESIDENTIAL ELECTION VICTORY IN THE US

Resume

Contemporary society is challenged by numerous social processes that reshape its structure and dynamics on a daily basis. Accelerated changes have led to a substantial redistribution of global economic, political, and military power that caused the collapse of the unipolar domination of the United States of America. Today the USA, Russia and China certainly represent a decisive triangle for shaping the modern world order. In that sense, it is disturbing that the USA sees the growth of other powers as a threat, instead of seeing this process as an opportunity for cooperation. This paper focuses on the relations between the USA and China, which was greatly damaged during the Trump's administration. The trade war that Trump started and the corona virus pandemic have nullified decades of diplomatic work on improvement of relations between these great powers. For this reason, this paper aims to re-examine the significance of Joseph Biden's victory for shaping American foreign policy toward China. US foreign policy towards China could hardly be called successful. Apart from the temporary ceasefire in the ongoing trade war, the main conflicts contributed to a certain separation of the American and Chinese economies. That is why Biden must be aware of the fact that the United States does not need any new national security strategy, but a complete reform of American foreign policy. If the United States continues to demonstrate its foreign policy in the same way they will continue its path towards inevitable conflict which will have enormous global consequences. The political lethargy at the diplomatic level in the relations between the USA and China is the most worrying

* misa.stojadinovic@ips.ac.rs

fact today. In recent years, Beijing and Washington have seemed uninterested in using diplomacy to prevent a potentially catastrophic decline in mutual relations. Certainly, Biden's victory led to the fact that the American unilateral approach to the conflict with China will be replaced by a conflict in which the search for allies will be of leading importance. This, however, brings possible consequences of such condition for states that find themselves on the line of fire between these two sides. That is why a turn in the relationship between China and the United States of America is necessary in the direction of strengthening mutual cooperation, which will be beneficial not only for these two conflicting parties, but also for the entire world. Otherwise, let us remind ourselves of the old African proverb: When the elephants fight, the grass gets trampled.

Keywords: Covid 19, trade war, Donald Trump, Joseph Biden, USA, China

* Овај рад је примљен 05. априла 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. маја 2021. године.

ИЗ ПОЛИТИЧКЕ ИСТОРИЈЕ

281

Братислав Теиновић

„КОМПЛОТ“ ВЕЛИКИХ СИЛА И УСТАНЦИ 1830-ТИХ У БОСАНСКОМ ЕЈАЛЕТУ

295

Миодраг Перић

РУМУНСКЕ ПРЕТЕНЗИЈЕ НА СЕВЕРОИСТОЧНУ СРБИЈУ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ ВЛАХА ОД КРАЈА СЕДАМДЕСЕТИХ ГОДИНА 19. ВЕКА ДО 21. ВЕКА

311

Предраг Терзић, Иван Јоксић

ФРАНЦУСКА БУРЖОАСКА РЕВОЛУЦИЈА ИЗ ПЕРА СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА

327

Ненад Петровић

СУКОБИ ВОЈСКЕ СА ЦИВИЛИМА НА ПОЛИТИЧКОЈ ОСНОВИ У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ ДО БАЛКАНСКИХ РАТОВА (ПРИМЕРИ ЗА ДРУШТВЕНУ ИСТОРИЈУ)

Братислав Теиновић
Музеј Републике Српске, Бања Лука

„КОМПЛОТ“ ВЕЛИКИХ СИЛА И УСТАНЦИ 1830–ТИХ У БОСАНСКОМ ЕЈАЛЕТУ

Сажетак

Рад има за циљ да представи перфидну улогу Аустрије у „комплоту“ великих сила против устаничких покрета Срба и муслимана током 1830–тих у Босанском ејалету. Реч је о три устанка: муслиманском Хусеин–капетана Градашчевића 1830–1832. против централне турске власти, српском попа Јовице Илића 1834. и поново муслиманском против Ибрахим–бега Фирдуса 1836. године. Два муслиманска устанка, Градашчевићев и анти-Фирдусов Аустрија није подржала због добрих односа са Портом, а српски Илићев зато што није толерисала стварање веће српске државе на својим јужним границама. Устанака босанских католика није било, будући да су фрањевци слепо слушали инструкције бечке владе у којој је кључну улогу имао шеф дипломатије кнез Клеменс Метерних.

Кључне речи: Босански ејалет, устанци, Аустрија, Русија, кнез Метерних

АУСТРО–РУСКИ АНТИУСТАНИЧКИ „КОМПЛОТ“

Однос пет великих европских сила (Bridge and Bullen 2005, 1) према устанцима у Босанском ејалету током XIX века је важно питање српске историје, поготово ако се има у виду да је читав деветнаести век био обележен осим њиховим међусобним сукобима и злоупотребима устанака на Балкану за постизање властитих циљева (Хердер 2003, 29). Другим речима, свака устаничка историја у XIX веку је у одређеној мери и историја у маломе спољне политике неке велике силе (Берић 2007², 11). Аустријска политика је још од времена Првог српског устанка стајала на становишту, да

је за њене државне интересе било боље очување Турског царства од стварања српске државе (Екмечић 2007, 207). Велике силе су 1815. на Конгресу у Бечу закључиле даље европско ратовање (Ibler 1960, 18–19), да би исте године шеф аустријске дипломатије кнез Клеменс Метерних трасирао принцип аустријске спољне политике на Балкану у служби очувања Турског царства, а све са циљем спречавања ширења утицаја Русије (Иматовић 1977, 344). У насту- пајућем времену Метерних ће се показати као највећи противник свих устанака у Босанском ејалету, као потенцијалних огњишта општег европског револуционарног духа (Поповић 1931, 200–203).

Све предлоге руског цара Николаја I за заједничким протек- торатом над потенцијално независним балканским државама Ме- терних је одлучно одбијао. На свим састанцима великих сила о Источном питању, Аустрија је увек била најтврђи заступник по- литичког *статуса quo-a* и опстанка Турског царства. Конкретно, бечка влада се залагала за давање ограничених права хришћанима у Босанском ејалету, али не и територијалних права, која су за њу представљала један од механизма за слабљење Турског царства (Стојанчевић 1971, 360).

Иако је утицајни британски дипломата на Порти Дејвид Урк- варт све устаничке покрете сматрао „слепим оруђем руске поли- тике” (Милутиновић 1959, 93), пасивност политике петроградске владе према устанцима у Босанском ејалету током 1830–тих била је њена основна карактеристика. Ова инертност је била увек ко- ординисана са агресивношћу аустријске политике према истим покретима. Није никаква тајна, да је трасу овакве руске спољне политике отворио министар спољних послова гроф Карло Не- селпроде, на кога је његов аустријски колега Метерних имао не тако безначајан утицај (Успенски 2003, 155). Своју конзервативну и ан- тиреволуционарну парадигму он је језгровито формулисао: „Подр- жавати власт свугде где она постоји, јачати је тамо где она слаби, а бранити је тамо где на њу отворено нападају” (Živanov 2002, 350).

Најважније тачке аустријске спољне политике почетком тридесе- тих година XIX века према Босанском ејалету биле су: неповредивост државних граница, локализација и пацификација устанака, праћење политичке агитације Русије, Србије и Црне Горе и придобијање ка- толичког становништва (Стојанчевић 1971, 352). С тим у вези, аус- тријски цар Фрањо I је од 1830. помагао босанском бискупу фра Аугустину Милетићу на Порти (Vrdoljak 2005, 66), а годину касније, након Милетићеве смрти, бечки двор се преко посланика Рудолфа Лу- цова (ориг. Lützow) у Риму озбиљно заузео да на његово место дође аустријски кандидат фра Илија Старчевић. Иако је Ватикан марта

1832. на то место изабрао фра Рафаела Баришића (Jelenić 1915, 25), бечка влада није имала за чим да жали будући да се Баришић у насту-пајућем времену показао као ништа мање аустријски човек.

АУСТРИЈИНО ДЕЗАВУИСАЊЕ УСТАНКА ХУСЕИН-КАПЕТАНА ГРАДАШЧЕВИЋА 1830–32. И ПРОТЕКЦИЈА БОСАНСКИХ КАТОЛИКА

Кад је започела побуна самопроглашеног босанског везира Хусеин-капетана Градашчевића 1830. године, Турска је увелико закорачила у реформе танзиматског законодавства државне управе (Стојанчевић 1971, 103). Иако се Градашчевић наивно уздао у пријатељство са Аустријом стечено у временима заједничког одржавања поретка на турско-аустријској граници (Куниберт 19Ј01, 307), бечка влада је желела да се ова побуна угуши, како би се што пре решило погранично питање између две земље (Šljivo 2006, 179). Када је након слома устанка избегао у Аустрију, Градашчевић је очекивао да ће бити примљен као везир, што се није догодило. Добио је заштиту бечке владе, слично заштити коју су од ње добили и пољски револуционари после 1831. године (Павловић 1913, 53–55). Градашчевић је у јулу 1832. писао и Метерниху (Šljivo 2006, 209), који је аустријском интернунцију у Цариграду барону Францу Отенфелсу наложио да од Порте тражи што пре умирење у Босни (Павловић 1913, 17). Штавише, Метерних је у дезавуисању овог муслиманског устаничког покрета отишао корак даље, забрањујући извоз оружја у Босну, иако Порта то од њега није тражила (Павловић 1913, 45). Прво је, по угушењу побуне, у Сарајеву августа 1832. хрватска мисија предвођена потпуковником Иваном Бенком честитала у име хрватског бана Фрање Влашића босанском везиру угушење Градашчевићеве побуне (Makanec 1936, 79), да би следећег месеца аустријски цар од Градашчевића тражио да моли за покорене и милост код Порте (Šljivo 2006, 182).

Изузимајући хајдучке покрете током 1832. против локалних турских власти у Босанској Посавини (Jelenić 1915, 248), католици су се у овом крају Босне држали мирно и по упутствима својих свештеника. Фрањевци су турска насиља ревносно пријављивали аустријским властима, углавном заповедницима славонско-сремске границе, а ова је као њихова заштитница увек интервенисала, осим код босанског везира и на Порти (Страњаковић 1931, 128). Поред споменутог фра Старчевића, фрањевци одани бечкој влади и увек у дослуху са аустријским пограничним властима били су још: жупник у Трамошници фра Амброж Матић, аустријски шпијун у

Ливну фра Анто Тадић, жупник у Ливну фра Андрија Главочевих и жупник у Крешеву фра Андрија Кујунџић (Šljivo 2006, 268–269). Страх од „опасности“ да се католици увуку у српски устанички покрет, изражен је у једном мемоару аустријског министра спољних послова грофа Густава Калнокија, упућеног 7. децембра 1833. године Ватикану. У њему је руско православље означено као идеологија која преко идеје о јединственој словенској нацији помаже устаничке ослободилачке акције других народа (Екмечић 2001, 90–91). Иначе, Ватикан је кроз читав XIX век налагао католицима, да буду лојални Турском царству, највише из страха од руске окупације Босне и Херцеговине. Католички верници су плашени, да би у том случају православни Словени (Срби–Б. Т.), осим муслимане и Јевреје тлачили и католике (Appleton 1891, 87).

Фрањевац из самостана Толиса код Орашја фра Стјепан Верковић сведочи, како се у самостану почетком тридесетих година XIX века није нимало мислило о калуђерској мантији, него о ратовању за „Керст частни и слободу златну“. Верковић је тада као ученик у самостану чуо причу, да је за Босну најбоље решење било оно какву Србија има под кнезом Милошем због чега се требало спремати за рат и ослобођење (Jelenić 1925, 38–39). Познато је, да кнез Милош није био у потпуности задовољан одредбама Хатише-рифа из 1833. године. Према сведочењу француског конзула у Београду грофа Боа ле Контеа, он би био задовољан тек када би се у једну државу сјединиле Србија и Босна и Херцеговина, народност истог племена, која говори истим језиком (Љушић 2008, 88). Боа ле Конт се лично осведочио у врло често гостовање разних делегација из Босне код српског кнеза, које су од њега тражиле помоћ за ослобођење (Стојанчевић 1960, 351). Међутим, било је сасвим јасно, да је бечкој влади било у најмањем интересу формирање на њеним границама веће српске државе (Duggan 1902, 130–131).

Веза католика у Босни са Аустријом је од 1833. постала приснија чему је нарочито допринела декларација (*Apostolico Francisco Primo et nobili Pannoniae genti a provincia Bosnae Argentinae...*) секретара босанске бискупије фра Маријана Шуњића. У овом документу заслугу за опстанак католичанства у Босанском ејалету Шуњић је приписао кући Хабзбурга (Jelenić 1915, 26). Положај католика у Босанском ејалету је у освиту устанка Срба у околини Дервенте под вођством попа Јовице Илића постао један од спољно–политичких приоритета бечке владе. Из страха да би Порта управу у Босни могла препустити српском кнезу, аустријски намесник у Далмацији гроф Већеслав Лилиенберг је почетком 1834. послао свог шпијуна дон Шимуна Девиха код босанских фрањева-

ца (Vlačić 1934, 80–81). Девећ је сазнао, како је теорија о будућој српској управи у Босни имала везе са наводним „царев[им] (султан–Б. Т.) уговор[ом] са Московом (Руси–Б. Т.), да Милош посидне Босну, а нека буде подложен Москову“ (Vlačić 1934, 84). Зато и не треба да чуди што је одмах по отпочињању Илићевог устанка на пролеће 1834. године, заједнички интерес католичке цркве и Аустрије био да се ради на његовој моменталној пацификацији (Поповић 1949, 91).

АУСТРО–РУСКО ОНЕМОГУЋАВАЊЕ УСТАНКА ПОПА ЈОВИЦЕ ИЛИЋА 1834.

Аустрија је отворено позивала католике да се не придружују побуњеним Србима. Војна команда из Славонског Брода је 21. марта 1834. године, уз потписе католичког свештенства гарантовала лојалност католика Босанске Посавине турским властима, истичући како је неистина да им се није дозвољавало слободно исповедање католичке вере. Аустријске пограничне власти, осим што су уверавале Турке да католици нису стали уз Србе који су желели да Босну окупира Србија (Ivić 1919, 12–13), су за веома кратко време направиле кордон на Сави од 4.000 војника (Spratts 1907, 45). По свему судећи, мимо контроле католичке цркве и притисака аустријских пограничних власти, у устанку попа Илића учешћа је узео један мањи број католика. Илирац Игњат Торкват–Брлић писао је Вуку Караџићу, како је у тим борбама настрадало „што христјанах (православни–Б. Т.), што католиках окол 700 главах“ (Богићевић 1950, 153). Постоје индиције да је, осим због безрезервне оданости Аустрији један од кључних разлога због неучествовања већег броја католика у овом устанку био и због наводних писмених позива српског кнеза Милоша само Србима да се подигну на устанак (Šljivo 2006, 261). Извештаји са терена у то време су говорили, да је обичан католички верник у Босанском ејалету веровао, да му само „Бог и Фрањо (аустријски цар–Б. Т.) могу залечити његове ране“ (Čurić 1955, 182). Ипак, остала је недоумица око тога, да ли су представници босанских католика уопште знали за Метернихове политичке планове у случају евентуалне реорганизације Турског царства? Вешти аустријски дипломата је тада озбиљно помишљао на образовање (полу)независне босанске државе у којој би власт вршили муслимански ханови, као што би у Србији, Влашкој, Молдавији и Бугарској обављали хришћански кнежеви (Поповић 1931, 129).

За време Илићевог устанка је чак један број православних свештеника и угледнијих људи осумњичен од Турака, да су устанак припремали у споразуму са „Московима” (Русима–Б. Т.) (Страњак-Ковић 1931, 124). Међутим, Русија је у то време имала солидне односе са Портом, због чега је њен утицај на овај покрет потпуно изостао. Петроградска влада, као уосталом и бечка влада, је поштовала принцип легитимизма у унутрашњим пословима Турске, односно одбацивала је било какве устаничке или револуционарне акције њених хришћанских поданика (Стојанчевић 1971, 378). Царска Русија се у тим временима ослањала на Једренски уговор из 1829. године, када је Порти наметнула обавезу за ефикаснију заштиту православних хришћана у Турском царству. Овим уговором, Турска је још једном од Кучук-Кајнаџирског мира 1774. године, преко мировног уговора 1812. године, признала Русији неку врсту, не само верског, већ и морално–политичког протектората над православнима у Турском царству (Стојанчевић 1971, 102). Билатерални односи између Русије и Турске још више јачају и достижу виши ниво узајамног поверења, поготово након руске војне интервенције у Цариграду 1833. и спасавања Турске од египатске инвазије. Осим тога, Русија и Турска су јула исте године потписале тајни уговор у Ункјар-Искелесиу са обавезом међусобног помагања од свих спољних и унутрашњих непријатеља за наредних осам година. Овome треба додати и Минхенгрeцки споразум који је Метерних септембра 1833. потписао са својим руским колегом Неселродеом, а који је значао ревизију искључивог покровитељства Русије над Турским царством (Стојанчевић 1971, 342). Обе силе су се обавезале да ће поштовати независност и територијални интегритет Турске под владајућом династијом (Поповић 1931, 164.), што је, без сумње, за Метерниха био највећи контрареволуционарни успех (Ibler 1960, 54).

АУСТРИЈИНО ДЕЗАВУИСАЊЕ УСТАНКА ПРОТИВ ИБРАХИМ–БЕГА ФИРДУСА 1836. И ТУРКОФИЛИСТВО ВЕЛИКЕ БРИТАНИЈЕ

У муслиманској побуни из марта 1836. против експонента Портине политике ливањског капетана Ибрахим–бег Фирдуса видели су се и аустријски прсти (Мијић 1953, 599). Фирдус је, иначе, био против Градашчевићеве побуне, у којој је видео инволвираност Аустрије која је подизала и финансирала устанке у Босни само како би Европи показала неопходност своје војне интервенције и

управе (Чокорило 1976, 45). Аустрија је и овај пут одиграла улогу Портиног савезника у сламању отпора, забрањујући бунтовницима прелазак на њену територију (Николајевић 1910, 648). Свакако да је Аустрија и тада, као и раније имала (не)скривене намере око Босне. Француски путописац Ами Буе је као савременик овог догађаја правилно уочио, како је основни разлог што је верски поцепан Босански ејалет још увек био под турском влашћу и због, како се изразио „задњих мисли које је имала Аустрија”. Такође, вредно пажње је и Буеово запажање, да се врхунац вештине руске дипломатије сводио једино на убеђивање Порте о уступању Босне српском кнезу или неком другом националном наследном вођи. Тако би се на легалан начин, мислили су Руси, пре свега Аустрији одузело свако право посредовања у нередима, стварним или вештачким (Караулац 1998, 208–213). Сличном утиску нису се могли одупрети ни други путописци, поготово аустријски. Надвојвода Јохан, који је 1837. посетио Турску увиђао је њену брзу пропаст, услед чега би по његовој процени Босански ејалет требао припасти Аустрији (Поповић 1931, 140).

Велика Британија је наставила туркофилску политику и након пропасти Српске револуције. После Једренског мира 1829. године, Русија је у колективној свести Британаца све више постајала предмет мржње (Ковић 2007, 35), првенствено због страха од руског присуства на Балкану на коме је, према речима Лујса Апплтона „Русија увек била присутна, било отворено или прикривено“ (Appleton 1891, 69). Осим русофобије, код Британаца се стварало све веће неповерење према православним Словенима, које су доживљавали као вечите руске савезнике (Ковић 2009, 160). Британска влада је 1837. због жеље да се боље упозна са приликама у Босанском ејалету именовала у Новом Пазару вицеконзула Џорџа Хоцеса. Овај је за веома кратко време увидео, како је у интересу великих сила било да подржава кнеза Милоша и тиме умањи значај Руса међу православнима, конкретно у Босни, код којих је као и код већине Срба била дубоко усађена предрасуда о свемоћи Русије (Гавриловић 1926, 127). Такође, веровао је да је већ тада између Аустрије и Русије постојао споразум о деоби турских земаља, по којој би Србија и Босна припале Аустрији (Гавриловић 1926, 133). Хоцес је био уверен, да је кнез Милош имао подршку Француске за уједињење Србије и Босне о чему је децембра 1837. известио британског премијера Хенрија Палмерстона (Стојанчевић 1972, 180). Овоме у прилог је и чињеница, да је сарајевски владика већ почетком наредне године предлагао српском кнезу подизање устанка у Босни и то уз помоћ Русије и Аустрије (Поповић 1931, 180).

Не само босански Срби, већ и вођа хрватских Илираца Људевит Гај је имао илузије о руској протекцији устаничких покрета на Балкану. Он је 1838. поднео један „Меморандум“ руској влади у коме је предвиђао да се устанком од Турака ослободе Босна, „турска Хрватска“ (Босанска Крајина), Херцеговина, Албанија и Србија (Doklešić 1987, 6). Изгледа да је Гај за ову идеју придобио и неке босанске фрањевце. Када је фра Петар Марешевић из Крешева негде у то време у Бечу безуспешно тражио помоћ за босанске католике, он је у писму свом рођаку фра Андрији Кујунџићу предлагао да се за помоћ обрате Русима, који су по његовим речима помагали све словенске народе без обзира на веру (Šljivo 2006, 361).

Метерних је у марту 1836. уз сагласност аустријског цара обећао бискупу Баришићу покровитељство над католичким верницима у Босанском ејалету (Jelenić 1913, 78), чиме је овај потпуно придобијен за аустријску политику. У „Споменици“, коју је 1. маја те године послао у Беч, Баришић је цара Фердинанда називао „послије Бога јединим заштитником босанских католика“ (Glavaš 1900, 33–34). На јесен следеће године, он је лично отпутовао у Рим, где је предао и „Споменицу“ против просрпских босанских фрањеваца (Jelenić 1915, 37).

Турско царство је од 1839. до 1841. било заокупљено ратом у Египту (Ibler 1960, 59), тако да је Босна представљала погодно тло за испољавање незадовољства старог муслиманског племства. Гајев следбеник Матија Мажуранић се лично уверио, да је муслимански отпор реформама из 1839. био ненародан и верски. Исти путописац се 1840. састајао са православним свештеницима и католичким фрањевцима у Босни, када је приступио некој устаничкој чети (Mažuranić 1842, IX).

РУСКО ИГНОРИСАЊЕ СРПСКИХ УСТАНИЧКИХ ПОКУШАЈА 1839/40.

Русија је догађаје у Босанском ејалету могла интензивније да прати тек од 1839. године, када је у Србији отворила генерални конзулат (Тепић 1988, 19). Тако да је устаничко превирање у Босни од тада имало у извесној мери везе са делатношћу првог руског конзула Герасима Вашченка, који је током 1839. и 1840. примио неколико делегација босанских Срба. Први који му се жалио и желео покровитељство Русије над Босном био је Сима Милутиновић–Сарајлија (Љушић 1982–1983, 327–328). Када су се Вашченку септембра 1839. пожалили неки Срби из околине Приједора и Бањалу-

ке, молећи га да им помогне око подизања устанка, руски конзул их је одвраћао саветујући им да све своје проблеме решавају на Порти. Вашченко је децембра 1839. добио од Неселродеа инструкције по којима је и даље требао да одржава добре односе са пограничним турским и аустријским чиновницима, као и да босанске Србе и даље одвраћа од њихових молби за руску протекцију. Њега је на лично изненађење у Београду посетио крешевски фрањевац фра Мато Ћорић, представљајући се као разочареник у Аустрију, молећи за помоћ Русије око подизања устанка у Босни. Вашченко је, придржавајући се инструкција руске владе, одбацио Ћорићеве несувисле предлоге. Нове делегације Срба из Босанске Крајине пристизале су му током читаве 1840. године. Једна од њих га је чак уверавала, да овога пута устаничком покрету неће изостајати ни Метернихова подршка (Љушић 1982–1983, 330–335).

ЗАКЉУЧАК

Аустрија је током 1830–тих под кринком очувања конзервативних и антиреволуционарних вредности Европе радила све на онемогућавању устаничких покрета у Босанском ејалету. Главном протагонисти ове политике шефу аустријске дипломатије кнезу Клемену Метерниху било је најважније очување територијалног и политичког интегритета Турског царства, а науштрб образовања муслиманских политичких аутономија или веће српске државе на њеним јужним границама. Делатност на овом плану не би имала никакву перспективу, да Метерних интригама није задобио подршку свог руског колеге грофа Карла Неселродеа. Осим тога, подршка туркофилске британске политике Аустрији није изостајала.

Иако је Хусеин–капетан Градашчевић сматрао Аустрију за савезника, бечка влада није подржала његову побуну против Порте 1830–32. године. Овај устанак је од европских сила сматран као покрет са основном намером и циљем, да точак историје врати уназад, односно да је уперен против покушаја централних власти да се Турска уведе у ред модерних земаља. Српски устанички покрет по па Јовице Илића 1834. године европска дипломатија није узимала у обзир, осим што је његово пацификовање поздравила и подржала једина сила и сусед, Аустрија. Две године касније, бечка влада је као Портин савезник активно учествовала у дезавуисању муслиманског устанка против ливањског моћника Ибрахим–бега Фирдуса. Покушаји током 1839. да се од руског конзула у Београду добије покровитељство за нови српски устанички покрет у Босанској Крајини, игнорисани су.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Берић, Душан. 2007. *Устанак у Херцеговини 1852–1862*. Билећа–Гацко–Бањалука: СПКД Просвјета.
- Богвић, Војислав. 1950. „Стање раје у Босни и Херцеговини пред устанак 1875–1878 године (Поводом 75–годишњице устанка у Херцеговини и Босанској Крајини 1875–1878)“. *Годишњак Историјског друштва БиХ* II: 143–184.
- Гавриловић, Михаило. 1926. „Почеци дипломатских односа Велике Британије и Србије“. 98–189. У *Из нове српске историје, студије д-ра Михаила Гавриловића*. Београд: СКЗ.
- Екмечић, Милорад. 2001. „Место Берлинског конгреса 1878. у српској историји“. 67–99. У *Европа и Источно питање (1878–1923), политичке и цивилизацијске промене*. Београд: Историјски институт САНУ.
- Екмечић, Милорад. 2007. *Дуго кретање између клања и орања, Историја Срба у Новом веку 1492–1992*. Београд: Завод за уџбенике.
- Ковић, Милош. 2007. *Дизраели и Источно питање*. Београд: Слио.
- Ковић, Милош. 2009. „Велика Британија и Босна и Херцеговина у Источној кризи (1875–1878)“. *Зборник за историју БиХ* 6: 159–173.
- Куниберт, Бартол. 1901. *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића 1804–1850*. Београд: Задужбина Илије М. Коларца.
- Љушић, Радош. 1982–1983. „Руски конзул Вашченко о приликама у Босни и Херцеговини крајем тридесетих и почетком четрдесетих година XIX века“. *Историјски часопис XXIX–XXX*: 327–338.
- Љушић, Радош. 2008. *Српска државност 19. века*. Београд: СКЗ.
- Милутиновић, Коста. 1959. „Социјалисти о улози Јужних Словена у решавању Источног питања“. *Годишњак Историјског друштва БиХ* X: 87–119.
- Николајевић, Д. 1910. „Прилози босанској историји из 1836“. *Гласник Земаљског музеја XXII* (4): 645–668.
- Павловић, М. Драг. 1913. *Покрет у Босни и у Албанији противу рефорама Махмуда II*. Београд: СКА.
- Поповић, Васиљ. 1931. *Метернихова политика на Блиском истоку*. Београд: СКА.
- Поповић, Васиљ. 1949. *Аграрно питање у Босни и турски нереди за време реформног режима Абдул Меџида (1839–1861)*. Београд: САН.

- Караулац, Мирослав. 1998. *Приче француских путника са пута по Отоманској Босни*. Избор, превод и предговор Мирослав Караулац. Нови Сад: Матица српска.
- Стојанчевић, Владимир. 1960. „Политички погледи кнеза Милоша Обреновића на питање ослобођења балканских народа“. *Историјски часопис* IX–X: 346–361.
- Стојанчевић, Владимир. 1971. *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира до Париског конгреса (1829–1856)*. Београд: Издавачко–штампарско предузеће ПТТ.
- Стојанчевић, Владимир. 1972. „Да ли је било политичке акције Србије у Босни за ослобођење од турске власти пре Гарашаниновог „Начертанија“? *Историјски часопис* XIX: 165–184.
- Страњакловић, Драгослав. 1931. „Буна Срба хришћана 1834“. *Годишњица Николе Чупића* XL: 122–169.
- Тепић, Ибрахим. 1988. *Босна и Херцеговина у руским изворима (1856–1878)*. Сарајево: Веселин Маслеша.
- Успенски, И. Фјодор. 2003. *Источно питање*. Београд: Службени лист Србије и Црне Горе. Подгорица: ЦИД.
- Хердер, Хари. 2003. *Европа у деветнаестом веку*. Београд: Clío.
- Чокорило, Прокопије. 1976. „Љетопис Херцеговине 1831–1857“. 37–71. У Чокорило, Прокопије, Памучина, Јоаникије, Скендерова, Стака. *Љетописи*. Сарајево: Веселин Маслеша.
- Appleton, Lewis. 1891. *The Foreign Policy of Europe, dedicated to The Right Hon. the Earl of Derby, P. C., K. G.* London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co.
- Bridge, F. R. and Bullen, Roger. 2005². *The Great Powers and the European States System 1814–1914*. Harlow: Pearson Longman.
- Ćurić, Hajrudin. 1955. „Politička zapazanja o stanju u Bosni 1834“. *Гласник Земаљског музеја* X: 181–185.
- Doklešić, Ljubiša, 1987. „Prilog istraživanju oslobodilačkih akcija na Balkanu u 40–im godinama XIX stoljeća“. *Historijski zbornik* XXXVII (1): 1–30.
- Duggan P. H., Stephen. 1902. *The Eastern Question A Study in Diplomacy*. New York: The Columbia University Press.
- Glavaš, Radoslav. 1900. *Život Rafe Barišića, naslovnoga biskupa azotskoga i apoštolskog namjestnika u Bosni i Hercegovini*. Mostar: Prva hrvatska dionička tiskara.
- Ibler, Vladimir. 1960. *Diplomatska historija 1814–1871*. Zagreb: Školska knjiga.

- Imamović, Mustafa. 1977. „Bosna između Osmanske i Habsburške carevine u Istočnoj krizi 1875–1878. godine“. 341–349. U *Povodom 100–godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine*. tom I.
- Ivić, Aleksa. 1919. *Ustanak popa Jovice Ilića (1834.) i buna Leskovačkih i vranjanskih Srba (1842.)*. Zagreb: Štampa hrvatskog štamparskog zavoda.
- Jelenić, Julijan. 1913. „Izvori za povjest kulturnoga rada bosanskih Franjevaca“, *Glasnik Zemaljskog muzeja* XXV/1: 2–87.
- Jelenić, Julijan. 1915. *Kultura i bosanski franjevci*. II svezak (1780–1878). Sarajevo: „Prva hrvatska tiskara“ Kramarić i M. Raguz.
- Jelenić, Julijan. 1925. *Pisma Stjepana I. Verkovića Josipu D. Božiću*. Zagreb: Tipografija d. d.
- Makanec, Alfred. 1936. „Jedno zanimljivo izvješće potpukovnika Benka iz Sarajeva od 15. kolovoza 1832. hrvatskome banu Vlašiću“. *HNK „Napredak“* (1937) XXVII: 79–80.
- Mažuranić, Matija. 1842. *Pogled u Bosnu ili kratak put u onu Krajinu, učinjen 1839–40. po Jednom Domorodcu*. Zagreb: Tiskom i troškom kr. pr. ilir. narodne tiskarne Dra. Ljudevita Gaja.
- Mujić, A. Muhamed. 1953. „Stav livanjskog kapetana Firdusa prema pokretu Husejin–bega Gradaševića i sultanovoj politici“. *Prilozi za orijentalnu filologiju* II–IV: 597–605.
- Spaits, Alexander. 1907. *Der Weg zum Berliner Kongress, historische Entwicklung Bosniens und der Herzegowina bis zur Okkupation 1878*. Wien und Leipzig: C. W. Stern.
- Šljivo, Galib. 2006. *Bosna i Hercegovina 1827–1849*. Tešanj: Planjax.
- Vlačić, Ljubo. 1934. „Izveštaj rimokatoličkog sveštenika Devića o stanju u Bosni u prvoj polovini XIX veka“. *Магазин сјеверне Далмације*. 80–84.
- Vrdoljak, M. Bono. 2005. *Apostolski vikarijat u Bosni 1735–1881*. 17–130. U *Plodovi ljubavi i žrtve, prinosi iz povijesti, kulture i arheologije*. Livno: Muzej Gorica.
- Živanov, Sava. 2002. *Rusija na prelomu veka, poslednje decenije Ruskog carstva, od završetka Krimskog do početka Prvog svetskog rata (1855–1914)*. Beograd: Službeni list.

Bratislav Teinović
Museum of Republic of Srpska, Banja Luka

“CONSPIRACY” OF THE GREAT POWERS AND THE UPRISINGS IN THE BOSNIAN EYALET IN THE 1830S

Resume

The paper aims to portray the perfidious role of Austria in the “conspiracy” of the Great powers against the revolutionary movement of Serbs and Muslims during the 1830s in the Bosnian eyalet. This includes three uprisings: the Muslim one of Husein Gradašćević in 1830–32. against the central Turkish government, the Serbian one of priest Jovica Ilić in 1834, and another Muslim uprising against of Ibrahim–beg Firdus in 1836. The two Muslim uprisings were not supported by Austria due to its good relations to the Porta, and the Serbian one because it wouldn’t allow the creation of a bigger Serbian state at its southern border. There were no uprisings of Bosnian catholics, considering that the Franciscans were unquestioningly following the instructions of the Austrian government.

Keywords: Bosnian eyalet, uprisings, Austria, Russia, duke Metternich

* Овај рад је примљен 10. априла 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. маја 2021. године.

Миодраг Д. Перић

Институт за политичке студије, Београд

ГЕОПОЛИТИЧКЕ ТЕЖЊЕ РУМУНИЈЕ КА СЕВЕРОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ ВЛАХА ОД КРАЈА СЕДАМДЕСЕТИХ ГОДИНА 19. ВЕКА ДО ДАНАС

Сажетак

Аутор у чланку пише о румунским геополитичким тежњама ка североисточној Србији и Власима у њој од краја седамдесетих година 19. века до данас. У раду се описују методе румунске агитације према Власима у североисточној Србији, а коју спроводе румунска држава као и Румунска православна црква. Аргументује се да је крајњи циљ оваквих стремљења превођење Влаха на румунску националност.

Кључне речи: Срби, Власи, Србија, Румунија, Српска православна црква, Румунска православна црква.

Од 19. века Кнежевина Србија, односно Краљевина Србија, организовала је званичне пописе становништва. Тачан број Влаха у Србији тешко је утврдити с обзиром на непрекидно губљење сегмената колективног националног идентитета Влаха. Демографска слика Влаха у Србији може се пратити од средине 19. века, кроз званичне пописе становништва у српској и југословенској држави. После стварања Румуније као националне државе (1859) од Кнежевина Влашке и Молдавије и од дотадашњих Влаха и Молдаваца (који су се такође сами називали Власима), почев од последње четвртине 19. века Власи су у Србији званично називани у државној статистичкој служби и пописима становништва «Румунима». Пописи су се заснивали о изјашњавању о матерњем језику а на основу тога, будући да је од стварања Краљевине Румуније

(1862) званично третиран као «Румунски» - механички су Власи у Србији званично убрајани у категорију «Румуна». Бројно стање ових Румуна опадало је у раздобљу друге половине 19. века: од неких 159.510 (1895) до 122.429 «Румуна» у Краљевини Србији, 31. децембра 1900. године. (Статистички годишњак Краљевине Србије од 31. децембра 1900, књ. 5 1904, 64-65).

Како је Србија била у саставу прве Југославије (1918-1941), историја Влаха североисточне Србије је интегрални део историје прве Југославије.

ВЛАСИ У ПРВОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ И РУМУНСКА АГИТАЦИЈА

Крајем Првог светског рата израженије су румунске претензије на читав Балкан и територију североисточне Србије. Географски и просторно североисточна Србија је пространа област која се простире од реке Раванице, планине Ртња и Тупижнице, преко насеља Вратарнице под Старом планином између Велике Мораве на западу Старе планине и ушћа Тимока на истоку до Дунава на северу и североистоку. У литератури је овај предео познат и под именом „Области средњевековног тимочко-браничевског становништва (Влаховић 1967, 85). Почети румунске претензионистичке пропаганде на тлу североисточне Србије јављају се пред крај седамдесетих година 19. Века. Носиоци ове пропагандне акције међу Власима, поред убачених румунских агената, јављају се најчешће поједини учитељи, свештеници и трговци чија се делатност огледала у растурању добијених списа из Румуније и декларисањем румунске националности. Од почетка 20. века започиње и врбовање веома малог броја омладинаца Влаха у Србији ради школовања у Румунији. Румунска претензионистичка организација развијала је извесну активност преко Националног комитета Румуна у Србији (који је основан у Кишињеу, Молдавија) још пре ослобођења Румуније и Лиге за ослобођење Румуна испод српског јарма у Србији и Македонији (Петровић, 1966, 31).

Запажена је била делатност „Националног комитета Румуна у Србији“ чији је председник био Атанасије Поповић. Атанасије Поповић је родом из крајинског села на Дунаву Душановца. Отац му је био Влах а мајка Српкиња. Као син имућног попа, завршио је Богословију у Београду а затим је студирао у Јени. Како у Србији није добио посао суплента у гимназији, увређен бежи у Румунију уочи балканских ратова, где се декларише као Румун и

читав живот посвећује борби за припајање североисточне Србије Румунији (Архив Југославије, фонд Центропрес, бр. док. 54). Уз ангажовање румунске владе тежило се разним средствима да се придобије јавно мњење, како би Румунија добила не само Банат до Тисе и нека острва на Дунаву већ и део североисточне Србије. Интересантан је меморандум Националног комитета Румуна у Србији послат Мировној конференцији у Паризу, у коме се захтева да североисточна Србија буде препуштена Румунији. Без обзира што се румунске претензије нису оствариле на Мировној конференцији у Паризу 1919. године и што су југословенско-румунски односи између два светска рата били пријатељски, румунске претензије у североисточној Србији између сва светска рата су континуирано постојале и биле су ограничене на тајне канале преко малобројног круга људи уз опрезност и конспиративност подземног рада чисто пропагандног карактера (Петровић 1966, 31-32).

Румунске претензије на читав простор Баната до Тисе и Дунава нису остварене, јер је Банат у априлу 1919. године на Мировној конференцији у Паризу, подељен између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Румуније- српски Банат са Вршцем, Белом Црквом, Кикиндом, Зрењанином и Панчевом припао је Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца а румунски Банат са центром у Темишвару је ушао у састав Краљевине Румуније (Димић 2001, 48).

Бројно стање Влаха у североисточној Србији за време прве Југославије (1918-1941) тешко је утврдити због неминовног процеса посрбљивања. Треба нагласити да су за време прве Југославије (1918-1941) Власи и Цинцари званично називани Румунима у југословенској статистичкој служби и пописима. Број Влаха и Цинцара на територији Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца одређен је према матерњем језику пописом становништва из 1921. године. Примера ради, пописом од 31.01.1921. године било је 142 773 становника Србије којима су матерњи језици влашки и цинцарски (претходни резултати пописа становништва у Краљевини СХС 31.01.1921, 4-5).

Конституисањем Краљевине СХС (1918) Власи из североисточне Србије, Македоније и Морлаци и Истријани из Хрватске живели су у заједничкој држави до 1941. године. Монархистичко-капиталистичку прву Југославију реално су подржавали Срби, Власи и Српска православна црква са својим верницима. Између два светска рата, Власи североисточне Србије били су ангажовани у разним политичким дешавањима, те у револуционарним покретима у предвечерје Другог светског рата (Перић, 2014, 70).

РУМУНСКА ГЕОПОЛИТИЧКА СТРЕМЉЕЊА КА СЕВЕРОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ И ПОЛОЖАЈ ВЛАХА ТОКОМ II СВЕТСКОГ РАТА И ДРУГЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Окупационом поделом Краљевине Југославије 1941. године, Власи бивше Краљевине Југославије су се нашли у неколико држава. Власи североисточне Србије улазе у немачку окупациону зону, касније у Недићеву Србију. То исто важи формално и за Влахе из Баната- Власи са десне обале Тимока, највећег дела Македоније улазе у састав Велике Бугарске. Власи из дела северне Грчке и западне Македоније, такође улазе у састав Велике Албаније. Власи (Морлаци) из дела Горског Котора и Истре улазе у састав Мусолинијеве Краљевине Италије (Стојановић 2007, 194).

Без обзира што Румунија није била војно ангажована против Југославије у Априлском рату 1941. године, непосредно после окупације Краљевине Југославије, Румунска генералска влада Антонескуа нагло потеже питање српских крајева у којима живе Власи и Румуни измешани са српским становништвом. У Меморандуму румунске владе упућеном Берлину непосредно по завршетку Априлског рата, датираног око 20. најкасније 23. априла 1941. године, се захтевало да се у оквиру „преуређења Балкана“ успоставе нове границе Румуније према југословенским земљама. По слову Меморандума, Румунија је тражила румунске територије за своје „сународнике“ у сливовима Тимока и Вардара или немачко-румунско-италијански кондоминијум у тимочкој области (могућно и са бугарским утицајем). (Documents on German foreign policy 1918/1945, series D. Volume XII 1962, 387).

Тежак положај Србије, коју је Немачка претворила у своју окупациону зону, пружао је наде Румунији да делимично надокнади изгубљене територије присвајањем Баната и североисточне Србије. Страх од Мађарске окупације српског Баната и бугарских претензија на источну Србију потенцирао је румунске аспирације на две нерумунске територије. После успеха фашистичке војске на источном фронту од 22. јуна 1941. године уследило је јаче распаљивање румунских аспирација на Банат и североисточну Србију.

У циљу остваривања својих циљева у североисточној Србији, Румунија је активирала у јавности мало познат али у прошлости већ опробан претензионистички апарат који до тада никада није имао тако велику подршку у Букурешту. Први знаци румунске делатности у окупираној Србији јављају се у првој половини маја 1941. године. Припадници југословенске војске, заробљени још првих дана Априлског рата од немачке војне силе, углавном на територији

источно оде реке Мораве, пребачени су из Србије у Бугарску а одатле 12. априла 1941. године преко Дунава у Румунију формирајући неколико заробљеничких логора. Вођа румунских сепаратиста у североисточној Србији био је свештеник Ђорђе Сувејкић (Сувејка), свештеник у једном влашком селу у Крајини. Поп Сувејка се залагао код румунских фашистичких власти, Антонескуа и код Немаца да се влашки заробљеници, војници Краљевине Југославије ослободе и пусте кућама, јер су то „Румуни“. На интервенцију румунских војних и цивилних органа, сви заробљеници у логорима, углавном војници и подофицири који су се у нади да ће бити пуштени кућама, изјавили да су Румуни. Међу заробљеницима било је много Влаха из североисточне Србије и тимочких села, највише је било Срба. Немачке окупационе власти под притиском Сувејке и Антунескуових људи, прихватају да све Влахе као Румуне, ослободе и пусте кућама. Приликом провере националног идентитета, постављено је само једно питање: Шћи румуњешће (Да ли знаш румунски?), одговор заробљених Влаха и већине Срба је гласио - шћиу румуњешће (Знам румунски). Одмах су ослобођени. Срби који нису били из североисточне Србије, за неколико недеља боравка у логору су могли да науче ове две речи. Власи су знали тачно ко од заробљеника није Влах. Ниједан од њих није хтео да подкаже ниједног Србина. Врло мали број Срба није желео да се изјасни да су Румуни, међу њима је било и Влаха. Они су транспортовани у немачке заробљеничке логоре широм Европе. Од средине па до краја маја 1941. године у североисточну Србију се вратило око 4000 заробљеника из Румуније, снабдених објавама на румунском и немачком језику у којима је стајало да се из заробљеништва пуштају као Румуни. Са собом су носили румунске букваре, књиге, слике румунског краља, „кондуктора“ Антонеска и неких главних експанзионистичких првака. Ти заробљеници и повратници имали су да послуже као претензионистички мисионари међу живљем на територији североисточне Србије. Средиште целокупне румунске активности те и оне која је деловала на територији целе Србије, био је Букурешт. У циљу лакшег и ефикаснијег деловања непосредни руководиоци сепаратиста у североисточној Србији дејствовали су из Турн Северина. За материјално обезбеђење претензиониста њеним руководиоцима стављана су на располагање велика новчана, комуникативна и друга материјална средства.

Прва и најважнија дејства румунске претензионистичке организације, која представља и њен највећи домет, била су ослобођење војних заробљеника и акције материјалне природе. Враћањем ратних заробљеника кућама, рачунало се да Румунија стекне симпа-

тије читавог становништва североисточне Србије, сваки Влах се у североисточној Србији који би се декларисао као Румун и који се потписао на поднете формуларе примао је од Румуније предмете тзв. монополске робе и новчану помоћ у румунским лејама. Велики број људи из североисточне Србије, нарочито из кључних насеља поред Дунава, ишао је у Турн Северин и потписивао је све што је Сувејкић тражио да би примао поклоне и новац. Поред осталог, румунске власти дозволиле су становништву североисточне Србије кријумчарење робе широке потрошње за којом се у Србији осећала велика nestaшица као што су петролеј, камена со, дуван, шибице, парафин за свеће итд. Великом броју домаћинстава од Кладова до Ниша кријумчарење румунског петролеја представљало је значајан допунски извор средстава за живот у току народно-ослободилачког рата и социјалистичке револуције (1941-1945) (Петровић 1966, 33,37, Стојановић 2007, 194). Сва дарежљивост Румуније у североисточној Србији (1941-1944) била је у функцији стварања расположења становништва североисточне Србије за присаједињење североисточне Србије „Великој Румунији“.

Територијалне аспирације фашистичке Румуније (1941-1944) на североисточну Србију доживеле су пун неуспех због више разних фактора. Делатност Румуније да искористи тежак међународни положај Југославије и њеног становништва (1941-1944) представљају само део једне политике вођене још од друге половине 19. века. Аспирације на територију североисточне Србије имале су готово седам деценија своје место у панрумунском експанзионистичком програму, зависно од међународних околности, осцилирајући од притајене, готово шпијунске делатности до претње војном окупацијом. Претензије су се највише експонирале у ратним, прецизније преломним временима а посебно фашизације европског југоистока. Међународна констезација фашизираног југоистока Европе и вазални однос Румуније према Немачкој препречавао је њене аспирације према фашистичким земљама Бугарској и Мађарској. Зато је румунски претензионистички план био усмерен у правцу анексије североисточне Србије као дела суседне државе Југославије у којој је све време НОР-а и социјалистичке револуције (1941-1945) постојао снажан антифашистички покрет. Аспирације Румуније за анексијом североисточне Србије имале су за циљ и спутавање ревизионистичких тежњи Бугарске да анектира део североисточне Србије западно од Тимока. Све време деловања фашистичке Румуније у североисточној Србији (1941-1944) се мало примећивало и није попримило крупније размере нити је Румунија успела да створи расположење већине северносрбијанских Влаха за присаједињење североисточне Србије Румунији (Петровић 1966, 51-53).

Историја Влаха североисточне Србије је интегрални део историје народноослободилачког рата и социјалистичке револуције Југославије, историје друге и треће Југославије, државне заједнице СЦГ и Републике Србије. Током Народноослободилачког рата и југословенске социјалистичке револуције Власи североисточне Србије нису били јединствени на ратном и политичком пољу. Један део Влаха из североисточне Србије је често регрутован у Недићеву војску и граничну стражу. Други део Влаха североисточне Србије је био у четничким јединицама Драже Михаиловића, трећи део Влаха североисточне Србије је био у партизанским јединицама. Власи из Тимочке Крајине са десне обале Тимока, источне и централне Македоније су регрутовани у Бугарску војску. Њих је Бугарска сматрала Бугарима (Стојановић 2007, 194-195).

После Другог светског рата комунистичке власти Румуније нису спроводиле експанзионистичку политику према Власима у Србији. За време социјализма у Југославији и Румунији био је преда румунских геополитичких претензија на североисточну Србију и национални идентитет Влаха североисточне Србије.

РУМУНСКЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ АСПИРАЦИЈЕ КА СЕВЕРОИСТОКУ СРБИЈЕ И „ВЛАШКО ПИТАЊЕ“ ОД ПОЧЕТКА 90-ИХ ГОДИНА 20. ВЕКА ДО ДАНАС

Од почетка деведесетих година 20. века поново је румунски претензионизам активан према простору североисточне Србије. У време увођења вишестраначја у Србији, настале су две влашке странке које су заступале ставове да су Румуни и Власи исти народ. Влашке прорумунске странке су биле Народна самостална странка Влаха (1990) и покрет Влаха и Румуна у Југославији (1991). Са ставом да су Власи и Румуни исти народ су на локалним изборима у влашким срединама постигле лоше резултате. Спрега Републике Румуније и двеју влашких странака у североисточној Србији креирала је „проблем“ у односима Савезне Републике Југославије и Румуније. У вези тога, председник Републике Румуније Јон Илиеску је на овај проблем указао 24. октобра 1994. године председнику Савезне Републике Југославије Зорану Лилићу на званичном сусрету у Букурешту. Илиеску је Лилићу рекао да је „забринут“ јер је од „румунске дијаспоре“ у североисточној Србији чуо да југословенске власти показују неразумевање за захтеве ове „румунске дијаспоре“ која се због тога обратила Румунији. (Раковић 2014, 43-44).

СР Југославија је поводом тога изградила смернице рада будућег деловања према Румунији. Став југословенске стране је био да су Власи „посебна етничка група“ која је инкорпорисана у српско национално биће и да се „влашко питање“ на „унутрашњем политичком плану у СРЈ не поставља“. Југословенске власти су предвиделе и показале су да су биле у праву, да ће Румунија од „влашког питања“ направити билатерални проблем али да ће и искористити то како би међународној заједници бити приказано „ново угрожавање мањинске заједнице“ у СР Југославији. Подвучено је да Румунија није једина која ће притискати СР Југославију због „влашког питања“ већ да ће то урадити и друге земље које су током деведесетих година 20. века радиле на дестабилизацији Републике Србије, СР Југославије и простора бивше СФР Југославије.

У смерницама СР Југославије за односе са Румунијом и западом, стајало је како треба инсистирати да су Власи посебна етничка група која је интегрисана у српску нацију и српску и југословенску државност, да Власи у Србији и СР Југославији имају сва грађанска права и потпуну равноправност, да југословенским властима не одговара покретање „влашког питања“ и отварање вештачког проблема са пријатељском Румунијом, да у супротном може бити речи о безбедоносним изазовима за Србију и Југославију, да треба инсистирати како је „влашко питање“ неадекватно приказано у румунским медијима. (Раковић 2014, 44).

У североисточној Србији увек је било више Срба него Влаха. Резултати пописа становништва Републике Србије без Косова и Метохије 2011. године, показују да Република Србија има 7.186.862 становника и 21 етничку заједницу чија бројност прелази 2000 људи. Најбројнија етничка заједница у Републици Србији је српска етничка заједница. Према попису из 2011. године у Србији има 5.988.150 Срба или у процентима 83,32% од укупног становништва. Последњи попис становништва Србије 2011. године показује да је мање Срба 224.688 у односу на претпоследњи попис из 2002. године. Смањење броја Срба између претпоследњег и најновијег пописа становништва Србије је резултат негативног прираштаја српске националности односно смањеног наталитета у односу на повећани морталитет. Највећи број етничких заједница бележи пад у броју становника у односу на попис из 2002. године.

Попис становништва Србије 2011. године показује да Влаха у Србији има 35.330. Код етничке заједнице Влаха у Србији дошло је до смањења броја у односу на попис из 2002. године. На претпоследњем попису Влаха у Србији је било 40.054. Најновији попис из 2011. године је једним делом резултат негативног при-

раштаја етничке заједнице Влаха односно смањеног наталитета у односу на повећани морталитет. Другим делом пад броја Влаха на попису становништва Србије 2011. године је резултат њиховог изјашњавања да су по својој националној припадности Срби или неизјашњавања о својој националној припадности.

У североисточној Србији у управним окрузима: Браничевском, Поморавском, Борском и Зајечарском Срби су најбројнија националност. У поменути четири округа Републике Србије, Срба има 586.369. Најбројнија национална мањина у североисточној Србији су Власи. Од укупног броја Влаха у Србији попис становништва 2011. године показује да највећи број њих-34.743 се налази у североисточној Србији и то: Борском округу 13.313, Браничевском округу 13.238, Зајечарском 6.254 и Поморавском 1.938. Из резултата пописа становништва 2011. године видимо да мали број Влаха (587) не налази се на простору североисточне Србије. Ових 587 Влаха налази се у Србији ван Браничевског, Поморавског, Борског и Зајечарског округа.

Трећа по бројности национална мањина по попису из 2011. године у Браничевском, Поморавском, Борском и Зајечарском округу су Румуни којих има 2.076. Попис становништва 2011. године показује да у Србији има укупно 29.332. Румуна (Попис становништва Србије по националној припадности 2011. године). Највећи број Румуна у Србији скоцентрисано је у Војводини. Бројке пописа становништва 2011. године немају апсолутну вредност. Данашњи број Влаха у Србији може се израчунати приближно на основу разних демографских и етнографских параметара. Рачунајући етнички чиста влашка и мешовита села и градска насеља Драгољуб Петровић је израчунао да је 1996. године, Влаха у Србији било око 220.000 (Петровић 1996, 802). Од 1996. године до нашег времена (2021) број Влаха у Србији је у паду због негативног природног прираштаја Влаха. Мислим да у наше време има око 210.000 држављана Републике Србије који су по националној припадности Власи.

Осамостаљењем Црне Горе 2006. године и нестанком државе СЦГ настале су две новонезависне државе: Србија и Црна Гора. Године 2006. Донет је Устав Републике Србије. Поред осталог, Устав Србије из 2006. године је релевантан за положај и заштиту националних мањина у Републици Србији. Примера ради, у члану 1. Устава стоји „Република Србија је држава српског народа и свих грађана који у њој живе, заснована на владавини права и социјалној правди, начелима грађанске демократије, људским и мањинским правима и слободама и припадности европским принципима и вредностима“. У члану 14. Устава Републике Србије из 2006. го-

дине стоји „Република Србија штити права националних мањина. Држава јемчи посебну заштиту националним мањинама ради остваривања потпуне равноправности и очувања њиховог идентитета. (Устав Републике Србије 2006, 3,6).

Покретање влашког питања у првој и другој деценији 21. века од стране Румуније се не односи на Румуне у Војводини. У местима у тој северној покрајини Србије у којима Румуни живе, румунски језик је признат и као званични се негује у школама, црквама и медијима. То исто важи и за друге националне мањине које живе у Војводини. Неоспорно је да у систему заштите права националних мањина у Републици Србији до недавно (2012) Власи у Србији нису уживали никаква права у образовној, културној, религијској и медијској сфери. Иако живе у 18 општина, у 154 етничко чистих влашких насеља и око 48 мешовитих места, Власи у Србији до 2012. године нису имали влашко писмо, књиге на влашком језику и није постојао ниједан разред са наставом на матерњем језику Влаха у североисточној Србији где су Власи сконцетрисани. У периоду од 2012. до 2021. године остварен је у Србији велики напредак у остваривању и унапређењу права влашке националне мањине. Са усвајањем влашког писма од стране Националног савета Влаха 2012. године, већ 2013. године објављено је више књига на влашком језику и писму: *Говорим влашки*, *Песмарице* и *бојанке за децу*, *учбеник за први разред „Говор и култура Влаха“*... Од 2014. До 2021. године објављене су још и разне друге књиге на влашком језику и писму. Од 2014. године влашка деца у Србији похађају наставу у првом разреду основне школе из изборног предмета „*влашки језик са елементима националне културе*“, у местима где има интересовања и услова. Национални савет Влаха Србије (2004-2010) за матерњи језик Влаха прогласио је румунски језик, за своју матичну земљу Румунију а садашњи сматра Србију као своју домовинску матицу, сматра да је влашки језик аутохтони, посебни језик и да га треба стандардизовати да би се почео користити (Перић 2014, 106).

У билатералним српско-румунским односима о проблемима положаја влашке националне мањине у Србији се говорило дуже време од демократских промена у Србији. На дневном реду билатералних српско-румунских односа разговарало се о остваривању права Влаха у Србији као што је учење језика, богослужења на свом језику, медијима и слично. Румунија и Србија нису могле пронаћи заједничко решење за остваривање права Влаха у Србији јер су имале различите интересе. Све време, Румуније је, а то чини и сада (2021) влашку националну мањину у Србији поистовећивала и поистовећује и сада са румунском националном мањином у Ср-

бији. Ти различити интереси су се рефлектовали и кроз политичке поделе међу Власима у Србији. У литератури често се среће термин српско-румунско пријатељство. То је апсурд, јер у међународним односима државе и народи немају традиционалне пријатеље већ имају само интересе. Румунија и Србија по питању положаја Влаха у Србији имају различите интересе. Иза снажног залагања Румуније за питање влашке националне мањине у Србији стоји румунски национализам. Румунија жели да се сви припадници влашке националне мањине у Србији декларишу као припадници румунске националне мањине. Интереси државе Србије и влашке националне мањине по влашком питању у Србији су дијаметрално супротни интересима Румуније. Држава Србија штити национални идентитет Влаха у Србији а припадници националне мањине Влаха у Србији желе да очувају свој колективни национални идентитет (односно, историју, језик, религију и културу) који се разликује од колективног националног идентитета румунске националне мањине у Србији.

Неизвесност по питању кандидатуре Србије за Европску унију није дуго трајала. Последњи услов испуњен пре него што је Србија добила статус кандидата за чланство у Европској унији је потписивање споразума између председника Србије Бориса Тадића и румунског председника Трајана Басеска, 1. марта 2012. године, којим је отклоњено противљење Румуније кандидатури Србије за чланство у Европској Унији (ЕУ). Овим споразумом председник Србије Борис Тадић је обећао да ће Власи у североисточној Србији добити сва мањинска права која им припадају. Проблем је што је споразум остао недоречен. Питање статуса Румунске православне цркве није решено и она остаје дискриминисана у североисточној Србији. Мађарска национална мањина у Румунији је одмах (5. марта 2012) затражила права од Букурешта која је Борис Тадић обећао Басескуу за Влахе у Србији. Уколико би Румунија занемарила влашко питање у Србији, изложила би се могућим реакцијама Будимпеште да то чини како би по аналогiji асимиловала Мађаре у Румунији. Ово ће утицати да Румунија још интензивније посматра положај Влаха у Србији. За остваривање потпуне равноправности влашке националне мањине са другим националним мањинама у Србији и за очување националног идентитета Влаха у Србији потребно је да се држава Србија и Национални савет Влаха додатно ангажују по свим питањима која су значајна за Влахе у Србији. По питању богослужења у црквама у селима Србије са чистим влашким становништвом Српска православна црква треба да да свој допринос регионалној стабилности и поштовању влашке ет-

ничке заједнице тако што ће дати сагласност да се у богослужењу употребљава влашки језик. Према Статуту Националног савета влашке националне мањине од 06.11.2010. године, Национални савет влашке националне мањине као највиши представнички орган влашке националне мањине која живи у Србији је одговоран орган за остваривање и унапређење права влашке националне мањине који живи на територији Републике Србије коју сматра својом домовинском матицом у области образовања, културе, обавештавања и службене употребе језика и писма као и у другим областима од интереса за живот у складу са Уставом Републике Србије, Законом о националним саветима националних мањина и Статутом. У статуту Националног савета влашке националне мањине је подвучено да влашка национална мањина сматра Републику Србију „својом домовинском матицом“. Национални савет Влаха Србије је 24. јануара 2012. године влашко писмо прогласио у ћириличној и латиничној варијанти. Седиште Националног савета влашке националне мањине, који заступа влашку националну мањину је у Петровцу на Млави (првобитно је било у Бору). Мандат Савета траје четири године (Перић 2014, 106-108).

Како се политичка агитација прорумунских странака у североисточној Србији током деведесетих година 20. века показала недовољном за румунске геополитичке претензије на североисточну Србију и национални идентитет Влаха североисточне Србије стога је неко од креатора политике из Румуније одлучио да у игру убаци Румунску православну цркву. И то не само статично, како би из Румуније прелазило свештенство у североисточну Србију (иако има и тога) већ и динамично: успостављање неканонске јерархије Румунске православне цркве у североисточној Србији.

У циљу слободнијег деловања прорумунске агитације у североисточној Србији и планова румунског геополитичког ширења у 21. веку, за Румуне у српском Банату и такозване „Румуне“ у североисточној Србији створена је 2001. године Епархија Дакија Феликс Румунске православне цркве. Румунско деловање против Србије тиме је добило снажнији замах.

Епархија Дакија Феликс Румунске православне цркве упутила је захтев Министарству вера Републике Србије за упис у Регистар цркава и верских заједница. Свети архијерејски синод Српске православне цркве је 10. априла 2009. године дао позитивно мишљење о захтеву Епархије Дакија Феликс чиме је испуњен услов прописан Правилником о садржини и начину вођења регистра цркава и верских заједница, да Румунска православна црква у српском Банату може имати организациону јединицу. Министарство вера Републи-

ке Србије је 27. априла 2009. године уписало Епархију Дакију Феликс Румунске православне цркве, са седиштем у Дети (Румунија) и административним седиштем у Вршцу у Регистар цркава и верских заједница Србије. Епископ Данил Стоенеску је прихваћен као овлашћено лице за заступање ове епархије.

Протопрезвитерат Дакија Рипенсис, као део Епархије Дакија Феликс и даље неканонски и противзаконито делује у североисточној Србији. Неканонско ширење епархије Дакија Феликс на простору североисточне Србије остварује се на основу одлуке Светог архијерејског синода Румунске православне цркве на челу са румунским патријархом. На сајту Протопрезвитерата Дакија Рипенсис побројане су парохije и свештеници Румунске православне цркве у североисточној Србији (Раковић 2014, 45, 49, 52). Како је Република Србија преузела неке обавезе према Републици Румунији и Европској унији њој је сужен простор против нелегитимног деловања Републике Румуније и неканонског деловања Румунске православне цркве у североисточној Србији. Република Србија увек ће наћи решење за очување националних интереса на простору североисточне Србије и очувања суверенитета и територијалног интегритета Србије на том простору.

ЗАКЉУЧАК

Румунске претензије према североисточној Србији и националном идентитету Влаха у североисточној Србији могу се пратити од краја седамдесетих година 19. века до данас. Није их било у периоду комунизма у Југославији и Румунији. Почеци румунске претензионистичке пропаганде на тлу североисточне Србије јављају се пред крај седамдесетих година 19. века. Носиоци ове пропагандне акције међу Власима, поред убачених агената, јављају се најчешће поједини учитељи, свештеници и трговци чија се делатност огледала у растурању добијених списа из Румуније и декларисањем румунске националности. Од почетка 20. века започиње и врбовање веома малог броја омладинаца Влаха у Србији ради школовања у Румунији. Румунска претензионистичка организација развила је извесну делатност преко Националног комитета у Србији, формираног у Кишињеву још пре ослобођења Румуније и Лиге за ослобођење Румуна испод српског јарма у Србији и Македонији. Меморандум националног комитета Румуна Србије упућен Мировној конференцији у Паризу 1919. године којим је тражено да се североисточна Србија припоји Краљевини Румунији вели-

ке силе нису прихватиле. Такође и румунске претензије на читав простор Баната на Мировној конференцији у Паризу (1919) нису прихваћене од великих сила већ је Банат подељен између Краљевине СХС и Краљевине Румуније, српски Банат и румунски Банат.

Румунски национализам је нови замах добио током Другог светског рата. Фашистичка влада Јона Антонескуа је непосредно по завршетку Априлског рата крајем априла 1941. године, затражила од Немачке српски Банат и простор сливова Тимока и Вардара или немачко-румунско-италијански кондоминијум у тимочкој области (могућно и са бугарским учешћем). Српски Банат је остао под управом фолксдојчера. Немци нису желели да уступе Румунији североисточну Србију. Румунски претензионисти су Власима из североисточне Србије (1941-1944) који су се потписивали да желе уједињење са Румунијом давали намирнице, новац и пропагандни материјал. Највећи домет румунских претензија било је ослобођење око 4.000 југословенских војника пореклом из североисточне Србије – који су се изјаснили као Румуни из логора Румуније. Сва дарежљивост из Румуније у североисточној Србији (1941-1944) била је у функцији стварања расположења код становништва североисточне Србије за присаједињење североисточне Србије Румунији. Територијалне аспирације фашистичке Румуније (1941-1944) према североисточној Србији доживеле су пун неуспех због више разних фактора, који су описани у раду.

Полазећи од приказаног деловања Румуније према Власима у Србији, политика Румуније од проглашења Косова* за независну државу до данас (2008-2021) према територијалном интегритету Србије може се тумачити као неискрена. Често се уочава да Румунија подвлачи историјске српско-румунске пријатељске односе и подршку очувању територијалног интегритета Републике Србије на Косову и Метохији, а истовремено својим геополитичким тежњама ка североистоку Србије доводи у питање њен територијални интегритет.

Без обзира што је Српска православна црква једина историјска и канонска црква у североисточној Србији, Протопрезвират Дакија Рипенсис, као део Епархије, Дакија Феликс Румунске православне цркве и даље неканонски и противзаконито делује у североисточној Србији (2021) и угрожава простор три епархије Српске православне цркве: Тимочке, Браничевске и Шумадијске. Неканонско деловање Румунске православне цркве у североисточној Србији се може сагледати и у светлу румунских геополитичких претензија на територију североисточне Србије.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Архив Југославије, Фонд Центропрес, бр. док. 54.
- Влаховић, Петар. 1967. „Етничка симбиоза становништва у североисточној Србији», Зајечар, *Развитак*, бр. 4-5.
- Димић, Љубомир 2001. *Историја српске државности III: Србија у Југославији*, Епархија Бачка, Нови Сад: САНУ
- Претходни резултати пописа становништва у Краљевини СХС 31.01.1921, Сарајево: 1924.
- Петровић, Драгољуб 1966. «Иредента фашистичке Румуније у североисточној Србији 1941-1944», Београд, *Југословенски историјски часопис*, бр. 3-4.
- Петровић, Драгољуб С. 1996. «Власи североисточне Србије као етнички ентитет», *Положај мањина у Савезној Републици Југославији* (Научни скупови САНУ, књ. LXXXIV, Одељење друштвених наука, књ. 19), Београд.
- Перић, Миодраг Д. 2014. *Власи североисточне Србије*, Петровац на Млави: Културно-просветни центар Петровац на Млави, Национални савет Влада Србије.
- Попис становништва Србије по националној припадности 2011. године*, Републички завод за статистику, Београд, 2012.
- Раковић, Александар. 2014. «Неканонско деловање Румунске православне цркве у североисточној Србији (2001-2014) као изричит вид румунских геополитичких претензија», Београд: Википедија, слободна енциклопедија. *Култура полиса*, бр. 24 (2014), стр. 35-58.
- Статистички годишњак Краљевине Србије од 31. децембра 1900*, књ. 5, Београд, 1904.
- Стојановић, Војислав. 2007. *Етногенеза Влада: Власи и балкански народи*, Неготин.
- Устав Републике Србије, Београд, *Службени гласник РС*, бр. 98/06
- Documents on German Foreign Policy 1918/1945, series D. Volume XII, Wasington, 1962, бр. док. 387.

Miodrag D. Perić
Institute for Political Studies, Belgrade

GEOPOLITICAL ASPIRATIONS OF ROMANIA TO NORTHEASTERN SERBIA AND THE NATIONAL IDENTITY OF THE VLACHS FROM THE END OF THE SEVENTIES OF THE 19TH CENTURY TO THE PRESENT

Resume

The author writes about Romanian geopolitical aspirations towards northeastern Serbia and the Vlachs in it from the end of the seventies of the 19th century until today. The paper describes the methods of Romanian agitation towards the Vlachs in northeastern Serbia, which is carried out by the Romanian state as well as the Romanian Orthodox Church. It is argued that the ultimate goal of such aspirations is to translate the Vlachs into Romanian nationality.

Keywords: Serbs, Vlachs, Serbia, Romania, Serbian Orthodox Church, Romanian Orthodox Church

* Овај рад је примљен 21. априла 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. маја 2021. године.

УДК 94(44)“1789/1799“+32 Jovanović S.

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6822021.15>

Прегледни рад

Предраг Терзић

Институт за политичке студије, Београд

Иван Јоксић

Правни факултет за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија Нови Сад

ФРАНЦУСКА БУРЖОАСКА РЕВОЛУЦИЈА ИЗ ПЕРА СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА

Сажетак

Предмет овога рада јесте Француска буржоаска револуција у научној визури Слободана Јовановића. Историјски контекст у коме се одиграла, личности које су њоме управљале и политички домети револуције пробудили су научну радозналост већег броја аутора. У српском поднебљу је важну улогу у приказу Француске буржоаске револуције имао Слободан Јовановић. Његову научну мисао и интелектуалне домете можемо препознати у већем броју наслова из правне и политиколошке теорије. Важан наслов у научном опусу овог аутора припада вођима Француске револуције. Они су приказани на средокраћи мита и реалности, уз приметну дозу субјективности која прожима ово дело. Циљ рада се огледа у оригиналном приказу и анализи ставова и мишљења Слободана Јовановића о Француској буржоаској револуцији. У чланку ће бити обухваћена и шира Јовановићева теоријска мисао, исказана у његовом обимном научном опусу. У раду ће бити коришћен шири методолошки оквир, ког чини више метода: аналитички, синтетички, индуктивни, дедуктивни, историјски. Интегралним приступом биће усклађени резултати коришћења појединачних метода. Резултати рада се састоје у научном приступу политичкој мисли Слободан Јовановића у контексту његовог бављења Француском буржоаском револуцијом. Важан сегмент у раду припада критичком осврту аутора на покушаје идеализовања и пренаглашавања улоге њених вођа.

Кључне речи: Слободан Јовановић, Француска буржоаска револуција, Мирабо, Димурије, Дантон, Робеспјер

СОЦИЈАЛНИ КОНТЕКСТ И ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ ФРАНЦУСКЕ БУРЖОАСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

Социјални контекст у коме настаје револуција у једној земљи подразумева свеукупност друштвених односа. Они су верни одраз тренутних прилика и односа снага заснованих на сталешком, класном, националном, верском и другим разликама. Стицај друштвених односа се рефлектује на политичке прилике у земљи и производи критичну револуционарну масу. Њени вођи постављају националне и идеолошке оквири у којима треба рушити постојећи и успоставити нови политички поредак. Насупрот постепеним и унутарсистемским променама у друштву наступа период изненадног и радикалног раскида с постојећим поретком. Притом се друштвени напредак не заснива на међусобном такмичењу појединаца који чине друштво. Они се надмећу зарад постизања бољег положаја, у оквирима постојећег социјалног система, а да би произвели или бар учествовали у одређеним друштвеним променама (Терзић 2020, 82).

Француска буржоаска револуција представља важан датум у европској историји. Сматра се догађајем који је потресао читав свет, остављајући за собом дубоке трагове у политици, економији, култури, а понајвише у свести људи. У политиколошкој и правној доктрини нису забележени примери, већ спорења у погледу домета Француске буржоаске револуције. Они се крећу од потпуног подржавања, па све до истицања негативних последица, сматрајући је историјским промашајем. У вртлогу ових спорења проналазимо дела већег броја аутора, који се изворно баве размишљањима о Француској буржоаској револуцији. Од иностраних аутора важно место припада Едмунду Берку, док се у домаћој литератури можемо ослонити на теоријску мисао Слободана Јовановића. Приступ француском револуционарном питању показује у којој мери се њихова мисао кретала, од почетног одушевљења и нескривеног разумевања до наступа отвореног разочарања у крајње домете Француске буржоаске револуције. С извесном дозом интелектуалне опрезности, ови аутори су указивали на домете Француске револуције, али и на грешке револуционарних вођа.¹

Француска буржоаска револуција је догађај који се одвијао у више временских одредница, односно фаза. Она обухвата безмало десетогодишњи временски период, у коме се смењују стадијуми

1 Искорак у правцу појашњења доприноса Француске буржоаске револуције учинили су немачки идеалисти. Они сматрају да Француска револуција није само укинула феудални апсолутизам и заменила га економским и политичким системом средње класе, него је завршила оно што је започела немачка реформација, ослободила је појединца као господара властитог живота, који се ослања на самог себе (Маркузе 1954, 19).

отворене диктатуре, свргавање њених вођа и доласка нових лица који дају даљи печат револуционарним токовима. Чинећи значајан отклон од прошлости, традиционалном начину живота и друштвених односа су приписивали све слабости француског друштва. То је типично за револуционаре, који стварају ново друштво по својој мери. Њихова моћ је тренутна и недовољна да би могли своју вољу спровести до краја.²

У својој књизи *Размишљања о француској револуцији* Берк указује на њене главне недостатке. Французима је саветовао да се држе своје предреволуционарне традиције, сматрајући да у кризи револуције нису у стању сагледати прави карактер својих вођа, бар не у мери како су то Енглези у стању учинити (Берк 2001, 79).³

Основна слабост револуције се огледала у последицама које настају услед лошег вођења земље. Притом је неопходно паралелно указати на социјалне и политичке моменте у револуционарном периоду. Слободан Јовановић овде замера Берку на пренаглашавању политичког, а запостављању социјалног питања Француске буржоаске револуције.⁴ Апострофирајући значај политичког питања, Берк не даје, револуцијом успостављеној француској уставности, довољно признања (Јовановић 1935, 361-362).⁵

У критици Берковог виђења Француске буржоаске револуције, Слободан Јовановић се донекле непотребно расплињава, дајући предност апстрактним размишљањима у односу на конкретне податке. За разлику од Јовановића, Берк наводи конкретне подат-

2 Одређујући проблем конверзије моћи у политици, Богдан Стојановић пише о дефинисању моћи у политици: „Постоје бројна дефинисања моћи која на овом месту нећемо даље обрађивати. Битно је нагласити да су сва она релативно мањкава и да ниједна дефиниција не може истовремено бити довољно прецизна и свеобухватна, те ниједна од њих не може бити стопроцентно способна да објасни суштину моћи. Изгледа у ком год смеру развијали анализу, увек се изнова враћамо на прву реченицу овог поглавља која говори о томе да је моћ истовремено феномен који можемо искусити али га никада до краја не можемо спознати и разумети“ (Стојановић 2013, 225-226).

3 Стиче се утисак да је Берк своје ставове износио из угла Енглеца, који сматра да је идеја слободе и демократије првенствено нашла уточиште у његовој земљи. Потоњи развој догађаја је у највећој мери потврдио ставове које Берк износи у својој књизи. У том смислу Раунић констатује да се многе Беркове теоријске и политичке прогнозе показују тачним. На самом почетку замаха револуционарног радикализма у Француској, Берк је далекосежно предвидео њихов ток. Он наводи да ће се револуционарни захтеви за слободом неизбежно изродити у тиранију, на чијем челу ће доћи војни вођа (Vaccarini 2013, 161).

4 „Дарин Макмахон (Darrin McMahon) примећује да се Берк тек с Француском револуцијом преобратио из умереног просветитеља у противпросветитеља, осуђујући најранију форму идеологије оног интелектуалног свештенства које ће се отад сматрати меродавним да суди стварности“ (Крстић 2015, 208).

5 У контексту кретања идеја слободе, у чијем средишту се налази достизање спољне и унутрашње слободе, Терзић примећује да Слободан Јовановић „Едмунда Берка одређује као критичара савремене демократије и политичког рационализма“ (Терзић 2020, 90).

ке, који говоре у прилог критици револуционарног управљања земљом. Овај аутор констатује да „рећи народу да му је ситуација олакшана трошењем његове државне имовине јесте сурово и дрско“ (Берк 2001, 281).⁶

Следећи Берка, у критичком осврту на социјални контекст и политичке прилике у Француској, Слободан Јовановић констатује да су покретачи револуције полазили од претпоставке да је наш ум у стању изнаћи једно савршено друштвено уређење с којим би одмах настало опште благостање (Јовановић [1934] 1991, 303). То практично значи да не треба доводити у питање часне намере учесника револуције, већ треба судити њиховим лошим резултатима. То се уклапа у оквири дијалектичког метода, у чијем средишту се налази теза да је погрешно и штетно апстраховање које није утемељено на чињеницама.⁷

Бављење Француском буржоаском револуцијом, с временске дистанце од преко једног века, несумњиво има предности у виђењу ширег контекста овог догађаја. Будући да је тога био свестан, Слободан Јовановић даје примат њеним практичним думетима. Јовановић накнадном памећу подвргава критици слабости испољене у оквирима социјалног контекста и политичких прилика у времену револуције. Међутим, каталог фактора, који имају карактер услова који су допринели и узрока који су произвели одређено стање у друштву, не може бити потпун без разматрања важних личности који њима управљају. С обзиром да је револуција ванредан догађај, као и да њеним током управљају људи, није је могуће разумети без упознавања са њеним вођима. Они су оставили лични печат у доношењу важних одлука. Руковођени својим интересима показују у којој мери је могућ другачији исход важних одлука, чији се правни и политички думети могу препознати у каснијим револуцијама.

6 Када смо већ код конкретних података, које Берк експлицитно наводи, занимљиво је указати на стање у финансијама града Париза. По његовим речима: „У јулу 1789. године (период кога ћемо се увек сећати) финансије града Париза биле су још у добром стању, примања су покривала расходе, и град је, у то време, имао милион (четрдесет хиљада фунти стерлинга) у банци. Трошкови које је град направио после Револуције износе до 2.500.000 ливри. Због тих трошкова и великог смањења добровољних доприноса, дошло је не до привремене, већ до потпуне несташнице новца“ (Берк 2001, 280).

7 Склоност преиспитивању практичних думета револуције Слободан Јовановић испољава и у својој критици социјалистичке револуције. У приступу марксистичкој мисли Слободан Јовановић указује на основне слабости материјалистичког приступа друштву. Анализирајући праксу и дијалектику Јовановићеве студије о Марксу, Милосављевић наглашава „да је Маркс својим појмом праксе превазишао стари материјализам и поставку о одражавању стварности“. Инсистирање на практичним думетима код Слободана Јовановића постаје предмет оштре критике социјалистичких аутора. У том смислу Чедомир Крушевац „процењује да је Јовановићу највише стало до тога да докаже да је пракса нематеријална, односно духовна“ (Милосављевић 2013, 26).

МОРАЛНЕ ДИЛЕМЕ ВОЂА ФРАНЦУСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

Революционарна дешавања у једној земљи из корена мењају њену друштвено-економску основу и политичку структуру. У питању је радикалан раскид с постојећим системом вредности, неговањем у друштву које пропада, праћеног успостављањем новог поретка у чију постојаност нису сигурни, чак и они који у њему учествују. Зато морамо бити свесни да револуција представља нужно средство раскида с постојећим поретком, који није испунио очекивања већине грађана. Но, сасвим сигурно можемо рећи да нас искуство учи да револуција није гарант почетка нечега бољег и извеснијег. Тога је био свестан Слободан Јовановић, чак и пре него што су потоње револуције потпуно деформисале његово виђење демократског поретка.

Познато је да Слободан Јовановић није подржавао револуцију као начин промене државне власти. Революционарна дешавања сматрао је противзаконитим феноменом, који доводи у питање легалистички концепт функционисања државе. Међутим, био је свестан да револуција неретко представља историјску нужност и друштвену реалност. Она представља крајње средство (*ultima ratio*) у одбрани грађана од ауторитарног поретка, коме су потчињени. Иако Француска буржоаска револуција, у очима већине, представља грандиозан европски догађај, Слободан Јовановић овом догађају опрезно приступа, трудећи се да у својој анализи задржи научну објективност и људску (не)пристрасност. С обзиром да револуцију чине људи, било да су њени вођи или само учесници, важно је приказати њихове портрете. Вођи представљају оличење револуционарних дешавања и персонификацију жеља, могућности и оствареног исхода. Познавање тока Француске буржоаске револуције, као резултат великог интересовања за овај догађај, допринело је да Слободан Јовановић посвети књигу њеним вођима: Мирабоу, Димурију, Дантону и Робеспјеру.

а) Мирабо потиче из угледне породице племенитог порекла и завидног имовног стања. По природи радознао и необуздан, показивао је склоност за променом постојећег поретка. Његов дух је у основи револуционаран, без обзира на родитељска усмеравања у супротном правцу. Убрзо бива утамничен, што тешко пада природи његове личности. Своју нерационалност показивао је у лошем управљању финансијама. Своје беседничке склоности приказивао је на сваком месту, што се показало корисним у бракоразводној парници. Захваљујући затворским данима, које проводи читајући и пишући, Мирабо постаје позната личност у Француској. У време Револуције улази интелектуално поткован, тако да није било никога који је знао више ствари од њега (Јовановић 1932, 49).

Будући да је био без новца, Мирабо почиње да пише у корист оних који плаћају. Иако се не може рећи да је био поткупљив, у таквим околностима почиње процес Мирабоовог моралног кварења, чиме његов углед бледи. Ипак, прихвата да пише по вољи других о периферним питањима, али остаје морално недодирљив у важним стварима (Јовановић 1932, 52).

Можемо констатовати да је Мирабо успео да очува своју моралну чистоту у главним стварима, а да је подлегао њеном кварењу у погледу, за револуцију, мање важних питања. Његове карактерне црте пружале су отпор да се у датим околностима приклони полуинтелектуалном свету који, градећи своје место у условима успостављања нове власти, одриче повезаност за пораженима.⁸ Такав је, заправо, био Мирабо!

б) Димурије припада вођима Француске буржоаске револуције. Његова личност и деловање садрже низ специфичности, по којима се разликује од других. Своју каријеру започиње у државној служби, где доживљава успоне и падове. Иако је био утамничен у Бастиљи, успева да изађе и потом заузме место у дипломатској мисији. Предсказивао је револуцију у својој земљи, којој се убрзо прикључује. Прихвата њене идеје, узимајући активно учешће у догађајима 1792. године. Будући да није био дволичан, у мери која се њему приписивала, Димурије, као министар спољних послова, активно спроводи револуционарне идеје. Иако га је одликовала политичка гибкост, Димурије убрзо долази у сукоб са жирондинцима. Красио га је објективан приступ у постављању административног апарата. Није водио рачуна о идеолошкој и страначкој припадности људи. Руководио се њиховим способностима и спремношћу да пруже одговоре у датој ситуацији. То постаје кобно и сматра се главним узроком свих његових недаћа. И поред тога што је сматран лукавим човеком, бистрог ума и бритког језика, Димурије је био надигран. Његов политички пад и останак без функције дочекан је с одушевљењем у француској јавности (Јовановић 1932, 156-162).

Димурије није био склон прихватању туђих савета. Себе је сматрао супериорнијим од својих савременика. Његов непокоран дух и природно уграђена свест да је изнад осталих одвећ се показала кобном. Одбијао је да прихвати чињеницу да се војничком логиком не може управљати политичким дешавањима. Није желео да промени своје мишљење, верујући у исправност сопственог погледа на револуцију. Узалуд га је Дантон покушавао уразумити и

⁸ Будући да се сматра једним од заслужних за доношење *Декларације о правима човека и грађанина* из 1789. године, Мирабо наводи да је овај документ „писан за сва времена и све народе, за све географске ширине земаљске кугле“ (Поповић 2002, 309).

приземљити у револуционарним условима. Димурије остаје глув и слеп на актуелна дешавања у његовој земљи. Дантон је тога био свестан, али Димурије није!

в) Дантон припада запаженијим личностима Француске буржоаске револуције. Природно даровит за јавно држање говора, успевао је да окупи и убеди народне масе у исправност свог погледа на друштво. Јавни ангажман почиње на улици, односно у кварту у коме је живео. Успео је да прве политичке кораке учини сигурнијим, обезбедивши подршку на локалном нивоу. Квартовски приступ у политици помогао му је да повеже народну вољу с изабраним лицима. Његов трихотомни приступ политици обухвата три нивоа власти: државну, општинску и кварталну. У Дантоновој визири квартал представља основну политичку ћелију, из које настаје и развија се државни организам. Притом, кварталну власт претпоставља државној и општинској, по принципу структурне хијерархије. Зато је погрешно схватање власти, по коме се њена троеобност поистовећује с равноправношћу. Напротив, Дантон сматра да кварталска власт управља и подређује остале нивое власти у држави.

Несклон поштовању ауторитета, макар они били у лику актуелног краља, Дантон започиње серију вербалних напада. Оштрог и бритког језика, успева да укаже на мањкавости краљевске власти. Организује петиције и покушава да потпуно изопшти краља из политичког живота Француске. Међутим, изражене спољашње манифестације Дантоновог политичког живота изазивају озбиљно подорење. Сумња се у његову искреност и моралност. Све чешће се говори о томе да Дантон припада реду плаћених букача, који тајно сарађују с онима које су јавно и беспштедно нападали. Колико у томе има истине, лажи, (не)намерних претеривања или непознавања његове личности не може се поуздано утврдити из данашње перспективе. Чињеница да није оставио писаних трагова о револуционарним дешавањима приморава нас да закључке темељимо на посредним изворима. У том случају није могуће сачувати се од сугестивних ставова самих аутора, који се неретко налазе у великом временском раскораку у односу на догађаје о којима писано сведоче.⁹

9 Расправљајући о дOMETИМА теоријске мисли Арнта, Фридрих Шел учавача и износи његов специфичан приступ Француској револуцији. Будући да је Арнт исказивао антипатије према француском народу, овај аутор износи критичко мишљење у погледу француског просветитељства, које, по његовом мишљењу, припада прошлости. Сматра да просветитељство, заправо, припада француском националном бићу, па њему нема места у Немачкој. Дантона и друге револуционаре сматра дивљим вођама, који су произвели негативне последице у потоњој европској историји. Упозоравајућим тоном износи став да Немци не треба да опонашају Французе, јер „таква махнитост није немачка особина“ (Молнар 2005, 30).

Без имало претеривања можемо констатовати Дантонову природну виспреност и осећај за тренутак у коме треба фаворизовати одређене људе, као што је био случај с Димуријеом. Такође, не треба заборавити да је Дантон био правник и адвокат. То му је омогућило другачији приступ у односу на друге учеснике револуционарних дешавања. Будући да је поседовао интелектуалну ширину и смисао да одговори датом тренутку, Дантон убрзо постаје важна личност. Двор је препознао његове интелектуалне капацитете и склоност ка стицању материјалних добара, што скупа утиче на Дантонову сарадњу с противницима револуције. У прилог томе говоре подаци о његовом материјалном стању, које се рапидно увећава у кратком временском року.¹⁰

Политичка умешност довела је Дантона на функцију министра правде, у периоду када се дешавало брутално обрачунавање с противницима. У историографији остаје упамћен септембарски покољ, који се одиграо у време Дантоновог министровања, када је без суда убијено више стотина притвореника.¹¹ И после тога, Дантонова политичка каријера се наставља узлазном путањом. Иако се најпре бавио унутрашњим проблемима, Дантон добија запажену улогу и у домену вођења спољне политике земље. Користећи Димуријеове војничке склоности, активно учествује и у ратним дешавањима и одбрани земље.

У јеку борбе са жирондинцима, Дантон установљава судске и извршне органе. Његовом заслугом се оснива кривични суд с мандатом да суди противницима револуције. Реч је о врсти преког суда, чије одлуке нису биле искључиво засноване на праву, већ на потребама тренутка. Потреба за јаком централном влашћу испуњава се оснивањем посебног Одбора јавног спасења. Овај одбор је радио тајно и убрзо је успео да сконцентрише сву власт у рукама својих чланова. То је неоспорно била Дантонова заслуга.

Дантоново претерано бављење спољном политиком узело је данак на пољу решавања унутрашњих односа у земљи. На томе му замерају јакобинци, који сматрају да на овај начин Дантон губи конце у рукама. Епилог је његово избацивање из одбора, при чему није пружао „очекивани“ отпор. Чини се да је Дантон био свестан

10 Дантонову прикривену сарадњу с двором треба тумачити у ширем „револуционарном“ контексту. Иако су револуционари били неповерљиви према краљу, ипак су сматрали да им је неопходан. Отуда су одржали монархију, јер су зазирали од масе, бојећи се да се она не дочепа власти. То је главни разлог њиховог односа према бирачком праву. Неповерење према краљу проистиче из чињенице да је, још пре усвајања устава, побегао у Варен и отуда силом враћен у Париз. У светлу ових догађаја, можемо констатовати да Дантонови поступци показују да је он тога био свестан (Милојевић 1991, 375).

11 Нешто прецизнији подаци, у чију поузданост не можемо бити потпуно сигурни, говоре да број убијених оптира у распону од 1.300 до 1.500 људи.

постепеног слабљења свог политичког утицаја у земљи. Његова политичка моћ је била на заласку, као и његова политичка енергија. Мишљења смо да Дантон није осећао потребу да пружи озбиљнији отпор противницима. Блиска истини јесте и чињеница да се осећао уморним и неспремним да настави политичку борбу.

Дантоново постепено повлачење из политичких збивања довело је у питање и сам његов биолошки опстанак. Иако је био свестан свих опасности, које прете да угрозе његов живот, Дантон себе приказује у другом светлу. Проводи дане у дружењу с обичним људима, ласцивно се понаша и шеретски коментарише актуелно стање у друштву. Међутим, његови непријатељи активно делују управо унутар система и организације државне власти, коју је сам Дантон установио. У политичкој доктрини се поставља питање шта је овоме узрок? Како је могуће да Дантон показује изванредне способности у вођењу унутрашње и спољне политике, оснивању државних органа, а да истовремено испољава слабости у тренуцима када је овај систем опредељен? Коначно, да ли је могуће имати велике способности, а истовремено показивати мале слабости у ситуацијама које захтевају изналажење конкретних решења? Одговор се састоји у чињеници да је Дантон био способан да изгради целовит систем, али недовољно виспрен да њиме управља. Дантон се одлично сналазио у кризним ситуацијама, када је долазила до изражаја његова моћ говора, способност убеђивања и харизма народног вође. Међутим, у систематском вођењу државних послова и вршењу управне делатности долазе до изражаја његове слабости и одсуство ажурности (Taine 1989, 86-87).

Дантону пристаје улога значајне личности, али не пристаје или, боље речено, ствара проблеме улога малог, свакодневног човека. Дантонов политички такмац и заклето непријатељ Робеспјер био је свестан његових капацитета да преобрати народне масе. Зато је инсистирао на брзом суђењу и извршењу смртне казне, чиме би се предупредила могућност исходавања другачијег следа догађаја. Тако је Дантон осуђен на смрт без ваљаних писаних доказа. Пркосан, какав је био, пред губилиштем је послао јасну поруку народу да ће живети и после смрти. По мишљењу једних, оспораван да је поткупљив и склон кварењу, према ставовима других честит и смео, Дантон је заиста наставио да живи и после смрти!

г) Робеспјер се сматра важним актером Француске буржоаске револуције. Његово понашање и доношење одлука, као и начин вођења политике, имају у себи нечег супстанцијалног. По томе се дефинитивно разликује од осталих вођа. Професија адвоката омогућавала му је одређени углед у друштву. Важио је за интелектуалца који наступа с патриотских позиција. Прикључио се револуцији

убеђен да ће моћи да промени постојећи поредак и своју земљу учини бољом. Његова беспрекорност у приватном животу показала се важном и у сфери друштвених дешавања. Студиозно је приступао припреми јавних наступа, пажљиво пишући своје говоре. Циљано није препуштао случају било који сегмент свог јавног ангажмана.

Поистовећујући морална и политичка начела, Робеспјер наступа у својству човека који ради у корист општег добра. Лепог и уредног спољашњег изгледа, остављао је утисак човека који с лакоћом и без непотребног губљења времена поставља ствари на своје место. Класици га је систематичан и целовит приступ. Био је отпоран на спољашње изазове и унутрашње недоумице, којима су други вођи револуције били склонији. Робеспјер је остао упамћен као предводник јакобинске диктатуре, која је у другој фази револуције имала коначну реч. Темељно је реформисао друштво, протерао непријатеље из земље, сачинио револуционарни календар и др. Његовим заслугама треба приписати и постепено увођење реда, који је омогућавао успостављање реформисаног друштвеног поретка. Робеспјеров непоткупљиви карактер утицао је да моралне врлине стави на највише место. Отуда проистиче Хегелова тврдња да Робеспјер својим деловањем овако уопштени принцип сматра озбиљним. Његова субјективна врлина уводи принцип владавине утемељен на моралном осећању. Нажалост, овакав начин управљања државом произвео је стравичну диктатуру (Хегел 2006, 509).

Робеспјерова славољубивост долази до изражаја већ у првим данима његове власти. Поучен искуствима својих претходника, он тежи сталном кретању у непрекидном току револуције. Неуморно усавршава своје наступе водећи рачуна да буде једнако допадљив члановима скупштине и народу изван њених зидина. Штампана, као једини медиј у револуционарно време, била је наклоњена Робеспјеру. Његова репутација поштеност човека помогла му је да побере симпатије међу обичним светом. У томе му циљано помаже Мара, најреволуционарнији новинар, чији текстови имају политичку тежину (Јовановић 1932, 325-327).

Важан сегмент Робеспјерове револуционарне делатности припада његовој тежњи за духовним реформисањем становништва. Робеспјерови ставови су јеретички интонирани и садржајно преуређени, чиме се одступа од традиционалних религијских погледа на свет.¹² Апострофирајући важност установљења Врхунског бића

12 Против одступајућег погледа на улогу вере и Бога, у времену Француске буржоаске револуције, изјашњавају се бројни аутори. У прилогу критички се посебно истиче: „Хришћанска Европа мора да се отараси те интелектуалне подршке богоборачком, изопаченом, сатанском чину, какав је била Револуција, и остави иза себе свако оспоравање онога што се мора поштовати – властитог порекла. Код Местра је ово

Робеспјер, на Конвенту 1794. године, доноси Декрет којим се то потврђује. Међутим, теоријску основу постојања Врхунског бића представља Жан Жак Русо у свом делу *Друштвени уговор*. У књизи се на „волшебан“ начин приказује суштина једног погледа на свет. У њему има места за државу, у којој се појединачна мњења, друштвеним уговором као правно верификујућим актом, потчињавају општој вољи.¹³

Робеспјерови славни дани полако почињу да бледе. Убрзо наступа период оспоравања његових идеја. Најпре праћени дугим аплаузима, Робеспјерови говори постају терен на коме се траже разлози лошег стања у друштву. Не успева да убеди присутне у оправданост својих критичких ставова. Иако се Конвент првобитно сложио с Робеспјером, излагање његових опонената било је делотворније. Робеспјерови противници су отворено скандирали њему као тиранину, што убрзо доводи до хапшења и егzekуције. Добар и зао, спреман да плати цену својих уверења, Робеспјер представља модел просечног француског револуционара.

ПРИЛОГ КРИТИЦИ ЈОВАНОВИЋЕВОГ ВИЂЕЊА ФРАНЦУСКЕ БУРЖОАСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

Историографија прати настанак и развој државе на бази доступних чињеница, заснованих на материјалним доказима и писаним казивањима њених савременика. Искуствено говорећи, морал, политику и право можемо означити светим тројством праведне државе. Будући да се, против своје воље, и сам нашао у вртлогу историјског невремена и превирања, Слободан Јовановић своје теоријске ставове уподобљава искуственим запажањима. О Француској буржоаској револуцији приповеда с прописне историјске и политичке дистанце. Њене вође представља у различитим револуционарним моментима, чији су покретачи, учесници, али и жртве.

уверење наглашено и чак профетски интонирано, али га начелно деле сви рани конзервативци. Према њиховом разумевању, револуционари су, одбацујући прошлост, обешчастили будућност. Прецењујући разум и пренебрегавајући историјску стварност, урушили су друштвени поредак у крвавом покушају преобликовања заједнице према измишљеним формулама. Инфантилно умишљајући да утемељују институције, подрили су их и разорили беспопштедном критиком. Покушавајући да изнова изграде друштво, за рачун новорођених измишљотина које су се издавале за вечне истине, разградили су његову супстанцу, одбацили његов компас и неправедно оклеветали сва она мњења, правила живота и институције – монархију, цркву, аристократију пре свих – којима су древност извора и вековни опстанак довољна гаранција врлине“ (Крстић 2015, 218).

13 У прилог тези о уговорном карактеру државе Русо посебно наводи: „Сваки од нас уноси у заједницу своју личност и целу своју снагу под врховном управом опште воље; и још свакога члана сматрамо као нераздвојан део целине“ (Русо 1993, 36).

Иако су тежили опредмећењу просветитељских вредности, француски револуционари нису успели да их остваре. Њихова национална опијеност спутавала их је у томе.¹⁴

Слободан Јовановић најпре пориче право народа да револуционарним путем мења државну власт. Међутим, у каснијим радовима проналази оправдање за револуцију уколико је она у функцији стварања праведнијег друштва. Овде Јовановићу можемо приписати одређени степен недоследности. Ако га упоредимо с Едмундом Берком, можемо констатовати да је Слободан Јовановић неупоредиво мање критичан према вођима револуције.¹⁵ По њему је Берково схватање револуције, као једног наступа болесног идеализма, само делимично тачно. Ипак, Беркова заслуга остаје чињеница да је у времену процвата политичког рационализма увиђао да разум није све (Јовановић 1935, 395).

У опису револуционарних дешавања, које нам даје Слободан Јовановић у својим делима, изостаје дубинско навођење негативних последица које је револуција произвела у Француској. Уосталом, долазак Наполеона Бонапарте на власт, његово успостављање ауторитаризма, добрим делом су последица Француске буржоаске револуције. Слободан Јовановић у својим радовима провлачи тезу да држава није прост збир појединаца, који ступају у међуодносе. Држава представља творевину с изграђеним механизмима, који омогућавају њено трајање. Његово инсистирање на постојању духовног јединства код грађана повлачи различита тумачења. Ако је тако, онда бисмо идеологију могли уврстити у најјаче средство духовног утицаја на људе. С обзиром да свака идеологија има одређено временско трајање, свој успон и пад, да ли онда инсистирање на духовној повезаности грађана може бити штетно?¹⁶

14 У расправи о спољној слободи у личности и делима Слободановог оца Владимира Јовановића, Терзић констатује да је универзална слобода, код старијег Јовановића, примарна вредност. Национална слобода је само један део, односно сегмент овог процеса. Владимир Јовановић је своје мишљење формирао у околностима остварења слободарских тежњи европских народа (Терзић 2013, 65).

15 „За Револуцију и све пропратне недаће које собом носи криви су, према Берковој сликовитој карактеризацији, „надримудраци“, „фанатични поборници самовољне власти појединца“, плитки резонери „мрзовољне, уображене, кратковиди помодарске филозофије“, „брзоплети и незнаљачки“ саветодавци који су омогућили „неоспоравано и неоспориво“, „безобзирно и арогантно“ испољавање власти, безбедна претходница „тријумфалне поворке“ расипног и дивљег траћења јавног добра и сурова афирмација „издаје, плачке, силовања, убиства, покоља и паљевина“, „екстравагантни и претенциозни“ спекуланти који су подучили француске вође „да презиру своје претке и своје савременике, па чак и саме себе све до тренутка када су заиста постали достојни презира“, лажни светијоници због којих је Француска „купила беду злочиним“ и проституисала своју врлину одрекавши се и свог интереса. Учинак овог филозофског уплива у политику је друштвена апокалипса, закључује Берк: осрамоћење и распад свих институција“ (Крстић 2015, 209).

16 У контексту разматрања о дOMETИМА револуционарних дешавања Цветићанин истиче: „Нови контекст који почиње да одређује политичко поље биће видљив у многим

У потоњим радовима, Јовановић даје слику комунистичких револуционара и њихову склоност ка терору и бруталном наметању воље другима. Објављује запажену студију о Марксу у четири основна дела, којима су обухваћене основне црте комунистичке идеологије. У њима одаје признање успеху овог идеолошког правца у свету. Притом, његову снагу препознаје у беспопштености критики капитализма у контексту актуелних политичких дешавања.¹⁷ С обзиром да му левичарске идеје нису блиске, Слободан Јовановић подвргава најоштријој критики револуционарна дешавања, које покрећу марксистички оријентисани револуционари.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Baccarini, Elvio, Енес Куленовић, Курсар Тончи, Невен Петровић. 2013. *Модерна политичка теорија*. Загреб: Библиотека Политичка мисао.
- Берк, Едмунд. 2001. *Размишљања о револуцији у Француској*. Београд: Филип Вишњић.
- Јовановић, Слободан. 1932. *Вођи Француске револуције*. Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геце Кона.
- Јовановић, Слободан. 1935. *Из историје политичких доктрина (књига прва)*. Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геце Кона.
- Јовановић, Слободан. [1934] 1991. *Једна критика Француске револуције*. Београд: БИГЗ СД XII.
- Крстић, Предраг. 2015. „Рана конзервативна критика просветитељства“, *Годишњак Факултета политичких наука*, 9 (13): 205-224.
- Маркузе, Херберт. 1954. *Ум и револуција*. Њујорк: The Humanities Press.
- Милојевић, Момир. 1991. „Француска револуција и људска права“,

знаковима времена који ће несумњиво показивати да је стари контекст који је поставила Француска револуција превазиђен, а са њиме и многи од његових појмова, разликовања и теоријских дискурса“ (Цветићанин 2008, 104).

- 17 „Оштрији став према Слободану Јовановићу марксистички аутори заузимају уочи рата и за време рата. После рата, када долази до потпуног стапања марксистичке филозофије са идеологијом и практичном партијском политиком, уследио је покушај брисања сећања на Слободана Јовановића -лажног научника и народног непријатеља“. Нечасну улогу у томе је имао Душан Недељковић, који постаје једини професор (марксистичке) филозофије на Универзитету у Београду, декан Филозофског факултета, проректор Универзитета, члан Суда части Универзитета у Београду и председник Државне (југословенске) комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Југославији, која је Слободана Јовановића прогласила за ратног злочинца (Милосављевић 2013, 24).

- Анали Правног факултета у Београду*, 39 (4): 369-390.
- Милосављевић, Борис. 2013. „Марксистичка критика студије Слободана Јовановића о Марксу: пракса и дијалектика“, *Theoria*, 56 (3): 15-40, DOI: 10.2298/THEO1303015M
- Молнар, Александар. 2005. „Француска револуција у раним делима Ернста Морица Арнта“, *Анали Правног факултета у Београду*, 53 (1): 28-45.
- Поповић, Михаило. 2002. „Улога људске грешке у историји“, *Социолошки преглед*, 36 (3-4): 299-322.
- Русо, Жан Жак. 1993. *Друштвени уговор*. Београд: Филип Вишњић.
- Стојановић, Богдан. 2013. „Проблем конверзије моћи у политици: од ресурсног до релационог карактера“, *Национални интерес*, 16 (1): 221-245.
- Taine, Hippolyte. 1989. „Три велика: Марат, Дантон, Робеспјер“, *Политичка мисао*, 26 (3): 79-97.
- Терзић, Предраг. 2013. „Схватање спољне слободе у делу Владимира Јовановића“, *Српска политичка мисао*, 40 (2): 61-73.
- Терзић, Предраг. 2020. „Идеја слободе у правно-политичким делима Слободана Јовановића“, *Српска политичка мисао*, 68 (2): 79-98, DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.6822020.3>
- Хегел, Г.В.Ф. 2006. *Филозофија историје*. Београд: Федон.
- Цветићанин, Невен. 2008. „Превазилажење контекста француске револуције у постмодерном добу – потирање поделе политичкога поља на левицу и десницу“, *Социолошки преглед*, 42 (1): 101-119.

Predrag Terzić

Institute for Political Studies, Belgrade

Ivan Joksić

Faculty of Law for Commerce and Judiciary,

University Business Academy Novi Sad

FRENCH BOURGEOIS REVOLUTION AS SEEN BY SLOBODAN JOVANOVIĆ

Resume

The subject of this paper is The Bourgeois Revolution in France from the scientific standpoint of Slobodan Jovanović. The historical context in which it took place, the personalities who governed it and the political achievements of the revolution aroused the scientific curiosity of many authors. In the Serbian climate, Slobodan Jovanović played an important role in the depiction of the French bourgeois revolution. His scientific thought and intellectual achievements can be recognized in a number of books concerning legal and political theory. An important title in the scientific opus of this author goes to the leaders of the French Revolution. They are presented in a way which is neither myth nor reality, with a noticeable dose of subjectivity that permeates this work. The aim of the paper is reflected in the original presentation and analysis of Slobodan Jovanović's views and opinions on the French bourgeois revolution. The article will also include Jovanović's broader theoretical thought, expressed in his extensive scientific opus. A broader methodological framework, which consists of several methods: analytical, synthetic, inductive, deductive, and historical, will be used. An integrated approach will harmonize the results obtained by using individual methods. The scientific approach to the political thought of Slobodan Jovanović in the context of his work on The Bourgeois Revolution in France represent the results of this article. An important segment belongs to the author's critical review of attempts to idealize and overemphasize the role of its leaders.

Keywords: Slobodan Jovanović, French Bourgeois Revolution, Honoré Gabriel Riqueti, comte de Mirabeau, Charles François Dumouriez, Georges Danton, Maximilien Robespierre

* Овај рад је примљен 21. априла 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. маја 2021. године.

Ненад Ж. Петровић*

Институт за стратегијска истраживања, Београд

ПОЛИТИЧКИ СУКОБИ ВОЈСКЕ И ЦИВИЛА У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ ДО 1912. ГОДИНЕ (примери за друштвену историју)

Сажетак

Чланак на више примера у распону од тридесет година указује на политичке сукобе цивила са појединцима у војсци или пак против стајаће војске као установе. Народна радикална странка се у првим годинама свог постојања противила стајаћој војсци и истицала народну војску (територијалну одбрану) као свој пројекат. Касније она доласком на власт напушта своје програмско опредељење. Од 1903. године тада створена Српска социјалдемократска странка наставила је залагање за народну војску и водила кампању против стајаће војске и милитаризма подразумевајући под њим утицај војног фактора на политички и јавни живот, превелико наоружавање и претњу по очување мира. Рад је базиран на примарним изворима као што су новински текстови и архивски документи као и на литератури.

Кључне речи: друштвени сукоби, војска и политика, Народна радикална странка, Српска социјалдемократска странка

НАРОДНА ВОЈСКА И СТАЛНИ КАДАР

Најранији облик оружане силе у савременој Србији представљала је *народна војска* (Марковић 1957; Ђурђевац 1959; Ђорђевић 1984; Љушић 1986; Ратковић Костић 2007). Међутим, обавезно служење војске („стални кадар“, „стајаћа војска“) које је уведено у Француској после револуције постепено се ширило да би након

* npetrovic21@yahoo.com

Француско-Пруског рата преовладало широм Европе. Основна разлика између ове две врсте војске је у томе што се у народној војсци није служио вишегодишњи рок у касарни већ су обвезници годишње проводили одређени број дана на вежбама, логоровањима и гађањима и то у свом крају. Гледало се да то буду нерадни дани и да људи што мање изостају од редовних послова нарочито код сеоског становништва. Отпор сталном кадру у којем је виђена опасност од ланчане милитаризације свих држава а самим тим и повећање опасности од рата појавио се не само у социјалистичким већ и у грађанско-филантропским круговима. Тако је *Лига за мир и слободу* створена 1867. године у Женеви захтевала укидање стајаће војске у циљу очувања мира. Њени виђенији чланови били су Виктор Иго, Ђузепе Гарибалди и Михаил Бакуњин. У Србији се шездесетих и седамдесетих година деветнаестог века појавило више теоријских текстова који су предлагали начине организовања војске. Јеврем (Јефрем) Марковић, и сам официр, заговарао је народну војску као најбољи модел за Србију (Ј. Марковић, 1867). Његов брат Светозар у свом најпознатијем делу на више места проговара о оружаног сили српског народа каква би била пожељна. И он се противио сталном кадру као установи која је у рукама владара и тиме претња по слободу народа (С. Марковић, [1872] 1972). Значајно је да је први министар војни Кнежевине Србије био француски потпуковник Иполит Монден (*Hippolit Mondain*) чијом заслугом је 1864. године донет први *Воено судски законик* у Србији сачињен према француском *Code de justice militaire* (Вуксановић Анић 1993; Петровић 2000). На формирање војске значајни су били утицаји из Пруске, Аустроугарске и других западних земаља (Ђукић 2014, 2019, 2020).

Устав Кнежевине Србије из 1869. године чланом 35 прописивао је: „Сваки је Србин војник, и дужан је да служи у војсци, стајаћој или народној, изузимајући оне, које закон ослобођава. Народна војска, као једна од најнужнијих земаљских установа, не може се укинути ни скучити.“ (Устави 1988, 96). Ипак, народна војска је укинута доношењем *Закона о устројству војске* 3. јануара 1883. године (Службени војни лист 1883). Програмски став *Народне радикалне странке* по питању војне силе у Србији није правио компромисе и остао је на трагу учења Светозара Марковића: „Ради очувања наше државне независности и извршења наше спољне задаће ваља да се поклони што већа пажња организацији и наоружању наше народне војске. У тој цели тражимо: 1. Да се стајаћа војска сматра просто као школа за народну војску, и према томе да се држи само толико стајаће војске, колико је нужно за успешно и

правилно обучавање и организовање народне војске. 2. Војено образовање да се уведе у средње и више школе.“ (Самоуправа 1881, 1)¹

Као одјек народног незадовољства владавином Милана Обреновића а подстакнуто деловањем на терену Народне радикалне странке септембра 1883. године избија Тимочка буна. У више оружаних окршаја сукобили су се цивили организовани као народна војска са новоуведеним сталним кадром тако да се догађај може посматрати и као сукоб на политичкој основи војске са (наоружаним) цивилима (Илић 1909-1910; Милошевић 1923; Јовановић 1934; Тимочка буна 1883. Грађа, 1-6. 1954; Раденић 1988).

*

После сузбијања побуне више се никада није озбиљније покретало питање повратка на концепт народне војске. За развитак војне организације у Србији након почетног француског утицаја значајнији је утицај Пруске у којој се ишколовао највећи број српских официра који су усвојили пруску војну доктрину (Денда 2014; Ђукић 2019). НРС је освојивши власт напустила своје изворно залагање за народну војску иако страначки програм никада ни за слово није променила. Напротив, као владајућа, непрестано је задуживала земљу и народ због наоружавања (Станојевић 1891).² Тек је програм *Српске социјалдемократске странке* основане 2. августа 1903. године ревитализовао идеју народне војске: „Општу војну обавезу. Народна одбрана у место стајаће војске. Одлучивање о рату и миру Народном Скупштином. Изравнање свију интернационалних размирица путем изборног суда“ (Јапчевих [1922] 1979, 142).

У периоду опозиционарства НРС и то пре избијања Тимочке буне у *Самоуправи* су се појављивали оштри текстови о војсци. Официрима је замерано бахато и дрско понашање на јавним местима, описивано је како туку грађане, оптуживани су да од себе стварају касту по узору на средњи век, како отварају касине затвореног типа за окупљање и забаву, указивало се на неправилности код унапређења и постављења официра, протекције... Текстови су били тако интонирани да се могу сматрати политичком критиком официрског кора и војске а не тек критиком појединаца због инцидента.³

1 Тих година у Русији је створена организација *Народная воля* (Народна слобода) која је смерала да терористичким средствима (тзв. директна акција) обори царистички поредак. Она је у свом програму износила захтев за замену сталне војске територијалном одн. народном војском. (Перовић 1988, 451)

2 Драгиша Станојевић (1844-1918), један од првака НРС рано је приметио одступање од изворних начела радикализма по питању уређења војске због чега је протествовао памфлетима. Зато ће изгубити положај народног посланика и бити осуђен на затвор од стране радикалског режима.

3 Аноним, „Вести из народа. Из Врања“, *Самоуправа*, 131, 3. новембар 1881; „Домаће вести“, 137, 17. новембар 1881; „Домаће вести. Официрска касине“, 1, 1. јануар 1882;

У једном уводнику оштро је критикован официрски кор зато што покушава да себе прикаже као ритерски слој чијим венама тобоже тече 'плава крв' а до јуче су ти људи били у опанцима. Писало се да пред Србијом стоје тешки национални задаци за које је потребно народно јединство а уколико би се продужило овим путем била би попут Пруске створена са једне стране солдатеска а са друге према њој непријатељска маса народа.⁴ Понављало се како официри показују дрзак и надмен став према остатку народа, да себе сматрају за особито обдарене осећајем части а закон им у томе иде на руку јер се њихова част посебно третира од оне осталих грађана.⁵

СУКОБИ ПОСЛЕ МАЈСКОГ ПРЕВРАТА СА СТУДЕНТИМА И ГРАЂАНСКИМ ПОЛИТИЧАРИМА

Године 1906. и 1907. биле су нарочито критичне за постмајски режим. На спољнополитичком плану најкрупнији догађај било је заоштравање односа са Двојном монархијом: забрана увоза робе у Аустро-Угарску (Царински рат од 1906. године) која је била у

„Питање на господина министра војног”, 17, 28. јануар 1882; „Предлог народној скупштини”, 35, 20. фебруар 1882; „Домаће вести. Распоред министра војеног”, 61, 17. април 1882. У *Борби* је такође публиковано више оваквих текстова од којих је симптоматичан: Аноним, „Официрска храброст”, *Борба*, 35, Београд 21. март 1882, 135, у коме се описује како је неки официр изазван политичким разговором за суседним кафанским столом претио сабљом.

- 4 *Самоуправа*, 132, 5. новембар 1881. Насупрот овоме, у часопису Генералштаба објављивани су бројни текстови који кастинско устројство немачке војске истичу као врлину којој ваља тежити. Истицало се да немачки народ прихвата овакво стање као нормално, да обожава своју војску и официре упркос свих њених привилегија, строгеће и издвојености од остатка друштва. Један од таквих текстова наводи мишљење немачког пуковника фон дер Голца: „Давајући официрима друштвене привилегије, држава просто улаже добро капитал. И сама претераност у кастичким предрасудама, до које официр може да дође, видећи да је још у својим младим годинама друкчије и боље одликован но остали његови вршњаци – ова претераност добра је; на бојном пољу ова предрасуда донеће велики интерес држави. Официр мора да командује и управља; треба дакле да себе цени, да се поноси својим положајем и собом.” (Аноним, „Официри у наоружаном народу”, *Ратник*, фебруар 1884, 179, подвукао Н. П.)

- 5 Временом се ово само заштрило. Према Војном кривичном закону који је усвојен 1901. године вербално увређени официр не само што је смео (као до тада) да реагујући на увреду или напад одмах истуче сабљом цивила већ је то *морао* да учини! У противном би одговарао пред војним судом зато што није заштитио корпоративну част професије. Подразумева се да, у случају када би прописно одреаговао на увреду цивила и иступио га сабљом, за нанете лакше телесне оштећења не би одговарао. (Војни казнени законик, *Зборник закона и уредаба*, Београд, 56, 1903, 208-243.) О војном законодавству в. Ненад Ж. Петровић, *Различита правна питања у Војсци Србије XIX века*, Задужбина Андрејевић, Београд 2020; *Исти*, „Војнокривични закони у Србији до Првог светског рата (утицај страних искустава)“, *Војноисторијски гласник*, Војноисторијски институт, Београд, 2, 2019, 47-69.

вези са афером која се годинама повлачила по Скупштини и јавности око куповине артиљерије (Вучковић 1965, 173-223.). Године 1906. узет је кредит од деведесет пет милиона динара у злату за куповину оружја и изградњу нових пруга (Алексић 1962, 141-249.). Укупан спољни дуг до тада износио је око пола милијарде а са овим кредитом примакао се цифри од 600 милиона динара у злату. Велике полемике и демонстрације пратиле су изгласавање овог зајма одобреног од Народне скупштине 12. децембра 1906. године. Зајам је био по курсу од 86% што је значило да је од 95 милиона задужења стварно примљено тек 81,7 милиона динара. Одређено је 4,5% годишње камате а рок отплате од највише 50 година. За његову гаранцију влада Краљевине Србије положила је вишак чистих прихода *Самосталне монополске управе* (Недељковић 1909).

Студентски протест одржан 10. децембра 1906. године био је насилно угушен отварањем ватре од стране жандармерије на ненасилне учеснике протеста и тога дана су се на улицама Београда могле чути и републиканске паролe о чему је на прву годишњицу догађаја подсетио лист покренут да пропагира републиканство (Република 1907, 1).⁶ Утицајни дневни лист *Правда* истакла је сличности са мартовским демонстрацијама 1903. године, тврдећи се да су оба догађаја инспирисана из истих кругова и из истих рачуна, не откривајући на кога циља (Правда 1906, 2). Демонстранти су према извештачу *Правде* протествовали не толико због самог зајма већ због три милиона динара колико је према гласинама Пашић обећао краљу уколико пристане на овај кредит. Полиција се постројила на Теразијама штитећи прилаз према Двору, на истом месту као 1903. године, истуривши бајонете на пушке. Не могавши да сузбије масу пуцала је и ранила једног демонстранта – студента Ђорђа З. Петковића. Успаничена овим а пред огорченом масом полиција се повукла у теразијски квартал отворивши пролаз демонстрантима. Дvorsка стража је формирала кордон испред Двора који демонстрантима није ни био циљ већ су продужили до раскрснице

6 О демонстрацијама пише Александар Лукић, Југословенска републиканска странка у политичком животу Краљевине Југославије (1920-1941), Институт за новију историју Србије, Београд 2020, 48-49. О запленама и политичком усмерењу Републике пише Zlatoje Martinov, Sloboda kao ponornica. Republika 1907-2013, Respublica, Beograd 2013. На насловној страни првог броја Републике од 9. децембра 1907. године уредништво је истакло: „Сутра се навршује година дана од Децембарске Демонстрације када је Републиканска Омладина протествовала противу последњег државног зајма од 95 милиона динара закљученог на основу уговора између камариле и фузионашке компаније /.../ Први пут у нашој земљи тада су на београдским улицама одјекнули усклици: Доле с монархијом, живела Република!“

код Лондона. Ту је први говорио студент Крста Цицварић⁷ из чијих речи би се могло наслутити да су демонстрације организовали незадовољници постајским режимом: „Недамо и нећемо зајам, којим Пашић мисли да плати људе, који су га довели на власт!“⁸ Говорник је упоредио стање са оним до преврата па је нашао да је много горе јер под Обреновићима није било камариле завереника и трговаца који чекају провизију од зајма. Цицварић је апеловао да се уведе република као спас за Србију. Потом су манифестанти дошли пред Народну скупштину, задржали се ту неко време па се истим путем вратили натраг. Око пет часова поподне недељне улице су опустеле (Правда 1906, 2).

Правду је полиција заредом пленила 11. и 12. децембра, без образложења и писаног решења.⁸ Опозициони посланик и оснивач листа *Правда* Павле Маринковић⁹ питао је премијера Пашића да ли је истина да је у недељу увече војска била стављена у приправност на шта му Пашић није знао одговорити. После изгласавања кредита, у уторак 12. децембра избиле су нове демонстрације студената. Жандармерија је стајала у приправности али није било потребе за интервенцијом јер су се демонстранти разишли (Правда 1906, 1-2).

*

После Мајског преврата војска одн. завереници постали су снажан фактор у политичком животу и практично недодирљиви. Понашали су се осино и сматрали су себе силом који стоји изнад

7 Крста Цицварић (Ужице 1879 – Београд 1944), новинар, студирао филозофију у Београду и Бечу. Године 1907. издавао анархистички недељник *Радничка борба*. Осуђиван због политичких кривица. Током анаксоне кризе помилован и пуштен из затвора. Сарађивао је у многим листовима. Учествовао је у балканским ратовима. До 1912. године деловао је у анархосиндикалистичком духу а после тога постаје новинарски најамник који служи разним режимима за обрачун са опозицијом све до 1941. године. Написао је више књига. Током Првог светског рата био је у заробљеништву у Аустро-Угарској. Од 1929. године заједно са Светоликом Савићем издавао је погромашки провокаторски лист *Балкан*. (*Народна енциклопедија Српско-Хрватско-Словеначка*, Загреб, II, б.г. 382; *Енциклопедија Југославије*, Југославенски лексикографски завод, друго издање, Загреб, 2, 1982, 667.) Овим подацима додајемо да је Цицварић новембра 1944. године био стрељан од стране НОВЈ.

8 Жандармерија би стајала у приправности и чим би лист био одштампан упадала је и пленила тираж без писаног решења а накнадно би доставила редакцији акт о заплени што је било незаконито. Жандарми су чак отимали купљене новине од грађана на улици. Овај метод није био коришћен пре Мајског преврата. О томе в. текстове: „Забрана Републике“, „Варварство“, „Жандармске параде“, *Република*, Београд, 2, 18. децембар 1907, 3. (О тактикама разних влада у сузбијању неподобне штампе в. Nenad Ž. Petrović, *Dobra stara cenzura. Sloboda štampe u Srbiji 1870-1914. godine*, Mostart, Zemun 2016.)

9 Павле Маринковић (Београд 1866 – Врњачка Бања 1925), новинар и политичар. Завршио је правни факултет у Паризу. Покренуо је 1904. године дневни лист *Правда*. Од 1906. године биран је за народног посланика. Од 1914. до 1919. године био је посланик у Букурешту. Један је од лидера Демократске странке створене после Првог светског рата. (*Енциклопедија Југославије*, Југославенски лексикографски завод, Загреб, 6, 1965, 18.)

закона а радикали као грађанска власт им се нису смели или нису хтели супротставити. Велику аферу произвело је малтретирање Павла Маринковића који је јавно ишибан на Теразијама 3. фебруара 1907. године. Њега су напала тројица потпоручника. Афера је почела кратком вешћу да је економ Двора преузео са царинарнице колевку за непознато лице из краљевске породице: „Невероватно, па ипак истинито. Нико у двору не очекује новорођенче, па ипак је јуче први економ Краљевства Ми г. Тричко-ефендија експедовао са царинарнице једну комплетну – колевку. /.../ И сад иде од уста до уста прича. Прво се шапутало, а сад се већ којешта надовезује, и нико у стању није, да запуши овом свету уста!“ (Правда 1907, 2). Лист је због ове вести био заплешен: „Јуче је ревносна полиција Стојанова опет забранила наш лист `Правду`, због једне вести `Колевка и Двор`, у којој нема елемената за забрану, јер се говори само о поступку г. Тричка. Али се данас у `Светом Стању` ни о Тричку (господину) не сме писати. И он му дође као неки светац. Баш је полиција кидисала да угуши `Правду` “ (Правда 1907, 2). Потом су два потпоручника љубазно поразговарали са Павлом Маринковићем како би им овај пружио објашњење и сатисфакцију. Млади официри су сматрали да у поменутој новинској вести постоји инсинуација на принцезу Јелену Карађорђевић кћерку краља Петра а да они увреду члана владајуће породице сматрају за личну. Маринковић им је поручио да је престао уређивати лист и упутио их на одговорног уредника Јову Адамовића негирајући да је принцеза Јелена могла бити увређена јер њено име у тексту није поменуто (Правда 1907, 1).

Као финале афере, тројица потпоручника напали су Маринковића на Теразијама када се враћао са заседања Скупштине и претукли га, а полиције није било да га заштити нити се појавила чак ни после инцидента. Умешавши се у сукоб био је повређен и народни посланик Михаило Ђорђевић. Грађанство је било запањено и револтирано оваквим понашањем официра а у Скупштини се повела расправа о инциденту (Правда 1907, 1, 2).

Према полицијском документу састављеном на дан инцидента а на темељу изјава учесника и очевидаца догађај је текао овако: „Данас у 1 ½ час по подне, када су се поменута господа народни посланици враћали из Народне Скупштине, пресрели су их пешадиски потпоручници /.../ Пешад. потпоручник Живан Милосављевић, пришао је г. Павлу Маринковићу и ударио га неколико пута корбачем по глави и леђима. Г. Маринковић због тога је утекао у `Писоар` на Теразијама, услед чега је Јоца потпоручник викнуо: `Живане, остави га, кад је кукавица те бега.` Тако је и било. Када су

сва три официра хтели се вратити натраг, пресрео их је г. Ђорђевић посланик и називајући их разбојницима и другим не пристojним именима, учини, да му се потпоручник Костић приближи ради неког објашњења у који мах г. Ђорђевић замахне да удари штапом по глави г. Костића. Тада Костић извади сабљу и потури је под штап да би се ударца спасао, а г. Ђорђевић који је се залетео на потп. Костића преломи о сабљу штап и ова га мало очеше по глави. После тога сва три су официра отишла у Хотел 'Касину'. Позорник са линије – жандарм Милутин Лазић није био тога тренутка на своме месту. Г. Ђорђевићу је одмах указана нужна лекарска помоћ, после чега је отишао у свој стан.“ (АС, МУД-П, 1907, ф. 12, р. бр. 70).

Нема разлога да сумњамо у полицијски извештај иако инцидент *Правда* нешто другачије описује. Међутим, овде су важнији закулисни детаљи и расположење јавности. Лист је тврдио како је у редовима мајских завереника напад припреман осам дана, да је он негативно одјекнуо јер народ неће да плаћа војску тако скупо да би га официри срамотили. „Сва три именована потпоручника сачекали су излазак посланика у кафани 'Лондон', и кад су видели да је г. Маринковић у друштву, нису га смели напасти, него су га пратили преко Теразија. Више теразијске чесме, г. Маринковић оставши сам придружи се посланицима г.г. Ђоки Марковићу, Михаилу Ђорђевићу и Михаилу Петковићу и одмах им каже: - 'Ево за мноме три официра који ће ме напасти'. /.../ У 'Касини' су чекали скупљени завереници у великој гомили, и прихвате ове нове 'хероје', па их кроз авлију испрате у другу улицу. Свет се у гомилама скупљао – а полиције нигде! Њој је било наређено да се држи повучено док ови заверенички пуномоћници не сврше посао. Узбуђење је код света било ужасно! Сви су тражили официре да се расправе с њима. Тада се појавила и полиција. /.../ Полиција је посела улазак и није никог пуштала унутра, али је маса света све више пред 'Касином' расла. Узбуђење је сваки часом било све силније, и озлојеђење грађана све веће“ (Правда 1907, 1). Друга вест говорила је о општој осуди јавности над официрским круговима одговорним за напад: „Општа је жеља да се у овој земљи престане са *солдатском и надмоћношћу цивилне власти васпостави над војном*. Крајње је време да то и буде, ако нећемо, да нам земља оде у суноврат“ (Правда 1907, 2).

Целокупна штампа писала је о овом догађају. Крста Цицварић оштро осуђује официре-нападаче и „фузионашку банду“ која седи у Скупштини и неће да узме једног посланика у заштиту пред разузданом солдатском (Радничка борба, 1907, 4). Цицварић ће бити тужен због увреде и клевете нанете ђенералу Радомиру Путнику у тексту о скупштинској расправи поводом премлаћивања Маринковића: „Али што је у овој ствари најинтересантније, то је држање

једног зевзека, једног тртова који је час самосталац, час старорадикал и који на питање шта он мисли о тој ствари одговара дрско и лупешки: 'То су моје ствари!' На питање да ли му је познато да је ових дана наоштрено неколико десетина официрских сабаља, тај плаћени агенат Шнајдеров одговара цинички и безобразно: 'Па и моја је сабља наоштрена!'" (Радничка борба 1907, 4)¹⁰

Цицварићу - без обзира на сумњиву улогу у свим овим догађајима (могући полицијски провокатор) а у светлости касније прљаве улоге новинара плаћеника - морамо признати да је оставио прецизну дефиницију цивилно-војних односа у Србији после Мајског преврата: „После 29. маја у Србији се заснива чисто солдачка владавина. Официри имају пресудну реч у свима главнијим питањима унутрашње и спољне политике. Војни буџет достиже једну огромну цифру и прибегава се једном зајму за војску, који се закључује не ради подмиривања истинских потреба народа, већ ради задовољења прохтева солдатије и њених помоћника. Политичке слободе које бајаги уживамо постале су утицајем солдатије потпуно илузорне. /.../ Свака манифестација јавног мишљења, која би била неповољна по офицере, најстроже се забрањује" (Радничка борба 1907, 1-2). Поводом случаја на Теразијама огласили су се и официри. У листу који су покренули после преврата изнели су своје погледе: Павле Маринковић је до скоро био главни уредник *Правде* а то што се његово име више не налази у импресуму не значи да га он и даље не уређује. (Иначе, честа тактика издавача била је да се стварни уредници листа заклањају фиктивним који би преузимали кривицу и ишли на суд.) Он је одбио да се огради од спорног чланка. Официри су само извршили своју дужност заштите части члана краљевског дома: „Официри не носе сабље за то да њима ваљда звецкају по калдрми и само параде ради, него да је могу свакога момента потрзати за одбрану части свога народа, свога Краља и своје личне, а случај са г. Маринковићем показује да та потреба може и у мирно доба да искрсне. У противном пре би им личиле преслице него сабље. Свакојак да одобравање или неодобравање стоји до тога, да ли се уопште г. Маринковић може по својим моралним особинама сматрати као достојан члан друштва, као Србин, као човек. Ко то може, нека му је алал" (Војска 1907, 2).¹¹

10 Генерал Путник је заједно са Пашићем и Протићем заговарао куповину артиљерије од француске фирме Шнајдер и Крезе а не од Крупа или Шкоде. О оптуживању због увреде и клевете Путника још: „Полиција и Радничка Борба", *Радничка борба*, Београд, 13, 25. март 1907, 4.

11 Нема архивских трагова да је овај догађај добио судски епилог односно да су нападачи кажњени. Читава афера, када разгрнемо све мистификације, избила је баналним материјалним интересом зато што је економ Двора користећи се привилегијом да се при увозу робе за владајућу породицу не плаћа царина ко зна за кога купио дечији креветак а опозициона штампа то пласирала као масну вест инсинуирајући тајну трудноћу принцезе Јелене!

*

Већ смо споменули изграђен осећај части код тадашњих официра и како им је било признато законско право да одмах телесно казне цивилног изазивача. Један занимљив случај одбране официрске части а у вези са штампом заслужује пажњу. Мајор Михаило Рашић, ађутант и маршал двора краља Александра Обреновића, нашао се увређен текстом *Оставка* објављеном у *Малим Новинама* број 246 од 4. септембра 1895. године. Власник и главни уредник овог по злу чувеног скандалозног листа био је радикалски дисидент Пера Тодоровић. Рашић је изазвао Тодоровића на двобој понудивши му да изабере оружје одн. начин дуела. Тодоровић пред секундантима није хтео да се извини за увреду али није ни прихватио двобој. Заправо, Тодоровић је предложио „американски“ двобој а он се састојао у бацању коцке па на кога падне тај треба себи да одузме живот! Рашићеви секунданци нису прихватили овакав „двобој“ јер он то не би био већ би се претворио у присилно самоубиство. У вези са тим мајор Рашић је изјавио: „Онај који с предумишљајем изврши убиство, казни се смрћу, а онај који увреди некога толико, да му загорча цео живот, да га доведе до лудила, да га морално убије, да га живог сахрани, тај човек казни се са неколико дана затвора и с тим је свршена цела ствар. Кривац тада обично замени свој затвор новцем и тада јасно излази да је част једна обична роба, која се за врло јефтину цену купује“ (Српска стража 1895, 1).¹²

СУКОБИ СА СОЦИЈАЛИСТИМА И ОРГАНИЗОВАНИМ РАДНИЦИМА

Годину дана по оснивању Српске социјалдемократске странке дошло је до првог већег сукоба социјалиста и официра и то у Крагујевцу где је 1904. године први пут изабран за посланика кандидат ове странке, лекар Михаило Илић. Окидач за сукобе војске са социјалистима био успешно и масовно прослављен Први мај, прослава која је 1904. године први пут одржана у Крагујевцу. На њој су се чули повици: „Доле стални кадар!“, „Доле милитаризам!“, „Живела народна војска!“ Министар унутрашњих дела Стојан Протић због овога је упутио оштар распис подручним органима да

¹² Петар Тодоровић један од корифеја жуте и клеветничке штампе и дворски поузданик Милана и Александра Обреновића сигурно је одабрао такав „двобој“ само зато да би изазивач морао да га одбије. Да се у српском официрском кору размишљало о двобоју као легитимном средству задовољења увређене части показује фељтон: Аноним, „О двобоју и увреди части“, *Војин*, бр. 10-17; 19-22; 25-26; 29-35, Београд 1897.

сузбијају социјалистичку агитацију иако су то биле исте идеје записане у оснивачком програму НРС којих се радикали никада нису формално одрекли (Кацлеровић 1951, 10-11). Официри су почели да физички нападају раднике, насрнули су и на посланика Михаила Илића (Радничке новине 1904, 1). То је био увод у много веће уличне сукобе. Разјарени официри вече уочи рођендана краља Петра који се падао 29. јуна/12. јула нападали су раднике и левичарски опредељене људе, гањали их по улицама, тукли, неовлашћено хапсили, одводили у касарну, тамо их мучили и иживљавали се над њима (Кацлеровић 1951).¹³ Официри су нарочито били кивни на Кацлеровића који је уређивао крагујевачки социјалистички лист *Радник*. У више чланака овај лист је српску војску приказао као легло венеричних болести а поједине официре оптуживао да су хомосексуалци који злоупотребљавају потчињене војнике а када се овакве афере открију буду само премештени у други гарнизон.¹⁴ Писало се о мноштву случајева хомосексуализма, посебно о најсвежијем из Ниша где је капетан прве класе наводно силовао неког дечака. „Кад је Радомир Путник био командант дивизије у Крагујевцу такође је утврдио да је један капетан вршио то животињство с војницима, па је предложио да се тај гад отпусти, а сад га је као министар примио за дијурнисту. /.../ Двадесет-тридесет примера је познато широј јавности, а колико је још затрпано да се не сазна!“ (Радничке новине 1904, 1-2).

*

Прелаз 1906. у 1907. годину био је обележен не само демонстрацијама против зајма већ и до тада највећим штрајком фабричких радника. Наиме, радници три фабрике на Чукарици: шећера,

13 У Архиву Србије у регистру и деловоднику Министарства унутрашњих дела-Полицијско одељење уписане су две интерпелације доктора Михаила Илића посланика ССДС: „о нарушеној безбедности 29 јуна у Крагујевцу“ и „зато што полицијске власти руше слободу грађана“. Међутим, документи нису сачувани. (АС, МУД-П, 1904, регистар на слово Ие (Интерпелација, бр. 33728 и 35428, као и исти бројеви деловодника.) О догађају в. текстове: Аноним, „Дивљаштво у Крагујевцу“, *Радничке новине*, Београд, 53, 4. јул 1904, 1-2; *Радничке новине*, 54, 7. јул 1904, 1-2; *Радничке новине*, 55, 10. јул 1904, 1. Занимљиво шта је о тадашњем дивизијару пуковнику Степану Степановићу писано: „На пример, не треба губити из вида, да г. пуковник у политици припада оном колу људи, који би хтели *апсолутну стегу*, а у односу официра и грађана хтео би: да се официри сматрају као неки виши, *по рођењу* божански сталеж, у који цивилиши морају гледати као у божанско страшило, и ако је он сам син једног обичног демократског сељака из Мокрог Луга.“ (Аноним, „Дивљаштво у Крагујевцу“, *Радничке новине*, Београд, 54, 7. јул 1904, 1, подвучено у тексту.) Војвода Степа Степановић био је родом из Кумодража. Под „демократским сељаком“ мисли се на његове корене из народа, из необразованог слоја.

14 Аноним, „Разуздана солдатеска“, *Радник*, Крагујевац, 9, 25. април 1904. Потом се појавила још једна белешка о војсци као леглу разврата у броју 16 од 20. јуна а онда и ограда од овог текста у броју 17 од 27. јуна 1904. године. Нажалост, *Радник* није сачуван ни у Универзитетској библиотеци нити у Народној библиотеци Србије.

обуће и гвожђа обуставили су рад између 13. фебруара и 1. марта 1907. године. Штрајк је насилно прекинут ноћним нападом жандармерије на коњима и са исуканим сабљама која је упала у фабрику шећера и увела штрајкбрехере сељаке доведене из околине Крушевца. Том приликом је жандармерија употребила оружје јер су и сами радници били наоружани и борбени па је убијено неколико штрајкача (АБ, ПС, инв. бр. 849). Жандармерија је тада била део војске који је оперативно у мирно доба стављен на употребу Министарству унутрашњих дела (Крсмановић 2003). Иначе, ово је био најбруталнији али не једини случај употребе жандармерије у синдикалним споровима и треба истаћи да је власт увек интервенисала у корист власника фабрика а никада на страни штрајкача.¹⁵ Цицварића ће оптужити због прогласа који је објавио у свом листу којим је отворено позивао на побуну против власти а поводом упада жандармерије у фабрику шећера (Радничка борба 1907, 1; 4).¹⁶

*

На демонстрацијама 12. децембра 1910. године које су социјалисти одн. организовано радништво приредили противећи се предлогу новог закона о штампи¹⁷ сусреле су се две заставе: социјалистичка (црвена револуционарна) и војничка (државна) па се ова друга уклонила с пута. Према новинским извештајима окупљено је било између две и три хиљаде манифестаната а говорили су Драгиша Лапчевић и Триша Кацлеровић. Према штуром писању *Политике* скуп је протекао без нереди (Политика 1910, 2). Други утицајни дневни лист известио је опширније и за разлику од неутралности Рибникаревог издања негативно оцењује држање како владе тако и левичарских демонстраната. Према опозиционој напредњачкој *Правди*, социјалисти су се осилили а снагу им даје то што су пар-

15 Тако је на пример било током штрајка радника у ваљевској акционарској пивари. Депешом Начелство округа јавља да је од 3. јула 1912. године почео штрајк радника а придружили су му се радници осталих еснафа. У штрајку је преко 500 људи. Поставили су своје страже наоружане батинама да спрече штрајкбрехерство. Силом су спречили жандарме који су покушали да уведу у пивару неколико сељака из околине да би радили. Када је стигло појачање радници су приведени у Начелство како би им била изречена казна. Пред Начеством се окупила велика гомила радника која је претила да ће крв потећи ако приведени буду кажњени. Начелство није располагало довољном снагом па је молило за помоћ од једне чете пешадије из 17. пука. (АС, МУД-П, 1912, ф. 26, р. 54.)

16 Сви текстови у *Радничкој борби* су непотписани али се знало да им је аутор Цицварић. Према *Закону о штампи* један од малобројних разлога за заплелу издања и кривично гоњење аутора било је отворено позивање на насилну смену владе.

17 Закон је предвиђао бројне рестрикције и против њега је најживље иступила ССДС. О томе се повела полемика на страницама два партијска гласила: ССДС (*Радничке новине*) и НРС (*Самоуправа*). Полемисали су Душан Поповић и Стојан Протић, овај други скривен иза псеудонима. О томе в. Један Новинар (Стојан Протић), *Наше социјалисте и слобода штампе*, Београд 1911; Душан Поповић, *За слободу штампе*, Београд 1911. О полемици пише Н. Ж. Петровић, *Добра стара цензура*, 256-260.

тији потчинио синдикат и привезали за себе радништво. Влада се попустљиво понаша према њима, склона је да им излази у сусрет, па иако Социјалдемократска партија има мало бирача и свега једног посланика одмах је повукла пројекат закона. Потом текстописац прелази на критиковање социјалиста описујући инцидент који се десио испред кафане Албанија где су се сусрели демонстранти носећи црвену заставу са дворском стражом која им је долазила у сусрет из правца Кнез Михаилове улице носећи државну заставу. „Две су се заставе сусреле: тробојка државна и црвена револуционарна.“ Војска се уклонила да прођу левичари, државна је застава капитулирала пред партијском – оцењује текстописац. „Ово узмицање војске поздравили су социјалисти свирањем у пиштаљке и узвицима ‘Доле са војском!’“ (Правда 1910, 2-3)¹⁸ *Радничке новине* су разумљиво посветиле велику пажњу демонстрацијама. Оцењивале су их као најуспелији протест радничке класе на коме се окупило дванаест хиљада демонстраната.¹⁹ Лист се осврнуо на догађај са уклањањем чете војника да би манифестанти прошли па оцењује да је буржоаска штампа цео случај надувала и скренула пажњу са битног на небитно (*Радничке новине*. 1910. „Буржоаска штампа о нашој демонстрацији“. 16. децембар: 1; „Глупи провокатори“. 18. децембар: 1-2). Министар војни је неколико месеци доцније а поводом дебате у Скупштини око неправилности у вези набавке брзометних батерија испровоциран говором посланика Трише Кацлеровића добацио овоме да социјалисти више неће доживети да се на Теразијама виче „Доле с војском!“ (Кацлеровић 1952, 43).²⁰

Неколико месеци потом, инцидент је поновљен у заоштренијој форми на прослави Првог маја. Обележавање овог радничког празника у Србији датира од краја 19. века а због разлике у календарима овде се 1. мај падао 18. априла по Јулијанском календару. У оно време то није био државни празник и био је радни дан. Међутим, организовано радништво је успевало да тога дана од послодавца издејствује слободан дан и обележи га протесним маршевима, де-

18 Ову паролу треба разумети као противљење стајаћој војсци а не војсци уопште, јер су социјалдемократи како смо већ показали били присталице народне војске.

19 Комплетан број 149 као и његов додатак од 14. децембра 1910, био је посвећен овом догађају. У извештају са демонстрација наводило се како се испред Двора клицало „Доле са монархијом!“

20 Димитрије Туцовић је у чланку „Буржоаска и пролетерска Србија“ овако оценио децембарске демонстрације: „Последња акција пролетаријата која је добила најчистијега и најпунијега израза у силној демонстрацији београдског радништва пред Скупштином и на улици 12 децембра учинила је да сва буржоаска јавност, опозициони као и владајући део, окине палбу на социјалну демократију. Започета од опозиције она је прихваћена од главног владиног органа и у полемици око новог пројекта закона о штампи траје још непрестано.“ (Димитрије Туцовић, *Изабрани списи*, II, Београд 1950, 197-198.)

монстрацијама и одласком на излет. У Београду је за тај дан била планирана поворка која ће са Малог Калемегдана кренути у Кошутњак. Најављено је да ће на збору говорити Драгиша Лапчевић и Димитрије Туцовић (Правда 1911, 2). Чета која је наишла са Бањице овога пута није устукнула пред радницима већ је прошла кроз средину поворке праћена звиждањем и узвицима: „Доле с војском!“ (Правда 1911, 2). Међутим, за разлику од београдског вербалног инцидента окупљање радника у Крагујевцу изродило се у физички сукоб са војском (Правда 1911, 1). Празник радника се те године пао у понедељак. Припадници разних синдикалних удружења почели су се већ око седам часова окупљати испред механе у којој су била седишта еснафских удружења. Окупљени су вређали грађане који су пролазећи мимо њих ишли на посао. Улица је убрзо била закрчена демонстрантима. Управо тада је кроз улицу покушао да прође, боље рећи да се на силу пробије, поручник Стеван Карацић предводећи батерију која се враћала са обуке. Окупљени нису хтели да се уклоне већ су се сукобили са војском. О томе како је даље текао сукоб различити су извештаји зависно од новина. *Правда* сву кривицу баца на социјалисте и осуђује их: „та бедна гомила вајних представника рада удари у дивљачко халакање, а плех – музика у урнебесну писку нечега, што тај скуп зове ‘марсељезом’.²¹ Некима је и то било мало, него дочепају каменице и стану се бацати на војску.“ Батеријски коњи се поплаше и мало је требало да преврну топове. Командиров коњ погођен у главу по срне и падне заједно са јахачем. То као да је био знак за руљу која чиме је стигла стане да млати официра и друге војнике од којих су дванаесторица повређени. Ни Триша Кацлеровић нити општинари (радикали) нису се умешали да заштите војску (Правда 1911, 2). *Политика* је догађај описала другачије: Велики број радника Војнотехничког завода у Крагујевцу чланова Социјалдемократске странке славио је Први мај. Том приликом дошло је до непотребног инцидента. Око хиљаду и триста радника са члановима породица упутио се на излет. У часу када је поворка закрчила мост преко Лепенице сустигла их је једна батерија која се враћала са вежбања. Радници су почели да довикују официру да се коњи зауставе и сачекају док поворка прође јер је мост узан и њиме нису могли истовремено проћи и војска са топовима и радници. „Официр – можда сећајући се, шта се догодило оном официру, који се недавно у Београду склонио с пута једној радничкој манифестацији – није хтео да заустави батерију, и ако су га општински позорници опомињали,

21 Дуго времена француска химна била је незванична химна револуционарне левеце широм Европе. Касније је замењена Интернационалом.

да то учини, док они не отворе војсци пута, јер иначе људи могу бити лако погажени.“ Официр је – пише у чланку даље - командовао да се колона пробија напред. Тада су радници видевши да се батерија залеће у њих осули каменицама војску. Један камен погодио је поручниковог коња од чега се животиња пропела и збацила јахача који се повредио. У насталом метежу радничке вође, међу којима посланик Кацлеровић, смиривале су масу. Због инцидента је у Крагујевачком гарнизону била уведена приправност. Вративши се са излета радници су демонстрирали кроз град вичући „Доле војска“. Потом су се мирно разишли (Политика 1911, 2-3). Министар војни под чијом управом је стајао Војнотехнички завод одмах је отпустио 140 радника који су учествовали у демонстрацијама (Политика 1911, 3). У каснијем коментару *Политика*, иако је у свом првом извештају приказала војску као узрочника нереда, мења став па осуђује српске раднике јер не знају за културу. Због тога предвиђа да догодине тешко да ће бити првомајских прослава на отвореном (Политика 1911, 1).

Мали журнал, таблоид онога времена, отишао је најдаље у својој нетрпељивости према радништву. Овај булеварски лист у свом првом извештају догађаје је приказао исто као *Правда* са том разликом што пише како је Кацлеровић покушавао да умири разјарене социјалисте тукући их „амрелом“. Лист је наглашавао како грађанство Крагујевца осуђује демонстранте као искључиве виновнике сукоба (*Мали журнал* 1911, 2). У коментару објављеном два дане после демонстрација изричу се оптужбе против владајуће странке зато што толерише неваспитане раднике: „Социјал-демократска прослава католичког 1. Маја у Крагујевцу обележена је крвавим трагом, а у историји режима радикалског биће обележена крвавим словима.“ У часу када се над Србијом надвијају тмурни облаци „неваспитана и разуздана руља без икаква повода напада на војску и пролива невину крв једног официра.“ За то су криви радикали а не социјалдемократи јер владајућа странка хоће да компромитује и ослаби војску како би несметано владала и крала. Текст је злокобно поентиран: *официрски кор мораће да интервенише како би спасио отаџбину* (*Мали журнал* 1911, 1).²² У истом тону и духу су и још неки текстови у којима се извештавало како официри у Београдском гарнизону траже да се најстрожије испитају догађаји у Крагујевцу јер је по њима извршен „атентат на српску војску“ (*Мали журнал* 1911, 3). И у Београду десио сличан случај када су се двојица официра враћајући се са јахања сусрели са групом рад-

22 Аутор чланка је стављањем придева католички испред Први мај хтео да каже како је то нешто импортовано из иностранства што има анационалан, непријатељски карактер.

ника који су долазили са уранка. Неколико радница („две три дропљаче“) кренуло је да их бије „амрелима“. Официри су хладнокрвно прошли код масу (Мали журнал 1911, 3). Накнадно је писано о крагујевачким демонстрацијама да су присутни узвикивали: „Доле стајаћа војска!“, „Доле трутови!“, „Доле краљ!“, „Живела република!“, „Живео председник републике Триша Кацлеровић!“ Полиција на све ове провокације није ни мрднула. Општинске власти су сеириле. Само хладно држање команданта дивизије утишало је страсти. Официри и подофицири Крагујевачког гарнизона су захтевали да се забрани јавно истицање црвене заставе барем док се то званично не одобри, да се сви социјалисти који су учествовали у изгредима отпусте из државне службе као и да се забрани вређање војске. Наводно су запретили да уколико се ови захтеви не уваже они ће колективно напустити службу (Мали журнал 1911, 2).

У вези догађаја у Крагујевцу интерпелирао је народни посланик доктор Илија Чоловић.²³ *Радничке новине* пропратиле су овај догађај осуђујући власт, војску и буржоаску штампу.²⁴

ЗАКЉУЧАК

У периоду до Балканских ратова било је више на политичкој основи заснованих сукоба цивила, како појединаца тако група, са војним лицима. Ови сукоби су били мотивисани противљењем мешању војске у грађанске (политичке) послове и супротстављањем стајаћој војсци као институцији. Највећи сукоб десио се 1883. године избијањем Тимочке буне кроз коју можемо посматрати борбу две концепције: *народна војска* (територијална одбрана) и *стајаћа војска*. Кроз штампу онога времена може се ишчитати негодовање дела јавности због кастинског положаја војске и њихове изузетости из општег правног система. До чешћих сукоба долази употребом жандармерије (као дела војске) за сузбијање штрајкова радника за

23 АС, МУД-П, 1911, регистар, на слово Су („Сукоб социјалиста са војском у Крагујевцу“), бр. 7843. Поред је уписана сигнатура документа: фасцикла 30, редни број 28, али документ није сачуван.

24 Триша Кацлеровић, „Зликовачки напад на демонстрације“, *Радничке новине*, Београд, 78, 19. април 1911, 1; *Исти*, „Солдатска обест – Спречено крвопролиће –“, *Радничке новине*, 79, 20. април 1911, 1-2; Аноним, „Прикривање кривца. Сурово кажњавање невиних“, *Радничке новине*, 80, 21. април 1911, 1; Д. Туцовић, „Радничка Комора за отпуштене другове“, *Радничке новине*, 80, 21. април 1911, 1; Аноним, „Улога београдског новинарства“, *Радничке новине*, 81, 22. април 1910, 1; Аноним, „Реакција и милитаристички бес“, *Радничке новине*, 82, 23. април 1911, 1; Аноним, „На новинарске провокације“, *Радничке новине*, 83, 25. април 1911, 1; Аноним, „Наш одговор на провокације и безакоња“ (проглас са протестних зборовра радника у Београду и Крагујевцу), *Радничке новине*, 84, ванредно издање, 25. април 1911, 1.

шта је најбољи пример штрајк на Чукарици 1907. године. Већи сукоби демонстраната са војском десили су се уочи краљевог рођендана који се падао 12. јула 1904. године и на прослави Првог маја 1911. године у Крагујевцу. Такође у ове сукобе можемо убројати и сукобе жандармерије са студентима који су демонстрирали децембра 1906. године против великог зајма за наоружање. У периоду 1903-1912. године Српска социјалдемократска странка, темељећи се на својим марксистичким претпоставкама, била је најагилнија у политичким сукобима са војском и у оспоравању њеног утицаја на друштво. На основу више примера изнетих у чланку читује се како је слика о привржености јавности и народа у Србији војсци онога времена ипак релативна.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Архив Београда [АБ], Првостепени суд [ПС], инв. бр. 849
- Архив Србије [АС], Министарство унутрашњих дела - Полицијско одељење [МУД-П], 1907, фасцикла 12, редни број 70.
- Марковић, Јефрем. 1867. „Предавања војне администрације”. *Војин*, 2, 10. јануар; 6, 20. фебруар.
- Марковић, Светозар. [1872] 1972. *Србија на истоку*. Нови Сад: Фото-типско издање. Репринт, Ниш: Градина. Цитат из репринт издања.
- Алексић, Љиљана. 1962. „Рад српске владе на зајму 1904-1906 године”. *Историја XX века* (IV): 141-249.
- Вуксановић Анић, Драга. 1993. *Стварање модерне српске војске: француски утицај на њено формирање*. Београд: СКЗ и Војно-издавачки и новински центар.
- Вучковић, Војислав В. 1965. „Унутрашње кризе Србије и Први светски рат”. *Историјски часопис* (XIV-XV): 173-223.
- Денда, Далибор. 2014. „Српска војска у предвечерје епохе ратова 1912-1920”. У *Први светски рат и балкански чвор*, ур. Момчило Павловић, 423-436. Београд: Институт за савремену историју.
- Ђорђевић, Живота. 1984. *Српска народна војска. Студија о уређењу народне војске Србије 1861-1864*. Београд: Народна књига.
- Ђукић, Слободан. 2014. „Школовање српских официра у Аустро-Угарској и Немачкој у XIX и првој деценији XX века”. *Војноисторијски гласник* (1): 85-102.
- Ђукић, Слободан. 2019. „Утицај официра из Хабзбуршке монархије и Пруске на стварање и развој стајаће војска у Србији у XIX веку”. *Војноисторијски гласник* (2): 22-46.

- Ђукић, Слободан. 2020. „Школовање и усавршавање српских официра у Француској и Белгији у другој половини 19. и првој половини 20. века“. *Војноисторијски гласник* (2): 36-55.
- Ђурђевац, Мило. 1959. „Народна војска у Србији 1861-1883“. *Војноисторијски гласник* (4): 78-93.
- Зборник закона и уредаба*. 1909. (61)
- Илић, Драгутин Ј. 1909-1910. *Зајечарска буна*, I-II. Београд.
- Јовановић, Слободан. 1934. *Влада Милана Обреновића*, III. Београд: Геца Кон.
- Кацлеровић, Триша. 1951. *Крагујевачки кравал. Језива погибија радника*. Београд.
- Кацлеровић, Триша. 1952. *Милитаризам у Србији. Афере и скандали у војсци*, Београд.
- Крсмановић, Драган. 2003. „Жандармерија Краљевине Србије“. Магистарска теза. Универзитет у Београду: Филозофски факултет.
- Лапчевић, Драгиша. [1922] 1979. *Историја социјализма у Србији*. Београд: Геца Кон. Фототипско издање. Репринт издање, Београд: Слово љубве. Цитат из репринт издања.
- Лукић, Александар. 2020. *Југословенска републиканска странка у политичком животу Краљевине Југославије (1920-1941)*. Београд: Институт за новију историју Србије.
- Љушић, Радосав. 1986. *Кнежевина Србија (1830-1839)*. Београд: САНУ.
- Марковић, Радосав. 1957. *Војска и наоружање Србије кнеза Милоша*. Београд: САНУ.
- Милошевић, Раша. 1923. *Тимочка буна 1883*. Београд.
- Митровић, Андреј. 2004. *Стране банке у Србији 1878-1914*. Београд: СКЗ.
- Недељковић, Милорад. 1909. *Историја српских државних дугова*. Београд.
- Петровић, Ненад Ж. 2019. „Војнокривични закони у Србији до Првог светског рата (утицај страних искустава)“. *Војноисторијски гласник* (2): 47-69.
- Петровић, Ненад Ж. 2020. *Различита правна питања у Војсци Србије XIX века*. Београд: Задужбина Андрејевић.
- Раденић, Андрија. 1988. *Радикална странка и Тимочка буна*, 1-2. Зајечар.
- Ратковић Костић, Славица Б. 2007. *Европеизација Српске војске 1878-1903*. Београд: Војноисторијски институт.
- Станојевић, Драгиша. 1891. *Глухо доба у Радикалној странци*, Београд.

- Тимочка буна 1883. Грађа, 1-6. 1954-1986. Београд: Архив Србије.
- Туцовић, Димитрије. 1950. *Изабрани списи*, II. Београд.
- Службени војни лист. 1883. 8. јануар.
- Самоуправа. 1881. 8. јануар.
- Српска стража. 1895. 16. октобар.
- Устави Кнежевине и Краљевине Србије 1835-1903. 1988. Београд: САНУ.
- Martinov, Zlatoje. 2013. *Sloboda kao ponornica. Republika 1907-2013*. Beograd: Respublica.
- Perović, Latinka. 1988. *Planirana revolucija*. Beograd: Rad.
- Petrović, Nenad Ž. 2016. *Dobra stara cenzura. Sloboda štampe u Srbiji 1870-1914. godine*, Zemun: Mostart.

Nenad Z. Petrović*

Strategic Research Institute, Belgrade

POLITICAL CONFLICTS BETWEEN THE ARMY AND CIVILIANS IN THE KINGDOM OF SERBIA UNTIL 1912. (examples for social history)

Resume

The article points to political conflicts between civilians and individuals in the army or the standing army as an institution presenting several examples that span thirty years. The People's Radical Party at first opposed the standing army and placed emphasis on the "people's army" (militia) as its project. Later, when this party came to power, it abandoned the orientation of its program. Since 1903, the Serbian Social Democratic Party that was formed at that time continued to support the militia and campaigned against the standing army (regular military service army) and militarism which was understood as the influence of military factor on the political and public life, the massive armament and a threat to the preservation of peace. In the period until the Balkan Wars, there were more conflicts between civilians, both individuals and groups, and military officers that were based on political issues. These conflicts were motivated by the opposition against the army's interference in the civil (political) affairs or against the standing army as an institution. The greatest conflict took place in 1883 when The Timok Rebellion broke out, through which the struggle of two concepts can be perceived: the *people's army* (militia) and a *standing army*. The press of that time shows how one part of public did not approve of the caste position of army and its exemption from the general legal system. More frequent conflicts were caused because the gendarmerie (as the part of an army) was used to put down workers' strike, and the strike in Čukarica in 1907 stands as the best example. Larger conflicts between demonstrators and the army took place on 12 July 1904 during the celebration of King's birthday and during the celebration of May Day (1 May) in Kragujevac in 1911.

* npetrovic21@yahoo.com

Also, these conflicts include conflicts between the gendarmerie and students who demonstrated against the great loan used for armament in December 1906. In the period 1903-1912, the Serbian Social Democratic Party, based on its leftist ideas, was most agile in political conflicts with the army and denials of its role in the society. Based on several examples presented in the article, it is shown how the picture of public and people's devotion to the army in Serbia of that time is still relative.

Keywords: social conflicts, army and politics, People's Radical Party, Serbian Social Democratic Party

* Овај рад је примљен 14. јануара 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. маја 2021. године.

ОСВРТИ, ПОЛЕМИКЕ, ПРИКАЗИ

351

Илија Петровић
О ПОРЕКЛУ БУЊЕВАЦА

359

Љубинко Милосављевић
ДВЕ ОДБРАНЕ И ПОСЛЕДЊИ ДАНИ

365

Дубравка Стајић
МИЛОШ ЖИКИЋ: АПРИЛСКИ РАТ У МОРАВСКОЈ
БАНОВИНИ

Илија Петровић

Нови Сад

О ПОРЕКЛУ БУЊЕВАЦА

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Прича о буњевачком пореклу започеће се речима које је 27. фебруара 1927. године, у Народној скупштини Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, изговорио народни посланик Марко Јурић (1880-1949), Буњевац из Суботице:

“Истина је да се код нас врши насилно похрваћивање Буњеваца и Шокаца од стране хрватских сепаратиста, и то од дана ослобођења, кад су били изаслати из Загреба. Још онда је донио неки хрватски лист да живи у Суботици 80.000 Хрвата који под маџарским режимом нису могли да говоре хрватским језиком. Још онда је то, господо, код нас Буњеваца непријатан утисак учинило и то зато што се ми нигда нисмо осећали Хрватима него Буњевцима.

...Нарочито у последње време повела је међу нама живу акцију за похрваћивање Сељачка странка, да би свој политички положај тамо учврстили. Али пре коју годину на овој говорници, др Крајач (Иван, 1877-1945, хрватски политичар, од 1925. до 1927. године министар трговине у једној влади Николе Пашића и трима владама Николе Узуновића - ИП) овде изјавио и казао да... Хрвати и под Аустро-Угарском монархијом ‘имали смо своју народну државу где смо народним животом живели и културно се развијали’...

И кад су господа браћа Хрвати у оно доба, како видим, живели у својој народној држави, онда су они требали још тада пронаћи тих 80.000 Буњеваца, доћи к њима и казати им да су они Хрвати. Али, они се у то доба ни старали нису, јер нису ни хтели то знати, јер нас нису ни држали за Хрвате. Да су нас онда држали за Хрвате, они би нас још онда пронашли. У свему је, господо, најинтересантније то, да ти хрватски сепаратисти за које се код нас за време Маџара није ни чуло, да су се појавили одмах после ослобођења, да Буњевце похрвате и преко њих и целу Бачку... Али су се, господо, љуто преварили, јер Буњевци, иако су 95% од њих сељаци који нису високо школовани, али су они ипак свесни да за оно што данас имају, могу

захвалити једино српском народу, који је донео своју братску љубав и слободу. То, господо, Буњевци никада неће заборавити српском народу него ће се увек сећати тог великог дела српског народа које је он учинио не само за њих него и за све Јужне Словене”.

Од Јурића, дакле, сазнајемо да хрватске небулозе о сопственој бројности и наводном сопственом територијалном простирању нису од јуче, они су те идеје темељили на замислима Свете Столице, познатије као Ватикан, о ширењу свога утицаја према Истоку. Ако су се после Великог рата задовољавали само својатањем римокатоличких Буњеваца (и Шокаца), пре четврт века века, у жељи да испуне налог онога свехрватскога римокатоличког конгреса из септембра 1900. да до 2000. године све што је у Хрватској буде хрватско, а све што је хрватско буде римокатолично, потрудили су се да, на основу сопствених “знанствених” будалаштина, сва насеља у Бачкој, Барањи и Срему у којима је, било када, да ли на пропутовању, да ли по месту живљења, забележен у неком спису и један једини римокатолик, прогласе хрватским. Већ данас, може се од неких “тек пробуђених” Хрвата чути да се Хрватска простира све до Урала.

Погледајмо шта о таквим хрватским амбицијама сведоче неки непорециви подаци.

Идемо редом:

Званична мађарска државна статистика казује да је у Бачкој 1880. године живело 121.838 Срба и 55.243 Јужна Словена римокатоличке вероисповести, без исказивања по народносној припадности пописаних особа.

Десет година касније, иста та статистика увела је Србе, Буњевце и Шокце у исту пописну групу и тако дошла до укупног броја од 197.104 Србина. Изван те групе остала су свега 1.253 Јужна Словена; биће да су се међу њима нашло и нешто Хрвата.

Буњевци и Шокци су 1900. године изузети из “српске групе” и уписани у рубрику егуга *остали*, без икакве могућности да се у њој препознају, ни онда ни данас. (И тада и раније, Мађари су врло добро знали да Буњевци и Шокци нису Хрвати, а ни Буњевцима и Шокцима није било до тога да себе сврставају у Хрвате за које, на једном месту, читамо да, “кад су се издвајали из српског етничког корпуса... престајали су да буду *народ* и постајали *католици*”).

У последњем угарском попису из 1910. године пописано је 139.412 Срба и свега 927 католика Југословена. Барем што се тиче Срба, али и Буњеваца и Шокаца, тај попис не може се узети као ваљан, пошто су пописивачи имали обавезу да као Мађаре попишу све становнике који знају да на мађарском језику изговоре и једну

једину реч. О томе нам, “под понудом заклетве”, сведоче четворица пописивача у Суботици, све Буњевци - школски надзорник Мијо Мандић (1857-1945), градски рачуновођа Петар Гемер, писар Иван Марцикић и надзорни равнатељ пучке школе Матија Ишпановић -, у изјави датој 24. јануара 1919. године да, “када смо били изаслати били да вршимо попис становника, строг налог добили, да сваки становник који је и нешто знао мађарски, као Мађара уведемо у пописни арак, ма да ни по пореклу, ни по народности нити је он, нити његова породица никад Мађари нису били. Што више десило се многих случајева, да је читава породица као мађарска уведена у пописни арак, премда један део породице ништа није разумео мађарски”.

Припреме за сазив Велике народне скупштине Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи, оне која је 25. новембра 1918. године донела одлуку о присаједињењу тих области Краљевини Србији, биле су лепа прилика да се исфабриковани подаци званичне маџарске статистике о словенским народностима сведу на праву меру. Изборним прогласом, наиме, било је одређено да се посланици за ту скупштину бирају “по општинама, тако, да на сваку хиљаду српских, буњевачких и осталих словенских душа бира по једног посланика. Ако пређе 1000 душа број са 500, бира општина још једног (нпр. на 5450 душа бира 5 посланика, а на 5501 бира 6 посланика)... Колико душа има која општина, исказаће за православне Србе дотична парохиска звања. За Буњевце исказаће Буњевачко-српски Народни одбор у Суботици, колики је број душа по општинама. Број словачких и руских посланика одредиће њихови Народни одбори према броју душа по општинама”.

Хрвати се, видимо, ни у овом Изборном реду не помињу, пошто је њихова цифарска вредност била безначајна.

Кад је Скупштина сазвана, потврђена су пуномоћја за 84 Буњеваца, три Шокаца и свега два Хрвата, што значи да је тада у Бачкој, Банату и Барањи било не више од 84.000 Буњеваца, не више од 3.000 Шокаца и једва нешто више од хиљаду а свакако много мање од 2.000 (две хиљаде) Хрвата.

Недуго затим, у одредници „*Буњевци*“, писаној за *Народну енциклопедију српско-хрватско-словеначку II књига А-З*, Загреб 1925, 294, историчар Душан Ј. Поповић (1894-1985) могао је констатовати да је те године “било Буњеваца и Шокаца у ранијој бачкој и барањској жупанији око 90.000”, чиме потврђује податке о бројном стању буњевачког и шокачког живља установљеном при сазиву Велике народне скупштине.

На самом крају Другог светског рата, Главни народноослободилачки одбор Војводине (ГНООВ), путем свог Одељења за унутрашње послове, под бројем 1040/1945 од 14. маја 1945. године, латиницом, пошто је констатовао да “буњевачке и шокачке народ-

ности не постоје”, наводно хрватско питање (уистину: брозовски налог да се што више Срба “укине”) у Војводини Србској решио је “безуветном” наредбом окружним народно ослободилачким одборима “да све Буњевце и Шокце имадете третирали искључиво као Хрвате без обзира на њихову изјаву”.

Наредбу је потписао Георгије Маринковић (1883-1957), православни свештеник и правник по образовању, отац Софије-Соње Маринковић (1916-1941), револуционара и народног хероја, по ослобођењу Петровграда (Зрењанина), 2. октобра 1944, први председник тамошњег народноослободилачког одбора, од 25. јануара 1945. члан Главног Народноослободилачког одбора Војводине и члан његове Комисије за организационо учвршћивање народних одбора на подручју Срема, Баната, Бачке и Барање, две недеље касније именован за начелника Одељења за унутрашње послове.

Томе и таквом Георгију-Ђорђу Маринковићу заломило се да потпише декрет којим се Буњевци у Војводини Србској “унапређују” у Хрвате. Потпис јесте Маринковићев, али је у свему томе занимљиво то што је новопеченим комунистичким владарима било добро познато колико су православни свештеници поштовани у србском народу, те су водили рачуна да на одређене позиције доведу некога од њих. Наравно, нису то могла бити места марксистичких “идеолога”, али су и у тој власти, као и у свакој другој, постојала места са којих се непосредно може утицати на судбину обичнога света. Једно од таквих места, нарочито то које је запало Георгију-Ђорђу Маринковићу, јесте комесар, или повереник, или начелник, или министар унутрашњих послова, ресор иза кога, макар у мисаоној сфери, стоји *тамница кућа необична*.

КО СУ БУЊЕВЦИ

Све доведе изречено, упућује на обавезу да се одговори ко су, заправо, Буњевци.

Иван Иванић (Бачко Градиште, 1867 - Београд, 1935), дипломата Краљевине Србије и аутор више радова о етничким групама у Србији и њеном суседству, у тексту *О Буњевцима*, Суботица 1894 (слично и у тексту *Буњевци и Шокци*, Београд 1899) пише да “преовлађује мишљење, да су се Буњевци доселили у Угарску из Херцеговине са Буне реке и околине јој и из Далмације... За тачност тога мишљења говоре многи знаци и историјске чињенице, као и народно предање у Буњеваца. Они сами верују да су са Буне реке. Народ пева: ‘Дидови нам из далека / Ондуд гди је Буна река, / Племе нам је стародавно / Како давно, тако славно!’”

Због тога, сви Буњевци ће рећи “да су пореклом са реке Буне и из Далмације, а ово веровање у самом народу свакако није без свога значаја и вредности при расправљању о пореклу њиховом. И само име ‘Буњевац’, као да је добило корен свој од реке Буне, те означаје... човека отуд са Буне. Сама реч ‘Буњевац’ не означава нити може бити име једног народа, она више означава име једног... провинцијалца, човека из извесне околине, предела, провинције, као што је ‘Сремац, (од провинције Срема), ‘Босанац’ (од државе Босне, која је опет добила име своје од реке Босне). У овом случају је и предео Буна добио име од реке Буне и тако добише људи оданде провинцијално име ‘Буњевац, док им је народносно име српско, пошто су огранак српског стабла. Верујемо, да се никако не може оборити наша тврдња, да име Буњевац никако не означава народност, јер када не би тако било, онда би наука допустила да на овом свету има и босанске и далматинске народности, а то, мислимо, да не би било далеко од апсурда”.

Иванић не одбацује ни теорију неких буњевачких писаца да то име “долази од глагола ‘бунити се’... пошто су Буњевци у својој првој постојбини били осветнички, револуцијони елеменат, који је јуначки устајао против својих угњетача Турака и у свакој прилици часно се бунио против османског господства, коме се касније и у новој отаџбини с оружјем у руци светио за старе ране и неправде”.

Овај потписник уверен је да ставове према буњевачком пореклу треба заснивати на писању Плинија Старијег (*Gaius Plinius Secundus Maior*, 23-79. године по Христу), у делу *Naturalis Historia* (*Познавање природе* - ИП) III, Chap. 25.(21.) - *Liburnia and Illyricum*, и Марина Барлетија (1450, или 1460, или око 1460 -1512. или 1513), у књизи о турској опсади Скадра 1478. године (*De obsidione Scodrensi*, Венеција 1504) преведеној на србски и објављеној у Новом Саду 2018. године.

Најпре неколико речи о записима Барлетијевим *са лица места*, пошто се он налазио међу скадарским браниоцима.

Османлије су од 1443. до 1467. године четири пута безуспешно покушале да освоје Скадар, али су то успеле тек после вишемесечне опсаде започете маја 1478. године. Два месеца касније, под Скадром се појавио и турски султан, Мехмед III Освајач (1432-1451 -1481). У међувремену, многи сељаци из околине већ су се били склонили у Скадар а жене и деца упућени су из града у безбеднија места, многи у Млетке.

Барлети сведочи како то није било обично “склањање” будући да је, чим су стигле вести о Мехмедовом походу, “велико узбуђење завладало градом и скоро га довело у расуло. А онда,

појавила се изненадна помоћ - сеоска младеж (међу којима су били најхрабрији) и чамције који су дошли својим галијама реком Буном (коју познајемо као Бојану - ИП). Заједно су почели да раде на одбрани града, градили су утврђења и куле, поправљајући осматрачнице, те утврђујући све своје позиције”.

Барлети казује и да, “док се град припремао за одбрану, северно од Скадра пламен је захватио поље и планине. Села су била запаљена! Дим је куљао високо ка небу, као знак да је рат неизбежан. Онда је изненада, са свих страна, избила тако велика гунгула, да нико није могао ништа да разуме. Неки су се борили за своје животе, други су били преплављени терором. Пољопривредници су побегли са својих поља, неки су успели да поведу своја стада и ствари до морске обале. Друга група је хитала да упозори Скадрани да су Турци пред прагом, да су опљачкали сви земљу, запалили куће, отели сву стоку, те узели многе у заробљеништво”.

Барлети не одговара на питање шта се десило с онима који су, непосредно пред опсаду, “побегли са својих поља (и) успели да поведу своја стада и ствари до морске обале”. И куд су се са морске обале запутили.

Уз ово питање иде и оно које се тиче разлика у именовању реке која поред Скадра тече из Скадарског језера према мору: Барлети је зове *Boliana*, за Србе то је *Бојана* а Арбанаси (и преводиоци Барлетијеве књиге на друге језике) користе име *Буна*.

Ако се зна да досељеници у неку земљу не мењају макротопонимију, већ користе ону коју су затекли, поставља се питање откуд Арбанасима реч *Буна*.

Одговор на ово питање ваља потражити у запису Плинија Старијег да “народ Либурна живи од реке Арсије (*Раише* - ИП) до реке Титијум (*Крке* - ИП). Њему су припадали Ментори, Химани, Енхелеји, Буни и они које Калимах назива Певкетима. Сада све њих обједињено зову Илирцима”. (Павле Шафарик који је стално истицао да су Илири уистину били Срби, у својој *Историји словенског језика и литературе са свим дијалектима* каже “да су разна словенска имена наводили само странци, као Венди, Боеми и за Србе Илири”. Да је тако, казује и назив Илирске дворске депутације у Хабзбуршкој монархији, која се бавила положајем Срба у Трансилванији, Банату и Илирији, србским подручјима у свом територијалном саставу).

Видимо, дакле, да Плиније, као једно од бројних илирских племена помиње Буне (тако у свим преводима, на енглески, француски, руски...), у латинском оригиналу *Bulini*. А Плинијева реч Булини врло је блиска Барлетијевој Болиана, нарочито ако се зна да су

Римљани свој језик стварали, највећим делом под утицајем својих србских суседа (кога то више занима, може завири у књижицу Павла Соларића *Римљани словенствовавши* објављену 1818. у Будиму, а пре две године прилагођену савременом србском језику под насловом *Римљани словенских обележја*), те да на неким србским подручјима глас “о” у првом слогу изговара као “у” (коњ °куњ, нога°нуга, кордон°Кордун). Отуд, од *Болиане* до *Булина* кратак је пут, а *Буна* ни од једне ни од друге није далеко.

То што Плиније смешта Буне до Истре не представља сметњу да на њих наиђемо и на другим странама илирске земље. Јер, извесно је да су се, у потрази за бољим стаништима, поједина илирска (србска) племена, она која помињу стари писци, повремено кретала по илирској земљи, да ли мирно, да ли у сукобу с илирским иноплеменицима. Стога, ваља претпоставити да се илирско (србско) племе које је Плиније познавао као Буне (Булине), неодређено када нашло у данашњој Херцеговини, око реке Буне, дуге девет километара, до увира у Неретву, близу села Буне, неколико километара јужно од Мостара. (На тај крај мисли Иван Иванић када каже да је “покрајинско име ‘Буњевац’ дошло од реке Буне, која је дала име целој покрајини на обалама њеним.... те су по тој области и добили име Буњевци. Са тим именом су већ дошли у Приморје, и од тог времена, па све до данас носе исто име”).

И ваља претпоставити да се, касније, део истога тог племена, спустио у питомији крај, чак до Доње Зете, поред Бојане, реке коју, рекосмо, Барлети именује као *Boliana*. Ту су се зауставили, те су реци чије је име било гласовно слично с оном из ранијег завичаја, али и своме, племенском, почели да тепају - Буна.

Врло је вероватно да се један део тога племена, или мали део његових припадника, није нашао међу онима који су, када је 1478. године почела опсада Скадра, “побегли са својих поља (и) успели да поведу своја стада и ствари до морске обале”, већ је, ко зна због чега, остао у завичају. Неко од њих је, свакако, преживео Мехмедову опсаду Скадра и ту, настављајући да се бави дотадашњим пољопривредним занимањем, дочекао долазак Шиптара, или Арбанаса, или Арнаута. (Ово последње, на турском, значи: “они који се нису вратили” на Сицилију, после 1043. године, када су, у данашњу Арбанију дошли као нека врста помоћне војске побуњеном византијском команданту Георгију Манијакису са Сицилије - и ту остали, пошто није било бродова да их врате на Сицилију, па су их ту Срби прихватили). Од њих су нови досељеници чули да реку *Бојану* зову *Буна* и, како им је то краће име било једноставније за изговор, прихватили су га као “право”. Тако је оно, за њих, и остало до данашњега дана.

А они из племена Буни, односно Буњевци, који су стигли до морске обале, морем су се запутили ка месту новог живљења, северозападније од онога из којег су до Доње Зете стигли њихови преци. Није могло бити друкчије него да и даље, у новим стаништима, после новијих сеоба, сачувају своје племенско име, Буњевци.

И они, наравно, који су касније, највећим делом 1687. године (мада Иванић мисли да их је ту и раније било у мањем броју) настанили на северу Бачке. А Иван Антуновић (1815-1888), римокатолички свештеник, буњевачки родољуб (у Калочи, где је службовао, почео 1870. године да издаје 'Буњевачке и шокачке новине') "убеђен да су Срби у Бачкој староседеоци и како он Буњевце од Срба нигде не двоји, он закључује, да су и они, Буњевци, староседеоци у Бачкој".

Па ће Иван Иванић написати да, "када су дошли у Бачку... називали (су их) католичким Рацима, Расцијанима, односно Србима (званим тако по србској држави Рашки), те их тако називају у документима и аустријске власти. Кад ипак није било потребе, да их нарочито двоје од православних Раца, онда су их просто називали Рацима... Називају их Србима, али и Далматинцима и Илирима... Новији писци свугде их називају Буњевцима, са додатком да су то католички Срби".

* Овај рад је примљен 18. априла 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. маја 2021. године.

Љубинко Милосављевић

Ниш

ДВЕ ОДБРАНЕ И ПОСЛЕДЊИ ДАНИ*

Сократ је у Одбрани, не без ироније, рекао да од беседа својих тужилаца не препознаје самога себе, што је вероватно и Слободан Милошевић мислио и говорио о својим тужиоцима.

СЛОБОДАН МИЛОШЕВИЋ У ХАШКОМ ТРИБУНАЛУ

Индивидуалне апологије на судовима и при суђењима нису уобичајене, зато што оптужене по правилу бране за новац или по службеним дужностима адвокати, посебно за то образоване особе. Те адвокатске одбране могу бити бриљантне. Многе од њих остале су забележене и чувају се од заборава. Данас има неколико књига у којима су садржани избори адвокатских одбрана.

Па ипак најпознатија апологија је она Сократова, коју је написао његов ученик Платон, сећајући се одбране свог учитеља пред атинским судом, коју је, без ичијег посредништва, изговорио његов учитељ. Кратко подсећање упућује на то да је по оптужби Сократ био крив што квари омладину и подучава да постоје нека бића демонска у које држава не верује.

Читалац Платонове *Одбране Сократове* стално осећа, док чита текст овог обимом невеликог штива, да Сократ није крив¹ и вазда интимно стоји на страни оптуженог. Међутим, одлука судија била је супротна читаочевог осећању и очекивању па Сократ бива осуђен на смрт по демократском начелу, судијским гласањем.

У другом Платоновом спису, у *Критону*, биће описане последице ове судијске одлуке. Утамниченог Сократа посетиће његови

* Овај текст је објављен је на сајту Стање ствари 19. априла 2021, стр. 7

1 Као професор *Историје социјалних теорија* на Филозофском факултету у Нишу, уместо да на испиту питам студента за шта је био оптужен Сократ, намерно сам упростио питање тако да је гласило – шта је Сократ био крив. Студент се мало збунио а онда је пркосно узвратио како Сократ ништа није био крив. Сматрао сам његов одговор правим, да долази из срца, из честитих осећања, што је допринело да положи испит.

пријатељи с предлогом да му омогуће бекство из затвора и државе, што ће он одлучно одбити јер би тиме признао праведност оптужбе својих тужиоца и одлуку судија. Потом ће уследити испијање отрова од кукуте и наравно смрт, коју је Сократ у својој одбрани већ био означио као „од свих добара (...) највеће добро за људе“.

Нисам био у прилици да читам велике адвокатске одбране клијената и да се упознајем са њиховим судским исходима али сам као и сви ми, посматрачи информативних ТВ програма на почетку 21. столећа, био у прилици да повремено пратим извештаје из Хашког трибунала са суђења Слободану Милошевићу, бившем председнику тада већ бивше државе Савезне Републике Југославије, коју је он створио, а која ће га под именом Државне заједнице Србије и Црне Горе, надживети нека два месеца и који дан више.

Та два суђења, оно о коме је писао Платон пре двадесет и четири столећа и оно Милошевићево, коме смо ми били савременици, а захваљујући медијима такорећи и сведоци, покушао бих да доведем у везу и да укажем на извесне њихове бар спољашње сличности али и разлике.

Филозофу Сократу суђено је у његовој рођеној држави после пада Тридесеторице тирана, када је Атином поново завладала демократска власт, којој се он некако био замерио, упркос томе што се никако није бавио ни политичким ни државничким пословима већ је подучавао људе како да буду морални. Сократ се у *Одбрани* захваљивао Диву што никада није владао атинским полисом, али упркос томе његовим противницима није било превише тешко да пронађу разлоге за оптужбу.

*

И Милошевићу је суђено кад је његовом земљом, после његовог пада, завладала, како се говорило, прва демократска власт, мада је његова дуготрајна владавина следила после веома убедљивих победа на изборима. Али док је Сократу суђено у његовој држави, што је и Милошевић прижељкивао да се и њему то деси, демократска власт ће га изручити не домаћем већ међународном суду смештеном наравно у туђој земљи. Његова кривица проистајала је отуда што је, супротно од Сократа, био владар, па је разлоге за оптужбу било неупоредиво лакше наћи.

За неке адвокатске одране каже се да су *поезија права*, али шта би се тек могло рећи за бриљантне само-одбране попут оне Сократове? Ако је у првом случају адвокатура задобила оду за своје смерање и моћ, у овом другом, самоодбрамбеном чину његова узвишеност долази од осећања угрожености личности, снаге њеног карактера, интелигенције, испољене искрености, угрожене

правичности и ко зна чега све још не. Први тип одбране, онај адвокатски, се може учити и научити са све бољим познавањем позитивног права, док се за овај други, самоодбрамбени тип апологије изузетна личност припрема целог живота да би на особени начин проговорила у некој изнимној ситуацији.

Хапшење Слободана Милошевића у неком западним пропагандним списима дефинисано је као „кључни тренутак у међународној правди“ а „суђење века“ које му је приређено, требало је да покаже „како је Београд омогућио да се рат догоди“, рат који је Запад планирао, започео и водио ради остварења својих геостратешких циљева. Она басна о вуку који хоће да поједе јагње зато што му оно мути воду, упркос томе што воду пије низводно, илустративна је за историјско стање ствари и ондашњи међусобни однос Запада и Србије.

Понашање Милошевића у судници било је „често је срачунато на ефекат“, пише у истом том спису, што је свакако тачно запажање јер је он током своје одбране доиста веома ефектно разобличавао апсурде у оптужници и лажи њихових сведока. Каже се затим да су прошла времена када је „функција шефа државе значила имунитет од кривичног гоњења“, што је наравно сасвим у реду, сем што шефовима држава треба да суде судови њихових држава а не судови оних чији је интерес био да неког владара сруше с власти, да би овладали његовом земљом и још да му суде како би све то што су чинили лако оправдали.

Сократ је у *Одбрани*, не без ироније рекао да од беседа својих тужилаца не препознаје самога себе, што је вероватно и Милошевић мислио и говорио о својим тужиоцима. Сократ је током своје одбране судијама прорицао будућност, правдајући то тврдњом да пред вратима смрти људи постају пророци. Милошевић је у свом последњем говору такође био пророк, с тим што се његова пророчанства нису односила на судије и њихове судбине већ на будућност свог народа и државе.

„Отуда грађани атински, нипошто се не браним ради себе“ рекао је Сократ судијама, оно што је чинио и Милошевић. Сократа је неки унутрашњи глас спречавао да се бави државним пословима. Још је говорио: „Мислите ли ви, дакле, да бих ја кроз толике године жив остао да сам се посвећивао државним пословима...“, што је учинило да Сократ доживи седамдесете када се први пут нашао пред судом, а потом отишао у смрт. Милошевић, није имао тај унутрашњи глас који га је одвраћао да се бави тако опасним послом као што је политика, па је знатно пре својих седамдесетих дошао на суд и напустио овај свет.

Сократ се, како је говорио, заузимао за правду налазећи у томе свој најскупљи задатак, што доликује честитом човеку. Милошевић је, као ваљда нико пре њега, у говорима и изјавама вапио за истином и правдом, за оним што је у политици после Макијавелија било сасвим одбачено и заборављено. Није онда никакво чудо што то и такво позивање нису хтели да чују не само Макијавелијеви следбеници из западног дела света већ и многи код нас, који су тада откривали ту „вечну истину“ да интереси владају светом и да циљеви оправдавају средства.

Тако су све оне размирице и њихове последице, које се указују при расправама о добру и злу, могле напросто да буду заборављене и елиминисане из разматрања о догађањима не само из сфере политичког деловања већ и оних из свакодневног живота. Стало се на становиште да је све добро ако некоме нешто користи и ништа не треба да подлеже никаквој другој моралној оцени. Онда није било тешко ни да се оцени како је вуков стварни интерес да поједе оно јагње а да је наводно мућење воде само груби изговор за оно што се смера.

Милошевићева смрт у хашком казамату вероватно је спасила нашу државу и народ неке пресуде која је пре суђења била планирана. Зато Сократова опаска о смрти као великом добру може важити не само за Милошевића још више за његов народ.

Сократ није хтео да прихвати предлог својих пријатеља да, уз њихову помоћ, напусти затвор и своју државу јер би бекством само потврдио да су његови тужиоци и судије били у праву. Сличну понуду имао је Милошевић још пре суђења, од Игора Иванова, руског министра иностраних послова. Милошевићу је нуђено да са својом породицом, сутрадан по паду с власти, у авиону руског министра напусти земљу и одлети у Москву. Попут Сократа ни Милошевић није хтео да бежи из своје земље. Желео је да му се у њој суди ако је нешто грешио, а не да бекством задобије презир народа.

Захваљујући Платоновим списима Сократ, који није ништа писао, не само да је запамћен већ је задобио изузетно место у духовној историји света, напросто постао је незаборавна филозофска фигура. Милошевићево памћење у српском народу за сада је веома чудно, просто речено оно је двосмерно. Хипокористик његовог имена (Слоба) једним Србима означава слободу, њено остварење или бар чежњу за њом док другима напросто значи злобу. Трећег нема и нема аргументације којом се може да превлада ова дихотомија.

Докле ће тако остати тешко се може знати, као и то да ли ће и када несвакидашња одбрана Слободана Милошевића у Хашком трибуналу пронаћи неког свог Платона. То би онда значило да би

његова одбрана задобила неки виши смисао и универзално значење. Јер Милошевић тамо није бранио само себе већ свој народ али и сваки други који се буде нашао у истој или сличној ситуацији.

А правда и истина, на које се Милошевић толико често позивао и док је био на власти али и у судници, морале би после те платоновске обраде постати нормативи понашања не само за обичне људе већ и за државе и државнике. А не, као што је то још увек случај, да речи с изузетним значењем буду предмет за подсмех простоте.

На крају морало би се још подсетити на то да је она басна о вуку и јагњету смишљена да укаже на лакомисленост опредељења супротних од тежњи за истином и правдом. Јер у животињском свету нема оптужби за мућење воде, нема изговора ни лицемерја. Тако нешто својствено је само људима.

* Овај рад је примљен 20. априла 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. маја 2021. године.

УДК 94(497.1)“1941“(049.3)
DOI: [https://doi.org/10.22182 /
pr.6822021.19](https://doi.org/10.22182/pr.6822021.19)
Приказ

Дубравка Стајић
*Виши научни сарадник на
Институту за политичке студије
у пензији*

МИЛОШ ЖИКИЋ: АПРИЛСКИ РАТ У МОРАВСКОЈ БАНОВИНИ: ПЕТА АРМИЈА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВОЈСКЕ У РАТУ 1941.

Милош Жикић: *Априлски рат у Моравској бановини: Пета армија Југословенске војске у рату 1941.* Београд: Институт за савремену историју, 2020. 343 стр.

Други светски рат на територији Краљевине Југославије (од 6. априла 1941. до 15. маја 1945) детаљно је историографски истражен и проучен. Но сам његов почетак, кратки Априлски рат који је трајао свега 11 дана (од напада удружених Сила Осовине 6. априла до капитулације 17. априла) забележен је као кратка и историјски неважна ратна епизода, у поређењу са епохалним променама које је донео Други светски рат у Југославији, Европи и свету.

Млади сарадник Института за савремену историју, Милош Жикић, определио се да управо осветли, са становишта свих доступних извора – нових научних сазнања, Априлски рат на његовом главном бојишту, а то је теорија Моравске бановине, односно данашње уже Републике Србије без Војводине. Обимна монографија садржи предговор и увод (стр. 7–14) и поглавља: 1) Ратне припреме Краљевине Југославије (стр. 29–64); 2) Ратни планови, мобилизација, концентрација и стратегијски развој југословенске и немачке војске (стр. 65–124); 3) „Немачки напад и отпори“ (стр. 125–158) са потпоглављем хронолошки датих догађаја 6, 7. и 8. Априла; 4) „Пад Ниша, пресецање Пете армије на делове и формирање фронта у Шумадији“ обухвата период од 9–11. априла (стр. 159–208) са потпоглављем Девети април, Десети април, Једанаести ап-

рил; 5) „Завршне операције Пете армије“ (стр. 209–231) са потглављем Дванаести април и Тринаести април; 6) „Последњи дани југословенске Пете армије 14. и 15. април“ (стр. 232–244); 7) „Склапање примирја и капитулација југословенске војске“ (стр. 245–252). На крају монографије налазе се Закључак, прилози, документа, фотоприлози – слабо познати или непознати широј јавности, извори и литература, регистар личних имена, белешка о аутору (стр. 253–343).

Аутор се методолошки определио за хронолошку анализу и праћење војних операција. То је био једини методолошки циљани и успешни приступ, којим су временски повезани деловање разуђених јединица у саставу Пете армије, почев од дивизија па до мањих издвојених јединица.

Милош Жикић на почетку књиге истиче неразвијеност привреде Краљевине СХС/Југославије уз постојеће регионалне неједнакости. Индустрија је стварала 20% националног бруто–производа, пољопривреда више од 70%. Тешка индустрија, као базична за производњу оружја и муниције, није била довољно развијена, па је држава морала да купује сирово гвожђе и друге неопходне сировине. Од 3. октобра 1929. уследила је административно–политичка подела, у складу са идејом интегралног југословенства, па је држава добила назив Југославија, а управ-

на подела заснивала се на девет бановина, као највећих територијалних јединица. Заосталост у структури привреде одржавала се и на одржаном буџету, између осталог тако што није било довољно новца за наоружавање војске, нарочито масивним оружјима попут тенкова, авиона, бродова. После Првог светског рата извесна средства добијена су по основу ратних репарација, што је било недовољно. Држава је узела неколико кредита од Француске, као ратне и политичке савезнице и куповала је лако наоружање од најбољег Европског произвођача – чешке Шкоде (пушке, митраљези). Почетком тридесетих година, упоредо су већом присутношћу француског и енглеског капитала у југословенској индустрији, посебно рударству, ове две силе губе интересовање за трговину оружјем са Југославијом. Како истиче аутор Жикић, промена односа снага у Европи донела је новог купца – Немачка, са јачањем своје привреде и датим плановима, имала је велику потребу за сировинама, посебно гвожђем, багром и другим рудама, којима је располагала Југославија. Немци су заузели значајно место на тржишту сировина, али и оружја, посебно са доласком на место председника владе др Милана Стојадиновића 1936. године, економисте и пословног човека који је био веома германофилски оријентисан. Југославија је од 1937. свим

располовим средствима на-
бављала оружје, што се у пракси
показало као реално и потреб-
но са становишта безбедности:
окупација Француске јуна 1940.
представљала је велики војно –
политички и психолошки удар за
југословенску јавност, а посебно
за војне кругове.

Истовремено су порасле те-
риторијалне ревандикације код
суседа, пре свега Бугара. Но-
вембра 1940. Мађарска и Ру-
мунија су приступиле Трајном
пакту. Крунски савет и Влада
Краљевине Југославије (са изу-
зетком два министра) донели су
20. марта 1941. одлуку о присту-
пању Трајном пакту. У Бечу,
у дворцу *Belvedere* 25. марта
1941. Југославија је потписала
трајни пакт. Тада су наступили
догађаји историјски докумен-
товани и објашњени пуч од 27.
марта и масовне демонстрације
становништва у многим већим
градовима у земљи. У међувре-
мену су утврђиване границе,
војни обвезници позивани су
на честе војне вежбе, нарочито
1939/1940. године. Рат је југо-
словенска армија дочекала као
примарно пешадијска, са из-
разито слабом моторизацијом.
Мобилизацијом би се ангажо-
вало преко 200.000 обвезника
(официра, подофицира, војника,
помоћног особља) који су ка-
дровском расподелом морали
да заштите 3.000 км сувоземне
територије и 1.200 км помор-
ске обале. Мере одбране од не-

пријатеља разрађиване су више
пута у Министарству војске и
морнарице (МВ и М).

Међу тим мерама важну уло-
гу су имала запречавања, од-
носно коришћење природних
терена и изградња препрека за
успоравање напредовања не-
пријатеља. Са становишта так-
тичког деловања Пете армије
најважнији је био нишавски
правац, односно правац Цари-
брод – Пирот – Ниш. Бугарска
је перципирана од стране војног
руководства као главни неприја-
тељ, па су сви правци проходни
за мотомеханизоване једини-
це предложени за затварање
противоклопним препрекама.
Аутор наводи још један вид
коришћења природних услова:
„Један од видова запречавања
на овом правцу представљало
је плављење извесних просто-
рија. На ту могућност у свом
извештају указује комисија
предвођена генералом Тонићем,
узимајући у обзир чињеницу да
је могућност употребе мотори-
зованих јединица на нишавском
правцу ограничена углавном на
комуникације које су у већи-
ни случајева водиле долинама
река и самим тим представља-
ле теснаце. Иако није улазила у
детаљније разматрање овог пи-
тања, комисија је изнела миш-
љење да би се плављење терена
могло извршити на реци Јерми,
Комштиткој реци, низводно од
ушћа Дојкиначке реке у реку
Височицу код села Височка

Ржана и на реци Нишави и то источно од Цариброда и низводно од ушћа реке Лукавице. Интересантно је напоменути да је при изради заклона Стална комисија предност дала бетонским бункерима у односу на фортификацију пољског типа због „несигурности“ да се заклони од дрвне грађе без страха сачувају у исправности од мештана који иначе оскудевају у дрвету“ (стр. 48).

Војни обвезници су и по више пута позивани на вежбу, што је имало и економске последице: многи су били једини храниоци породице, животиње које су доводили за вучу артиљеријских оруђа биле су им основно средство рада што је нарочито 1940. изазвало незадовољство обвезника. Социјална структура становништва одразила се и на састав и деловање војске. Из безбедносних разлога – да се не изазове моментални напад Немачке – а и због заморености обвезника, није објављена *општа мобилизација југословенске војске*, већ су обвезници позвани на *војну вежбу*. Ту је изгубљено драгоцених 3–4 дана. Јединице су биле у покрету ка свом мобилизацијском одредишту, када је почео немачки напад. У ноћи између 5. и 6. априла један немачки одред прешао је Дунав код села Сип, чији су сви мештани одмах одведени у логор крај Оршаве, у Румунији. Пресечена је војна веза

са Кладовом, а тек тада је уследило бомбардовање Београда, око 6.35 часова 6. априла ујутру (недеља). Рат је почео на Сипском каналу, где су Немци предухитрили југословенску посаду која је требало да запречи Дунав на том месту и направи велике тешкоће непријатељу. Јединице су деловале у складу са мобилизацијским планом утврђеним 1939. године. Тим планом предвиђено је да у првој линији одбране граница буде 16 пешадијских дивизија, три коњичке дивизије и неколико одреда. У другој линији задржала би се резерва од 12 „првокласних“ пешадијских дивизија које би се трајно мобилисале пре наређења опште мобилизације, за појачање јединица прве линије или за „офанзивно противдејство“. Предвиђено је да на окупираној територији делују герилски одреди. Овим планом предвиђена је мобилизација војске за 12 дана.

За Пету армију мобилизацијски план је како наводи Милош Жикић предвиђао следеће: „У случају развијања ратних операција по изложеном плану Петој армији је, према речима генерал – мајора Бранка Поповића, предстојао врло тежак маневар; спречавање непријатељског пробоја фронта и постепено повијање уназад свог левог крила из долине Тимока (у вези са повлачењем снага са севера), а потом и центра са Нишавског правца. У том случају десно кри-

ло армије имало је задатак да то повлачење омогући водећи одсудне борбе, на топографски веома јаким, али плитком рејону“ (стр. 78). Крајње десно крило југословенских снага држао је Власински одред. Лево од Власинског одреда била је Дринска дивизија. У њен састав улазили су 50, 63 и 65. пешадијски пук и још неколико артиљеријских и мањих јединица. Суседна дивизија је била Топличка, коју су сачињавали 3, 12 и 16. пешадијски пук, допунске и резервне јединице. На десном дивизијском одсеку налазио се 3. пешадијски пук из Пирота, средњи одсек заузео је 12. пешадијски пук, који је стигао из Крушевца. Артиљеријске јединице, посебно противоклопне, појачавале су крајња крила Топличке дивизије. Аутор наводи: „Ради ојачања ватрене моћи јединица на нишавском правцу, Топличкој дивизији је додељен један комбинован: дивизион 61. артиљеријског пука, који је образовао главнину артиљерије“ (стр. 102). У састав Пете армије још су улазили Тимочка дивизија, Калнски одред, док је главнина штаба дивизије била од 5. априла у Пироту, док је мањи део пребачен у Белу Паланку, иако је мирнодопско седиште штаба Пете армије било у Нишу. На крајњем левом Крилу Пете армије налазила се Крајинска дивизија. У циљу ваздушног извођења Петој армији је додата 2. ваздухопловна група (један авион Бреге 19/8 и једна Рода) која

се налазила на летелишту Шарлинци код Лесковца. Штаб Пете армије 6. априла налазио се у Нишкој Бањи, док је Команда позадине била у Нишу.

Југославија се нашла опкољена земљама—чланицама Трајног пакта, а падом Француске јуна 1940. као једини и озбиљни противник Немачке остала је Велика Британија. После узалудних бомбардовања Енглеске, Немачка је интервенисала у Грчкој да помогне својим савезницима Италијанима. Али из политичких, стратешких и економских разлога Југославија је била важнија од Грчке. Још један разлог је имао стратешку важност — имајући у плану рат са Совјетским Савезом, Хитлер је хтео да обезбеди јужно крило деловања своје војске. Зато је немачка 12. армија, која је у ешалонима долазила у Румунију у јануару 1941, била спремна за прелаз у Бугарску, у случају рата са Турском.

Догађаји од 27. марта променили су немачке ратне планове. Истог дана Хитлер је сазвао конференцију са својим сарадницима, којој је присуствовао и министар спољних послова Јоаким фон Рибентроп. Хитлер је оценио Југославију као „несигуран фактор“, донео је одлуку о разбијању Југославије у муњевитом рату, а њен пораз је био значајан због војних операција у Грчкој и односа са Турском. Као ратни савезници предвиђене су Италија и Мађарска, а „у

извесном смислу Бугарска, док би и Хрвати могли ступити на нашу страну“. Хитлер је предвидео напад из три главна правца: 1) из области јужно од Софије у правцу Скопља; 2) напад јачим снагама од Софије ка Нишу и даље ка Београду; 3) напад јачих снага из Граца и Целовца. Ваздухопловство је добило наредбу „да узастопним нападима разори главни град Београда“ (стр. 118). Увече 27. марта Хитлер је издао директиву 25 за напад на Југославију, која је садржала све одлуке конференције.

Аутор је веома исцрпно и методолошки коректно повезао паралелна дејства две стране – немачке и југословенске – у првим данима априлског рата. Распоред немачких снага, промене праваца кретања и састав јединица које су сачињавале ударну 2. немачку армију, дат је са истом прецизношћу и динамиком, као и југословенских јединица. Треба имати у виду неуједначеност извора, јер су немачки примарни извори заступљени само у облику војних и обавештајних извештаја, што аутор ставља у позицију да врши историјску реконструкцију како субјекта – учесника у борбама, тако и просторно–тактичке. Хитлер је проценио да ће најјачи југословенски отпор бити у околини Ниша, јер се на том терену отвара пут за Крагујевац и Београд. Према тој претпоставци, планирано је и наступање 2. армије.

У свим борбама у Другом светском рату главну ударну снагу зараћених страна чиниле су оклопне дивизије, састављене од више родова војске: тенкова, пешадије, артиљерије, инжењерије. Основно оружје немачких оклопних дивизија сачињавали су тенкови Панцер III и IV уз извештан број Панцера I и II, 35 и 38. У априлском рату Немци су у оклопним дивизијама употребили 843 тенка. Поред тенкова, немачке јединице су располагале великим бројем оклопних и моторних возила.

Као што је поменуто, рат је почео у ноћи између 5. и 6. априла, заузећем канала и села Сип, који су извеле немачке инжењеријске снаге.

Већ у 4.30 часова Врховна команда добила је телефонски извештај из Скопља да се на бугарској граници у рејону неколико чета воде борбе. Око 5.30 јављено је о мањим немачким нападима на северозападу земље, на фронту четврте и седме армије. Од 5–5:30 часова немачка авијација бомбардовала је седам најважнијих војних аеродрома. Београд је бомбардован у више наврата, са почетком у 6.35 часова, а око 6 часова нападнути су стални аеродроми, путна и железничка мрежа, док је објекте на јадранској обали почела да бомбардује италијанска авијација око 6.30 часова. На почетку бомбардовања југословенска Влада и Врховна ко-

манда су се евакуисале до Бање Ковиљаче тек 6. априла до 20 часова. Везе са потчињеним јединицама су једва успостављене до 24. часа.

Освајањем Сипског канала Немци су омогућили спровођење ратног плана – запречавања Ђердапског канала, за шта су били спремљени чамци натоварени гвозђем и камењем. Запречавање Дунава у Ђердапском каналу није извршено, у противном би цео ток сукоба био другачији. Већ у току преподнева на фронту Пете армије дошло је до сукоба на Вршкој Чуки, у коме је учествовала немачка артиљерија и пешадија. Напад сваке формације започињали су тенкови, а штаб Тимочке дивизије напала је немачка авијација, на путу између Зајечара и Књажевца. Једна авионска немачка ескадрила око 5.30 часова бомбардовала је летелиште Шарлинце код Лесковца, и запалила све авионе, чиме је уништена 35. група 5. ваздухопловног пука. Ваздушна одбрана летелишта није могла да заштити авионе, јер је располагала противавионским митраљезима домета брзине авиона до 150 км/ч, док су немачки авиони летели брзином од 500 км/ч. Целог дана 6. априла штаб Пете армије није имао никакву везу са Врховном командом.

У току ноћи између 6. и 7. априла било је више напада – на бугарској граници на два места,

на караули Вучји Дел на Руј-планини. Нападнут је и положај Топличке дивизије. На територији који је започео Власински одред јаким нападима немачке снаге потиснуле су га за 2–3 км унутар територије, а на самом фронту непријатељ је заузео неке важније висове. Око 16 часова два авиона Месершмит долетела су из Грделичке клисуре и бомбардовала објекте у Лесковцу, при чему је било мртвих и рањених. Истовремено, по основу лажне пријаве, авиони са летелишта код Лесковца одлетели су до Крушевца и о бомбардовању сазнали тек по повратку. Аутор не отвара питање, али се оно намеће – да ли је то већ било деловање Пете колоне? *Седмог априла* Немци су притискивали делове Пете армије из Македоније, па је одлучено да у циљу спречавања немачког продора долином Јужне Мораве Власински одред повуче своје десно крило на обалу Јужне Мораве.

Аутор описује и покрет различитих јединица и делова јединица, посебно када је концентрацијско одредиште било у Нишу. Током 6. и 7. априла, вођене су борбе малог интензитета, протуране су лажне вести о присутности Немаца тамо где их није било, са циљем блокирања југословенских трупа, односно Пете армије и спречавања да она делује у бок немачких трупа у Македонији. Немци су у том моменту успели.

Осмог априла 1941. отпочео је главни немачки напад на фронту Пете армије. Три дивизије кренуле су ка Нишавском региону. Немачка 11. оклопна дивизија заузела је Цариброд око 7.15 часова. Српску артиљерију прецизном ватром онеспособило је тог јутра 30 немачких тенкова. Командант пешадије Топличке дивизије генерал Голубовић командовао је из средишта борбе. Немци су уништили две батерије 34. пука Топличке дивизије, као и главнину артиљеријске јединице код села Сукова. Пошто су уништиле батеријске јединице, немачке снаге су континуирано али опрезно наставиле пут ка Пироту. Очигледно су очекивали већу борбу, а ушли су у Пирот 7. априла око 14.30 часова. Становништво Пирота је захватила паника, па је почело масовно да бежи ка Белој Паланци. То је деморалисало војнике 16. пука, те су напуштали положаје. Једини јак отпор Немцима пружио је противавионски вод код „градића“. Један послужилац митраљеза је погинуо, што је снимиио и немачки фото–репортер који је пратио 1. немачку оклопну групу 12. армије. Топличка дивизија је већ 7. априла била разбијена, са спорадичним заробљавањем и предајом својих војника. Овде треба истаћи *немачки добро психолошки осмишљен план* – војнике који су се предали само су разоружали и одмах пуштали

кућама. То је *поразно утицало* на морал југословенских трупа које је још требало да се боре. Зато је команданту 61. батаљона најхитније наређено да запоседне терен села Шпаје, западно од Ниша, да би почело стварање друге линије фронта. Борбе су се водиле у Рејону Беле Паланке од 23.30 осмог априла, а Немци су савладали отпор и ушли у Белу Паланку 9. априла око 2.00 часа ујутро. Упркос одлучи више команде да се генералу Костићу додели 1. коњички пук, ова јединица је била већ заморена и онеспособљена за борбу, после 4 дана борби и сталног покрета. Овај пример навели смо да би се читаоци уверили у озбиљност борби Пете армије и оспориле тврдње неких публициста да је „Априлски рат изгубљен без испаљеног метка“. Због временских неприлика заустављена је Унска дивизија, а Ваздухопловство због кишног времена није могло да дејствује.

Аутор је веома прегледно изнео све чињенице о борбама које је Пета армија односно њени делови, водила до примирја 15. априла. Од борби у близини Врања 8. априла, преко одступања у правцу Соко Бање, уз слабе или непостојеће везе штаба Тимочке дивизије са њеним јединицама. Слабе везе довеле су до усменог издавања и преношења наређења, и свега неколико пољских телефона, што доказује слабу инфраструктуру веза у југословенским јединицама.

Осмог априла Крајинска дивизија је прва повучена са границе, по наређењу штаба армије, да би се избегло одсецање и опкољавање те јединице од стране непријатеља. Рано ујутру 9. априла немачка 11. оклопна дивизија кретала се од Беле Паланке ка Нишу, а на Шпајским положајима који су били стратешки важни, било је мало јединица – није се могло утврдити којих – поуздано је утврђено да је ту била противоклопна батерија 2. противоклопног дивизиона Друге коњичке дивизије. Командант који је требало да руководи одбраном Ниша, отишао је „да се јави команданту армије“. Да ли је и то деловање Пете колоне? Немци су очекивали код Ниша одсудну борбу и припремали се за њу, те су и сами били изненађени лакоћом победе, 9. априла око 11.00 часова ушли су у Ниш. Старији истраживач Велимир Терзић наводи да су 9. априла немачка 4. брдска дивизија продирући од Пирота на север, а 294. немачка пешадијска дивизија, која се прикупила северно од Пирота, чистиле терен од остатка Топличке дивизије, те је немачка Команда 1. оклопне групе известила да је Пирот очишћен од југословенских трупа и да је заробљено око 6.000 војника. Један број југословенских војника извукао се из обруча и наставио повлачење ка Западу. Борбе су се во-

диле на простору између Ниша и Алексинца, док је немачка 11. оклопна дивизија до 1.00 сат 10. априла стигла јужно од Параћина, а 15. оклопни пук је стигао у Ражањ. Делови Друге коњичке дивизије успели су да у близини Ниша пресретну немачку моторизовану јединицу и нанесу јој губитке, затим су успели да сруше дрвени мост код села Мрамор и успоре деловање Немаца, због срушеног моста и набујале Јужне Мораве. Мраморски одред се борио са Немцима 9. априла до 17 часова, када су због мрака обустављене борбе. Са обе стране је било мртвих и рањених.

Штаб Пете армије је и даље имао слабе везе са јединицама, а због сталне промене ситуације на фронту, наређења су стизала касно, јер су их догађаји на фронту дезавуисали. Зато су се повукли преко Западне Мораве на њену леву обалу – Калнски одред код Алексинца, Тимочка дивизија код Сталаћа, Крајинска дивизија код Ћуприје. Око поднева 9. априла Штаб Пете армије се пребацио у Врњачку Бању, а у току ноћи прешао је у Ваљево. Командант Пете армије генерал Цукавац добио је везу са Штабом Врховне команде, одакле му је замерено да не напада немачке колоне у бок и у позадину, не врши рушење и запречавања, нити у повлачењу пали и уништавали ратни материјал.

Десно крило Пете армије, које је чинила Дринска дивизија, повлачило се 8. априла под неповољним околностима (суснежица, раскаљани путеви). Кретали су се у правцу Лесковца, зауставили се у Лебану. У 330. пуку резервне војске дошло је до побуне: војници су захтевали 8. априла концентрисање у близини Ниша, отварање новог Солунског фронта и ослобађање поробљене Србије. Истовремено, пред овим захтевом неки официри су дезертирали. Због хаотичне ситуације командант 330. пука је у Сврљигу одлучио да распусти пук, неприменивши никакве тактичке и дисциплинске мере. Пук је бацао оружје и спрему, али неки делови ове јединице наставили су ратни пут, заједно са 14. пуком кренули су ка Књажевцу, јер су Немци већ заузели Алексинац. Тимочка дивизија је успела да се у нареду повуче, 9. априла 20. пешадијски пук, 75. пешадијски пук и 311. пук резервне војске заузели су положаје у области села Бучје и Доње Соколовице. Освајањем Ниша и Алексинца Немци су дошли иза леђа Тимочкој дивизији и пресекли јој одступницу, па је наређено да све јединице одступају према Соко Бањи, као заштитница бока је одређен 20. пешадијски пук западно од Соко Бање.

Крајинска дивизија није имала никакве активности 8/9. априла, када је падао снег. Пре подне 9. априла телефоном је контактирао командант дивизије са Штабом Пете армије, те је обавештен о тешком стању југословенске војске, и добио је наредбу да Крајинска дивизија мора да се повлачи на запад и запоседне положаје: Криви Вир – Црни врх – Мајданпек – Дунав.

Напредовање немачке 11. оклопне дивизије ка северу довела је у веома тешку ситуацију југословенску војску: претила је опасност *потпуног опкољавања* јединица у источној Србији, са једне стране, и са друге, опасност *немачког продора* у незаштићену долину Западне Мораве. За затварање праваца у долини Западне Мораве употребљена је Церска дивизија, образован је наш фронт Пете армије у Шумадији. Церска дивизија је била расута на више простора у Србији. Њен командант генерал Мајсторовић наредио је да нови ешалон – 1. и 2. батаљон 66. пука – крену трасом Шабац – Аранђеловац – Топола. Покрет је започет 4. априла увече, а почетак напада на Југославију овај ешалон је дочекао код Уба. Шести пешадијски пук Церске дивизије успео је да стигне до Смедеревске Паланке ноћу 7/8. априла. На концентрацијску просторију у Тополу кренуле су јединице 1. артиљеријског батаљона 6. пе-

шадијског пука. Десетог априла ујутру делови немачке оклопне дивизије кретали су се ка Соко Бањи и Крушевцу, сломили су отпор батерије Ваздушне одбране Параћина, побивши један број послужилаца артиљерије, док су један број војника заробили. Пошто су заузели Параћин, Немци су продужили ка Ћуприји и Јагодини. Недалеко од Ћуприје, дошло је до борбе делова 11. оклопне дивизије са 8. коњичким дивизионом Крајинске дивизије, дивизион се кратко борио и потом повукао, да би 11. априла био разбијен и заробљен.

Истог дана храбро су се борили код села Јовца питомци Артиљеријске подофицирске школе, који су током ноћи евакуисани из Ћуприје. Немци су храброст ових питомаца истакли у својим извештајима. У Јагодини је организован грађански отпор непријатељу, у облику уличних борби. На улицама су направљене барикаде од камења, потпредседник општине поделио је грађанима пушке које је доставила Команда Крагујевачког војног округа. Једна артиљеријска јединица у пролазу возом уступила је грађанима два топа, имали су и два митраљеа. У Јагодини су се развиле жестоке уличне борбе вођене од 9 до 10,30 часова. У немачким извештајима се наводи да су код Јагодине разбијене две дивизије, да је заробљено

5.000 војника и 9 батерија. У борбама за Јагодину страдало је 30 домаћих држављана – 21 војник и 9 грађана.

Генерал Милорад Мајсторовић наводи да је 9. априла одлучио да са Церском дивизијом остане у долини Западне Мораве, јер је постојала опасност од немачког продора. Стигао је по подне 9. априла у Краљево и затекао хаос у граду, јер су цивилне власти напустиле своја места. Он је предузео мере да уведе ред у граду, да јединице Церске дивизије обезбеде правац од Ниша ка Чачку и Ужицу. Придружио је још неке јединице затечене у Краљеву, те је Церска дивизија постала, како каже Милош Жикић, „један конгломерат различитих јединица, расут на великом простору“, који ће врло успешно успоравати немачко напредовање и престати да пружа отпор тек одлуком о примирју 15. априла 1941. године (стр. 179).

Да би олакшали продор долином Велике Мораве, Немци су настојали да изазову панику у позадини фронта, те су у том циљу избацили неколико група од по 5–6 падобранаца у околини села Кнића, Жабара и других места. Ови падобранци говорили су српским језиком, имали су задатак да секу телефонске везе и шире дезинформације. Два немачка агента убила су шефа поште у Јагодини и телефоном издали наређење за евакуацију

Крагујевца, али су их грађани Јагодине савладали. Петоколониши су изазвали панику у Крагујевцу, која је сузбијена преузимањем полицијске власти од стране једног пука из Ваљева. За страдале немачке војнике постоје само збирни подаци за 11. април, из више борби. Након пада Јагодине, Немци су упутили своје снаге ка Лапову и Крагујевцу. Истовремено, извршена је извесна *консолидација* у југословенској Врховној команди, у циљу одбране праваца у долини Велике Мораве. Везу између потчињених јединица и Врховне команде у Бањи Ковиљачи одржавао је помоћник команданта Позадине Врховне команде из Ваљева генерал Стајић Михаило Боди. Пошто је информисана да Немци напредују ка Ћуприји, Врховна команда је у 3.00 сата 10. априла заповедила Команди позадине да убрза транспорт трупа Церске и Унске дивизије и да нареди команданту Шумадијске дивизијске области да поруши мостове код Ћуприје. Наређено је управницима завода у Крагујевцу, Краљеву и Чачку да изврше припреме за рушење, а извршење би било у случају настанка опасности заузимања тих места од стране непријатеља. Различита запречавања су вршена у околини Крагујевца, а борбе су се водиле на територији између Јагодине и Крагујевца. После сломљеног отпора, Немци су наставили пут ка Крагујевцу.

У току 11. априла водиле су се уличне борбе у Крагујевцу, којом приликом су петоколониши отворено пуцали у леђа југословенским војницима. Фронт Пете армије је покидан, јединице су гubile међусобну везу, између 11. и 14. априла заробљено је око 60.000 војника. Покушавајући да стабилизује фронт, током рекогносцирања фронта, да обиђе јединице 312. пука резервне војске, генерал Попадић је дошао до села Добро Поље, у које су већ ушли Немци, заробивши неколицину официра и војника. Генерал Попадић то није знао, те је заједно са пратњом упао међу немачке војнике, и њега је заробио један немачки подофицир. Приликом заробљавања су заплењене карте начелника Штаба Крајинске дивизије и команданта 312. пука, које су показивале распоред јединица на дан 12. априла 1941. године. У условима грчевите борбе Крајинске дивизије да је Немци не униште, ово је био тежак губитак.

Деморализација војске је расла, читави пукови распуштени су од стране својих команданата, а артиљеријска оруђа онеспособљена. Петнаестог априла немачка страна је понудила примирје изасланицима генералштаба, па су југословенске јединице обуставиле дејства. Немачке јединице су наставиле напредовање заробљавајући делове јединица и читаве штабове: Штаб Пете армије је за-

робљен у Увцу 16. априла, штабови Церске и Дринске дивизије заробљени су у Ивањици 17. априла, а делови Церске дивизије растурени су или заробљени у околини Чачка и Ужичке Пожеге. На дан 16. априла око 15 часова јединице Пете армије, односно њихови остаци, добили су наређење генерала Предића да се изврши прикупљање оружја и муниције на за то означеним местима.

Капитулација југословенске војске званично је потписана 17. априла у окупираном Београду, у згради бившег чешког Посланства. У вези са тим актом и околностима које су га пратиле, треба истаћи неколико напомена. Најпре, југословенска Влада налазила се на Палама и 14. априла у 9.00 часова генерал Душан Симовић примио је команданта Позадине Врховне команде Данила Калафатовића и предао му овлашћење да одмах затражи примирје од непријатеља. Једна од тачака примирја била је молба да се југословенски војници не одводе у заробљеништво, јер би село остало без радне снаге и производње хране. У вези са примирјем, Влада је изјавила да Калафатовићеве одлуке прима „као своје“ (стр.245).

На крају треба истаћи да капитулација југословенске војске није правно спроведена у складу са одредбама међународног ратног права, јер је није закључи-

чила југословенска влада са владама сила Осовине – Италије и Немачке – већ војна лица. Директна последица капитулације којом Немци нису прихватили „часни пораз“ јесте одвођење у заробљеништво око 200.000 југословенских војника и официра, која је у групама трајала до јуна 1941. године.

Књига Милоша Жикића „Априлски рат у Моравској бановини“ је пример добре историографско-аналитичке студије. Милош Жикић је применио све истраживачке изворе и методе сазнања, чиме је успео да неповезано деловање ратних актера повеже у смислену целину. Учинио је напор да разреши неке недоумице старијих истраживача, а објективност и одсуство идеолошке пристрасности су основни квалитети ове монографије. Књига је занимљиво историјско сведочанство, корисно нарочито младим генерацијама које о Априлском рату уче површно и непотпуно.

* Овај рад је примљен 01. маја 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. маја 2021. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Политичка ревија* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику у ћириличком писму или енглеском тј. руском језику.

Часопис се објављује четири пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. фебруар, 1. мај, 1. август и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/magazines/politicka-revija/authors_directions/

Радове за издања часописа слати на имејл-адресу: pr@ips.ac.rs.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера оставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Политичка ревија* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*.

Београд: Институт за политичке студије.

(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводицац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.”, „прев.” „prig.”, „ed.”, „eds.”

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.
(Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23–46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Политичка ревија* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Политичка ревија*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.
(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.
(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.
(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.” Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

(Бурсаћ 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.” PhD diss. University of Iowa.

(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.” *Политика*, 8. децембар: 9.
(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”

Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. "In Texas, Ad Heats Up Race for Governor." July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гађиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evto Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецеде која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/rnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evro Book.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Политичка ревија*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „...”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „...”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Политичка ревија* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.
(Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.”, „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗО-СОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Закон о наслеђивању [ZN], „Narodne novine”, бр. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, и 33/15 и 14/19.

(ZN 2019, чл. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission’s exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.

(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр-1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр-1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, C-270/12) или

(CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(Pronina v. Ukraine, 63566/00, par. 20) или

(ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(Prosecutor v. Dusko Tadic, IT-94-1-A-AR77) или

(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кра-так опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, г93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – *ако је позната само фасцикла, а не и кутија*

Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење*

(ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Танјуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Танјуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: A4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure*, *de facto*, *a priori*, *a posteriori*, *sui generis* итд.
- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.
- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.
- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).

- **Угластом заградом []** означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.
- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).
- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (‘ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

*Име и презиме првог аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова. **Поднаслов**е навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикана/слике центрирано написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;

- испод табеле/графикана/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према Начину цитирања.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Текст поделити у две колоне.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити слику предње корице**;

Испод слике предње корице навести податке о књизи према следећем правилу:

Име и презиме. Година издања.

Наслов. Место издања:

издавач, број страна.

Текст приказа обрадити у складу са општим смерницама о обради текста.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензената је да доприносе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review
: часопис за политикологију, политичку
социологију, комуникологију и примењену
политику / главни и одговорни уредник
Момчило Суботић (в.д.). - Год. 1, бр. 1 (2002) - .
- Београд Светозара Марковића 36) : Институт за
политичке студије, 2002 -
(Београд : Бирограф). - 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације:
Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
CD-ROM ISSN: 1452-1741;
COBISS.SR-ID 105060364